ANADOLU'NUN FETHİ

SELÇUKLULAR DÖNEMİ

Prof. Dr. ALİ SEVİM

TÜRK TARİH KURUMU

Birinci Baskı : 1988
İkinci Baskı : 1993

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIV. Dizi – Sayı 22

ANADOLU'NUN FETHİ

SELÇUKLULAR DÖNEMİ

Genişletilmiş 3. Baskı

Prof. Dr. ALİ SEVİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
2000

ISBN 975-16-0557-1

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ 1–32

Selçuklu İmparatorluğu 1. — Bizans İmparatorluğu 5. — Abbasîler 7. — Mısır - Fatımî Halifeliği 8. — Haçlı Seferleri 12. — Türkiye Selçukluları 24 — Eyyubîler 25. — Memlüklüler 28.

BÖLÜM
I.
ANADOLU'YA GELEN İLK TÜRKLER 33–37.

A.
HUN TÜRKLERİNİN ANADOLU İSTİLÂSI 33.

B.
SABAR TÜRKLERİNİN ANADOLU İSTİLÂSI 34.

C.
İLK MÜSLÜMAN TÜRKLERİN ANADOLU GAZASI 35.

BÖLÜM
II.
ÇAĞRI BEY'İN ANADOLU SEFERİ 39–42.

BÖLÜM
III.
İLK TÜRKMEN (OĞUZ) AKINLARI 43–44.

BÖLÜM
IV.
SULTAN TUĞRUL DEVRİNDE YAPILAN AKINLAR VE FETİHLER 45–58.

Türkmen akınları 45. — Selçuklu ordularının harekâtı 49. — Bizans'la yapılan barış 52. — Sultan Tuğrul'un seferi 53. — Daha sonraki askerî harekât 55.

BÖLÜM
V.

SULTAN ALPARSLAN DEVRİNDE YAPILAN AKINLAR VE FETİHLER 59–97.

Sultan Alparslan'ın seferi 59. — Selçuklu komutanlarının harekâtı 62. — Bizans'ta durum 65. — Sultan Alparslan'ın ikinci seferi 66. — Bizans'ın karşı harekâtı 67. — Selçuklu emîrlerinin akınları 69. — Sultan Alparslan'ın Anadolu ve Kuzey - Suriye seferi 71. — Romanos Diogenes'in hareketi 74. — Malazgirt Meydan Savaşı 78. — Alparslan için okunan hutbe 81. — Alparslan'ın orduya hitabı 85. — Tutsak imparator sultanın katında 90. — Barış antlaşması 91. — Zaferin akisleri ve Sonuçları 94.

BÖLÜM
VI.

SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE YAPILAN FETİHLER 99–113.

Selçuklu fetihleri ve Bizans'ın durumu 99. — Anadolu fetihleri sürüyor 101. — Doğu - Anadolu ve Erran'da fetihler 102.

GÜNEY - DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN SELÇUKLU YÖNETİMİNE ALINMASI 104.

Fahruddevle - Artuk anlaşmazlığı 107. — Türkmen baskını 107. — Harekât sürüyor 109.

BÖLÜM
VII.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ FETİHLER 115–219.

1.
KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMANŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER 115.

Türkiye Selçuklu Devleti kuruluyor 116. — Süleyman - Mansur anlaşmazlığı 118. — Dragos Suyu antlaşması 119. — Çukurova seferi 119.

A.
SÜLEYMANŞAH'IN KUZEY - SURİYE SEFERİ VE SONU 120.

Antakya'nın Fethi 120. — Süleymanşah - Müslim çatışması 122. — Yeni bir ittifak girişimi 123. — Ebulkasım'ın yönetimi ve sonu 127.

2.
I. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDEKİ FETİHLER 129.

Bizans'la çatışma 129. — I. Haçlı Seferi ve İznik'in kaybı 130. — Haçlılarla mücadeleler 131. — Selçuklu hâkimiyeti yayılıyor 133. — Habur Savaşı ve sultanın ölümü 134. — Bizans saldırısı 135.

3.
SULTAN ŞAHİNŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER 136.

Selçuklu - Bizans çatışmaları 136.

4.
I. İZZEDDİN MESUT DEVRİNDEKİ FETİHLER 137.

Bizans'la çatışmalar 137. — Doğu Anadolu'da durum 138. — Anadolu'da Danişmendli hâkimiyeti 139. — Haçlılar ve Bizans'la çatışmalar sürüyor 140. — Selçuklu - Danişmendli çatışmaları 142. — Bizans'la çatışma 143. — Haçlılarla savaşlar 143. — Danişmendliler itaat altına alınıyor 144.

5.
SULTAN II. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDEKİ FETİHLER 145.

Nureddin Mahmut'la anlaşmazlık 146. — Yeni ittifaklar Danişmendlilerin sonu 147. — Miryokefalon (Myriokephalon) Zaferi 148. — Selçuklu - Eyyubî ilişkileri 150. — Selçuklu fetihleri sürüyor 151. — Haçlılarla mücadeleler 152. — Saltanat mücadeleleri 153.

6.
I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İLK SALTANAT DEVRESİNDEKİ FETİHLER 154.

Bizans'la mücadele sürüyor 154.

7.
II. RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER 155.

Bizans ve Ermenilerle çatışma 156. — Doğu ve Güney - doğu'daki fetihler, Gürcülerle Savaş 156.

8.
I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANAT DEVRESİNDEKİ FETİHLER 159.

Samsun'un kurtuluşu, Antalya'nın fethi 160. — Ermeniler ve Bizans'la mücadeleler 162.

9.
I. İZZEDDİN KEYKÂVUS DEVRİNDEKİ FETİHLER 163.

Sinop'un fethi 164. — Antalya'nın kurtarılışı ve Ermeni seferi 165. — Eyyubilerle ilişkiler 167.

10.
I. ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİNDEKİ FETİHLER 168.

Moğol tehlikesine karşı önlemler 169. — Alanya'nın fethi 170. — Devlet yöneticileri arasında anlaşmazlık 170. — Ermeni seferi 171. — Artuklu ve Eyyubilerle ilişkiler 172. — Mengücüklülerle ilişkiler 173. — Suğdak seferi 174. — Trabzon Rumlarıyla çatışma 175. — Hârezmşahlarla çatışmalar 176. — Eyyubilerle çatışmalar 178.

İLK ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİNDEKİ FETİHLER 182.

1.
SALTUKLULAR 182.

2.
MENGÜCÜKLÜLER 185

3.
SÖKMENLİLER (AHLATŞAHLAR) 189.

4.
DEMLEÇ (DİMLEÇ) OĞULLARI 194.

5.
İNAL (YINAL) OĞULLARI 199.

6.
ARTUKLULAR 201.

Hısnı Keyfa Artukluları 203. — Harput Artukluları 206. — Mardin Artukluları 207.

7.
DANİŞMENDLİLER 212

8.
ÇAKA VE TANRIBERMİŞ BEYLİKLERİ 216.

SONUÇ 221–223.

KRONOLOJİ CETVELİ 225–237.

BİBLİYOGRAFYA 239–241.

DİZİN 243-266.

ÖNSÖZ

Millî tarihimizin en önemli olaylarından birisi de bugün üzerinde yaşamakta olduğumuz *Anadolu*'nun *Türkiye* haline getirilmesi ve bu ülkede, dünya tarihinde çok önemli ve etken roller oynayan bağımsız bir *Türk Devleti*'nin kurulmuş olmasıdır.

Selçuklular, *Anadolu*'yu istilâ ve fetih hareketlerinin başlangıcından (1015) fetihlerin büyük ölçüde tamamlanmasına (1243) değin geçen iki yüzyıldan fazla bir dönemde, bu ülkeyi ellerinde bulunduran *Bizanslılar*la büyük bir azim ve kararlılıkla sürekli mücadelelerde bulunmuşlardır. Bu mücadele, genellikle iki taraf ordularının çarpışması biçiminde cereyan etmiş olmakla birlikte, kendilerine yeni bir yurt, yeni bir vatan bulma amacıyla, *Anadolu*'ya adeta coşkun bir sel gibi akan *Türk* milletinin mücadelesi olmuştur. Esasen *Türkistan* ve *Horasan*'dan sahip oldukları bütün kültür ve medeniyet unsurlarıyla batıya göç eden kalabalık *Türkmen (Oğuz)* kitlelerinin iskân edilmesi, *Selçuklu* sultanlarının çok önemli tarihî bir sorunu olmuştur. Bu husus dikkat nazarına alınacak olursa bir millet halinde batıya göçeden bu büyük *Türk* kitlelerine, üzerinde yaşayacakları bir yurt, bir vatan bulmak gerekiyordu, hattâ zorunlu idi. Bu bakımdan *Anadolu*'nun *Türkler* tarafından fethedilmesinin asıl sebebi, daha iyi anlaşılmış olacaktır. İşte bu *millî* ve *tarihî amaç*'ın gerçekleştirilmesi uğruna yapılmış olan *Türk-Bizans* mücadelesi, *Anadolu*'nun bir *Türk Yurdu*, bir *Türkiye* haline getirilmesine dek hiç durmaksızın başarıyla sürdürülmüştür. Bu fetih mücadeleleri, özellikle *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurulmasından (1075) başlayarak daha düzenli bir hiçimde yoğunlaştırılıp yaygınlaştırıldı. *Anadolu*'da *Türk* birliğinin

sağlandığı bu dönemde, *Suğdak*, *Samsun*, *Sinop*, *Antalya*, *Alanya*, *İskenderun* ve *Samandağı* gibi kıyı şehirlerinin fethedilmesinden sonra *Türkler*, deniz yoluyla da *Avrupa* devletleriyle çeşitli siyasî, ekonomik ve kültür ilişkilerinde bulunma imkânları elde etmişlerdir. Bunun sonucunda *Türk* halkı, zengin ve mutlu bir yaşama kavuştu. *Bizans*'la uzun süren mücadeleler sırasında harap olan *Anadolu*, *Selçuklular* döneminde yeniden imar edildiği gibi, yeni yeni yerleşim merkezleri de kuruldu. *Asya - Avrupa* ve *Afrika* ticaret yolu üzerinde önemli bir konumda bulunan *Türkiye*, o devir dünya ticaret ve dolayısıyla siyasetinde etkcn bir rol oynadı.

Anadolu'nun niçin ve nedcn fethedildiği, nasıl bir *Türkiye* haline getirildiği konularını aydınlatacağını umduğumuz bu eser, ağır bilimsel ifadelerden uzak, halkımızın hemen her kültür düzeyindeki bireylerinin kolayca anlayabileceği bir şekilde hazırlanmaya çalışılmıştır. Eserin hazırlanması sırasında, seçme *Bibliyografya*'da gösterilen konuyla ilgili belli başlı yerli ve yabancı araştırmalardan faydalanılmış, ancak eksik, karanlık ve kronolojik boşlukların tamamlanıp açıklık kazanmaları için zaman zaman kaynaklara da başvurulmuştur. İçinde bağımsız millî bir devlet halinde yaşamakta olduğumuz bu *Yurd*'un nasıl fethedildiği olayını içeren bu eseri, geçmişine sıkı sıkıya bağlı olan yüce milletimize sunmakla kendimi sonderecede mutlu hissettiğimi içtenlikle ifade etmeliyim.

Ankara 1993

Prof. Dr. ALİ SEVİM
A. Ü. D T C. Fakültesi
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı,
Türk Tarih Kurumu
Aslî Üyesi

GİRİŞ

XI-XIII. yüzyıllarda *Orta-Doğu*'da *Büyük Selçuklu* ve *Bizans İmparatorlukları* ile *Abbasî* ve *Fatımî Halifelikleri*, *Büveyhoğulları*, *Türkiye Selçuklu*, *Eyyubî* ve nihayet *Memlüklü Devletleri* bulunmakta idi. Bu büyük devletlerden başka *İran*, *Kuzey-Irak*, *Doğu ve Güneydoğu-Anadolu ve Kuzey-Suriye*'de irili ufaklı *Müslüman* ve *Müslüman* olmayan birçok küçük emîrlikler de vardı. Bu emîrlikler, yukarıda adları geçen büyük devletlerin vasalı durumunda bulunuyorlardı. Fakat özellikle *Selçukluların*, daha sonra da *Osmanlıların Orta-Doğu* ülkelerine hâkim olmalarından sonra bu siyasî kuruluşlar, onların yüksek hâkimiyetleri altına girdiler.

Selçuklu İmparatorluğu

Selçuklular, 24 Mayıs 1040'da *Gaznelilere* karşı kazandıkları *Dandanakan Meydan Savaşı*'ndan sonra *Horasan*'da bağımsız bir devlet kurdular. *Türk* ve dünya tarihi bakımından büyük ve önemli sonuçlar doğuran bu zaferden sonra *Selçuklular*, *Merv* kentinde topladıkları *Büyük Kurultay*'da, *Türklerin İslâmiyetten* önceki devirlerden beri sahip oldukları *dünya hâkimiyeti ülküsü* uyarınca gerek doğuda, gerekse batıda fetihlere girişmeyi kararlaştırdılar. İlk *Selçuklu* sultanı Tuğrul Bey'in önderliğinde batı yönünde (özellikle *Anadolu)* yapılan fetihler, dünya ve özellikle *Orta-Doğu* tarihi bakımından büyük bir önem kazanmıştır.

Sultan Tuğrul, devletin başkentini *Nişabur*'dan *Rey* (*Tahran* yakınlarında) kentine naklettikten sonra (ilgili bölümde ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere) beraberinde bulunan *Selçuklu* şehzade, emîr ve *Türkmen Beylerini* batı yönündeki ülkelerin fethiyle görevlendirdi. Bu *Selçuklu* kumandanları,

birkaç yıl içinde *Hemedan*, *İsfahan*, *Hazar Denizi* bölgesi, *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu* bölgesinden *Güney-Kafkaslara* kadar olan yerleri istilâ ettiler. Bu başarılı *Selçuklu* akınlarından sonra sultan Tuğrul, ülke içindeki bazı huzursuzlukları ortadan kaldırıp devletin merkeziyetçi kudretini hâkim kıldıktan sonra bizzat harekete geçerek *Anadolu*'nun fethine başladı. O, 1054 yılında *Anadolu* sınırlarını aşarak *Van Gölü*'nün kuzey - doğusundaki *Muradiye* ile *Erciş*'i fethetti; *Malazgirt*'*i* kuşattı ise de alamadı. Sultan Tuğrul'un üç kola ayırdığı ordu birlikleri, bir yandan *Kafkas*, *Canik*, *Tercan* ve *Sasun* dağlarına ve *Erzincan*'a kadar ilerlerken bir yandan da *Çoruh* vadisi ötesindeki memleketleri istilâ etti; bu harekât sırasında *Bizans* kuvvetleriyle başarılı çarpışmalarda bulundular. Sultan Tuğrul, kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyla ilkbaharda yeniden harekâta başlamak üzere, elegeçirilen tutsak ve ganimetle *Anadolu*'dan ayrıldı; bu dönüş sırasında *Adilcevaz* da fethedildi.

Sultan Tuğrul'un ayrılmasından sonra onun buyruğuyla *Anadolu*'da *Selçuklu* kumandanlarının yönettiği kuvvetler, istilâ ve fetih hareketlerine devam ettiler. Bu istilâ ve fetihler 1057-1063 yılları arasında aralıksız olarak sürüp gitti. Sultan Tuğrul devrinde gerçekleştirilen akınlar sonunda, *Sivas*'a kadar olan *Bizans* kale ve müstahkem yerleri büyük ölçüde tahrip edildi ve böylece bu bölgelerdeki *Bizans* savunma gücüne telafisi güç ağır darbeler indirildi.

Sultan Tuğrul'un ölümünden (Eylül 1063) sonra *Büyük Selçuklu* devleti sultanı olan Alparslan, ülke içindeki birlik ve huzuru sağladıktan sonra sultan Tuğrul devrinden beri yapılagelen *Anadolu* seferlerini devam ettirmek üzere, ordusuyla başkent *Rey*'den *Azerbaycan*'a geldi (Şubat 1064). Daha sonra o, *Urmiye Gölü*'nün kuzey-doğusundaki *Merend*'e ulaştı ve ordusunu iki koldan harekete geçirdi. Bizzat ba-

şında bulunduğu kolla ilerleyerek, *Selçuklu* istilâsı sebebiyle *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyetinin çökmesinden faydalanarak *Bizans*'a karşı, *Lori* ve çevresinde bağımsız bir *Ermeni* prensliği kurma savaşı vermekte olan Giorg'u *Selçuklu* tâbiiyetine aldı. Daha sonra *Gürcistan*'a yürüyen sultan, *Tiflis* ve *Çoruh* ırmağı arasındaki yerleri istilâ ederek *Gürcistan*'ın kuzey ucuna kadar ilerledi. Daha sonra Alparslan güneye inerek *Kars* taraflarındaki *Akşehir (Sepidşehr)* ve yöreleri ile (Temmuz 1064), *Bizans* kuvvetlerinin şiddetle savunduğu *Allaverdi* şehrini hücumla elegeçirdi ve bölgedeki *Gürcü* prensliğini *Selçuklu* vasalı durumuna getirdi. Öte yandan oğlu Melikşah, vezir Nizamülmülk ve Yakutî ile birlikte, *Anberd*, *Sürmeli* ve *Hagios Georgio* kale ve kentleri ile kutsal sayılan *Meryemnişin*'i fethetmeyi başardı. Daha sonra Alparslan, kaynaklarda "asla elegeçirilemez" şeklinde vasıflanan *Anı* kalesini fethetmeyi başardı. Sultan, kent ve kalesinin yönetimine atamalar yaptıktan sonra yer yer yıkılan surları tamir ettirdi ve şehirde bir de mescit yaptırdı. Şehirdeki *Hıristiyan* din adamlarına hiç dokunmayarak *başvergisi (Cizye)* karşılığında onlara *aman* verdi (Ağustos 1064). Sultan Alparslan, fethettiği *Ermeni* ve *Gürcülerin* oturduğu *Bizans* memleketlerinin yönetimlerini beraberinde sefere katılan vasal emîrlere verdi. Sultan Alparslan, ülke içinde ortaya çıkan bazı huzursuzluklar sebebiyle ve ayrıca doğu sınırlarında birtakım fetih seferleri yapmak amacıyla *Anadolu*'dan ayrıldı. *Selçuklu* emîr ve kumandanlarının giriştikleri akınlar sonunda (1068 yılına kadar) *Malatya*'ya kadar olan *Bizans* kaleleri büyük ölçüde tahrip edildi. Bununla beraber *Selçuklu* emîr ve kumandanlarına "*Anadolu* fetihlerine devam etmeleri" hususunda emirler verdi. Sultan Alparslan, bazı *Türk* kavimlerinin *(Alan, Hazar, Komuk* vs.*) Selçuklu* vasalı *Şeddadoğullarının* memleketlerini istilâ etmelerinden (1065) sonra 1067/68 yılında, ikinci kez *Aras*'ı geçip *Gürcistan*'a

girerek *İslâm* memleketlerine saldıran *Gürcü* şakilerin kalelerini feth ile onları etkisiz hale getirdi. Daha sonra da *Tiflis*, *Rustov* vs. kent ve kalelerini fethetti. Bunun üzerine *Gürcü* hükümdarı Bagrat *Selçuklu* vasallığını kabul etmek zorunda kaldı. Esas planı "*Anadolu*'da geniş çapta fetihler yaparak *Bizans*'a ağır darbeler indirmek" olan sultan Alparslan, ülkesinin doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla birlikte o, *Kutalmışoğulları* Mansur ve Süleyman ile Yakutî ve Erbasan (Erbasgan) adlarındaki *Selçuklu* prenslerini "*Anadolu*'da fetih hareketlerini sürdürmekle" görevlendirdi. Adları geçen bu *Selçuklu* prensleri ve onlarla birlikte olan Afşin, Sandak, Ahmetşah, Demleçoğlu Mehmet ve Duduoğlu gibi işbilir ve ünlü *Türkmen* beylerinin *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde giriştikleri akınlar 1069 yılı boyunca sürüp gitti. Bu akınları durdurmak amacıyla yeni *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes, *Anadolu*'ya *Bizans* kuvvetleri gönderdi ise de hiçbir başarı sağlayamadı. Bunun üzerine imparator, çeşitli uluslardan hazırladığı bir orduyla Mart 1068'de *Anadolu* ve *Kuzey-Suriye*'ye bir sefer düzenledi ise de başarılı olamadı. Bununla birlikte 1070 yılında yeniden sefere çıkmak isteyen imparatora saray erkanı engel oldu. Bunun üzerine o, Manuel Komnenos'u kalabalık bir *Bizans* ordusuyla *Anadolu*'ya gönderdi. Bu *Bizans* kumandanı da gittikçe artmakta olan *Selçuklu* akınları sebebiyle başarılı olamadı. Bunun üzerine imparator, *Anadolu*'daki bütün *Selçuklu* askerî hareketlerine son verip onları bu ülkeden çıkarmak amacıyla hazırladığı büyük bir orduyla bizzat harekete geçmişse de ilgili bölümde ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere *Malazgirt*'te yapılan savaşta (26 Ağustos 1071), sultan Alparslan'ın yönettiği *Selçuklu* ordusu tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmış, kendisi de tutsak alınmıştır.

Bizans İmparatorluğu

Orta-Doğu'nun büyük devletlerinden birisi de *Bizans İmparatorluğu* idi. Justinianus'tan sonra *Bizans*'a en parlak devrini yaşatan II. Basil'in ölümü (1025), imparatorluğun bir dönüm noktası oldu. Zira bu imparatordan sonra tahta geçen hükümdarlar devirlerinde *Bizans*'ta bir gerileme ve anarşi hüküm sürdü; ancak bu devir, Aleksios Komnenos'un tahta geçmesi tarihine (1081) kadar devam etti. II. Basil devrinde *Balkanlar*'dan *Güney-Kafkasya*'ya, *Adriyatik*'ten *Güney-İtalya*'ya kadar uzanan *Bizans* sınırları, gerileme devrinde, bir yandan *Normanlar*, *Peçenekler* ve *Uzlar*, öbür yandan da özellikle *Anadolu*'da *Selçuklu* baskıları sebebiyle oldukça darlaştı ve dolayısıyla doğuda birçok sınır eyâletleri kaybedildi. Özellikle imparatorluk içinde, büyük toprak sahiplerinin, arazilerini küçük toprak sahipleri aleyhine genişletmeleri, sivil yönetimin, askerî aristokrasi üzerinde üstünlük sağlaması, dolayısıyla orduya gereken önemin verilmemesi, *Bizans* parasının değer kaybetmesi, halka ağır vergilerin yüklenmesi ve nihayet hizmet karşılığında toprakların şahıslara verilmesi, imparatorluğun gerilemesinde önemli etkenler oldu. Böylece 1025 yılından itibaren de VIII. Konstantin, kızları Zoe ve Theodora devirlerinde *Bizans*'ta çökme dönemi başladı. İmparator III. Romen Argyre, birtakım vergileri kaldırmak suretiyle, küçük toprak sahiplerinin zayıflamasına sebep oldu. 1041 yılında tahta geçen V. Mihail, bir yıl sonra (Nisan 1042) kendisine karşı başlatılan bir ayaklanma sonunda tahttan indirildi ve yerine Theodora, imparatoriçe ilân edildi; böylece o, kardeşi Zoe ile birlikte devlet yönetimini eline aldı. Bununla beraber bu yönetim, Zoe'nin IX. Konstantin Monomak ile evlenmesiyle sona erdi; artık Monomak imparatorluk tahtına oturmuştu. Monomak devrinde, sivil yönetim orduya üstünlük sağladı, dolayısıyla orduda asker sayısı azaltıldığı gi-

bi, çeşitli uluslardan sağlanan ücretli askerler, *Bizans* ordusunun çoğunluğunu oluşturdu, ayrıca önemli makamlara da Psellos, Xiphilin ve Mavropous gibi bilginler atandı. Bu siyasetin olumsuz bir sonucu olarak görevlerinden alınan generaller, isyan girişimlerinde bulundular (1042-1047 yılları arasında); bu isyanlar güçlükle de olsa bastırıldı. Dış olaylara gelince, *Tuna* boylarında huzursuzluk çıkaran *Peçenekler* itaat altına alındı. Fakat *Güney - İtalya*'da yerleşen *Normanlar*, *Bizans* memleketlerini işgale başladılar; onların durdurulması için girişilen bütün çabalar olumlu bir sonuç vermedi, dolayısıyla imparatorluğun güney sınırları, ciddi bir şekilde tehlikeye girmiş oldu. Fakat imparatorluğun doğu sınırları, batıya oranla daha dengeli bir durumda bulunuyordu. *Mısır Fatımîleriyle* dostluk sürüp giderken *Anadolu'yu* istilâ ve fethetmekte olan *Selçuklularla* çatışmalar devam ediyordu. Özellikle IX. Konstantin'in sınırları koruma hizmetlerini vergi karşılığında vermesi, *Bizans* savunma düzenini ciddi şekilde sarsmış, dolayısıyla *Selçuklu* istilâsını kolaylaştırmıştı. İmparatorun ölümü üzerine Theodora, *Bizans* tahtına geçti (1055). Onun bir yıllık yönetimi süresince imparatorluk, içte ve dışta pek iyi bir durumda olamadı. Theodora'dan sonra VI. Mihail imparator oldu. O, kendisini destekleyen sivil parti mensuplarına büyük unvan ve armağanlar verdi. Öte yandan ordu komutanları ayaklandı ve sonunda İsaakios imparator ilân edildi; böylece ordu, yeniden yönetimde hâkim duruma geçti. Fakat onun, bir sefer sırasında ölümü üzerine, X. Konstantin Duka's *Bizans* tahtına geçti (Kasım 1058). Bir yıl sonra (1059) *Peçeneklerden* de yardım alarak *Tuna*'yı geçip saldırıya başlayan *Macarlarla* barış yapıldı ise de 1064 yılında, onların *Belgrad*'ı elegeçirmelerine engel olunamadı. 1065 yılında, *Kumanların* baskısı sonunda, *Hazar Denizi* yörele-

rinden ayrılan *Oğuzlar*, *Tuna*'yı geçip *Makedonya* ve *Tesalya*'ya kadar olan bölgeleri akınlara uğrattılar. Öte yandan *Normanlar* da *Bizans* memleketlerini işgale devam ediyorlardı. Dukas'ın ölümünden (Mayıs 1067) sonra karısı Evdokia, üç oğlu adına imparatoriçe oldu. Bununla beraber saraydaki çeşitli eğilimdeki grupların devlet yönetimine gelişi güzel karışmaları sebebiyle imparatorluk eyâletleri ve ordu büyük ölçüde ihmale uğradı. İşte bütün bu sebeplerle, imparatorluğun öteki eyâletlerinde olduğu gibi, *Anadolu*'da da *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilecek düzenli ordu birlikleri mevcut değildi. Ülkenin böyle ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunduğu bir sırada, tahta geçen Evdokia, devletin, bürokratların elinde nasıl kötü bir sona gitmekte olduğunu görüyordu. Bu sebeple o, özellikle saraydaki askerî kanadın etkisiyle, ihtiraslı bir general olan Romanos Diogenes ile evlendi (Ocak 1068). Kendisinden, imparatorluğun çöküşünü durdurması beklenen yeni imparator, boş bir hazine, uzun yıllar ihmale uğramış bir ülke ve darmadağın olmuş bir ordu ile karşı karşıya gelmişti. Bu durum karşısında o, devlet yönetiminde bazı yeni düzenlemeler yapmak istedi, fakat yönetimi bir türlü elinden bırakmayan karısı Evdokia, buna pek imkân vermiyordu. Bu sebeple o, sarayı terkederek *Anadolu* yakasına çekildi ve *Anadolu*'daki *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilmek amacıyla askerî hazırlıklara başladı. Bununla beraber daha önce de ifade edildiği üzere, 26 Ağustos 1071'de *Malazgirt*'te yaptığı savaşta, sultan Alparslan karşısında yenilgiye uğradıktan başka tutsak da alındı; böylece onun da imparatorluğu sona ermiş oldu. Bundan sonraki dönemlerde de *Selçuklu* istilâ ve fetihleri sebebiyle *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyeti çökmeye devam edecektir.

Abbasîler

Adını Hz. Muhammed'in amcası Abbas'dan alan *Abbasîler*, *Büyük Zap Suyu* savaşından (Ocak 750)

sonra *Emevî* hâkimiyetini yıkarak *Abbasî Halifeliğini* kurdular. İlk halife Ebulabbas Saffah'dan sonra yerine geçen kardeşi Mansur (754-775), devletin başkentini *Bağdad*'a nakletti, böylece halifeliğin doğuya yönelmesini sağladı. Mansur, halifeliği şiddetle sarsan iç sorunları, *İran* asıllı *Bermekoğullarının* yardımıyla büyük ölçüde çözümleyerek ülkeye huzur ve sükun getirdi. Daha sonra hilâfet makamına geçen Mehdî devrinde (775-785), özellikle *Horasan*'da birtakım mezhep karışıklıkları çıktı. Bu devirde *Bizanslılar*'la da başarılı mücadeleler yapıldı. Ünlü halife Harunurreşid devrinde, *Asya*'daki *Arap* hâkimiyeti oldukça yüksek bir düzeye ulaştı. Yine *Bermekoğullarının* tecrübeleri sayesinde, devlet yönetimi düzenli bir şekilde yürütülüyordu. Fakat Harunnurreşid'in son zamanlarında ve özellikle daha sonra tahta geçen halifeler dönemlerinde (IX. yüzyılda), halifeliğin siyasî birliği çözülmeye başladı. Tarihe karışan *Emevîler*'in bir kolu, *İspanya*'da bağımsız bir halifelik haline geldi, ayrıca *Mısır*'da da *Tulunoğulları*, bağımsız bir devlet kurdular. Öte yandan *Horasan* ve *Maveraünnehir*'de *Tahirî*, *Samanî* ve *Saffarîler*, *Abbasî* halifeliğinden ayrılarak bağımsız birer devlet oldular. Böylece *Abbasîler*, *Irak* dışındaki eyâletlerde hakimiyetlerini kaybettiler.

Mısır - Fatımî Halifeliği

Orta - Doğu'nun büyük devletlerinden birisi de *Fatımî* devleti idi. Bu devlet, *İsmailî dailerinden Şiî* adıyla tanınan *San'alı* Ebû Abdullah Hüseyin ve Ebû Muhammed Mehdî'nin büyük çabalarıyla *Kuzey - Afrika*'da, *Ağlebî*, *Müdrarî*, *Rüstemî*, *İdrisî* ve *İhşidî* devletlerinin topraklarında kuruldu (M. 909). *Fatımî* devletinin sınırlarını genişletme girişimleri, ikinci halife Ebulkasım Muhammed Kaaim zamanında (934-946), özellikle Ebû Yezid Haricî'nin başlattığı tehlikeli ayaklanma sebebiyle, uzun bir süre geri kaldı. Esas itibariyle devletin sınırları,

halife Muizz Lidinillah (953-975) ile oğlu Aziz Billah (975/76-996) devirlerinde, *Kızıl Deniz*'den *Atlas Okyanusu*'na kadar uzanan ülkeleri, yani *Hadramut*, *Yemen*, *Hicaz*, *Filistin*, *Suriye* ile bütün *Kuzey - Afrika*'yı içine almakta idi. Fakat halife Hâkim zamanında (996-1021) başlayan ve halife Zâhir devrinde (1021-1036) belirli bir şekilde meydana çıkan *Fatımî* yönetiminin zaafiyeti sebebiyle, halifeliğe bağlı birçok eyaletlerde kanlı ayaklanmalar ortaya çıktı ve dolayısıyla bu eyaletlerin *Mısır'la* idarî ilişkileri kesildi.

Halife Zâhir'in ölümü üzerine sekizinci *Fatımî* halifesi olarak tahta geçen oğlu Mustansır'ın saltanatının ilk yıllarında, Şiblüddevle Nasr'ın elinde bulunan *Halep* elegeçirildi; böylece *Fatımî* devletinin sınırları *Fırat*'a dek ulaşırken, bir yandan da Ali Suleyhî'nin başarılı fetihleri sonucunda *Yemen*, *Fatımî* hâkimiyetine alındı. Fakat gerek yetenekli vezir Ebulkasım Cercerâî ve gerekse değerli kumandan Anuştekin'in ölümleri üzerine, devletin merkezî hükümranlığı süratle zayıflamaya başladı; bunun sonucunda *Suriye* ve *Filistin*'deki *Fatımî* hâkimiyeti de çöktü. Bununla birlikte *Fatımîler*, 1048 yılında Nâsıruddevle ve ertesi yıl (1049) Ebulfazl Rıfkulhâdim kumandasında, özellikle *Kuzey - Suriye*'de kaybedilen yerleri geri almak amacıyla, iki ordu gönderdilerse de başarılı olamayarak *Mısır'a* çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonraki yıllarda *Kuzey - Suriye*'ye yapılan birkaç askerî harekât da başarıya ulaşamadı. Böylece *Kuzey - Suriye*'yi kaybeden *Fatımî* devletinin hâkimiyetinde kalan ve *Suriye*'nin en önemli kenti olan *Dımaşk*'ta da durum iyi değildi. Kentte yerleşen özellikle *Türklerle Berberî* unsurlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve yetki çatışmaları gittikçe artmakta, huzur ve sükûnu sağlamak üzere şehre gönderilen valiler başarılı olmamakta ve dolayısıyla sık sık değiştirilmekte idiler. Özellikle devlet yönetimin-

de, *Türklere* oldukça geniş yer veren halife Mustansır'ın saltanatının ortalarına doğru, *Mısır*'da büyük huzursuzluklar başgösterdi. Vezir Ebulkasım Cercerâî' den sonra vezaret makamına geçen Ebû Sa'd 1047'de, ordudaki *Türk* ve *Berberî* kuvvetler arasında patlak veren çatışmalarda öldürüldü, yerine kardeşi Hârun geçtiyse de çok geçmeden Hasan Yâzûrî, *Fatîmî* veziri oldu. Fakat bu sıralarda, *Mısır* ve eyâletlerde huzursuzluk ve ekonomik sıkıntılar ciddî bir düzeye ulaştı. Halife, devletin malî durumunu düzeltmek amacıyla, halka para cezası kesmek, mal ve mülklerine elkoymak gibi huzursuzluğu daha da çok arttıran faaliyetlerde bulundu. Bu arada *Delta* bölgesinde *Arapların* tehlikeli ayaklanmaları güçlükle bastırıldı. Ayrıca orduda görevli *Türk*, *Berberîler* ve *Sudanlılar* arasında başgösteren gerginlik sonderecede tehlikeli bir durum aldı. Sivil yönetimin iyice bozulması, devlet hazinesinin de boşaltılmasının etkisiyle askerî unsurlar, yetki çatışmalarına giriştiler. Bu cümleden olarak *Hamdanoğulları*'ndan Nâsıruddevle, *Türk* ve *Berberîlerle* işbirliği yaparak 1062-87 yılları arasında *Sudanlıları* kesin olarak bertaraf etmeyi başardı. Fakat çok geçmeden halife üzerinde de baskı kurmak isteyen Nâsıruddevle, bir yandan halife, öbür yandan da rakipleri durumuna geçen İldeniz ve halifeliğin diğer ilerigelen emîrleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Böylece sıkışık bir duruma düşen Nâsıruddevle, *Selçuklu* sultanı Alparslan'a başvurup, onu *Mısır*'a davet etti. Fakat bu vezir çok geçmeden 1073 yılında, İldeniz tarafından bütün yakınlarıyla birlikte öldürüldü. Bununla birlikte 1067 yılından beri hüküm sürmekte olan kıtlık sebebiyle *Mısır*, büyük ve ciddî bir sefalet içinde bulunuyordu. Bu sebeple halkın birçoğu *Suriye ve Irak'a* göçetmek zorunda kaldı. Halife Mustansır, ülkeyi, içine düştüğü anarşi ve sefaletten kurtarmak amacıyla Halifeliğin

Akkâ valisi bulunan Bedrülcemalî'yi *Mısır'a* çağırarak devlet yönetimini eline almasını istedi. Soyca bir *Ermeni* olan Bedrülcemalî, *Suriyeli* emîr Cemalüddevle b. Ammar'ın yetiştirilmesi idi. O, Mustansır'ın veziri olmadan önce *Dımaşk*'ta iki kez valilik yapmış, daha sonra atandığı *Akkâ* valiliği sırasında, iyi yönetimi dolayısıyla ün kazanmıştır. Bedrülcemalî *Mısır*'a çağrıldığı zaman *Dımaşk* ve *Akkâ*'da en güvendiği kimselerden kurduğu *Ermeni* muhafız alayını da birlikte götürmüştü. Bir gece gizlice *Kahire*'ye gelen Bedrülcemalî, halifeyi şiddetle baskı altında bulunduran ve kendisinin *Mısır*'a gelme nedenini anlamakta çok geç kalmış olan *Türk*, *Berberî* ve *Sudanlı* emîrlerin hepsini bir gecede öldürmek suretiyle duruma hâkim olarak ülkedeki anarşiye son vermiş, huzur ve sükûnu sağlamada büyük bir başarı göstermiştir.

Genel bir şekilde ifade edilebilir ki, *Suriye* ülkesi, *Bizans İmparatorluğu*'nun egemenliği altında bulunduğu sıralarda, *İslâmiyetin* ortaya çıkışı ve süratle yayılışını izleyen yıllarda, *Arap* hükümranlığına geçmiş, milâdî IX. yüzyıldan başlayarak sırasıyla *İhşid*, *Hamdanoğulları* ve *Mısır - Fatımî* devletlerinin yönetimleri altına girmiş ve nihayet özellikle *Kuzey - Suriye*, XI. yüzyıl başlarında da, daha önce buraya göçeden *Kilâboğlları* kabilesinin kurmuş olduğu küçük siyasal kuruluşun (*Mirdasoğulları* emîrliği) hükümranlığında kalmıştır. IX., X. ve XI. yüzyıllarda, *Bizanslıların* özellikle *Kuzey - Suriye'yi* geri alma amacıyla giriştikleri askerî hareketler, zaman zaman başarılı olmuşsa da *Musul* ve *Suriye*'ye hâkim olan *Hamdanoğulları* devletinin başarılı savunmaları, zinde göçebe *Arap* zümrelerinin kitleler halinde bu bölgeye yerleşmeleri ve nihayet XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Suriye* ve *Filistin*'e başlayan *Türk* giriş ve yerleşmeleri nedenleriyle, *Bizans* için hiç bir fayda sağlamamış, aynı yüz-

yılda *Antakya* ve yöreleri dışında, *Kuzey - Suriye*'de artık bir *Bizans* egemenliği sözkonusu olamamıştır.

XI. yüzyılda, hemen bütün *Suriye*'yi ellerinde tutan *Mısır-Fatımî* devletinin bu ülkedeki hükümranlığının yavaş yavaş çöküşünü, buna paralel olarak *Haleb* ve çevresinde, *Arap Mirdasoğulları* emîrliğinin kurulduğunu, bu sıralarda *Antakya*'yı içine alan *Doğu - Akdeniz* kıyısı boyunca *Antartûs*'un güney yörelerine dek uzanarak *Trablusşam*'ın kuzeyinden geçen dar bir arazi şeridinde, ancak *Bizans* egemenliğinin sürdüğünü görmekteyiz. Fakat çok geçmeden sözkonusu bu şeridin de *Türkiye Selçuklu* devletinin askerî faaliyetleri sonucunda, *Bizans*'la ilişkisi kesilecektir.

Haçlı Seferleri

Orta - Doğu İslâm dünyasının özellikle mezhep ve hâkimiyet çatışmaları ile çalkalandığı bir zamanda buraya büyük *Haçlı* hareketinin ilkinin (Birinci seferi) başladığını görmekteyiz. XI. yüzyıl sonlarına doğru *Batı - Avrupa*'da özellikle *Vatikan* kilisesinin önderliği altında Hazreti İsa'nın doğduğu kent olan *Kudüs*'ü *İslâmların* elinden kurtarmak amacıyla harekete geçilmesinin zamanının çoktan geldiği ve bunun *Avrupa Hıristiyan* âlemi için kaçınılmaz olduğu ve yerine getirilmesi artık bir zorunluluk haline geldiği fikri uyanmıştı. *Haçlı Seferleri* adı verilen bu büyük hareketin temel nedeni, dînî olmakla birlikte, *İslâmiyetin*, *Hıristiyanlık* aleyhine evrensel bir din haline gelmesi ve dolayısıyla maddî sınırlarının doğu ve batı yönlerinde genişlemesi, özellikle *Malazgirt* savaşından sonra *Selçukluların Bizans* egemenliğinde bulunan *Anadolu*, kısmen *Suriye* ile *Filistin*'i elegeçirip bu ülkelerde birer devlet kurmaları ve ayrıca *İzmir*'de bir beylik kurarak kuvvetli bir donanma meydana getiren Çaka Bey'in *Rumeli* yönünde *Bizans*'ı ciddî şekilde tehdit eden *Peçeneklerle* işbirliğine girişmesi ve nihayet *Batı - Avrupa*'nın kavimler göçünü izleyen yıllarda büyük bir eko-

nomik bunalıma düşmesi gibi birtakım nedenlerin bu hareketin hazırlanmasında önemli roller oynadığı, çok çeşitli yönlerden yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuş bulunuyor.

Papa II. Urban, 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında *Clérmont*'ta *Batı-Avrupa*'nın ilerigelen 300 din adamının katıldığı bir toplantıda *(Konsil)*, bu büyük harekete süratle hazırlanma kararını aldırdıktan sonra köy köy dolaşmak suretiyle, ateşli, etkili ve derin heyecan yaratan konuşmalar yaparak ilk büyük *Haçlı* kitlesinin harekete geçirilmesini sağlamayı başarır. Onun gösterdiği bu sürekli çabanın bir sonucu olarak ertesi yıl (1096) başta Pierre l'Ermit ile Walter (Gautier) Sans-Avoir olmak üzere, Reinhold von Breis, Walter von Breteuil, Fulk (Volkmar) von Orléans, Hugo von Tübingen, Walter von Teck, Albert von Zimmer vs. gibi liderlerin yönetiminde, *Fransız*, *Alman ve İtalyan* halk yığınlarından oluşan disiplinden uzak bir *Haçlı* kafilesi, düzensiz bir şekilde *Macaristan* üzerinden *Belgrat*, *Niş*, *Sofya*, *Filibe* ve *Edirne* yoluyla *İstanbul*'a gelmiş, bu sıradaki *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos, bunları binbir güçlükle *Anadolu* yakasına geçirebilmişti (Ağustos 1096). *Marmara Denizi* kıyısı boyunca uzanan yörelerde *Hıristiyan* ve *Müslüman* ayırt etmeksizin yağma ve kıyımlar yapa yapa ilerleyip *İznik*'e ulaşan bu *Haçlı* kitlesi, bu sıralarda *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'ın, kardeşi Davud Kulan Arslan kumandasında gönderdiği kuvvetler tarafından boğaz ve vadilerde pusulara düşürülerek çoğunlukla yok edilmiş, bir kısmı da tutsak alınmıştı (Eylül 1096), kurtulabilenler ise, *İstanbul*'a kaçıp sığınmak sorunda kalmışlardır. Savaş yöntem ve tekniğini bilmeyen, ancak basit, başıbozuk bir insan kalabalığından başka bir şey ifade etmeyen bu ilk *Haçlı* kitlesinin böylece bozulup dağılması sonucunda *Avrupa*'daki prensler ve dükler, zırhlı askerlerden oluşan yeni

ordularla harekete geçme gereğini duymuşlardır. Bu ikinci harekâtı yöneten bellibaşlı dük ve prensler şunlardır :

1 — *Fransa* krllı I. Henri'nin kardeşi *Vermandois* kontu Hugues, *Normandiya* kontu Robert ve yeğeni *Flandr* kontu II. Robert.

2 — *Aşağı - Loren* kontu Godefroi de Bouillon ve kardeşleri III. Eustace, Baudouin de Hainault ve bunlara katılan birçok yakınları.

3 — *Toronto* hâkimi Bohémond, kardeşi Roger, yeğeni Tancréd, amcası *Sicilyalı* Roger ve yakınları.

4 — *Toulouse* kontu IV. Raymond de Saint-Gilles, Papa II. Urban'ın temsilcisi Adhémar, kont Rambaud von Orange, Gaston de Béarn, Gérard de Roussiollon, Raymond du Forez vs.

Böylece hazırlanan bu ordular, genellikle askerlik sanatını çok iyi öğrenmiş olan şövalyelerden oluşmakta idi. Bilindiği üzere, bu şövalyeler, küçük yaşlardan itibaren savaşmayı iyi öğreniyorlar, zırh ve ağır silâhlar kuşanıp, at üstünde savaşa katılıyorlardı. İşte bu tür askerlerle oluşturulan ordular, adları geçen kumandanların yönetimleri altında, 1096 yılı sonlarına doğru, dört koldan harekete geçtiler.

1 — *Kuzey - Fransa* gurubundan bir kısım kıtalar, *Vermandois* dükü Robert vs. kumandanların yönetiminde, *İtalya*, *Dalmaçya* ve *Epir* üzerinden *İstanbul*'a erişeceklerdi.

2 — Başlarında Godefroi de Bouillon, kardeşi Baudouin, Hugues de Saint, Baudouin de Hainault vs. bulunan kuvvetler, *Kuzey - Fransa*'dan hareketle *Almanya*, *Tuna* ırmağı boyundan ve *Balkanlar* üzerinden *İstanbul*'a geleceklerdi

3 — Bohémond ve Tancréd'in kumandaları altındaki *Güney - İtalya*'daki *Normanlardan* oluşan kuvvetler, *Adri-*

yatik'ten gemilerle *Epir*'e ve oradan da kara yoluyla *Trakya* üzerinden *İstanbul*'a geleceklerdi.

İstanbul'a ilk önce dük Hugues geldi; onunla birlikte sefere katılan şövalyelerden birçokları yolda ölmüşlerdi. *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos, bu *Fransız* dükünü çok iyi karşılamış, imparatorun isteğiyle dük, ona "Bağlılık andı' 'içmişti. İkinci olarak Godefroi geldi. Bu *Haçlı* ordusu bir hafta kadar kaldığı *Silivri*'de birçok yağma hareketlerinde bulundular, sonunda *İstanbul* önlerine gelip surların diplerine kondular. İmparator ile aralarında ciddî nitelikte çıkan anlaşmazlık, sonunda giderildi ve *İstanbul*'a gelerek imparatora "Bağlılık andı" içtiler (Ocak 1097). Aynı yılda, her iki dük ile gelen bütün *Haçlı* kıtaları, *Bizans* gemileriyle *Anadolu* yakasına geçirildiler. Bunlardan sonra Bohémond, *Flandr* kontu Robert, *Toulouse* kontu Raymond ve son olarak da *Normandiye* dükü Robert *İstanbul*'a gelmişlerdi. Bütün bu *Haçlı* kuvvetleri süratle *Anadolu* yakasına geçirildikten sonra Mayıs 1097 başlarında *Türkiye Selçuklu* devletinin başkenti *İznik* önlerine geldiler ve çok geçmeden de kenti kuşatmaya başladılar. Kentin kalın surlarla çevrili sağlam ve güvenilir bir kalesi vardı. Kuzeyden Bohémond, doğudan Godefroi ve *Alman* şövalyeleri, kenti sıkıştırmakta iken *Toulouse* kontu Raymond da kuvvetleriyle kuşatmaya katıldı. Bu sıralarda *Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan *Malatya*'yı kuşatmakla meşgul idi. Kendilerinden kat kat üstün kuvvetler tarafından kuşatılan *Selçuklu* birlikleri kumandanı, bu şartlar altında savunma savaşını sürdürebilmenin imkânsızlığı dolayısıyla *Haçlılarla* değil, *Bizans* komutanı Butumites ile *İznik*'in teslimi konusunda müzakerelere başlamak zorunda kalmıştı. Fakat sultan Kılıç Arslan'ın kuvvetleriyle birlikte *İznik* yakınlarına değin geldiği haberi alınınca *Türk* kuvvetleri direnmeyi sürdürdükten başka, karşı saldırıya da

geçip, geçici olarak *Bisanslıları* geri çekilmek zorunda bıraktılar. Nihayet Kılıç Arslan, çok üstün sayıdaki *Haçlı* ordularıyla *İznik* önündeki ovada yaptığı savaşta, yiğitçe çarpışmasına rağmen bir meydan savaşı yapmaktan çekindi. Böylece başkent *İznik'i* kendi kaderiyle başbaşa bırakıp çekildi. Kent, 19 Haziran 1097'de yapılan anlaşma gereğince *Bizanslılara* teslim edildi. İmparator Aleksios, *Selçuklulardan* kalan kent içindeki zengin serveti *Haçlı* liderlerine verdi; fakat şehri yağmalamalarına izin vermedi. Böylece başkent *İznik*, *Selçukluların* elinden *Bizans* yönetimine geçmiş oldu. Bu ilk başarıdan sonra *Haçlılara* artık *Anadolu* yolları tamamen açılmış görünüyordu; hattâ beş hafta içinde *Kudüs*'ü işgal edecekleri ümidine bile kapılmışlardı. *Haçlı* orduları 27 Haziran 1097'de, *İznik*'ten *Eskişehir*'e doğru ilerlemeye başladılar. *Eskişehir*'e dek hiçbir direniş ve saldırı ile karşılaşmayan *Haçlılar*, kent ovasında sultan Kılıç Arslan'ın kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetleriyle savaşa giriştiler. Önde giden Bohémond'un *Norman* askerleri *Selçuklu* atlılarının sürekli saldırıları karşısında güçlükle tutunabiliyordu; fakat arkadan yetişip savaşa katılan zırhlı ve mızraklı *Haçlı* askerleri, *Selçukluların* geri çekilmesine neden oldu (Temmuz 1097). Çünkü *Selçuklu* kuvvetleri *Haçlılar* kadar kalın zırhlar ve uzun süngülerle donatılmış değillerdi. Bu ikinci başarıdan sonra *Haçlılar*, *Konya* üzerinden *Çukurova*'ya doğru yürüyüşlerini sürdürdüler; karşılarına belli başlı ciddi hiçbir *Türk* kuvveti çıkmamakta idi. Ancak dağlık bölgelere çekilen *Selçuklu* birlikleri, onlara karşı arasıra baskın hareketlerinde bulunuyordu. *Haçlılar*, *Çukurova*'ya gelince buradaki *Ermeniler*'den büyük yardım gördüler. Burada Godefroi de Bouillon'un kardeşi Baudouin, esas *Haçlı* grubundan ayrılarak *Ermeni* Toros'un yönetimindeki *Urfa*'yı, yine onun çağrısı ve daha sonra bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine, işgal ederek

doğuda ilk *Haçlı* devletini oluşturan *Urfa Kontluğu*'nu kurmuş oldu (10 Mart 1098). Öte yandan asıl *Haçlı* grubuna ait kuvvetler yavaş yavaş ilerleyerek *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* valisi emîr Yağısıyan'ın yönetiminde bulunan *Antakya*'yı da *Selçuklu* müdahalesinin geç kalması yüzünden işgal ettiler (30 Haziran 1098). Böylece ilerigelen *Haçlı* liderlerinden olan Bohémond, *Kuzey - Suriye*'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan *Antakya*'da ikinci *Haçlı* devletini oluşturan *Antakya Prensliği*'ni kurmuştur.

Antakya'nın böylece *Haçlıların* eline geçmesinden sonra onlar, *Kudüs*'e yürüme hazırlıklarına başladılar. Bu amaçla Raymond, Godefroi, Tancréd, *Flandr* kontu Robert ve *Normandiya* kontu Robert gibi *Haçlı* kumandanları, harekete geçerek *Haleb*'e bağlı *Artah* kalesini şiddetle kuşatıp sıkıştırdılarsa da almayı başaramadılar. Bunun üzerine *Antakya* prensi Bohémond'un önerisi ve tavsiyesi sonucunda, *Haçlı* kuvvetleri *Akdeniz* kıyısını izleyerek güneye *Kudüs* üzerine yürüyüşe geçtiler. 3 Haziran 1099'da *Kudüs*'e yakın *Remle* kenti işgal edildi. Böylece *Kudüs*'ün aşağı - yukarı 50 km. yakınlarına dek yaklaşılmıştı. *Kudüs* bu sıralarda *Mısır - Fatımî* valisi İftiharüddevle'nin yönetiminde idi. Deneyli ve savaş tekniğini iyi bilen kumandanların yönettiği *Haçlı* kuvvetleri 13 Temmuz 1099 tarihinde *Kudüs*'e saldırıya geçtiler. İki gün kadar süren şiddetli bir kuşatma savaşı sonunda, *Fatımîler* dayanamayıp kenti *Haçlılara* teslim etmek zorunda kaldılar (15 Temmuz 1099). Böylece amaçları gerçekleşmiş olan *Haçlılar*, vaktiyle Hazreti Ömer'in "Hiçbir *Hıristiyan*'ın öldürülmemesi" hususundaki özel buyruğuna karşılık savunmasız erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 40 bin *Müslümanı* kılıçtan geçirmekten geri kalmadılar. Esasen bu, onların *Hıristiyanlık* inançlarına da ters düşmekte idi. Böylece *Kudüs*'te *Lâtin* devletinin ilk *Krallığı* kurulmuş oldu.

Kent yönetiminin başına getirilen Godefroi, kral unvanını almayarak *Merkad-i İsa*'nın hâmisi sıfatı ile krallığın nâibi olarak göreve başladı.

İlk sefer sonunda *Haçlılar*, *Orta-Doğu*'da üç devlet kurduktan sonra sürekli olarak *İslâm* dünyası aleyhine sınırlarını genişletme hareketlerine başladılar, bunda da genellikle başarılı oldular. Çünkü *İslâm* âleminin maddi kuvvet ve kudretini ellerinde tutan *Selçuklular*, özellikle *Büyük Sultan* Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra taht çatışmalarına girişmişlerdi. Bu sebeple imparatorluğun hemen her bölgesi taht iddiacısı *Selçuklu* şehzadelerinin yönetimleri altında bulunuyordu. Bununla birlikte *Selçuklu* camiasında kâfir *Haçlılarla* mücadele azmi pek zayıflamadı. Nitekim *Selçuklu* sultanlarının (Muhammed Tapar, Berkyaruk) buyruğuyla *Haçlılara* karşı düzenlenen seferlere çoğunluğunu *Türklerin* oluşturduğu kuvvetler katıldı. Bu itibarla *Haçlılara* ilk ağır ve kesin darbeyi vuran, *Büyük Selçuklu Devleti'ne* tâbi olan *Irak* ve *Suriye Türk Atabekler* devletinin ünlü hükümdarı İmadeddin Zengi olmuştur. Bilindiği üzere, Zengi, içinde özellikle kalabalık *Türkmen* kuvvetlerinin de yer aldığı ordusuyla süratle harekete geçerek kont II. Joscelin (Joslen)'in savunduğu *Urfa* üzerine yürüyerek şiddetle kuşattı, çok geçmeden de şehri fethetmeyi başardı (Aralık 1144). Böylece *Urfa Haçlı Kontluğu* ortadan kaldırılmış oldu. Bu zafer sonucunda *Suriye* ve *Filistin*'deki diğer *Haçlı* devletleri de ciddi bir korku ve enbişeye kapıldılar. *Urfa Haçlı Kontluğu'nun* ortadan kaldırılması, *Avrupa*'da büyük heyecan yarattı, bu sebeple yeni bir *Haçlı seferinin* yapılmasına kararverdiler. Süratle hazırlanan iki büyük *Haçlı* ordusunun başında, ilk seferden farklı olarak *Fransa* kralı VII. Saint Louis (Sen Lui) ve *Alman* imparatoru III. Konrad bulunuyordu. III. Konrad'ın kumandasındaki

Haçlı ordusu, *İznik* üzerinden *Eskişehir* yörelerine geldiği zaman *Türkiye Selçuklu* sultanı I. İzzettin Mesut komutasındaki *Selçuklu* ordusu tarafından ağır bir bozguna uğratıldı (Ekim 1147). Konrad, dağ ve ormanlardan kaçmak suretiyle hayatını güçlükle kurtarabildi. Öte yandan Konrad'ın bozgununu haber alan kral VII. Saint Louis, aynı akıbete düşmemek için *İznik*, *Balıkesir* ve *İzmir* yoluyla *Denizli*'ye geldi, buradan da *Antalya* yönüne hareket etti; fakat yolda *Selçuklu* ve aralarının açık bulunduğu *Bizans* kuvvetlerinin saldırılarına uğradı ve pek çok kayıp verdi. Louis, daha sonra *Antalya*'ya gelen Konrad'ın kuvvetleriyle birlikte gemilerle *Akkâ* ve *Kudüs Krallığına* ait limanlardan karaya çıktılar (Nisan 1148). Daha sonra *Suriye* ve *Filistin Haçlılarıyla* birleşen bu kuvvetler, *Büyük Selçuklu* devleti vasalı *Türk Böriler Atabekliğinin* başkenti *Dımaşk (Şam)*'ı kuşattılarsa da almayı başaramadılar. Daha sonra Louis ve Konrad, özellikle *Selçuklu* baskı ve saldırıları sebebiyle belirli hiçbir başarı kazanamadan ülkelerine geri dönmek zorunda kaldılar (1149). Böylece bu ikinci *Haçlı seferi* de başarılı olamadı ve *Avrupa*'da büyük üzüntü ve hayal kırıklığı yarattı; buna karşılık *İslâm* aleminin *Haçlılar* karşısındaki birlik ve beraberliğinin artıp güçlenmesine sebep oldu. *İkinci Haçlı seferinden* sonra *Dımaşk*'ı almak suretiyle daha da güçlenen *Suriye Atabeki* Nurettin Mahmut, karışıklıklar içinde çalkalanmakta olan *Mısır-Fatımî* halifeliğine son verip, *Haçlılarla* daha etkili mücadelelere girişmeye karar verdi. Bu amaçla o, hizmetinde bulunan emîrlerden Şirkuh'u kuvvetli bir orduyla *Mısır*'a gönderip (1164), *Fatımî* yönetimine hâkim duruma geçmeyi başardı. Şirkuh'un ölümünden (1169) sonra Nurettin Mahmut tarafından yerine atanan Salâhaddin Eyyubî, giriştiği başarılı mücadeleler sonucunda, *Mısır*'a tam anlamıyla hâkim duruma geçti ve aynı zamanda *Fatımî*

halifeliğine son verdi (1171). Özellikle Salâhaddin, tâbi olduğu Nurettin Mahmut'un ölümü (1174) üzerine de *Mısır'da* bağımsız *Eyyubî* devletini kurdu. Salâhaddin, kısa zamanda bir *İslâm* lideri olarak *Haçlılara* karşı mücadeleye başladı. Bilindiği üzere o, *Filistin*'de *Taberiye Gölü* yörelerindeki *Hıttîn*'de *Haçlıları* ağır bir yenilgiye uğrattıktan (3 Temmu 1187) sonra *Kudüs*'ü *aman*'la teslim alıp buradaki *Haçlı Krallığı*'*na* son verdi. *Avrupa*'da büyük bir telâş ve panik yaratan bu olay üzerine *III. Haçlı seferi* düzenlendi. Bu sefere katılan *Alman*, *Fransız* ve *İngiliz* ordularının başında, *İngiltere* kralı Arslan Yürekli Rişar (Richard), *Alman* imparatoru Friedrich Barbarosse (Firidrih Barbaros) ve *Fransa* kralı Philippe Auguste (Filip Ogüst) bulunuyorlardı. *Almanya*'dan hareket eden F. Barbaros, 1190 yılında *Anadolu*'ya gelip *Türkiye Selçuklu Devleti* sınırlarını aştı. Bu sırada *Selçuklu* ülkesinde iç huzursuzluklar vardı; sultan II. Kılıç Arslan, eski *Türk* devlet töresi uyarınca ülke yönetimini onbir oğlu arasında bölüştürmüştü, bu nedenle *Selçuklu* şehzadeleri, birbirleriyle taht mücadeleleri yapmakta idiler. İşte bu durumdan faydalanan *Alman* imparatoru, *Selçuklu* ülkesinde ilerlemekte idi. Fakat çok geçmeden şehzade Mesut ve Keyhüsrev komutasındaki *Selçuklu* ordusu, *Akşehir* yörelerinde Friedrich Barbaros ile giriştikleri savaşta *Haçlılara* oldukça ağır kayıplar verdilerse de tam bir zafer kazanamadılar (1190). Yoluna devam eden imparator, *Konya*'yı geçici olarak işgal ettikten sonra *Silifke* yönüne hareket etti. Bilindiği üzere imparator, *Silifke* çayında boğularak hayatını kaybetti. Bu olaya rağmen *Alman Haçlıları*, *Çukurova* yoluyla *Haçlılar* tarafından kuşatılmakta olan *Akkâ*'ya ulaşabildiler. Böylece bu sefer, *Almanlar* için felâketle sonuçlanmış oldu. Öte yandan Arslan Yürekli Rişar, *Marsilya*'dan *Fransa* kralı Philippe Auguste de

Cenova'dan gemilerle *Sicilya* ve *Kıbrıs* adaları üzerinden *Akkâ*'ya gelip kuşatmaya katıldılar ve çok geçmeden şehir *Haçlıların* eline geçti (Temmuz 1191). Daha sonra onlar, *Kudüs*'ü yeniden elegeçirmek amacıyla Salâhaddin Eyyubî ile savaşa tutuştularsa da başarılı olamadılar. Fakat çok geçmeden *Fransız-İngiliz* rekabeti yüzünden kral Philippe Auguste, *Fransa*'ya geri döndü. *İngiliz* kralı Rişard ise *Filistin* ve *Suriye*'deki *Haçlı* liderleriyle birlikte Salâhaddin Eyyubî'ye karşı girişilen savaşlara katıldı, gösterdiği yiğitlikler dolayısıyla *Arslan Yürekli* lâkabını aldı. Bununla birlikte o, Salâhaddin ile üç yıl süreli bir barış anltaşması yapmak zorunda kaldı (Ağustos 1192). Daha sonra Rişard da *İngiltere*'ye döndü. Böylece esas amacı *Kudüs*'ü *Müslümanlardan* geri almak olan bu üçüncü sefer sonunda, ancak *Doğu - Akdeniz* kıyısında dar bir arazi şeridi *Haçlıların* eline geçebilmiştir.

Salâhaddin Eyyubî'nin ölümünden (1192) sonra *Eyyubî* tahtına geçmeyi başaran kardeşi Melikülâdil I. Seyfeddin, *Suriye* ve *Filistin*'de *Haçlılar*la başarılı mücadelelerde bulunarak *Yafa*, *Kerek* vs. şehirleri geri aldı. Böylece *Haçlılar* yokolma tehlikesiyle başbaşa kalmışlardı. Bunun üzerine derhal harekete geçen papa III. Innocentius (İnosen)'un çabalarıyla süratle bir *Haçlı* ordusu kuruldu, başkomutanlığına da *İtalyan* Boniface (Bonifas) getirildi. Papa Innocentius'un tavsiyesiyle ordu, *Mısır*'a yürümek üzere *Venedik*'te toplandı. Fakat bu sıralarda IV. Aleksios, babası III. Isaakios'un *Bizans* tahtından indirilmesi sebebiyle *Haçlılardan* yardım istediğinde bulundu. Bunun üzerine bu *Haçlı* ordusu, *Mısır*'a gitmeyerek *İstanbul*'a gelip şehri işgal ile burada bir *Lâtin İmparatorluğu* kurdular (Nisan 1204). Böylece esas amacı dışında yapılmış olan bu *IV. Haçlı seferi* sonucunda, *Katolik Haçlıların* kin ve nefret duyguları

yüzünden *Ortodoks Bizans* İmparatorluğu ortadan kaldırılmış oldu.

Bu dördüncü seferden sonra 1270 yılına kadar dört sefer daha düzenlenmişse de özellikle *Türk Memlüklü* sultanlarının başarılı mücadeleleri sonucunda *Haçlılar*, hüsrana uğramaktan kurtulamamış, dolayısıyla *Suriye* ve *Filistin*'deki bütün *Haçlı* toprakları *Türk* hâkimiyeti altına alınmıştır.

En genel çizgileriyle anlatmaya çalıştığımız *Haçlı seferleri* sonunda:

1 — *Haçlıların*, *Türkiye* üzerinden geçmeleri sebebiyle *Selçuklu* ülkesi, onlarla yapılan savaşlar yüzünden geniş ölçüde tahrip olduğu gibi, *Selçuklu* devleti, başta başkent *İznik* olmak üzere, pek çok şehir ve kalelerini kaybetti, dolayısıyla devlet ciddi bir sarsıntıya uğradı, uzun süre de bu sarsıntıdan kurtulamadı.

2 — *Haçlılar*, büyük kayıplar vermelerine rağmen *Urfa*, *Antakya* ve *Kudüs*'te birer devlet kurmayı başardılar. *Haçlılara* karşı *Selçuklular* ve onlara tâbi diğer *Türk* devlet ve beylikleri, sürekli ve başarılı mücadeleler yaptılar; daha sonra da *Eyyubî* ve *Memlüklü* devletleri mücadelelerini yine başarıyla sürdürdüler, onlara çok ağır kayıplar verdirdiler, sonunda da *Orta-Doğu*'dan uzaklaştırdılar. Eğer *Türk* savunma ve direnişi olmasaydı *Hıristiyanlar Orta-Doğu* ülkelerine tam anlamıyla hâkim olup yerleşirlerdi.

3 — *Bizanslılar*, *Anadolu*'yu *Türkler*'den geri almak amacıyla, *Haçlı seferlerinin* düzenlenmesi girişiminde bulunmuşlardı. Nitekim onlar, *Haçlılarla* yaptıkları antlaşmayla da bu amacına ilk seferde ulaşmışlardı, fakat daha sonraki seferlerde *Selçuklu* memleketleriyle birlikte *Bizans* şehir ve kaleleri de geniş ölçüde tahribata uğradı, bu sebeple zaman zaman *Bizans-Haçlı* çatışmaları oldu; ayrıca *Haçlılara* karşı

Türk-Bizans işbirliği ve ittifakları da yapıldı. Nihayet *IV. Haçlı seferi* sırasında, *Bizans* başkenti *İstanbul*, *Haçlılar* tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine *Bizans* başkenti *İznik*'e nakledilmiştir. Bu sebeple *Bizans*, uzun bir süre ağır bir sarsıntı içine düşmüştür.

4 — Papa ve diğer din adamlarının teşvik ve girişimleriyle düzenlenen *Haçlı seferleri* istenilen amaca ulaşamadı. Bu yüzden *Avrupa*'da, başta papa olmak üzere, din adamlarına karşı duyulan güven, inanç ve hattâ saygı, ciddi biçimde zayıfladı, yok oldu; bu sebeple de din adamlarının, *Katolik* kilisesinin tahakküme varan yetkileri de sona ermiş oldu. Buna karşılık krallar daha kuvvetli bir duruma geçtiler.

5 — Bu seferlere katılan *senyör*, *dük*, *kont* ve *şövalyelerin* hayat ve askerlerini kaybetmeleri, dolayısıyla onların kurdukları *feodal* devletciklerin ciddi biçimde zayıflamalarına sebep olmuştur; buna karşılık krallar siyasî ve askerî bakımdan kuvvetlendiler. Ayrıca ekonominin gelişmesiyle birlikte çeşitli alanlarda büyük keşifler yapıldı. Böylece bugünkü *Avrupa* ve dünya uygarlığının temelleri atılmış oldu.

6 — Senyör ve diğer feodalite yöneticilerine ait olan geniş topraklar, kralların eline geçti. Ayrıca çeşitli halk sınıfları arasındaki büyük farklar azalmaya başladı; yaşam şartlarının da iyileşmesi sonucunda *Avrupa*'da yeni bir toplum yapı ve düzeni kurulmuş oldu.

7 — Kara yolunun (Özellikle *Anadolu*'da) tehlikeli, yorucu ve pek çok güçlükler çıkarması sebebiyle *Haçlı* orduları, çoğu kez deniz yolunu yeğlediler. *Marsilya*, *Cenova*, *Napoli*, *Venedik* ve diğer *Avrupa* şehirlerine ait gemiler, *Haçlıları Suriye* ve *Filistin* limanlarına taşıdılar. Bu gemiler, dönüşlerinde *Asya* ve *Afrika*'dan çeşitli ticarî malları *Avrupa*'ya getirip sattılar. Böylece *Doğu - Batı* ülkeleri arasında büyük bir

ticaret köprüsü kurulmuş oldu; bu sayede *Akdeniz* liman şehirleri zenginleştikten başka, *Avrupa* halkı da doğu ülkelerinin çeşitli ve değişik mallarını (pusula, kağıt, barut, baharat, koku, dokuma, basımevi vs. gibi) tanıma fırsatı elde ettiler. Böylece *Avrupa*'da diğer alanlarda olduğu gibi, teknik ve ekonomik hayatta da insanlığa yararlı büyük gelişmeler meydana gelmiş oldu.

Türkiye Selçukluları

Bizans hâkimiyetindeki *Anadolu*'da gerçekleştirilen *Selçuklu* istilâ ve fetih hareketlerinin dünya ve *Türk* tarihi bakımından en önemli ve mutlu sonucu, bu ülkede ilk ve evrensel bir *Türk* devletinin *(Selçuklu)* kurulmasıdır. Başkenti *İznik* olmak üzere (sonra *Konya*), Kutalmışoğlu Süleyman tarafından 1075 yılında kurulan *Türkiye Selçuklu Devleti*, *Bizans*'la girişilen çeşitli mücadeleler (askerî, siyasî ve ekonomik) sonucunda, kıyı bölgeleri dışında, hemen bütün *Anadolu*'ya hâkim duruma gelmiştir. Bununla birlikte XI. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve özellikle *Anadolu* üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan *Haçlı seferleri* (I., II., III.) sebebiyle *Türkiye Selçuklu Devleti* her bakımdan büyük kayıplara uğradı. Bu yüzden *Anadolu*'da *Türk* hâkimiyet ve birliği kurulamadı. Bununla birlikte I. Kılıç Arslan ve daha sonra gelen ileri görüşlü, yetenekli ve büyük *Selçuklu* hükümdarları (I. İzzeddin Mesut, II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad), askerî, siyasî, kültür ve ekonomik alanlarda gösterdikleri büyük ve eşsiz çabalar sonunda, *Anadolu*'da *Türk* birliğini tam anlamıyla gerçekleştirmişlerdir. Fakat diğer *Türk* devletlerinde görüldüğü üzere, *Türkiye Selçuklularında* da ortaya çıkan taht kavgaları, devleti zaman zaman ciddi şekilde zayıflatmış ve nihayet *Kösedağ* savaşından (1243) sonra devlet ve ülke *Moğol* hâkimiyetine geçmiştir.

Eyyubiler

Mısır, *Suriye* ve *Yemen*'de hükümran olan *Eyyubî* hanedanının adı, ünlü hükümdar Salâhaddin'in babası Necmeddin Eyyub bin Şadî'den alınmıştır. Bununla birlikte bu hanedanın asıl kurucusu Salâhaddin olmuştur. *Eyyubîler*, Necmeddin Eyyub'un (veya babası Şadî'nin de olduğu rivayet edilir) yönetiminde oturdukları *Erivan*'ın güneyindeki *Düzcin*'den *Irak*'a gelerek *Selçukluların (Büyük Selçuklu Devleti)* hizmetine girdiler (XII. yüzyılın başları) ve kendilerine *Tekrit* kenti *dirlik* olarak verildi. Daha sonra *Eyyubîler*, *Musul* atabeği İmadeddin Zengi ile işbirliği yaparak onun hizmetine girdiler (1138 yılından sonra). Çok geçmeden Zengi, Eyyub'u *Baalbek* valiliğine atadı (1139). Zengi'nin ölümü (1146) üzerine Eyyub, *Dımaşk* atabeki Üner'in, kardeşi Esedüddin Şirkuh ise Zengi'nin oğlu büyük *Türk* hükümdarı atabek Nurettin Mahmut'un hizmetine girdiler. Bununla birlikte *Dımaşk*'ın fethinden sonra (1154) Eyyub ve oğulları da Nurettin'in hizmetine girmişlerdir.

Nurettin Mahmut, şii *Fatımî* yönetiminin sonderecede zayıfladığı ve karışıklıklar içinde bulunduğu *Mısır*'ı elegeçirip *Haçlılara* karşı daha kuvvetli ve etkili bir duruma gelme kararında idi. Çok geçmeden vezirlik makamından uzaklaştırılan Şaver'in kendisine başvurup yardım istemesi üzerine Nurettin, ordu komutanı Şirkuh'u Salâhaddin ile birlikte kuvvetli bir orduyla *Mısır*'a gönderdi (1164). Şirkuh, *Fatımî* kuvvetlerini yenilgiye uğratıp *Kahire*'yi elegeçirdi; çok geçmeden de *Mısır*'a hâkim oldu. Bu başarı üzerine *Fatımî* halifesi Âdid, onu vezirlik makamına getirdi; Fakat o, çok geçmeden vefat etti (Mart 1169). Şirkuh'un ölümünden biraz sonra Salâhaddin, Nurettin'in ordu komutanlığına getirildikten başka, halife Âdid tarafından da vezirlik makamına atandı. Böylece *Fatımî* halifeliği tama-

miyle Nurettin Mahmut'un hâkimiyeti altına alınmış oldu. Bununla birlikte Salâhaddin Eyyubî, ordusunun esas kuvvetini oluşturan *Oğuzlarla*, isyan ederek kendisine karşı harekete geçen yerli *Zenci* ve *Ermeni* kuvvetlerini tamamiyle bertaraf ederek *Mısır*'ın tek hâkimi olmayı başardı (Ağustos 1169), ayrıca *Dimyat*'ı kuşatan *Haçlıları* da etkisiz hale getirdi. Bu başarılardan sonra Salâhaddin, tâbi bulunduğu Nurettin'in emri üzerine, şii *Fatımî* halifeliğine son verdi ve bütün ülkede şii hutbesini kaldırarak *Abbasî* halifeliği adına sünnî hutbesini okuttu (Eylül 1171). Esasen bu sıralarda da son *Fatımî* halifesi olan Âdid ölmüş, böylece şii *Fatımî* halifeliği de sona ermiş oldu. Bu başarılarından dolayı Salâhaddin, *Mısır*'da bağımsız bir devlet kurmayı amaç edinmeye başladı. Bunun üzerine tâbii olduğu Nurettin ile olan ilişkileri bozulmaya yüz tutmakta idi. Bununla birlikte o, Nurettin'e karşı herhangi bir şekilde isyan ile bağımsızlığını ilân etmeye cesaret edemedi. Bu arada Salâhaddin, bir mikdar kuvvetle ağabeyi Turanşah'ı göndererek *Yemen*'*i Haricîlerin* elinden kurtardığı gibi, *Kuzey - Afrika*'ya da sevkettiği kuvvetler *Libya*'nın büyük bir bölümünü fethetmeyi başardılar (1173, 1174). Bu sıralarda tâbi olduğu Nurettin Mahmut, *Dımaşk*'ta vefat etmiş idi (Mayıs 1174). Böylece serbest kalan Salâhaddin, bağımsızlığını kazandı. Çok geçmeden o, düzenlediği seferler sonucunda, *Suriye*, *Filistin*, *Güney - Doğu Anadolu* ve *Kuzey - Irak*'a hâkim oldu. Bu başarılarından sonra Salâhaddin, bütün *İslâm* kuvvetlerini toplayarak *Haçlılara* karşı harekete geçti. Bilindiği üzere o, *Hıttîn*'de 3 Temmuz 1187'de, *Haçlıları* ağır bir yenilgiye uğratarak *Kudüs*'ü *aman*'la teslim alıp (Ekim 1187) buradaki *Haçlı Krallığı*'na son verdi; bu olay üzerine *Hıristiyan* âlemi, *III. Haçlı seferi* düzenlediler. Salâhaddin'in ölümünden (Mart 1192) sonra oğulları Me-

likülaziz *Mısır*'a, Melikülefdal *Şam*'a ve Meliküzzahir de *Haleb*'e hâkim olarak, *Eyyubîlerin* birer kolunun hükümdarı oldular; kardeşi Melikülâdil ise *Kuzey-Arabistan* ile *Elcezire*'ye hâkim oldu. Fakat bir süre sonra Melikülâdil, yeğenlerinin taht kavgalarından faydalanarak onları etkisiz hale getirip, kardeşi Salâhaddin'in hemen hemen bütün ülkesine hâkim duruma geçti. Bununla birlikte o, kendisine tâbi olmak şartıyla ülkeyi oğulları arasında (Melikülkâmil'e *Mısır*'ı, Melikülmuazzam'a *Şam*'ı, Melikülfâriz, Melikülevhad ve Melikülеşref'e de *Elcezire*'nin çeşitli yörelerini) bölüştürdü; *Haleb* ise Salâhaddin'in soyundan gelen kimselerin yönetiminde kaldı. *Eyyubî* ailesi arasındaki bağ, Melikülâdil ve oğlu Melikülkâmil dönemlerinde, büyük ölçüde sürdürülmüşse de Salâhaddin'in aktif siyaseti, bu dönemde yavaş yavaş gevşetilmiş ve dolayısıyla *Haçlılarla* genellikle barış içinde kalınmaya çalışılmıştır. Bu tür siyasetin uygulanmasının sebeplerinden birisi de *Elcezire Eyyubî* hükümdarları, özellikle *Türkiye Selçuklu* devletinin baskı ve tehdidi altında bulunuyorlardı. İşte bu yumuşama siyasetinin bir sonucu olarak Melikülkâmil, *Yafa antlaşmasıyla Kudüs* ve yörelerini *Alman* imparatoru II. Frederik'e vermekten çekinmedi, böylece de düşmanlarına karşı imparatorun yardım ve desteğini sağladı (Şubat 1229). Melikülkâmil'in ölümünden (1238) sonra *Eyyubîler*, iç mücadeleler dolayısıyla ciddî bir zaafiyete uğradılar. Bununla birlikte *Haçlılara* karşı (VI. *Haçlı seferi*) gözle görülür bir üstünlük kazandılar. Fakat Meliküssalih Necmeddin Eyyub'un ölümünden (Kasım 1248) çok geçmeden sonra *Mısır*'da devlet yönetimi *Türk Bahrî Memlüklerinin* eline geçti. Daha sonra *Elcezire* (1245), *Haleb* ve *Şam* (1260) *Eyyubîleri*, *Moğollar* tarafından ortadan kaldırıldı veya tâbiyet altına alındı; *Diyarbakır Eyyubîlerine*, *Akkoyunlular*, *Yemen Eyyubîlerine* ise *Türk Resulîleri* son verdiler (1228).

Memlüklüler

XIII. yüzyıl *Orta-Doğusu*'nun büyük *Türk* devletlerinden birisi de *Memlüklü* (*Memlük*'ün anlamı, *tutsak*, *köle* ve *ücretli* asker) devletidir. *Memlüklüler*, *Bahrî (Memâlikü'l-Bahriyye)* ve *Burcî (Memâlikü'l-Burciyye)* olmak üzere iki saltanat halinde hükümran olmuşlardır. *Bahrî Memlükler*, kışlalarının *Nil* ırmağı üzerindeki *Ravza* adasında bulunması dolayısıyla bu adı almışlardır. *Burcî (Burciyye) Memlükler* ise *Kahire*'deki *Kal'atulcebel*'de bulunan burçlara yerleştirilmeleri sebebiyle bu adla anılmışlardır.

Eyyubî devletinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra *Mısır*'da kurulan *Türk Memlüklü* devletinin ilk hükümdarı İzzeddin Aybek et-Türkmanî (1250-1257)'dir. Aybek, kendisinin hükümdarlığına karşı çıkanları (Aktay, Baybars, Kalavun vs.) etkisiz duruma getirdikten başka, güya *Memlüklü* devletine son vermek isteyen *Suriye Eyyubîlerini* de onlarla giriştiği savaşta (Şubat 1251) yenilgiye uğratıp bertaraf etmeyi başardı. Bu başarıdan sonra Aybek, *Abbasî* halifesi Mustasım'ın girişimi üzerine, *Irak*'a yönelmekte olan *Moğollara* karşı düşman durumunda bulunduğu *Suriye Eyyubîleriyle* barış ve ittifak yapmak suretiyle (Nisan 1253), *Yakın - doğu İslâm* birliğini sağladı (1254). Bütün bu başarılarına rağmen Aybek, karısı Şecerüddür'ün fedaileri tarafından öldürülmekten kurtulamadı (Nisan 1257). Aybek'in böylece bertaraf edilmesinden sonra devletin ilerigelen emîrleri Aybek'in oğlu Nureddin Ali'yi hükümdar ilân ettiler (Nisan 1257). Bununla birlikte bu emîrler arasında yetki çatışmaları başladı. Özellikle *Suriye*'deki *Bahriyye* emîrleri yönetimi elegeçirmek amacıyla *Mısır*'a iki kez saldırıda bulundularsa da başarılı olamadılar (1257-58). Fakat öte yandan *Moğollar*'ın *Irak*'ı istilâ ile *Suriye*'ye yönelmeleri üzerine, devletin ilerigelen emîrleri, toplanıp aldıkları ka-

rar uyarınca, Nureddin Ali'yi tahttan indirip Seyfeddin Kutuz'u hükümdar ilân ettiler (Kasım 1259). Bu sırada *Moğollar*, *Suriye*'yi istilâ ve işgal etmişlerdi. Devletin bütün ilerigelen emîr ve kumandanları ile halk, yeni hükümdardan *Moğol* istilâsını önlemeyi bekliyorlardı. Bu büyük tehlike karşısında ümit ve cesaretini asla kaybetmeyen Kutuz, *Suriye*'deki *Mısır*'a küskün *Bahriyye Memlükleri*'nin de tam destek ve yardımını sağladıktan sonra kuvvetli ordusuyla *Kahire*'den çıkıp *Moğollar*'a karşı harekete geçti. Bilindiği üzere o, *Aynıcâlût* köyü yörelerinde, *Moğollarla* giriştiği çok şiddetli bir savaşta onları ağır ve kesin bir yenilgiye uğrattı (Eylül 1260), *Moğol* ordusu, ilk kez dağılıp kaçmak zorunda kaldı. Bu önemli tarihî zafer sonunda, *Moğolların Yakın-doğu İslâm* ülkelerini istilâ, işgal ve bu topraklarda yerleşmeleri önlenmiş oldu. Bununla birlikte Kutuz, zaferden sonra *Kahire*'ye dönerken ilerigelen *Bahriyye* emîrleriyle işbirliği yaparak rakibi durumuna geçen Baybars ve arkadaşları tarafından öldürüldü (Ekim 1260). Bu olaydan birkaç gün sonra *Bahriyye* emîrleri toplanıp, Baybars'ı *Meliküzzâhir* ünvanıyla *Memlüklü* hükümdarı (Sultan) ilân ile tahta oturttular (Ekim 1260). Hiç vakit kaybetmeden derhal harekete geçen Baybars, ülke içindeki bazı isyanları bastırıp huzur ve sükûnu sağladıktan sonra dışta da *Moğol* ve *Haçlılarla* başarılı mücadelelerde bulundu. Şöyleki: Baybars, fırsat buldukça *Suriye*'ye saldıran ve zaman zaman *Haçlılarla* işbirliği yapan *Moğolları* sevkettiği bir orduyla yenilgiye uğrattıktan (1269) başka, bizzat ordusuyla harekete geçerek vefat eden Hülagû'nun yerine geçen oğlu Abaka'nın *Haçlılarla* takviye edilmiş olan kuvvetlerini *Harran* ve daha sonra *Bîre*'de bozguna uğrattı (1271-72). Bu başarılı askerî hareketlerden sonra Baybars, ilgili bölümde ayrıntılı olarak görüleceği üzere, bazı *Selçuklu* ve özellikle *Karamanoğul-*

ları emîrleriyle işbirliği yaparak *Moğolları* bu ülkeden atmak amacıyla, *Anadolu*'ya bir sefer düzenleyerek *Moğolları Elbistan* ovasında ağır ve kesin bir yenilgiye uğrattı ve onları âdeta imha etti (Nisan 1277).

Baybars, saltanat tahtına oturmasının birinci (1261) ve ikinci (1262) yıllarında, *Moğollarla* ittifak yapan VI. Bohémund'un yönetimindeki *Antalya*'ya iki kez saldırı ve kuşatmada bulundu ise de şehri alamadı. Bu arada Baybars, *Moğollar* tarafından yıkılan (1258) *Abbasî* halifeliğini *Mısır*'da yeniden kurduktan başka, *Moğollara* karşı *Altınordu* devletiyle ittifak ve işbirliği yaptı. Böylece *Moğol* ve *Haçlılara* karşı daha kuvvetli bir duruma geçen Baybars, ordusuyla harekete geçerek *Kaysariyye*, *Yafa*, *Arsuf*, *Aslis*, *Safed* ve *Remle* kentlerini birer birer fethetti; *Akkâ*'yı da şiddetle kuşattı ise de elegeçiremedi (1265-66). Daha sonra Baybars'ın daha önce (1259-60) *Moğollarla* işbirliği yaparak onları *Suriye*'yi istilâ ve işgale kışkırtan *Çukurova Ermenilerine* karşı Kalavun kumandasında gönderdiği ordu, *Ermeni* ve müttefiklerini *Derbesak* yörelerinde yenilgiye uğrattıktan (Ağustos 1266) başka, *Misis*, *Kozan*, *Adana* ve *Tarsus*'u yağma ve tahrip etti. Düzenlediği bu başarılı seferden sonra Baybars, özellikle *Haçlıların* birbirleriyle çekişme ve çatışmalarını fırsat bilerek *Taberiyye*, *Akkâ*, *Yafa* vs. şehirleri istilâ ve tahrip ettikten (1267-68) sonra büyük *Haçlı* merkezlerinden biri olan *Antakya*'yı başarılı bir kuşatmadan sonra fethetti (Nisan 1268). Böylece *Haçlıların* 1097 yılında (I. *Haçlı* seferi) kurdukları *Antakya Prensliği* tarihe karışmış oldu. Daha sonra (1270) *Kıbrıs*'a başarısız bir deniz seferi düzenleyen Baybars, bir yıl sonra *Trablus Haçlı Prensliğine* karşı harekete geçerek bazı kaleleri fethetti.

Ülke içinde ve dışında giriştiği siyasî, askerî ve ekonomik faaliyetler sonunda devlet yönetimini sağlam temeller üzerine

oturtmayı başaran Baybars devrinde, ülkenin sınırları batıda *Sirenayka*'ya, güneyde *Nubya* ve *Nassava*'ya, kuzeyde *Toros* dağlarına kadar uzanmaktaydı. Bu büyük *Türk* hükümdarı 20 Haziran 1277'de hayata gözlerini yummuştur.

Baybars'tan sonra *Bahriyye Memlüklü* kolundan 21 sultan hükümran olmuş ve bu kol, 1382'ye kadar 132 yıl devam etmiştir. Baybars'tan sonraki hükümdarlardan özellikle Melikülmansur Seyfeddin Kalavun (1279-1290) ve oğlu Melikünnasır Muhammed (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) devirleri, *Memlüklü* devleti tarihinde iç ve dış olaylar bakımından önemlidir. 1382-1517 yılları arasında, devlet yönetimini ellerinde tutan *Burciyye Memlük* hükümdarları *Bahriyye* koluna mensup sultanlar gibi yetenekli ve kudretli değillerdi. Bu *Memlükler* zamanında (XV. yüzyıl), *Orta-doğu*'da Timur istilâsından başka *Akkoyunlu* ve özellikle *Osmanlı* devletlerinin hükümranlıkları başlamış ve sonunda *Burciyye Memlükleri* (son hükümdar Melikülеşref Tumanbey) *Osmanlı* hükümdarı *Büyük Sultan* Yavuz Selim tarafından ortadan kaldırılmıştır (22 Ocak 1517). Bu kolun ünlü hükümdarları arasında Meliküzzahir Berkuk, Melikülmüeyyed Şeyh, Melikülеşref Barsbay, Meliküzzahir Çakmak, Melikülеşref İnal ve Melikülеşref Kayıtbay yer almışlardır.

Gerek *Türkiye Selçukluları*, gerekse *Beylikler* dönemlerinde *Memlüklülerle* olan çeşitli ilişkiler daha sonraki bölümlerde sözkonusu edileceği için, bu *Türk* devleti hakkında burada daha fazla ayrıntılı bilgiler verilmemiştir.

BÖLÜM

I.

ANADOLU'YA GELEN İLK TÜRKLER

A.

HUN TÜRKLERİNİN ANADOLU İSTİLÂSI

Selçuklu Devleti'nin kurularak, özellikle batı yönünde fetihlerin başlatılması ve dolayısıyla *Anadolu*'nun tamamen fethedilip bir *Türk* yurdu haline getirilmesinden çok önceki zamanlarda (Milâdî IV. yüzyılın sonlarına doğru), *Anadolu*'ya ilk *Türk* girişi, *Hun - Türkleri* tarafından gerçekleştirilmiştir. Şöyleki :

Asya Hunları'nın devamı ve torunları oldukları bilim âlemince tespit edilen *Batı - Hunları (Avrupa Hunları)*, hareket kabiliyetleri fazla olan çevik atlı birliklerden oluşan kalabalık ordularla *Karadeniz*'in kuzeyindeki *Alan*, *Ostrogot* ve *Vizigotları* daha ilk saldırıda ağır yenilgilere uğratarak darmadağın ettiler; çok geçmeden milâdî 378 yılında, *Tuna* ırmağını geçerek *Batı - Roma* ve *Bizans* imparatorlukları topraklarını istilâya başladılar. Yayılmalarına devam eden *Hunlar*, *Roma* imparatoru I. Theodosios'un ölümünden (395) sonra, bir yandan *Balkanlar* üzerinden *Trakya*'ya yürürlerken, öbür yandan da *Kafkas* dağlarını aşarak *Anadolu*'yu istilâya giriştiler. Ancak bu istilâ harekâtı, *Batı - Hunlarının Doğu Bölümü* tarafından yönetilmiştir. Kursık ve Basık adındaki iki başbuğun komutasındaki *Hun* atlı kuvvetleri, *Erzurum* üzerinden hareketle *Karasu* ve *Fırat* havzalarından *Malatya*'ya ulaştılar. Daha sonra bu kuvvetler, *Çukurova*'yı istilâ ile *Orta - Doğu*'nun en sağlam surlarına sahip olan

Urfa ve *Antakya* kalelerini başarısız bir kuşatmada bulundular. Çok geçmeden *Suriye*'ye inen *Hun* atlı birlikleri, *Sur* ve daha sonra da *Kudüs* şehir ve yörelerini ağır bir şekilde akınlara uğrattılar. Adeta bir yıldırım hızıyla sürdürülen bu istilâ hareketleri sebebiyle bölge halkları, büyük bir korku, dehşet ve heyecana kapılmışlardı. *Suriye*'de pek fazla kalmayan *Hun* atlı kuvvetleri, kuzeye yönelerek *Orta - Anadolu* bölgesinden geçip, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan* yoluyla yeniden *Kafkas* dağlarını aşarak *Karadeniz*'in kuzeyindeki yurtlarına döndüler (396). Fakat iki yıl sonra, yani 398 yılında, *Anadolu*'ya daha küçük çapta olmak üzere, yeniden birtakım akınlarda bulundular. Böylece *Hunlar*, hem batı, hem de doğu yönlerinden, yani iki cepheden, *Doğu - Roma (Bizans)* imparatorluğunu baskı altında tutmuşlardır. Bu *Hun* baskıları karşısında aciz kalan *Doğu - Roma* imparatorları, herhangi bir ciddi önlem alamadılar. Netice itibariyle 395-98 yılları arasında cereyan eden *Hun Türklerinin* bu *Anadolu* istilâ harekâtı, tarihte *Anadolu*'ya *İlk Türk Girişi*'ni temsil etmesi bakımından dikkate şayandır.

B.

SABAR TÜRKLERİNİN ANADOLU İSTİLÂSI

Hun Türklerinin istilâsından sonra *Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*'ya ikinci *Türk* istilâsı, *Sabarlar* tarafından gerçekleştirildi. *Tanrı Dağları*'nın batı bölgeleri ile *İli* ırmağı dolaylarında, *Hunlara* tâbi olarak yaşayan *Sabar (Sabir, Sibir) Türkleri*, milâdi 508 yılında hâkimiyet alanlarını *Doğu - Avrupa* yönünde genişlettiler. Daha sonra onlar, 515/16 yılında, *İtil*, *Don* ve *Kuban* ırmakları arasındaki topraklara yerleşerek bağımsız bir devlet kurdular. Bu coğrafî konumları dolayısıyla *Sabarlar*, *Bizans* ve *Sasanî* devletleriyle çe-

şitli ilişkilerde bulundular. Bu cümleden olarak onlar, *Sasanîlerle* bir ittifak yaparak *Bizans*'la mücadelelere giriştiler. İşte bu mücadeleler dolayısıyla *Sabarlar*, *Kafkasların* güney bölgelerine kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettiler. Daha sonra onlar, ileri hareketlerine devam ederek *Kayseri*, *Konya*, *Ankara* şehir ve yörelerine şiddetli akınlar yaparak pek çok ganimet elegeçirdiler. Bu geçici istilâ harekâtından sonra *Sabarlar*, *Kafkas* dağlarını aşarak yurtlarına geri döndüler. Böylece *Sabar Türkleri* tarafından da *Bizans*'a ağır bir darbe indirilmiş oldu.

C.

İLK MÜSLÜMAN TÜRKLERİN ANADOLU GAZASI

Hun ve Sabar Türklerin'den sonra *Anadolu*'ya *Üçüncü Türk Girişi*'ni, VIII. yüzyıldan itibaren *Müslüman Türkler* gerçekleştirdiler. Özellikle *Abbasîler* devrinde, *Türkistan* ve *Horasan*'dan *Anadolu*'ya getirilerek *Bizans*'a karşı gazalarda bulunan gönüllü gaziler arasında, çok sayıda *Müslüman Türkler* de vardır. Bu olay şöyle cereyan etmiştir :

Bizans yönetiminde bulunan *Suriye*, *Elcezire* ve daha sonraları *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan*'ın *İslâm* orduları tarafından fethinden sonra, *İslâm - Bizans* mücadeleleri, *Tarsus - Malatya - Erzurum* hattı boyunca devam ettirilmiştir. Bu askerî mücadele bölgesi [*Sugûr* (= uçlar) ve *Avâsım*], *Suriye*, *Elcezire* ve *Doğu - Anadolu* ucu olmak üzere üçe ayrılır. Bu bölgenin belli-başlı şehir, ilçe ve kaleleri, sırasıyla *Tarsus*, *Misis*, *Anazarba*, *Adana*, *Haruniye*, *Bagras*, *İskenderun*, *Maraş*, *Kemah*, *Samsat*, *Adıyaman*, *Harput*, *Amid* (Eski *Diyarbakır*), *Silvan*, *Erzen*, *Malatya*, *Bitlis*, *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş ve Kalikala* (Eski *Erzurum*)'dır. *Abbasî* halifesi Mehdî

(775–785), genellikle *İslâmlar* tarafından fethedilmiş olan *Türkistan*, *Harizm* ve *Horasan*'dan, başta *Müslüman Türkler* olmak üzere, *İran*, *Sogd* v.s. milletlerden çok sayıda gönüllü kuvvetleri, yukarıda sözkonusu edilen askerî bölgelere yerleştirdi. Esasen eski ticaret ve hac yollarının geçtiği bu askerî bölgelerde, ticarî faaliyetler yanında, geniş çapta ziraatın da yapılması sonucunda, buradaki şehirler zenginleşti ve dolayısıyla halkın refah seviyesi yükseldi. *Gaza*'nın önemini ortaya koymak amacıyla, bu bölgelerde, pek çok medreseler de kuruldu. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, bu bölgelere yerleştirilen *Türklerin* sayısı, halife Harun Reşid (786-809), Memun (813-833) ve Mutasım (833-842) devirlerinde, oldukça yüksek bir dereceye ulaşmıştı. Özellikle halife Mütevekkil (847-861) zamanında, hilâfet ordusunun çoğunluğunu *Türklerin* oluşturması sonucunda, adları geçen askerî bölgelerin yönetimi *Türk* kumandanları tarafından yürütülmekte idi. Bu kumandanların belli-başlılarının adları şöyledir: Vasîf et-Türkî, Karinoğlu Fazl, Ferec et-Türkî, Amaçur et-Türkî, Bilgeçur, *Ferganalı* Halef, Toganoğlu Ahmet, Ebû Sâbit et-Türkî, Yazman, Busr Afşinî, Kayıoğlu Ahmet, Burduoğlu Rüstem, Munis v. s. Genellikle *Suriye* ucunun merkezi olan *Tarsus*'ta oturan bu *Türk* kumandanları, biri yazın *(Sâife)*, diğeri kışın *(Şâtiye)* olmak üzere, yılda iki kez *Bizans*'a karşı gazalarda bulunuyorlardı. Bu cümleden olarak *Sivas*, *Niksar*, *Şarkikarahisar*, *Amasya*, *Zamantı*, *Ulukışla*, *Çankırı*, *Ankara*, *Eskişehir* ve hattâ *Bergama*'ya kadar uzanan bölgelerdeki *Bizans* şehir ve kaleleri büyük tahribata uğratıldı, bu arada pek çok ganimet ve tutsaklar da alındı. Halen *Türkiye*'nin birçok yerlerinde görülen höyük, kale v.s. gibi müstahkem yerlerin büyük bir kısmı, bu gazalar sonucunda harabe haline getirildi. Bununla beraber *Bizanslılar* da aynı şekilde *İslâm*

uç bölgelerinde, *İslâmlarınkine* benzeyen bir askerî teşkilât kurarak *İslâm* memleketlerine yağma ve tahrip akınlarında bulundular. Bu mücadeleler böylece uzun bir süre devam edip gitti. Özellikle *Makedonya* sülâlesinin *Bizans* tahtına geçmesinden sonraki dönemlerde, *İslâm* mücahidleri saldırıları bırakıp, savunmaya geçmek zorunda bırakıldılar. Dolayısıyla çoğunluğunu *Türk* mücahidlerinin oluşturduğu bu uç bölgelerindeki *İslâm* kuvvetleri, X. yüzyılın ikinci yarısında, buralardan çekilmek zorunda kaldılar. Böylece *Müslüman Türk* gazilerinin *Anadolu*'da *Bizans*'a karşı sürdürdükleri gazalar sona ermiş oldu. Sonuç olarak ifade edilebilir ki, aşağı-yukarı 300 yıl boyunca, *Anadolu*'da, küffar *Bizans*'a karşı girişilen bu gaza hareketleri, bu ülkedeki şehir ve kalelerin geniş çapta harap olmasına sebep olmuş ve dolayısıyla buradaki *Bizans* savunmasına ağır darbeler indirilmiştir. Böylece *Selçuklu Türklerinin*, XI. yüzyılda, *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline getirilmesini sağlayan büyük istilâ ve fetih hareketlerinin vukuundan çok önceleri, yine kendi soydaşları tarafından aynı ülkede, aynı düşmana karşı sürekli mücadeleler yapılmış olduğu ve dolayısıyla sözkonusu fetihlere öncülük etmiş bulunduğu, önemli bir olay olarak tarih sayfalarına geçmiştir.

BÖLÜM

II.

ÇAĞRI BEY'İN ANADOLU SEFERİ

Henüz *Selçuklu* devletinin kurulmasından önce, *Selçuklu* ailesi, *Maveraünnehr*'de, *Karahanlı* ve *Gazneli* devletlerinin şiddetli takip ve baskıları altında, çok güç şartların yarattığı ümitsizlik içinde hayatlarını sürdürmekte idiler. İşte bu bakımdan *Selçukluların* yeni bir yurt arama ve edinme zorunluluğu duydukları anlaşılıyor. Fakat bu yurt neresi olabilirdi? *I. Bölüm*'de genel çizgileriyle görüldüğü üzere, *Türkistanlı Müslüman Türk* gazilerinin küffar *Bizans*'a karşı uzun yıllar gazalar yapmış oldukları *Anadolu* ülkesi, bu vesileyle, *Türk ellerinde* bilinmekte idi. Bu itibarla *Selçukluların* da vaktiyle soydaşlarının *Bizans*'la mücadelelerde bulundukları *Anadolu*'ya ilerde yurt edinme amacıyla, bir keşif seferi yapılması kararını vermiş oldukları anlaşılıyor. Bu kararın uygulanması, yani keşif seferi görevi, Tuğrul Bey'in kardeşi ve sultan Alparslan'ın babası Davut Çağrı Bey'e verildi. Tuğrul Bey, *Selçuklu* ailesiyle birlikte aşılması çok zor, bu sebeple de savunması kolay olan uzak çöllere çekilirken Çağrı Bey, üç bin *Türk* atlısıyla *Maveraünnehr*'den batı yönüne *Anadolu*'ya hareket etti. O, 1015 yılında, *Gazneli* yönetiminde bulunan *Horasan*'ı, daha önceleri buraya yerleşmiş olan ve kendisine katılan *Türkmenlerle*, bura valisi Arslan Câzib'in takibine rağmen, âdeta bir yıldırım hızıyla geçip *Acem Irakı*'na *(Zaganos* dağlarının doğu bölgesi) girmeyi başardı. Çağrı Bey'in bu harekâtını haber alan ve bu sıralarda *Hindistan*'da fetihler yapmakta olan *Gazne* sultanı Mahmud, Çağrı Bey'in geçişine engel olamaması

sebebiyle, Arslan Cazib'e sonderecede kızarak onu şiddetle azarladı. Çağrı Bey, burada pek fazla durmayarak *Azerbaycan* yoluyla *Doğu - Anadolu* topraklarına girdi. Fakat daha önceki yıllarda, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan*'da bulunan küçük *Ermeni* ve *Gürcü* prenslikleri, birbirleriyle sürekli çatışmalarda bulundukları gibi, bu bölgelerdeki *Müslüman* beyliklerle de işbirliği ve ittifak yapmaları sebebiyle, vasal statülerine rağmen, *Bizans*'la ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunuyorlardı. Bunu fırsat bilen *Bizans* imparatoru II. Basil (Basileios), büyük bir orduyla harekete geçerek bazan savaş, bazan da anlaşmalar yoluyla, *Ermeni* ve *Gürcü* prensliklerini, yönetim bakımından doğrudan doğruya *Bizans*'a bağladı ve hattâ *Van Gölü* havzasında oturan 40 bin *Ermeniyi*, *Bizans*'ın geleneksel siyaseti uyarınca *Orta - Anadolu*'ya zorla göç ettirerek özellikle *Sivas* ve *Kayseri*, kent ve yörelerine yerleştirdi. İşte bu bakımdan *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu*'da vasal da olsa, artık ne *Ermeni*, ne de *Gürcü* prenslikleri mevcut idi; ancak bunların prensleri, *Bizans* yönetici ve kumandanları olarak görev yapmakta idiler. Çağrı Bey, kumandasındaki kuvvetlerle artık doğrudan doğruya *Bizans* yönetiminde bulunan *Doğu - Anadolu* sınırlarını aşıp *Van Gölü* havzasına girdi. İlk olarak *Anadolu*'ya giren, özellikle *Ermeni* kaynaklarında belirtildiği üzere, "Mızrak, ok ve yaydan oluşan silâhları çekili, beli kemerli, uzun ve örülü saçlı, rüzgâr gibi uçan *Türk* atlıları" karşısında *Bizans* komutanı Senekerim'in gönderdiği kuvvetler, "Yağmur gibi atılan oklar" karşısında kesin bir yenilgiye uğradılar. Bunun sonucunda, bazı kaleler dışında *Van Gölü* bölgesinin büyük bir kısmı *Türk* kuvvetlerinin kontrol ve denetimine girdi. Bu bölgede, kendisine artık hiç bir *Bizans* kuvvetinin karşı koyamadığı Çağrı Bey, kuzeye yönelip *Gürcülerin* oturdukları *Nahçıvan* taraflarına yürüdü. *Bizans*'ın *Gürcü* asıllı ku-

mandanı Liparit'in savaşa cesaret edememesi sonucunda Çağrı Bey, bütün bölgeyi kolayca hâkimiyet ve denetimi altına almayı başardı. Daha sonra o, *Dovin* şehrinin güneyindeki *Nik* bölgesine yürüyerek kendilerine karşı koymaya çalışan *Beçni* kalesi *Bizans* kumandanı Vasak Pahlavuni'nin kuvvetlerini bozguna uğratıp darmadağın etti, hattâ bu kumandan bozgun sırasında, kaçarken *Türk* askerleri tarafından öldürüldü. Böylece Çağrı Bey, güneydeki *Van Gölü* havzasından başka *Nahçıvan* ve *Nik* bölgesini de istilâ ve akınlara uğrattı. Netice itibariyle Çağrı Bey, ilerde yurt edinilmesi amacıyla, başarıyla tamamladığı bu *keşif seferi* sonucunda, yolu üzerinde aldığı takviyelerle birlikte ancak beş - altı bin atlıyı bulan ve o devir için dahi küçük sayılabilen bir *Türk* kuvvetini, *Bizans*'ın *Doğu - Anadolu*'daki kuvvetlerinin durduramayacak bir durumda olduğunu, böylece bizzat ve fiilen tespit etmiş oldu. Çok geçmeden Çağrı Bey, Arslan Cazib'in aldığı emir üzerine kendisini şiddetle takibinden mahirane bir şekilde sıyrılmayı başardı; o, geldiği güzergâh olan *Azerbaycan* ve *Horasan* üzerinden *Maveraünnehr*'e dönüp, devlet kurma yolunda mücadeleler yapmakta olan kardeşi Tuğrul Bey'e ulaşarak (1021) yaptığı keşif seferi hakkında ona geniş bilgi verdi ve "Biz, buradaki güçlü devletlerle yani *Karahanlı* ve *Gazneli* devletleriyle mücadele edemeyiz, ancak *Horasan*, *Azerbaycan* ve *Doğu - Anadolu*'ya gidip oralarda hükümran olabiliriz, zira oralarda bize karşı koyabilecek hiç bir kuvvete rastlamadım" diyerek onu batı yönüne harekete teşvik etti; gerçekten *Selçuklu* devleti, olayların Çağrı Bey'in düşündüğü şekilde gelişmesi sonucunda, *Horasan*'da kurulmuş, fetihler batı yönünde yapılmış ve dolayısıyla *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline getirilmesi gibi mutlu bir tarîhî sonuç hasıl olmuştur.

Bu olaydan sonra bazı *Türkmen* kitleleri, *Karahanlı* ve *Gazneli Türk* devletlerinin baskı ve sıkıştırmaları sebebiyle,

zaman zaman *Anadolu*'ya girip akınlarda bulunmuşlar, ancak *Bizans*'ın karşı koyması sonucunda, yeniden *Azerbaycan* ve *İran*'a geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte onlar, bu ülkelerde de rahat bir yaşam sürdürememekte, sürekli bir mücadele halinde bulunmakta idiler.*Selçuklu* devletinin 24 Mayıs 1040 *Dandanakan Zaferi*'nden hemen sonra, *Horasan*'da kurulmasına kadar geçen devrede, *Anadolu*'da girişilen bu *Türkmen* hareketleri, sadece bir akın ve istilâ niteliği taşır. Devletin kurulmasından sonra *Türkistan*'dan âdeta seller gibi akan büyük *Oğuz (Türkmen)* kitleleri, *Karahanlı* ve *Gazneli* devletlerini engellemeye çalışmalarına rağmen, *İslâm* ülkelerine yayılmaya başladı; öyleki bu ülkeler, onları almayacak bir duruma geldi. Bunun zorunlu bir sonucu olarak *Selçuklu* sultanları (Özellikle Tuğrul Bey), bir millet halinde gelmekte olan bu büyük *Türk* kitlelerini, "Küffar *Bizans*'ın *Anadolu*'suna yöneltme ve burada yerleştirme" planlarını yapıp uyguladılar; böylece çok önceleri, yine *Türkler* tarafından yapılmış olduğunu gördüğümüz *cihat* hareketleri bir tür devam ettirilmiş oluyordu. Ayrıca X. yüzyılda, *Bizans* karşısında eski kudretini kaybederek savunma durumuna geçen *İslâm* âlemi, *Selçuklu* devletinin sahip olduğu kuvvet ve kudret sayesinde, yeniden canlanıp üstünlük ve hâkimiyet kazanmıştır. Artık *Anadolu*'da, bu kez *Müslüman Türklerin Bizans*'la mücadeleleri başlayacak ve dolayısıyla yapılan başarılı fetihler sayesinde bu ülke, *Türkleşecek* ve bir *Türk* yurdu haline getirilecektir. Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah gibi büyük ve kudretli *Selçuklu* sultanları, bu planı uygulamada, ciddi ve devamlı bir çaba içinde görünmüşlerdir.

BÖLÜM
III.
İLK TÜRKMEN (OĞUZ) AKINLARI

Gazne hükümdarı sultan Mahmud, *Karahanlılarla* yaptığı anlaşma uyarınca, *Türkmen* başbuğu Arslan (İsrâil) Yabgu'yu düzenlediği bir şölen sırasında yakalatıp *Hindistan*'daki *Kalincar* kalesinde hapsetdikten sonra ona bağlı olan ve kaynaklarda *Balhan*, *Irak* ve *Nâvekiyye (Yabgulu)* adlarıyla anılan *Türkmenler*den büyük bir kısmını *Horasan*'a yerleştirdi. Bu *Türkmenler*'in daha önce *Samanoğulları* devrinde buraya gelmiş olan soydaşları *Türkmenlerle* birleşip kendilerini pek rahat bırakmayan *Tus* kenti *Gazneli* valisi Arslan Cazib'i bozguna uğratmaları üzerine, sultan Mahmut bizzat harekete geçerek onları ağır bir yenilgiye uğrattı ve pek çoklarını öldürttü (1028). Bunlardan bazı zümreler, savunması daha kolay olan dağlara ve çöllere çekilirken, iki bin çadırlık başka bir kitle ise, *Azerbaycan*'a gelip bura hükümdarı Vehsudan'ın hizmetine girdiler ve onunla birlikte *Anadolu*'ya akınlara başladılar. *Acem Irakı* valisi bulunan sultan Mahmud'un oğlu Mesut, *Horasan*'daki diğer *Türkmenleri* bizmetine aldı; babasının ölümü üzerine, *Gazne* sultanı olurken ve olduktan sonra onlardan sonderecede çok faydalandı. Bununla birlikte, bir süre sonra *Rey* kenti *Gazneli* valisi Taşferraş'ın, ilerigelen *Türkmen* başbuğlarından Yağmur Bey'i öldürtmesi sebebiyle, sayıları 10 bini geçen buradaki *Türkmenler*, Kızıl, Boğa, Anasıoğlu, Dana, Göktaş ve Oğuzoğlu Mansur gibi başbuğların yönetimleri altında, *Gaznelilere* karşı harekete geçtiler ve kendilerine karşı sevkedilen - başta Taşferraş olmak üzere - bütün *Gaz-*

neli kumandanları yenilgiye uğrattılar. Daha sonra bunlardan bir bölüğü, *Acem Irak*ında kalmışsa da asıl büyük bir kısmı, 1036 yılında, *Azerbaycan*'a gelerek buradaki soydaşlarıyla birleştiler. Bu *Türkmenlerden* bazı zümreler ayrılıp doğu ve güneye yönelirken *Azerbaycan*'da kalan asıl büyük guruplar, *Aras* ırmağını geçip *Erran* bölgesine gelerek bura hükümdarı Fadlun ve oğlu Ebulesvâr ile birleştikten sonra (1037 yılında) *Doğu - Anadolu*'daki bazı *Ermeni* zümrelerinin oturdukları yörelere akınlarda bulundular. Ayrıca bu *Türkmenler*, *Bizans* kumandanı II. Bagrat'ın, *Müslümanların* elinde bulunan *Tiflis*'i kuşatması sırasında, ona karşı savaşa katıldılar ve onu geri çekilmek zorunda bıraktılar (1038). Bunlardan başka, Ebulheyca Hezbânî'nin yönetimindeki *Urmiye*'de bulunan *Türkmenler*, *Van Gölü* havzasına akınlar yaparak *Bizans* generali Haçik'in kumandasındaki kuvvetleri yenilgiye uğrattılar, hattâ Haçik de bu çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. *Elcezire*'de ve *Musul* yörelerinde harekâtta bulunan başka bir *Türkmen* zümresi de 1042/43 yılında kuzeye yönelerek *Aras* ırmağı yörelerindeki *Beçni* kalesine saldırdılar, fakat *Anı Bizans* valisi Gagik'in müdahalesi üzerine, kaleyi elegeçiremediler; ancak *Ermenilerin* oturdukları kesimlere ve özellikle *Murat* ve *Dicle* ırmaklarının kolları üzerindeki yörelere akınlar yaparak pek çok tutsak ve ganimet elegeçirdiler. *Azerbaycan* ve *Doğu - Anadolu* bölgelerine giren *Türkmenler*, *Selçuklu* sultanı Tuğrul'un buyruğu üzerine, genellikle, buradaki *Selçuklu* vasalı emîrlerle birlikte *Bizans*'a akınlarda bulunmaktan geri kalmadılar.

BÖLÜM

IV.

SULTAN TUĞRUL DEVRİNDE YAPILAN AKINLAR VE FETİHLER

Türkmen akınları

Bundan önceki *Bölümde Azerbaycan*'a gelip bura hâkimi Vehsudan ile işbirliği yaparak *Bizans*'a karşı *Anadolu*'ya akınlarda bulunduğunu gördüğümüz *Türkmenler*, 30 kadar başbuğlarını öldürmesi sebebiyle onunla savaşa giriştilerse de başarılı olamadılar (1041). Bu yüzden *Azerbaycan*'dan ayrılmak zorunda kalan bu *Türkmenler*, *Urmiye*'ye gidip oradaki soydaşları diğer *Türkmenlerle* birlikte *Hakkari* yörelerine başarılı akınlar yaptılar. Bununla beraber kendilerini takip için harekete geçtiğini sandıkları sultan Tuğrul'un kardeşi İbrahim Yınal'ın batı yönünde fetihler yapmak amacıyla *Rey* kentine ulaşması sonucunda, buradan hareketle *Azerbaycan*'a gitmekte olan diğer bazı kalabalık *Türkmen* zümreleriyle birleşip güney-batı yönüne hareket ettiler. Böylece çok kalabalık bir hale gelen bu *Türkmen* kitlesi, *Buhtan* ırmağı tarafındaki sarp ve yüksek dağları geçip, *Erzen* ve *Batman* sularını besleyen dağlık yörelere eriştiler ve buraları yağma akınlarına uğrattılar. Bu kalabalık kitlenin bir bölüğü, Anasıoğlu ve Boğa adlı beylerin kumandasında, daha güneye *Diyarbakır*, *Silvan*, *Erzen* ve *Mardin* arasındaki yörelerde harekâtta bulunarak kontrolleri altına aldılar; diğer bir bölüğü ise *Cizre* yörelerine erişip buraları akınlara tâbi tuttular. *Cizre* valisi *Mervanlı* Süleyman, bu yörelerde konaklayan *Türkmenlerin* beyi Oğuzoğlu Mansur'a bir ulak göndererek "Kışı burada geçirmelerini, ilkbaharda da diğer *Türkmenlerle* birlikte *Su-*

riye'ye gitmelerini" teklif etti. Süleyman, Mansur Bey'in bu teklifi kabulü dolayısıyla düzenlediği bir şölen sırasında, onu tutuklatıp hapsettirdi. Bunun üzerine Mansur'un buyruğu altındaki *Türkmenler*, oraya buraya dağıldı, önemli bir kısmı da *Musul* yönüne hareket etti. Bunun üzerine harekete geçen *Musul* emîri Ukayloğlu Karvaş, *Mervanlı* emîri Nasruddevle Ahmet'ten de yardım ve destek alarak bu *Türkmenlere* saldırıya geçti; yapılan savaşta, müttefiklerin ağır bir yenilgi ve bozguna uğramaları (1042) sonucunda *Türkmenler*, *Sincar* ve *Nusaybin* yörelerini yağmaladıktan başka *Cizre*'yi de başarısız bir kuşatma teşebbüsünde bulundular. Daha sonra, onların *Diyarbakır* ve yörelerine yayılmaları üzerine, bura emîri Nasruddevle Ahmet, *Cizre*'de tutsak bulunan Mansur Bey'i *Silvan*'a yanına getirttikten başka bölgede bulunan diğer *Türkmen* beylerine ulaklar gönderip "Mansur Bey'i serbest bırakacağını, topraklardan çekildikleri takdirde kendilerine pek çok mal ve para vereceğini" bildirdi. Onun bu teklifinin kabulü üzerine, Mansur Bey, tutsaklıktan kurtulup *Türkmenlerine* kavuştu. Bununla beraber kendilerine gönderilen mal ve paraların azlığı sebebiyle *Türkmenler*, yeniden harekete geçerek *Nusaybin*, *Sincar* ve *Hapur* yörelerini yağma akınlarına uğrattılar. Diğer taraftan *Musul*'a yürüyen başka bir *Türkmen* gurubu, 1043 yılında, şehir hâkimi Karvaş'ı yenilgiye uğrattıktan sonra *Musul*'u işgal ve yörelerine yağma akınlarında bulundular; feodal bağları sebebiyle, işgal ettikleri yerlerde, *Bağdad Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı (Tuğrul Bey) adlarına hutbe okutmaya başlattılar. Özellikle *İslâm* memleketlerine yöneltilen bu *Türkmen* hareketleri sebebiyle, başta *Abbasî* halifesi olmak üzere, *Irak Büveyhoğulları* hükümdarı Celâlüddevle, *Musul* emîri Karvaş ve *Diyarbakır* emîri Nasruddevle, bu sıralarda başkent *Nişabur*'da bulunan sultan Tuğrul'a şikâ-

yetlerde bulunarak "Bu akınların durdurulmasını" talep ettiler; sultan Tuğrul da onları haklı bulmuş, şikâyetlerini dikkate alarak teselli etmiştir. Sultan, özellikle *Selçuklu* vasalı *Mervanlı* emîrine "Kullarımdan (tâbilerimden) bazı zümrelerin *(Türkmenlerin)* senin memleketlerine girip birtakım yağma akınlarında bulunduklarını haber aldım. Sen bizim uç emîrimizsin; onlara para, mal v.s. gibi istedikleri şeyleri vermelisin, böylece küffarla *(Bizans)* mücadelede, onlardan faydalanabilirsin" dedikten başka ona, "*Türkmenlerin*, *Diyarbakır* ve yörelerinden çekilmelerini sağlıyacağı" hususunda söz verdi. Esasen sultan Tuğrul *Türkmenlerin* daha *Azerbaycan*'da bulundukları sırada, onların ilerigelen beylerine ulaklar gönderip "Katına gelmelerini" istediyse de onlar, sultanın elçisini bir süre alıkoyduktan sonra, onunla sultana şu mesajı gönderdiler : "Bizleri hep birlikte huzurunda toplayıp, yapmış olduğumuz hareketlerin cezası olarak tutuklamak niyetindesiniz, bu sebeple bizler, korku ve endişe duyduğumuz için katınıza gelmekten çekiniyoruz. Siz, bizim hükümdarımız olarak bizlerin mutlaka huzurunuza gelmesini isteyecek olursanız biz buna razı olmayacağız ve *Anadolu* ve *Suriye*'ye çekilerek kendimizi kurtaracağız". Öte yandan *Musul*'u elegeçirdiğini gördüğümüz bir kısım *Türkmenler*, hâkimiyet sahalarını sürekli olarak genişletmekte idiler. Bunun üzerine *Musul* emîri Karvaş, komşu *Arap* emîrlerinden de geniş yardım sağladıktan sonra, bu sırada *Diyarbakır* yörelerinde bulunan Boğa ve Anasıoğlu Beyler'den yardım alan bu *Türkmenleri* 1044 yılında ağır bir yenilgiye uğrattı; böylece *Musul*'dan çekilmek zorunda kalan *Türkmenler*, diğer soydaşlarının bulunduğu *Diyarbakır* taraflarına gittiler. Bu olayı haber alan ve bu sıralarda, devletin başkenti yaptığı *Tahran* yakınlarındaki *Rey* kentinde bulunan sultan Tuğrul, *Türkmenlere* yeniden ulaklar göndererek "*İslâm*

memleketlerine akınlar yapmamalarını, *Azerbaycan*'a dönüp bu ülkede yaylak ve kışlalar kurduktan sonra *Selçuklu* emîr ve kumandanlarıyla birlikte *Bizans*'a gazalara girişmelerini" bildirdi. Sultanın buyruğunu alan Oğuzoğlu Mansur, Göktaş, Anasıoğlu, Boğa vs. gibi *Türkmen* beyleri beraberlerindeki *Türkmen* zümreleriyle birlikte *Diyarbakır* yörelerinden ayrılarak daha kuzeye yönelip *Bizans*'a ait il, ilçe, bucak ve köyleri yağmaladıktan sonra *Erciş*'e ulaştılar; daha sonra onlar, buradan *Azerbaycan*'a geçebilmek için, birçok armağanlar gönderdikleri *Van Gölü* bölgesi *Bizans* valisi Stephanos'tan izin istedilerse de o, bunu kabul etmeyip *Türkmenlere* saldırdı. Yapılan savaşta *Bizans* kuvvetleri yenilgiye uğradığı gibi, Stephanos da tutsak alındı (1045). Bunun üzerine *Türkmenler*, hiç bir engelle karşılaşmaksızın *Azerbaycan*'a döndüler. Böylece sultanın buyruğunu yerine getiren ve dolayısıyla affına mazhar olan Anasıoğlu ve Boğa, sultandan, *Diyarbakır* ve yörelerinin kendilerine verilmesi *(ıkta) menşûrunu* aldıktan sonra yeniden, fakat bu kez sultan adına, bu bölgeye gelerek başta *Âmid* olmak üzere, diğer il ve ilçelere kuvvetler yerleştirdiler; daha sonra da *Silvan*'a giderek *Mervanlı* emîri Nasruddevle Ahmet ile bölgenin yönetimi hususunda müzakerelerde bulundular. Fakat bu sırada, bu iki *Türkmen* beyi, yaptıkları bir kavga sırasında birbirlerini öldürdüler. Bunu fırsat bilen *Mervanlı* emîri, tâbi olduğu sultana "karşı koyma" gibi bir duruma düşmemek için, *Büveyhoğulları* hükümdarı Ebû Kâlicar Fenahüsrev'i harekete geçirterek memleketindeki bu *Türkmenleri* buralardan uzaklaştırmayı başardı.

Görüldüğü üzere, kısmen *Bizans*, kısmen de *İslâm* memleketlerine karşı yapılmış olan bu *Türkmen* hareketleri, federal bünye gereği, *Selçuklu* devletine tâbi olmalarına rağmen, devletin fetih planlarına uygun olarak yapılmamış ve dolayısıyla da devletin kontrol ve denetiminden uzak kalmıştır.

Selçuklu ordularının harekâtı

Sultan Tuğrul devrinde de bir süre devam eden *Türkmen* akınlarından sonra artık düzenli *Selçuklu* orduları, *Anadolu*'nun istilâ ve fethine girişeceklerdir. *Dandanakan zaferini* müteakip *Büyük Selçuklu* devletinin kurulmasından bir süre sonra kararlaştırılan *fetih planları* uyarınca, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen sultan Tuğrul, devletin başkentini *Nişabur*'dan *Rey* kentine nakletti (1043). Böylece *Anadolu*'da, düzenli *Selçuklu* ordularının seferleri ve dolayısıyla fetihleri başlayacaktır. Birinci bölümde kısmen dolaylı olarak görüldüğü üzere, *Emevî* ve *Abbasî* devirlerinde, *Anadolu*'nun ve özellikle *İstanbul*'un fethi amacıyla yapılan girişimler, *Bizans*'ın şiddetle direnişi sebebiyle başarılı olamamış ve dolayısıyla *Anadolu*'nun fethi de gerçekleşememişti. Fakat bir yüzyıl sonra, kuruluşundan itibaren, eski ruh ve kudretini kaybeden *İslâm* âleminin, taze ve diri kuvveti olarak, bütün yükünü üzerinde taşıyan *Selçuklu* devleti, daha önceleri başarılamayan *Anadolu*'nun fethi görevini üzerine alıp başarıyla sonuçlandıracaktır.

Anadolu'nun istilâ ve fethi harekâtını bizzat yeni başkent *Rey*'den yönetmeye başlayan sultan Tuğrul, amcası Yusuf Yınal'ın oğlu İbrahim Yınal'ı *Hemedan* ve *İsfahan* il ve yörelerinin, diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resultekin'i *Hazar Denizi* bölgesinin, öteki amcası Musa Yabgu'nun (İnanç Bey) oğlu Hasan ile, kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi de *Azerbaycan*'ın fethiyle görevlendirdi; ayrıca bu *Selçuklu* prenslerinin buyrukları altına, kalabalık *Türkmen* kuvvetleri de verildi. Bu sıralarda, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan*'da, yönetimleri *Bizans*'a bağlanan *Ermeni* ve *Gürcü* halkları ile *Müslüman Şirvanşahlar (Derbend* ve *Hazar Denizi* kıyılarında), *Şeddâdoğulları (Nahçivan, Dübeyl* ve *Gence* illerinde) ve *Câferoğlulları (Tiflis'te)*

beylikleri bulunuyordu. İbrahim Yınal, birkaç yıl içinde, *Hemedan* ve *İsfahan* bölgesini fethettikten sonra *Dicle* ırmağı kıyılarına kadar harekâtını başarıyla sürdürdü. Öte yandan Kutalmış da *Geylan* ve *Târim* bölgelerini fethettikten sonra, ileri harekâtına devamla, *Aras* ırmağını geçerek *Erran* ve *Gürcistan*'a girmeyi başardı. Bu arada Kutalmış, *Bizans* imparatoru IX. Konstantin Monomak'ın, *Gürcü* asıllı kumandanı Liparit yönetiminde sevkettiği ordunun, *Şeddadoğulları* beyliğinin başkenti *Dovin*'i kuşatıp sıkıştırması sonucunda, onları savunma amacıyla, harekete geçerek Liparit'i *Gence* önlerinde kesin bir yenilgiye uğratıp çekilmek zorunda bırakmış idi. Öte yandan şehzade Hasan, *Pasin* ve *Erzurum* yörelerini istilâ ile, daha önce imparator II. Basil tarafından *Ermeni* yönetimine son verilip sınırları genişletilmek suretiyle *Grek Vaspurakanı* haline getirilen *Van Gölü* havzasını istilâya başladı. *Selçuklu - Bizans* antlaşmasına rağmen girişilen bu harekât üzerine, *Vaspurakan Bizans* valisi Aaron, kalabalık *Türk* ordusu karşısında, *Gürcistan Bizans* valisi Kekavmenos'tan yardım sağladı. Her iki taraf arasında, 1047/48 yılında, *Büyük Zap* suyu yörelerinde yapılan savaşta, pusuya düşürülen *Selçuklu* kuvvetleri yenilgiye uğradı; şehzade Hasan ve yakın arkadaşları şehit olarak hayatlarını kaybettiler. *Selçuklu* ordusunun bozgununa, şehzade Hasan ve arkadaşlarının şehit olmalarına sonderecede üzülen sultan Tuğrul, *Azerbaycan Genel Valiliğine* atadığı İbrahim Yınal'ı, *Erran* bölgesinde başarılı fetihlerde bulunmakta olan Kutalmış ile birlikte, *Anadolu*'da fetihler yapmak ve bozguna uğratılan *Selçuklu* ordusunun öcünü almak amacıyla, seferle görevlendirdi. Derhal harekete geçen İbrahim Yınal, Kutalmış'la birlikte *Bizans* kaynaklarının 100 bin kişi olduğunu ifade ettikleri büyük bir *Selçuklu* ordusuyla harekete geçerek 1048 yılında, *Anadolu* topraklarına girdiler. Bir yıldırım

hızıyla ilerleyen *Selçuklu* ordusu karşısında ne yapacaklarını şaşıran *Vaspurakan* ve *Gürcistan Bizans* valileri Aaron ve Kekavmenos, imparator IX. Konstantin'den acele yardım istediler. Bunun üzerine imparatorun emriyle, bütün *Gürcü* kuvvetlerini toplayan *Bizans* generali Liparit, derhal Aaron ve Kekavmenos'la birleşti; bu arada Kekavmenos'un barış teklifi İbrahim Yınal tarafından reddedildi. Bunun üzerine, *Rum*, *Ermeni* ve *Gürcülerden* oluşan takriben 35 bin kişilik *Bizans* ordusu, *Hasankale (Kapetru)* yörelerindeki *Üğümi (Kastro - okomi)* köyünde karargâh kurdu. Bu sıralarda İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın yönettikleri *Selçuklu* ordusu *Aras* ırmağını izleyerek birkaç kale ve müstahkem mevkii fethederek eski *Erzurum (Kalikala)* yönüne doğru ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Çok geçmeden *Erzurum*'a erişen ve şehri bir saldırı ile elegeçiren *Selçuklu* ordusu, buradan, *Bizans* ordusunun bulunduğu *Pasin* ovasındaki *Hasankale* önlerine gelip karargâh kurdu. Böylece her iki taraf savaşa hazır duruma gelmiş idi. *Bizans* ordusunun sağ kanadında Katakalon, sol kanadında Aaron ve merkez hattında da Liparit yer almışlardı. İki büyük bölümden oluşan *Selçuklu* ordusunun bir bölümüne İbrahim Yınal, öteki bölümüne de Kutalmış kumanda ediyordu.

18 Eylül 1048'de her iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Bütün bir gün, bir gece devam eden çarpışmalar sonucunda *Bizans* ordusu ağır ve kesin bir bozguna uğratıldı, başkomutan Liparit de tutsak alındı. Ölüm ve tutsaklıktan kurtulabilen *Bizans* ordusunun bir kısmı *Rum*, *Ermeni* ve *Gürcü* askerleri, *Van* ve *Anı* kalelerine güçlükle sığınabildiler. İbrahim Yınal, tutsak Liparit'i, elegeçirilen değerli ganimetlerle, bu sırada başkent *Rey*'de bulunan sultan Tuğrul'a bizzat götürüp, "*Bizans*'a indirilen bu ağır darbeyi ve zaferi" müjdeledi. Sultan da bu önemli başarısından dolayı

kendisini kutlamış, hattâ ona 40 bin altın başarı ödülü vermek istemişse de İbrahim Yınal bunu kabul etmemiştir.

Bizans'la yapılan barış

Hasankale yenilgisi ve ayrıca *Balkanlar*'da Turak komutasında başlayan *Peçenek Türklerinin* istilâsı sebebiyle sıkışık duruma düşen imparator Konstantin, sultan Tuğrul'a bir elçi gönderip barış önerisinde bulundu; ayrıca, daha önce *Bizans*, fakat şimdi ise *Selçuklu* vasalı olan *Diyarbakır* emîri Nasruddevle Ahmed'e de başvurarak "Barış için sultan katında aracılık yapmasını" istedi. Sultan, kendisine çok değerli armağanlar getiren (İlgili kaynaklarda bu armağanlar hakkında geniş bilgiler yer almaktadır) *Bizans* elçisini, *Şeyhülislâm* Ebû Abdullah ile birlikte huzuruna kabul etti; imparatorun, Liparit için gönderdiği kurtuluş akçasını *(Fidye-i necat)* almayarak onu elçiye teslim etti. İmparatorun barış önerisini kabul eden sultan Tuğrul, *Bizans*'la imzalanacak olan barış antlaşmasını konuşmak ve imza etmek için *Abbasî* halifesi Kaaim Biemrillah'ın akrabası *Şerif* Ebulfazl Nâsır başkanlığında bir heyeti, *Bizans* elçisiyle birlikte *İstanbul*'a imparatora gönderdi (1049/50). İmparator Konstantin ile *Selçuklu* elçi heyeti arasında yapılan birçok müzakereler sonucunda :

1 — *Emevîler* devrinde Mesleme b. Abdülmelik tarafından *İstanbul*'da yaptırılan cami ve medrese tamir edilecek,

2 — *Şii Fatımî* halifeliği adına okutulan hutbe, *Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adına değiştirilecek,

3 — Cami mihrabına, eski *Türk* hâkimiyet alâmeti olan ve sultan Tuğrul'un kullandığı "*ok ve yay*" işaretleri işlenecek, şeklindeki maddeler aynen kabul edildi; fakat "*Bizans*'ın vaktiyle *Abbasî* halifeliğine ödediği yıllık verginin, bu kez, *Selçuklu* devletine ödenmesi" maddesi uzun müza-

kerelere rağmen imparator tarafından kabul edilmedi. Bu önerilerinin kabul edilmemesi sebebiyle, *Selçukluların Anadolu*'da yeniden istilâ hareketlerine başlayabileceklerini düşünen imparator, özellikle *Doğu - Anadolu*'daki *Bizans* kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini ve askerî birliklerin artırılmasını emretmek zorunda kaldı.

Sultan Tuğrul'un seferi

Sultan Tuğrul, başkenti *Hemedan* olmak üzere kendine ayrı bir hâkimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçen kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırdıktan ve böylece devletin merkeziyetçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra *Anadolu* seferine girişti. Esasen sultan Tuğrul, bir yandan gittikçe artan *Türkmen* nüfusu ve dolayısıyla *Anadolu*'ya yurt tutma zorunluluğu, öbür yandan da imparatorla yapılan barışta tam bir anlaşma olmaması sonucunda *Bizans*'ın *Anadolu*'ya yeni kuvvetler göndermesi sebebiyle, *Anadolu*'nun fetih harekâtına başlamak gereğini ve zorunluluğunu duymuş idi. Sultan Tuğrul, 1054 yılında, kuvvetli bir orduyla harekete geçerek *Anadolu* sınırlarını aşıp, *Van Gölü*'nün kuzey - doğusundaki bugünkü *Muradiye (Bergiri)*, daha sonra da *Erciş*'i kısa bir kuşatmadan sonra fethetti. Sultan, *Van Gölü*'nün kuzeyindeki ilerleyişine devam ederek sağlam surlarla çevrili büyük bir kalesi bulunan *Malazgirt* önlerine gelip karargâh kurarak şiddetle kuşatmaya başladı. Kale, *Bizans* kumandanı Vasil tarafından savunuluyordu. Sultan, kalenin bir an önce düşmesini sağlamak amacıyla, bir yandan lâğımlar kazdırırken, bir yandan da *Bitlis*'ten getirttiği büyük mancınıkı kurdurup kaleyi dövdürmeye başlattı; aynı şekilde vali Vasil de karşı savunma önlemleri almakta idi. Fakat çok geçmeden, öğle vakti, *Selçuklu* askerlerinin çadırlarına çekilip dinlenmekte oldukları sıralarda, hile ile büyük mancınıka yaklaşan bir *Norman* fedaisinin koynunda sakladığı kükürt - petrol ka-

rışımı maddeleri süratle fırlatması sonucunda, mancınık alevler içinde yanmaya başladı. *Norman* askeri derhal takip edildiyse de yakalanamadı. Bunun üzerine sultan, yeniden kuşatmayı şiddetlendirdi, fakat savunucuların karşı hareketleri sebebiyle kuşatmayı kaldırdı.

Bu sıralarda sultan Tuğrul'un üç yönden sevkettiği kuvvetlerden ilki, kuzeyde *Kafkaslar*'a, batıda *Canik* ormanlarına, güneyde *Tercan*, *Hanzit* ve *Erzincan*'a kadar ilerlerken, ikinci kol, *Oltu* yörelerinden geçip *Çoruh* ırmağı vadisinin ötesindeki memleketleri istilâya uğrattı; geri dönüşleri sırasında, *Bayburt* yörelerinde kendilerine saldıran ücretli bir *Frank* kuvvetiyle savaştılar; çarpışmalar sırasında *Selçuklu* kuvvetleri komutanı şehit edildi ise de *Türk* kuvvetleri başarılı bir şekilde geri çekildiler. *Kars* yönünde ilerleyen üçüncü *Selçuklu* birlikleri, buranın *Bizans* valisi Gagik ile giriştikleri bir savaş sonunda, *Bizans* kuvvetleri âdeta yok edildi. Öte yandan *Malazgirt* kuşatmasını kaldırdığını gördüğümüz sultan Tuğrul, ordusuyla *Kars*'a gelerek şehri bir süre kuşattıktan sonra *Pasin* ovasından geçerek *Erzurum* yörelerine, hattâ daha doğuda bulunan *Ügümi*'ye değin ileri harekâtını sürdürdü; bu bölgede biçbir *Bizans* kuvveti, kendisine karşı çıkıp savaşmaya cesaret edemedi. *Kuzey - doğu Anadolu*'daki harekâtını böylece tamamlayan sultan Tuğrul, güneye inerek yeniden *Malazgirt*'e gelip kuşatmaya başladı. Şiddetle yapılan çarpışmalar sırasında, dört yüz kişinin kullandığı büyük *Selçuklu* mancınıkının attığı iri taş ve kaya parçalarının surlarda açtığı gedikten şehre saldıran *Selçuklu* askerleri, başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Sultan Tuğrul, kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle, baharda yeniden gelip fetihler devam etmek amacıyla, kuşatmayı kaldırdı. Giriştiği bu sefer sırasında elde ettiği pek çok ganimetlerle buradan hareketle yolu üzerindeki *Adilcevaz*'ı da fethettikten sonra *Anadolu*'dan ayrıldı.

Daha sonraki askerî harekât

Sultan Tuğrul, özellikle *Bağdat* askerî valisi *(Şıhne)* şii inançlı Arslan Besasirî'nin *Abbasî* halifeliğine karşı giriştiği isyankâr hareketler sebebiyle, *Anadolu*'dan ayrıldıktan sonra *Selçuklu* vasalı *Erran* valisi Ebulesvâr, 1055/56 yılında, *Türkmen* kuvvetlerinin yardım ve desteğiyle, *Anadolu*'da akınlara devam ederek *Anı* ve yörelerini istilâ etti. Bunun üzerine *Bizans* imparatoru Konstantin'in gönderdiği general Nikephoros, *Dübeyl* ve *Gence* yörelerine kadar ilerleyerek Ebulesvâr'ı yenilgiye uğratıp onunla "*Bizans* vasallığını kabul etmesi" şartıyla bir antlaşma imzaladı.

Öte yandan, sultan Tuğrul, imparatorluk içinde ortaya çıkan çeşitli buhranlar sebebiyle, *Anadolu* fetih harekâtını bizzat yönetememekle birlikte görevlendirdiği *Selçuklu* şehzâde, emîr ve *Türkmen* beyleri, *Anadolu*'da *Bizans*'a karşı askerî harekâtı sürdürmekte idiler. Şöyleki : Beraberinde kalabalık bir *Türkmen* kuvveti olduğu halde, *Azerbaycan* ve *Anadolu* sınır boylarına gelen Çağrı Bey'in oğlu Yakutî, *Anadolu*'ya akınlara başladı. Yakutî'nin emîrlerinden olan Sabuk (Belki Sunduk veya Saltuk) 1057 yılında, *Doğu-Anadolu*'ya sürekli ve başarılı akınlar yaptı. *Anadolu*'daki *Rumeli* ve *Makedonya* kuvvetleri komutanlığına atanan general Nikephoros Bryennios'un çabaları, Sabuk'un harekâtını durdurmaya yeterli olamadı ve bu yiğit *Türk* emîriyle yaptığı bütün çarpışmalarda yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Yine Yakutî'nin sevkettiği diğer *Selçuklu* birlikleri, 1058 yılında, *Kars* yörelerine akınlarda bulundular; *Kars* ve *Anı* kalelerini kuşattılarsa da fethedemediler. Daha sonra bu kuvvetler, *Pasin* ovasına inerek bu kesimdeki birçok kent ve kaleleri kuşatıp sıkıştırdılar, bunlardan *Ügümi*'yi fethettiler. Başka bir *Selçuklu* birliği, *Malazgirt* ve *Muş* taraflarına akınlarda bulundu. Yine aynı yılda, Yakutî'nin *Azerbaycan*

ve *Erran*'dan sevkettiği başka bir *Selçuklu* birliği, *Anadolu* sınırlarını aşarak *Erzurum* yörelerine, daha sonra da *Erzincan* ve *Kemah*'a kadar ilerleyip elegeçirdi, bu arada *Harput* yörelerine de akınlarda bulundu. Bu kuvvetlerden bir kol, *Çoruh* ve *Kelkit* vadisi yoluyla ilerleyerek *Şebinkarahisar (Şarkî Karahisar)*'ı elegeçirdi. Üç bin kişilik bir kuvvetin başında bulunan kahraman *Türk* emîri Dinar, *Fırat* ırmağı yönünde hareketle *Malatya*'ya ulaştı. Az sayıda bir *Bizans* atlı birliğinin savunmaya çalıştığı, fakat yok edildiği şehir kolaylıkla fethedildi, yöreleri akınlara tâbi tutuldu. Emîr Dinar'ın bu çarpışmalar sırasında şehit olduğu rivayet ediliyor (1058). Şehirde on gün kadar kalan ve çeşitli yönlere akınlarda bulunan *Selçuklu* kuvvetleri, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan*'a dönüşleri sırasında da *Bizans* kent ve kalelerini, onlarla giriştikleri birçok çarpışmalar sırasında, tahribata uğratmaktan geri kalmadılar.

1059 yılında, sultan Tuğrul'un buyruğuyla *Anadolu*'ya *Selçuklu* akınları yeniden başladı. Şehzade Yakutî, beraberinde Horasan Sâlârı, Kapar (Belki Emîr-i Kebîr), *Ermeni* kaynaklarındaki imlâsıyla Kicaciç ve yine Sabuk adlı *Selçuklu* emîrleri olduğu halde, sünni *Abbasî* hilâfetine bağlı olmaları sebebiyle kara bayraklar taşıyan *Selçuklu* ordusuyla *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Anadolu* topraklarına girdi. Horasan Sâları, *Urfa*'yı kuşattıysa da *Antakya* dükü Khaçator'un müdahalesi üzerine, başarılı olamadı. Bununla birlikte *Anadolu*'nun kuzey bölgesinde emîr Sabuk'un kumandasında ileri harekâtına devam eden *Selçuklu* birlikleri, *Bizans* kumandanları Atom ve Ebû Sehl'in yönetiminde bulunan *Sivas* üzerine yürüdüler. Şehrin kilise ve kulelerini *Bizans* ordu çadırları sanan ve bu sebeple bir süre duraklayan *Selçuklu* kuvvetleri, Temmuz 1059'da her iki kumandanın *Develi*'ye kaçmaları sebebiyle, şehri ve kalesini hiç bir direnişle

karşılaşmaksızın elegeçirdiler; şehri ancak bir hafta süreyle ellerinde tutan *Türk* kuvvetleri, pek çok tutsak ve ganimetler elegeçirdiler. Öte yandan İsaakios Komnenos'dan (1054-1059) sonra *Bizans* imparatoru olan X. Konstantin Dukas (1059-1067), sözkonusu *Selçuklu* askerî hareketlerini durdurmak amacıyla, general Pankaras'ı görevlendirdi. Harekete geçen Pankaras, *Anadolu*'dan elde ettikleri tutsak ve ganimetlerle *Erran* ve *Azerbaycan*'daki kışlaklarına dönmekte olan *Selçuklu* kuvvetlerine birtakım saldırılarda bulundu; fakat giriştiği bütün çarpışmalarda ağır darbeler yiyerek perişan ve darmadağın edildi (1061). Bu sürekli yenilgi ve başarısızlıklar sonucunda imparator Konstantin Dukas, başta *Sivas* ve *Malatya* olmak üzere, *Anadolu*'daki belli başlı *Bizans* kentlerinde bulunan sur ve kalelerin yeniden onarılması hususunda, doğu eyaletleri valilerine emirler göndermekten başka hiç bir önlem alamadı.

Sultan Tuğrul, 1062 yılında, *Azerbaycan* ve *Erran*'a gelerek buraları yeniden kendisine tâbî kıldıktan ve özellikle, sürdürülen *Anadolu* harekâtını inceleyip denetledikten sonra *Irak*'a gitmek üzere, bu bölgeden ayrıldı. Bununla birlikte *Anadolu*'da akınlara devam etmek üzere, şehzade Yakutî'yi yeniden görevlendirdi. Bu *Selçuklu* şehzadesi, beraberinde, Horasan Sâlârı, *Ermeni* kaynaklarındaki imlâsıyla Cemcem (Belki *Erzurum*'da türbesi bulunan Cemceme Sultan) ve İsuli (Belki Anasıoğlu) adlı emîrler olduğu halde, *Anadolu*'ya girip *Ergani*'nin kuzeyindeki *Bagin*, *Tulhum* ve *Ergani*'yi istilâya uğrattı; daha sonra, *Selçuklu* vasalı *Diyarbakır* emîri Nasr ile birlikte *Dicle* ve *Fırat* ırmakları havzalarına akınlarda bulundu. İmparator Dukas, bu akınları durdurmak amacıyla, *Normandiyalı* general Herve ile *Urfa* valisi Tavdanos'u görevlendirdi ise de *Selçuklu* akıncıları tutsak ve ganimetlerle *Azerbaycan*'daki üslerine döndükleri için herhangi

bir çarpışma olmadı. Bununla birlikte bu iki *Bizans* generali, emîr Nasr'ın *Türk* kuvvetlerinden de yardım alıp savunduğu *Amid*'i şiddetle kuşatıp sıkıştırdı. Şehrin *Rum Kapısı* tarafında yapılan çarpışmalar sırasında, *Türk* başbuğlarından Hacı Başara şehit olduğu gibi, general Tavdanos da hayatını kaybetti; bu çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Böylece bu *Bizans* karşı harekâtı da pek başarılı olamadan sona erdi.

İlk *Selçuklu* sultanı Tuğrul Bey devrinde, *Selçuklu* devletinin fetih planları uyarınca, *Anadolu*'da ırmak vadileri boyunca düzenli bir şekilde sürdürülen *Selçuklu* askerî hareketleri, *Kızılırmak*'a kadar uzatıldı. Bu hareketler, tam anlamıyla bir fetih niteliği taşımayıp, daha sonraki yıllarda yapılacak olan fetih ve yerleşme hareketlerine uygun bir zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Gerçekten bu akın ve istilâlar sonucunda, batıda *Sivas*'a kadar olan *Bizans* kale ve müstahkem mevkileri, büyük çoğunlukla tahrip edilmiş, böylece, bu bölgelerdeki *Bizans* savunma gücüne ağır darbeler indirilmiştir. Esasen *Selçuklu* sultanı Tuğrul, gerek devlet içinde ortaya çıkan huzursuzluk (özellikle İbrahim Yınal ve Kutalmış isyanları), gerekse *Bağdat Abbasî* halifeliğini ciddi şekilde sarsan olaylar (Arslan Besasirî isyanı) sebebiyle, *Anadolu*'nun fethiyle bizzat ilgilenememiş, ancak görevlendirdiği *Selçuklu* şehzade ve emîrlerinin gerçekleştirdikleri askerî hareketler, genellikle bir akın ve istilâ faaliyetlerinden ibaret kalmıştır.

BÖLÜM
V.
SULTAN ALPARSLAN DEVRİNDE YAPILAN AKINLAR VE FETİHLER

Büyük Selçuklu devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey'in ölümü (Eylül 1063) üzerine, o sıralarda *Horasan Genel Valisi* bulunan Alparslan, vezir Kündürî'nin, kardeşi Süleyman'ı *Selçuklu* tahtına geçirme teşebbüsünü süratle bertaraf ile *Büyük Selçuklu* devleti sultanı olmayı başarmış idi. Ayrıca o, saltanat iddiasıyla sultan Tuğrul devrinin sonlarına doğru harekete geçerek bunu devam ettirmekte olan amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı da bertaraf etti (1064 yılı başları). Böylece ülke içinde huzur ve sükûnu sağlamış oldu.

Sultan Alparslan'ın seferi

Sultan Alparslan, devlet yönetiminde istikrarı sağladıktan sonra devletin fetih planlarına uygun olarak sultan Tuğrul zamanında yapılan *Anadolu* seferlerini sürdürmek amacıyla, Şubat 1064'de, başkent *Rey*'den hareketle *Azerbaycan*'a geldi. Burada ordusuna katılan kalabalık *Türkmen* kuvvetleriyle *Urmiye Gölü*'nün kuzey - doğusundaki *Merend* kentine geldiği zaman, *Anadolu*'ya sürekli akınlar yapmakta olan emîr Tuğtekin, huzuruna çıkıp giriştiği akınlar ve *Anadolu*'ya ulaşan belli-başlı yollar hakkında kendisine bilgi arzetti. Tuğtekin'den başka, sultan Tuğrul zamanından beri *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî harekâtını yönetmekte olan kardeşi Yakutî ve yukarıda adları geçen *Selçuklu* emîr ve *Türkmen* beyleri de kendisine katılmış olmalıdırlar. Çok geçmeden *Nahçıvan*'a gelen Alparslan, *Aras* ırmağını teknelerden oluşturulan

bir köprüden geçirttiği ordusunu iki kola ayırdı. Bizzat yönettiği ordusunun ilk koluyla ilerleyerek *Selçuklu* istilâsı sebebiyle, *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyetinin çökmesinden faydalanarak *Lori* kentini başkent yapıp yeniden bir prenslik kurmaya çalışan *Ermeni* prensi Davidoğlu Giorg'un "Yıllık vergi verme" karşılığında *Selçuklu* vasalı olması önerisini kabul etti. Daha sonra sultan, *Gürcistan* topraklarına girerek *Kangarnı*, *Kartlı* ve *Javakhet (Tiflis - Çoruh* ırmağı arası) bölgesini istilâ ile *Gürcistan*'ın kuzey uçlarına kadar ileri harekâtını sürdürdü. Bu cümleden olarak o, *Kür* ırmağı yönündeki dağlık *Trialet*'i istilâ ettiği sıralarda, ordusunun öncü kuvvetleri, batı yönündeki *Kür* ırmağının *Cek* kolu üzerindeki *Kveliskür*'e kadar ilerlemişlerdi. Sultan Alparslan, *Şavşat* üzerinden geniş bir yay çizmek suretiyle geçerek güney yönüne inip *Panaskert* çayı üzerinde bulunan aynı addaki kente ulaştı. Daha sonra o, *Kartlı - Kars* arasındaki *Akşehir (Sepidşehr, Akhalkelek)* yörelerini de elegeçirdi (Temmuz 1064). Bundan başka sultan, *Gürcü* kuvvetlerinin savunduğu *Borçala* ırmağı kıyısında bulunan *Allaverdi* kentini de şiddetli çarpışmalardan sonra hücumla elegeçirmeyi başardı; şehirden pek çok ganimet ve tutsak elegeçirildi. Bu arada *Selçuklu* kuvvetleri, *Gürcü* prensi IV. Bagrat (Pakrat')ı yakalamak üzere idiler; fakat prens, *Kafkas* dağlarına kaçarak canını güçlükle kurtarabildi. Bununla birlikte Bagrat, sultana bir elçi heyeti göndererek "İtaat ve tâbiiyetini" arz edip "*Selçuklu* devletine yıllık vergi vermek" şartiyle barış isteğinde bulundu. Onun bu teklifini kabul eden Alparslan, ileri harekâtını durdurarak *Aras* ırmağı havzasına geldi. Bu harekât sırasında sultan, elcgeçirilen zengin ganimeti başkent *Rey*'e göndermiştir. Öte yandan sultanın oğlu Melikşah, beraberinde Yakutî, vezir Nizamülmülk ve *Horasan amîdi* Muhammed b. Mansur olduğu halde, emrine verilen

Selçuklu kuvvetleriyle *Aras* ırmağı yönünde ilerleyip *Bizans* kuvvetlerinin savunduğu *Anberd (Buirakan)*'i şiddetli bir kuşatmadan sonra elegeçirdi; çok geçmeden *Sürmeli* ve *Hagios Georgio* kalelerini de aynı şekilde fethetti. Daha sonra o, kaynaklarda *Farsça* imlasıyla kaydedilen *Meryemnişin (*Belki *Şirek*'teki *Marmaraşin)*'i kuşattı. Pek çok *Hıristiyan* din adamının yaşadığı bu kutsal ve sağlam surlara sahip olan ünlü şehir, günlerce süren ve gece gündüz yapılan çarpışmalardan sonra fethedildi. Bu önemli kalenin alınması ve dolayısıyla oğlunun başarısına sonderecede sevinen sultan Alparslan, oğlunu ve veziri Nizamülmülk'ü huzuruna çağırtıp onları kutladı. Çok geçmeden sultan, oğlunun kumandasındaki kuvvetleri de yanına alarak yine *Bizans* yönetiminde bulunan *Anı* kalesi üzerine yürüdü. *Arpaçay* üzerinde bulunan, yüksek ve sağlam surlar, içi su dolu derin hendeklerle korunan *Doğu - Anadolu*'nun bu ünlü kalesi, *Bizans* generalleri Bagrat ve Grigor tarafından savunulmakta idi. *Bizans* birlikleri, şehir dışında karargâh kurup kaleyi kuşatma hazırlıklarına başlayan *Selçuklu* askerlerine karşı saldırıda bulundularsa da yenilgiye uğrayıp kaleye kaçmak zorunda kaldılar. Çok geçmeden kaleyi kuşatan *Selçuklu* kuvvetleri, özellikle lağımcılar ile, kalenin karşısına kurulan tahtadan bir kule üzerindeki mancınıkın ve stratejik öneme sahip noktalara yerleştirilen okçuların gece gündüz azimle savaşmaları sonucunda ve dolayısıyla Büyük Sultan Alparslan'ın uyguladığı mahirane savaş taktiği sayesinde, kaynaklarda "Asla zaptedilemez" biçiminde nitelenen *Anı* kalesini fethetmeyi başardılar. Fethinden sonra sultan, şehir ve kalenin yönetimlerine Muhammed b. Mansur ve hâdimi Şems'i atadı; çarpışmalar sırasında yıkılan surların ve tahrip edilen şehrin onarılması hususunda onlara emirler verdi ve şehirde bir de mescit yaptırdı. Teslim olan *Hıris-*

tiyan din adamları ve halk, *başvergisi (Cizye)* ödemek şartıyla canlarını kurtardılar (Ağustos 1064). *Bizans* imparatorluğunun ve dolayısıyla *Hıristiyan* âleminin bu ünlü kentinin *Müslüman Türklerin* eline geçmesi, *Hıristiyan* dünyasında derin üzüntü yaratmasına karşılık *İslâm* âleminde büyük sevinç gösterilerine neden olmuştur.

Sultan Alparslan, gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda, fethettiği *Ermeni* ve *Gürcülerin* oturdukları çeşitli *Bizans* memleketlerinin yönetimlerini beraberinde sefere katılan vasal emîrlere bıraktı. Şöyleki : *Van Gölü* bölgesi, *Nahçıvan* emîri Sakaroğlu Ebû Dülef'e, *Anı* ve yöreleri *Dübeyl* emîri Ebulesvaroğlu Minuçehr'e, *Gürcistan*'ın bir kısmını *Gence* valisi Fadlun'a, bir kısmını da *Tiflis* emîrliğine. Sultan Alparslan, başta *Bağdat Abbasî* halife Kaaim Biemrillah olmak üzere, bütün *İslâm* hükümdar ve emîrlerine birer *Fetihnâme* göndererek küffara karşı kazandığı başarılar ve yaptığı fetihler hakkında bilgi verdi. Bu haber üzerine halifelik başkenti *Bağdat* ve öteki *İslâm* memleketlerinde büyük sevinç gösterileri yapıldı. Ayrıca halife, sultana *Fetihler babası (Ebu'l-feth)* ünvanını gönderdi. Sultan Alparslan, gerçekleştirdiği *Doğu - Anadolu* ve *Gürcistan* seferinden sonra, ülke içinde ortaya çıkan birtakım huzursuzluklar ve özellikle ülkenin doğu sınırlarında fetihler yapmak amacıyla, *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla birlikte çok önem verdiği *Anadolu* askerî harekâtına devam edilmesi hususunda gerekli emirler vermekten geri kalmadı.

Selçuklu komutanlarının harekâtı

Sultan Alparslan'ın buyruğu gereğince, daha önceleri de *Anadolu*'da akınlarda bulunan Horasan Sâlârı, *Ergani* yörelerindeki *Tulhum* ve *Siverek* kalelerini başarısız bir kuşatmadan sonra *Urfa*'ya yürüyerek bu yörelerde birtakım yerleri elegeçirdikten başka *Antakya* dükünü yenilgiye uğrattı, fakat *Urfa*'yı kuşatma

girişimi başarılı olamadı (1065/66). O, aynı yıl içinde yeniden *Urfa* yörelerine akınlarda bulunarak *Kısas* (K'*sos* = *Aksos)* ve *Celeb*'i kuşattıktan başka *Diphisar*'ı elegeçirdi; bunun üzerine karşı harekâtta bulunan dört bin kişilik bir *Bizans* kuvvetini de bozguna uğrattı. Bu kumandan, aynı yılda, üçüncü kez, *Urfa* yörelerine akınlar yaparak tutsak ve ganimetler elegeçirdi. Daha sonra bu *Selçuklu* emîri, *Diyarbakır*'a gelerek şehrin *Hevve Kapısı* önlerinde karargâh kurdu. Bura emîri Nizamüddin'le müzakerelerde bulunmak üzere, şehre girdiği zaman hile ile yakalanıp beraberindekilerle birlikte öldürülerek cesetleri bir kuyuya atıldı. Bu sebeple bu kuyu, *Horasan Sâlârı Kuyusu (Bi'rü Sâlârı Horasan)* adıyla anılmıştır.

Bu sıralarda *Karahanlı* devletinin *Batı Kolu* hükümdarı Ebû İbrahim I. Tamgaç Han'ın (1058-1067/68) oğullarından biri olması mümkün olan Hanoğlu Harun, *Selçuklu* hizmetinde olarak, bin *Oğuz* atlısıyla *Anadolu* sınırlarını aşıp *Diyarbakır* yörelerine akınlarda bulundu. Daha sonra o, *Haleb*'deki *Selçuklu* vasalı *Arap Mirdasoğulları* emîrleriyle (Atiyye ve Mahmud) birlikte *Bizans*'a karşı akınlara girişti; *Halep* için stratejik bakımdan önemli olan *Artah* ve *İmm* kalelerini fethettikten başka, *Kuzey - Suriye*'ye bir sefer yapan *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'e karşı da başarılı savaşlarda bulundu (1064/65-1067/68).

1066 yılında, *Selçuklu* devlet adamlarından hacip Gümüştekin, sultan Alparslan'ın emriyle, beraberinde Afşin, Ahmetşah ve daha bazı *Selçuklu* emîr ve *Türkmen* beyleri olduğu halde, *Murat* ve *Dicle* ırmakları havzalarından ilerleyerek *Elcezire* bölgesine inip, *Ergani* ve *Nizip* yörelerindeki birtakım kaleleri elegeçirdi; *Nusaybin*'e başarısız bir kuşatma harekâtında bulundu. Daha sonra o, *Fırat* ırmağını geçip *Adıyaman* yörelerini akınlara uğrattı. Bunun üzerine,

Bizans uç kumandanı Aruandanos, *Selçuklu* kuvvetlerinin önünü kesip bir baskın girişiminde bulundu ise de *Hoşin* kalesi yörelerinde yapılan çarpışmalarda, *Bizanslılar* ağır bir yenilgiye uğradılar, Aruandanos da tutsak alındı; fakat daha sonra 40 bin altın *kurtuluş akçası* karşılığında serbest bırakıldı. Bu başarılı hareketlerden sonra Gümüştekin ve diğer emîrler, büyük ganimet ve tutsaklarla birlikte *Anadolu*'da *Selçuklu* askerî üssü haline gelen *Ahlat*'a döndüler. Fakat burada emîr Afşin, Gümüştekin'le bozuşup yaptıkları kavga sırasında onu öldürdü. Sultan Alparslan'ın kendisini cezalandıracağından korku ve endişeye kapılması sebebiyle, o, buyruğu altında bulunan çok sayıdaki *Türkmen* atlılarıyla batı yönüne hareketle *Anadolu*'da akınlara başladı. Bu sırada karargâhını *Amanos* dağlarındaki *Karadağ*'da kuran Afşin'in kuvvetlerinden bir kısmı, *Gaziantep*'in kuzey - batısındaki *Dülük*'ü elegeçirdi, başka bir kısmı (bin kişilik) da *Antakya* yörelerine inip geniş yağma ve talan hareketlerinde bulundu (Ağustos 1067). Afşin, daha sonra kuzeye *Malatya*'ya yönelerek burada karşılaştığı bir *Bizans* birliğini yenilgiye uğratıp darmadağın etti. Daha sonra *Tohma* suyu vadisi boyunca ileri harekâtına devam ederek *Kayseri*'ye gelip kenti geçici olarak işgal etti. Bunu izleyen günlerde Afşin, *Karaman* yörelerine de akınlar yaptıktan sonra *Toros* ve *Gavur* dağları yoluyla *Kuzey - Suriye*'ye gelerek *Anadolu*'dan elegeçirdiği çok sayıdaki ganimet ve tutsakları, önemli bir ticaret merkezi olan *Halep* pazarlarında sattı (1067 sonları). *Haleb*'den ayrılan emîr Afşin, ertesi yıl (1068), yeniden *Antakya* üzerine yürüyerek yörelerine akınlarda bulundu. Onun bu harekâtı sırasında, *Halep* ve *Antakya* yörelerinde akınlara uğratılmadık hiçbir yer kalmamış, dolayısıyla sayısız ganimet ve tutsak elegeçirilmiş idi; ayrıca o, *Antakya Bizans* valisinden 100 bin altın ve savaş aletleri aldı. Çok geçmeden

sultan Alparslan, Afşin'in *Bizans*'a karşı giriştiği bu çok başarılı akınları sebebiyle, ona bir mektup yollayıp kendisini affettiğini bildirdi. *Antakya* yörelerinde harekâtta bulunduğu sıralarda, sultanın bu af mektubunu alan Afşin, onun huzuruna çıkmak üzere, atlı kuvvetleriyle birlikte buradan ayrıldı (Nisan 1068). Bütün bu *Selçuklu* akınlarını durdurmak ve özellikle *Doğu* ve *Güney - Anadolu*'da tahrip edilen kaleleri onartmak amacıyla, doğu orduları başkomutanlığına atanan Nikephoros Botaniates, *Sivas*, *Malatya*, *Divriği* ve diğer kent ve ilçelerin kalelerini tamir ettirip kuvvetlendirdi, fakat hiç durmaksızın sürüp giden *Selçuklu* akınlarını önlemeyi başaramadı.

Bizans'ta durum

Esasen *Anadolu*'daki *Selçuklu* istilâ hareketlerinin başlamasından itibaren *Bizans*'ta içkarışıklıklar ve buhranlar sürüp gitmekte idi. Özellikle imparator Konstantin X. Dukas'ın bu sıralarda ölümünden (1067) sonra vasiyeti gereğince karısı Eudokia, üç oğlu adına *Bizans* tahtına geçmişti. Bununla birlikte *Bizans* sarayındaki çeşitli grupların devlet yönetimine gelişi güzel karışmaları sonucunda, imparatorluk içindeki eyâletler ihmale uğramış, özellikle ordu, kendi kaderiyle başbaşa bırakılmıştı. *Anadolu*'da bakımsız ve dağınık bir halde bulunan *Bizans* kuvvetleri, çoğu zaman yiyecek ve giyecek bulma amacıyla, kent ve ilçeleri yağmalamakta idiler. İşte bütün bu sebeplerle imparatorluğun öteki eyâletlerinde olduğu gibi, *Anadolu*'da da *Selçuklu* istilâ hareketlerini önleyecek bir *Bizans* ordusu sanki yok gibiydi. İmparatorluk içinde gittikçe artan ve ciddi boyutlara ulaşan tehlikelerin önlenememesi sebebiyle Eudokia'nın niyabeti ancak yedi ay sürdü. Saraydaki askerî kanadın baskısı sonucunda imparatoriçe, askerî aristokrasiye mensup *Kayserili* bir general olan Romanos Diogenes ile evlenmek zorunda kaldı. Böylece, daha önce tahtı ele-

geçirmek amacıyla, başarısız bir teşebbüste de bulunmuş olan Romanos Diogenes, Ocak 1068'de *Bizans* imparatoru oldu, bu suretle amacına ulaşabildi. Bununla birlikte o, daha önceki imparatorlar gibi, devleti, içine düştüğü bu ciddi durumdan kurtarma yolunda pek fazla bir varlık gösteremedi. Çünkü o, bomboş bir hazine, yıllardan beri yüzüstü bırakılmış bir ülke, perişan ve darmadağın bir ordu ile karşı karşıya gelmiş idi. Bununla birlikte iktidarı bir türlü elinden bırakmak istemeyen karısı Eudokia ile arası açılan imparator, sarayı terk ile *Anadolu* yakasına geçerek özellikle *Selçuklu* istilâsını durdurma planları yapmaya başladı.

Sultan Alparslan'ın ikinci seferi

Sultan Alparslan, kuzeyden inen gayri *Müslim Türk Alan*, *Komuk*, *Sarïr* ve bir kısım *Hazarların*, *Selçuklu* vasalı *Şeddadoğulları* ve *Şirvanşahların* memleketlerini istilâ etmeleri (1065) sebebiyle 1067/68 yılında, *Horasan*'dan büyük bir orduyla hareket edip ikinci kez, *Aras* ırmağını geçerek *Gürcistan* ülkesine girdi; beraberinde veziri Nizamülmülk ve *Kafkasya* fatihi emîr Savtekin bulunuyordu. Bu sıralardaki *Şeddadoğulları* emîri Fadlun ile *Şirvanşahlar* hükümdarı Feriburz sultana itaatlarını yenilediler. Alparslan'ın derhal *Şeki* ve yörelerine yürümesi üzerine, *Aphaz* ve *Gürcüler* buradan çekildiler. Sultan, yöredeki ormanları yaktırmak suretiyle, burada üsler kurup gizlenen *Gürcü* şakilerinin kalelerini fethetti. Savaşa girişmeye cesaret edemeyen *Gürcü* prensi Bagrat, kaçtığı gibi, *Şeki* hâkimi Akhastan (Agasartan)da teslim olmak zorunda kaldı, hattâ *İslâmiyeti* kabul etti. Daha sonra sultan, onun yönetimindeki memleketlere yürüyerek bir buçuk ay zarfında, başta *Tiflis* ve *Rustov* olmak üzere, birçok kent ve kaleleri fethetti. Çok geçmeden Bagrat, "yıllık vergi ödeme" şartıyla *Selçuklu* vasallığını yeniden kabul etti. Bu arada *Selçuklu* akıncıları, *Trabzon*'a kadar olan yörelere akınlarda

bulundular. Bu sıralarda *Derbendilerle Şirvanşahlar* arasında çıkan anlaşmazlık ve savaşlardan istifade eden *Gürcüler*, *Khartli*'ye yürüyüp *Tiflis*'i yeniden elegeçirdiler, hattâ emîr Fadlun'u da tutsak aldılar (Temmuz 1068). Bunun üzerine sultan Alparslan'ın Nisan 1069'da emîr Savtekin kumandasında gönderdiği bir ordu, *Gürcüleri* yenilgiye uğrattığı gibi, Fadlun'u da tutsaklıktan kurtardı; ayrıca sultan, *Derbend* yönetimine emîr Yağma'yı bir menşurla atadı. Esas amacı, bütün *Gürcü* ve *Aphaza* memleketlerini fethile *Selçuklu* sınırları içine aldıktan sonra *Anadolu*'da bizzat fetihler yapmak ve dolayısıyla *Bizans*'a ağır darbeler vurmak olan sultan Alparslan, *Karahanlı* hükümdarının ölümü üzerine, imparatorluğun doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle, fetih planlarını tam anlamıyla gerçekleştiremeden geri dönmek zorunda kaldı. Bununla beraber ordusunun bir kısmını *Anadolu* sınırlarında bırakarak, Kutalmışoğlu Mansur ve Süleyman ile, kardeşi *Azerbaycan Genel Valisi* Yakutî, eniştesi Erbasgan (Erbasan) ve *Anadolu*'da giriştiği akınlarla ün salan emîr Sunduk'u fetih hareketlerini devam ettirmekle görevlendirdi. Derhal askerî hareketlerine yeniden başlayan bu *Selçuklu* şehzade, emîr ve *Türkmen* beyleri, *Bizans*'a sürekli akınlarda bulundular.

Bizans'ın karşı hareketi

Yeni *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes, gittikçe artan *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla, büyük bir çaba göstererek *Anadolu*'dan, özellikle memleketi olan *Kayseri* yörelerinden çok sayıda asker topladığı gibi, *Rumeli*'deki *Uz (Hıristiyan Oğuzlar)* ve *Peçenek Türklerinden* de kuvvetler sağladı. Ayrıca, *Frank*, *Alman*, *İskandinav* ve *İtalya Normanlarından* ücretli askerler tuttu. Çeşitli milletlerden çabucak oluşturulan bu *Bizans* ordusu gerçek bir birlikten yoksun idi. Romanos Diogenes, Mart 1068'de *Suriye* yönüne hareket

etti. *Kayseri*'ye gelmeden önce, *Selçuklu* kuvvetlerinin *Niksar*'ı alarak yağma ettiklerini haber alınca yolunu değiştirip *Sivas*'a, oradan da *Divriği* yönüne yürüyüşüne devamla bu bölgelerde kendisine saldıran *Selçuklu* kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Kazandığı bu ilk başarıdan sonra imparator, *Maraş*'a gelip buradan *Fırat* boylarına gönderdiği birliklerle sol - ard yanını güven altına almak istediyse de bu yörelerde harekâtta bulunan *Selçuklu* emîri Has İnal, bu kuvvetleri yenilgiye uğratıp, imparatorun bu harekât planını uygulamasına engel oldu. Çok geçmeden *Kuzey - Suriye*'ye gelen imparator, *Halep* ve yörelerini ağır bir şekilde yağma ve tahrip akınlarına uğrattı. Daha sonra o, *Kuzey - Suriye*'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan ve Umurtekin adlı bir *Selçuklu* emîrinin savunduğu *Menbic*'*i* elegeçirdi. Bu sıralarda Hanoğlu Harun ve *Selçuklu* vasalı *Halep Mirdasoğulları* emîri Mahmut, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle *Halep* yörelerindeki *Bizans* askerlerine saldırıp onları yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine derhal *Halep* yörelerine gelen imparator, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle şiddetli bir savaşa girişti; çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verdi (Kasım 1068). Bu savaştan sonra imparator, daha önce Hanoğlu Harun tarafından fethedilen *Artah* ve *İmm* kalelerini yeniden elegeçirdi, sonra da *Çukurova*'ya indi. Bu sıralarda emîr Afşin, Ahmetşah'la birlikte *Orta - Anadolu* yönünde akınlara başlayarak *Sakarya* ırmağı vadisine kadar ileri harekâtını sürdürdü; *İstanbul - Çukurova* yolu üzerinde önemli bir konuma sahip olan *Emirdağ* yörelerindeki ünlü *Amuriyye* kentini elegeçirerek yerle bir etti. Bunu haber alan ve sonderecede üzülen imparator, Afşin'in yolunu kesmek amacıyla, derhal harekete geçtiyse de Afşin'in bir yıldırım hızıyla sürdürdüğü harekât sebebiyle, bunu başaramadı ve kış mevsiminin gelmesi sonucunda da *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı.

Selçuklu emîrlerinin akınları

Romanos Diogenes'in *İstanbul*'a dönmesinden bir süre sonra 1069 yılında Afşin, Sunduk, Ahmetşah, Türkman, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu ve Arslantaş komutasındaki *Selçuklu* kuvvetleri, doğu, güney - doğu ve güney bölgelerinden *Anadolu*'ya akınlara başladılar. Bu akınları önlemek üzere imparatorun gönderdiği kuvvetler, *Türk* atlı birlikleri tarafından tamamen bozguna uğratıldılar. Bunun üzerine imparator, Manuel Komnenos komutasında *Sivas*'a, Philaretos Brachamios kumandasında da *Malatya*'ya iki ordu sevkettikten başka, üçüncü bir orduyla da bizzat harekete geçerek *Kayseri* yörelerine geldi; buralarda harekâtta bulunan bir *Selçuklu* birliğini geri püskürttü ve *Fırat* ırmağına kadar harekâtını sürdürdü. Onun esas amacı, *Anadolu*'ya yapılan akınlarda, *Selçuklu* harekât üssü olan *Ahlat*'ı almak, *Doğu* ve *Güney - Anadolu*'daki *Selçuklular* tarafından fethedilen belli - başlı kaleleri yeniden elegeçirmek ve dolayısıyla *Selçuklu* kuvvetlerini *Anadolu*'dan çıkarmak idi. Bu planını gerçekleştirmek üzere imparator, *Harput* yörelerine geldiği zaman *Selçuklu* kuvvetleri de *Malatya*'ya saldırarak kenti savunan Philaretos'u yenilgiye uğratıp perişan ettiler; çok az bir askerî birlikle kaçmayı başaran bu *Bizans* generali binbir güçlükle imparatora katılabildi. Buna rağmen Romanos Diogenes, *Murat* suyu boyunca ilerleyerek *Palu*'ya geldi. Fakat öte yandan ardı arkası kesilmeyen akınlarla *Anadolu* içlerine akmakta olan *Selçuklu* kuvvetleri, başta *Karaman* ve *Konya* olmak üzere, birçok il ve ilçeleri istilâ ile elegeçirmeyi başarmakta idiler. Özellikle *Orta - Anadolu*'nun önemli kenti olan *Konya*'nın fethini haber alan imparator, daha ileri gitmekten vazgeçerek *Selçuklu* kuvvetlerinin dönüş yollarını kesmek amacıyla, *Sivas* üzerinden *Kayseri*'ye geldi. İmparatorun bu planını tespit eden *Selçuklu* kumandanları, onun bütün

çaba ve önlemlerine rağmen *Toros* dağları geçitlerinden güneye inerek *Kuzey - Suriye*'deki hareket üsleri olan *Haleb*'e ulaşmayı başardılar. Böylece Romanos Diogenes, girişti̇ği bu ikinci seferde de başarılı olamayarak *İstanbul*'a döndü. Bununla birlikte o, bitip tükenmeyen bu *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla 1070 yılında, yeniden *Anadolu*'ya bir sefer düzenlemek istediyse de kendisine yakın olan birtakım saray erkânı buna engel oldu. Bunun üzerine imparator, *Doğu - Anadolu* orduları komutanlığına atadığı Manuel Komnenos'u kalabalık bir orduyla *Anadolu*'ya gönderdi. Bu sıralarda, sultan Alparslan'a isyan sebebiyle arası açılan eniştesi (sultanın kızkardeşi Gevher Hatun'un kocası) Erbasgan, *Nâvekiyye (Yabgulu)* adlı kalabalık bir *Türkmen* kitlesinin başında olarak sultanın emriyle kendisini takip ve yakalamakla görevlendirilen Afşin ve diğer *Selçuklu* emîrlerinin önünden batı yönüne kaçarak *Kızılırmak* kıyılarına kadar ulaşmış idi. Erbasgan, yolunu kesme harekâtına girişen Manuel'i *Sivas* yörelerinde bozguna uğrattı, hattâ onu, Nikephoros Melissenos ve daha bazı *Bizans* generalleriyle birlikte tutsak aldı. Bununla birlikte Erbasgan'ın *Selçuklu* emîrleri tarafından izlenmekte olduğunu öğrenen tutsak Manuel, onu, *Bizans*'a sığınması hususunda ikna etti. Bunun üzerine Erbasgan, Manuel ve diğer *Bizans* generallerini serbest bıraktı ve sultanın gazabından korkup endişe etmesi sebebiyle, ailesi ve bazı yakınlarıyla birlikte *İstanbul*'a gitti. İmparator Romanos Diogenes, onu sanki bir müttefik devlet başkanı imiş gibi, çok parlak bir törenle karşılaşıp kabul etti; böylece tarihte, ilk *Selçuklu* prensi *Bizans*'a sığınmış oluyordu. Öte yandan Erbasgan'ı izlemekte olan emîr Afşin, batı yönünde ileri harekâtına devamla *Kayseri - Sivas* bölgesindeki kent, kale ve ilçeleri bir yıldırım hızıyla çiğneyip istilâ ettikten sonra *Afyon - Uşak - Denizli* bölgesine girip *Honas*

ve *Laodicea* kentlerini yakıp yıkarak *Marmara Denizi* kıyılarına kadar ileri harekâtını sürdürdü. Çok geçmeden *Kadıköy*'e kadar gelen Afşin, *İstanbul*'a imparatora bir elçi göndererek "*Selçuklu - Bizans* devletleri arasında barış olduğunu ve bu sebeple, sultana isyan halinde olan Erbasgan'ı, beraberindekilerle birlikte kendisine teslim etmesini" sultan adına bildirdi ise de kabul edilmedi. Bunun üzerine Afşin, 1070 yılı sonbaharında, gidişinde olduğu gibi, dönüşünde de *Bizans* kent ve kalelerini âdeta yerle bir etti. O, giriştiği bütün bu harekâtı sırasında elegeçirdiği sayısız ganimetlerle kışı *Anadolu*'da geçirdikten sonra *Ahlat*'a döndü ve sultan Alparslan'a "Erbasgan ve *Bizans*" hakkında bilgi verdi.

Sultan Alparslan'ın Anadolu ve Kuzey - Suriye seferi

XI. yüzyıl *Orta - Doğusu*'nun büyük devletlerinden birisini oluşturan şii *Mısır - Fatımî* halifeliği, özellikle sekizinci halife Mustansır devrinde (1036–1094), mülkî yönetimin bozulması ve devlet hazinesinin boşalması, askerî unsurların yetki çatışmalarına girişmelerine sahne olmuştur. Halifelik veziri Nâsıruddevle Hasan, şii halifeliğin yerine *sünni* bir devlet kurulması amacıyla, bu sıralarda *Horasan*'da bulunan sultan Alparslan'a *Buharalı* fakih Ebû Câfer Muhammed'i elçi olarak gönderdi ve "ordusuyla *Mısır*'a gelmesini, ülkeyi kendisine teslim edeceğini ve şii hutbesini kaldırıp yerine *sünni* hutbesi okutacağını" bildirdi. Bu çağrı üzerine sultan, esasen fethedilmesi, *Selçuklu* fetih planları içinde bulunan *Mısır* ülkesini, *Büyük Selçuklu* devletine katmak amacıyla, kuvvetli bir orduyla *Azerbaycan* üzerinden *Doğu - Anadolu*'ya girdi (1070 yılı ortaları). Bu bölgede üslenen *Selçuklu* akıncı kuvvetleriyle de ordusunu güçlendiren Alparslan, *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Malazgirt* önlerine geldi. Daha önce görüldüğü üzere, amcası sultan Tuğrul'un iki kez kuşattığı halde alamadığı sağlam surlara

sahip *Malazgirt*'i, daha sonra da *Erciş*'i güçlük çekmeden fethetti. Henüz *Selçuklu* kuvvetleri tarafından alınmamış olan *Murat*, *Yukarı-Dicle* ve kolları arasındaki birtakım kaleleri birer birer fetheden sultan, *Diyarbakır* topraklarına gelerek *Dicle* ırmağı kıyısındaki *Harşefiyye* yörelerinde konakladı. *Diyarbakır*'ın muhteşem surlarını hayranlıkla seyreden sultan, hâlâ yürürlükte olan *Türk* âdeti uyarınca, ellerini sur taşlarına, daha sonra da göğsüne sürdü. Sultan *Diyarbakır* ve yörelerinin yönetimini ellerinde tutan ve anlaşmazlık halinde bulunan *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları* ailesinden iki kardeş Nasr ve Said arasında, uzlaştırıcı bir barış yaptıktan sonra *Tulhum* ve *Siverek* kent ve kalelerini fethetti; o zamana kadar *Selçuklu* kuvvetleri tarafından birkaç kez kuşatılmasına rağmen fethedilememiş olan, fevkalade sağlam surlara sahip bulunan dük Vasil'in savunduğu *Urfa*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı (Mart 1071). Sultan, 50 gün süren bir kuşatmadan sonra, gereksiz yere zaman kaybetmemek ve *Mısır*'ın fethini biran önce gerçekleştirmek amacıyla kuşatmayı kaldırdı. O, hareketinden önce, yanında bulunan elçi Ebû Câfer Muhammed'i, *Selçuklu* vasalı *Halep Mirdasoğulları* emîri Mahmud'a gönderip" kendisine itaat arzeden bütün vasal hükümdar ve emîrler gibi, onun da katına gelip itaatını arzederek yenilemesini" bildirdi. Buna rağmen Mahmud, Hanoğlu Harun'un telkini ve sultandan çekinmesi sebebiyle, onun bu çağrısına uymayıp *Haleb*'den süratle topladığı para ve armağanları ona göndermekle yetindi. Bunun üzerine sultan, Mahmud'a gönderdiği cevapta "Adıma hutbe okutup benimle böyle mektuplaşmayı sürdürdüğün halde, niçin katıma gelip itaat arzetmekten çekindiğini anlayamıyorum. Halbuki sen, katıma gelen bütün tâbilerimize gösterdiğimiz lütuf ve yaptığımız ihsanları çok iyi bilirsin" dedi. Emîr Mahmud'un, huzuruna gelmemekte direnmesi

üzerine Alparslan, *Urfa*'dan ayrılıp Nisan 1071 sonlarında, *Birecik* yakınlarındaki *Nehrülcevz* yöresinden *Fırat*'ı geçerek burada bulunan çok hoşlandığı bir çayırda dinlenmek üzere konakladı. Bu sırada fakih Ebû Câfer, sultan'a "Ey Efendimiz, ulu Tanrı'nın sana ihsan ettiği bu nimete şükret" deyince, sultan "Bu nimet nedir?" diye sordu. Bunun üzerine fakih, "Bu ırmağı şimdiye kadar *Türk* olarak yalnız köle asıllı hükümdarlar geçmişlerdir; halbuki, bu gün, *Hazret*-i *âlileri*, ilk kez bir *Türk sultanı* olarak geçiyorlar" dedi. Sultan, çok geçmeden yoluna devam ederek eriştiği *Haleb*'e bağlı yörelerde karargâh kurdu. İtaat arzı için katına gelmesi hususunda, emîr Mahmud'a yeniden ulak gönderdi ise de o, bir türlü gelip sultanın huzuruna çıkmadı. Buna sonderecede kızan sultan Alparslan, Mayıs 1071 başlarında, *Haleb*'i kuşatmaya başladı. İki ay kadar süren bir kuşatma sonucunda *Halep* burçlarının en sağlamı olan *Ganem* burcu delindi; kent, buradan yapılacak bir saldırıyla alınabilecek bir duruma geldiği halde sultan, "Savunmasız kalıp *Bizans*'ın eline düşmemesi için, bu uç kentini kılıç kuvvetiyle almaktan endişe ederim" diyerek kuşatma harekâtını durdurdu ve böylece ciddi bir savaş yapılmadı. Bununla birlikte çok sıkışık ve ciddi bir duruma düşen emîr Mahmud, *Oğuzlara* özgü giysiler giyerek annesiyle birlikte sultanın katına çıkıp, yer öperek itaat arzetti; sultan da onu affedip, bir ferman ve hil'atlerle *Halep* emîrliğini yeniden kendisine verdi. Sultan Alparslan, *Mısır*'a gitmek üzere, *Dımaşk* yönünde bir günlük yol aldığı sıralarda, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'ten kendisine gelen bir elçi "*Menbic*, *Ahlat* ve *Malazgirt*'in *Bizans*'a geri verilmesini" istedi; ayrıca bu isteğin yerine getirilmemesi halinde "imparatorun kuvvetli bir orduyla harekete geçeceğini" de bildirdi. Bununla birlikte imparatorun, *Doğu - Anadolu (Erzurum)* yönünde

ilerlemekte olduğunu haber alan sultan, elçiyi sert bir cevapla geri yolladıktan sonra ordusunun bir kısmını, burada bırakarak emîr Aytekin ve Mahmud'u *Mısır*'ın fethiyle görevlendirdi, kendisi de ordusunun büyük bir kısmıyla *Bizans* imparatorunu karşılamak üzere, derhal vakit kaybetmeden *Doğu - Anadolu* yönüne hareket etti. *Fırat* ırmağını süratle geçişleri sırasında, ordusunda bulunan at, deve, mal ve yiyecek maddelerinin çoğunun telef olmasına hiç aldırmayan sultan, ileri yürüyüşüne devam etti. Fakat bir süre sonra yiyecek sıkıntısı sebebiyle ordudaki *Irak* askerlerini terhis etmek zorunda kaldı, böylece orduda, *Horasan*, *Erran* ve *Azerbaycan* kuvvetleri kalmıştı. İleri yürüyüşüne devam eden Alparslan, *Urfa* üzerinden *Diyarbakır* yörelerine ulaştı. *Silvan*'da, *Malazgirt*'e kadar ilerleyip kaleyi elegeçiren *Bizans* ordusunun kıyımından kurtularak kaçan *Malazgirt* kadısıyla birçok *Müslümanlar*, durumun ciddiyeti sebebiyle kendisinden acele yardım istediler. Böylece *Bizans* ordusunun nerede bulunduğunu öğrenen sultan, süratle *Erzen* ve *Bitlis Boğazı*'ndan geçerek *Selçuklu* hareket üssü *Ahlat*'a geldi.

Romanos Diogenes'in hareketi

Yukarıda görüldüğü üzere, *Anadolu*'da başarısız iki sefer girişiminden sonra yıllardır sürdürülen *Selçuklu* istilâ hareketlerine bir son vermek ve onları kesin olarak bu ülkeden çıkarmak amacıyla, uzun süreden beri *Anadolu* ve *Azerbaycan*'a büyük bir sefer hazırlığına başlamış olan Romanos Diogenes, *Balkanlar*'daki *Peçenek*, *Uz (Hıristiyan Oğuz)*, *Kıpçak* ve *Hazar Türkleri*yle *Islav (Rus)*, *Alman (Gotlar)*, *Bulgar*, *Frank*, *Ermeni* ve *Gürcülerden* oluşan büyük bir ordu hazırladı. Çeşitli *Müslim* ve gayri *Müslim* kaynaklardaki kayıtlarda, bu ordunun sayısının 600 bine kadar çıktığı abartmalı olarak ifade edilmekte ise de bunun, büyük ve küçük rütbeli 30 bin kumandanın yönettiği atlı ve yaya olmak üzere, 200 bin kişi civarında

olması düşünülebilir. Bu orduda, *kale delicileri*, *lâğımcılar*, *çarhçılar*, *arabacılar* ve *mancınıkcılarla* birlikte çok sayıda ustalar, 800 mandanın çektiği nal ve çivileri taşıyan 400 araba ile içlerinde silâh, mancınık ve diğer savaş aletlerinin bulunduğu 1000 araba mevcuttu. Bunlar arasında, 1200 kişi tarafından çekilen ve on kantar ağırlığında taşlar fırlatabilen çok büyük bir mancınıkın da yer aldığı, çeşitli kaynaklarda kaydedilmiştir. Bütün bunlardan başka, imparatorun beraberinde getirdiği hazinesinde, bir milyon altın, 100 bin ipekli giysi, altın eyerler, kemerler, pek çok altın ve gümüş eşya da bulunuyordu. İmparator, sayı ve donatım bakımından gerçekten muazzam sayılabilen bu orduya güvenerek güya *Anadolu*'yu *Türklerden* kurtaracağına inandıktan başka, bütün *İslâm* ülkelerini de elegeçireceğini ümit ediyor, hattâ bu düşüncesinin etkisiyle beraberindeki kumandanları *İslâm* kentlerine vali olarak atamayı planlıyor, "bütün camileri kiliseye çevireceğini" bildiriyordu. Romanos Diogenes, *İstanbul*'dan hareket etmeden önce, *Ayasofya* kilisesinde düzenlettiği büyük bir dinî törene katıldı ve buradaki büyük haç'ı ziyaret etti. Tarihî bir değer taşımamakla birlikte, bu ziyaretle ilgili olarak, o devirde yaşamış olan bir *Müslüman* tarihçi (Garsunni'me Muhammed Sâbi'), yenilgiden sonra tutsak alınan imparatorun ağzından şu hikâyeyi nakletmiştir :

"Herhangi bir sefer dolayısıyla *İstanbul*'dan çıkan imparatorların törelerinden birisi de *Ayasofya*'ya gidip yakutlarla bezenmiş olan altın haç'tan yardım ve şefaat dilemesidir. Ben de bu geleneğe uyarak *Ayasofya*'ya gidip buradaki altın haç'tan başarı için şefaat diledim. Bu sırada haç, bulunduğu durumdan *Müslümanların kıblesine* doğru çevrildi. Buna sonderecede hayret edip şaşakaldım ve onu, yeniden doğuya çevirip eski haline getirdim. Ertesi günkü

ziyaretimde, haç'ın yine kıbleye dönmüş olduğunu gördüm. Bunun üzerine onun, zincirlerle bağlanmasını emrettim. Fakat bununla birlikte üçüncü günkü ziyaretimde haç, yine kıbleye yönelmişti; hayretler içinde kalıp bunu, çıkacağım seferde yenilgiye uğrayacağıma yormuştum. Bununla birlikte arzu ve ihtiraslarımın etkisiyle, *İslâm* ülkelerine yürüdüm ve işte bütün bunlar başıma geldi". Ayrıca *Bizanslı* bir tarihçi (Kedrenos), eskiden beri *Roma* ve *Bizans* hükümdarlarının başlarına gelecek iyi ve kötü olayların, daha önce vukuubulan bazı olaylarla belli olduğu inancına dayanarak, Romanos Diogenes'in başı üstünden kara bir güvercinin uçmasını, sefer sırasında, çadırının zarar görmesini ve nihayet atlarının ahırının yanmasını, onun yenileceğine yormuştur.

Yukarıda sözkonusu edildiği üzere, yapacağı büyük seferini gizlemek amacıyla, *Halep* önlerinde bulunan sultan Alparslan'a bir elçi gönderip, "*Ahlat*, *Erciş*, *Malazgirt* v.s. kent ve kalelerin geri verilmesi" şartlarıyla barış önerisinde bulunan imparator, büyük ordusuyla *İstanbul*'dan hareketle bir kısım eyâletlerden gelen kuvvetlerin kendisine katılma yeri olan *Sakarya* ırmağı yörelerine gelip konakladı. Daha sonra *Kayseri - Sivas* bölgesine ulaşan imparator, burada, uygulayacağı planlar konusunda, ordudaki bütün kumandanların katıldığı bir *Savaş Meclisi* topladı. Yapılan müzakereler sonunda, imparatorun "*Azerbaycan*'a girilerek oradan *Selçuklu* başkentine *(Rey)* yürüme" önerisinin, genç ve tecrübesiz generaller tarafından desteklenmesine rağmen Nikephoros Bryennios ve *Türk* asıllı Joseph Trakhaniotes (Tarhan) gibi deneyli generaller "*Anadolu*'dan uzaklaşılmasının ciddi tehlikeler doğurabileceği, en uygun planın, *Sivas* veya *Erzurum*'da karargâh kurulup, bu bölgelerde gerekli önlemlerin alınması, bu sıralarda, *Türk* ordusunu yiyecek sıkıntısına düşürmek amacıyla, yağma ve tahrip hareketlerinde

bulunulmasını ve nihayet *Selçuklu* kuvvetlerini *Anadolu*'ya çekerek onlarla *Erzurum* veya *Pasin* ovasında savaşa tutuşulması" fikrini ileri sürüp savundular. Fakat bu görüşü benimsemeyen imparator, kendi planını uygulamak, yani *Azerbaycan*'a yürümek üzere, *Sivas* üzerinden *Erzurum*'a gelerek genel karargahını burada kurdu. Çok geçmeden imparator, *İran* içlerine yürüyüşü sırasında, arkasını güven altına almak amacıyla, general Trakhaniotes ve *Bizans* hizmetine giren ünlü *Norman* soylularından Ursel (Urselius, Roussel) kumandasında 30 bin kişilik *Uz* ve *Franklardan* oluşan bir kuvveti *Ahlat* üzerine sevketti. Ayrıca *Selçuklular* tarafından fethedilerek *Selçuklu* vasallığına giren *Gürcistan*'ı yeniden elegeçirmek ve özellikle ordusunun yiyecek ihtiyaçlarını sağlamak için 20 bin kişilik bir kuvveti *Gürcistan*'a gönderdi; beraberindeki birliklerle de bizzat, daha önce sultan Alparslan tarafından fethedilen *Malazgirt* üzerine yürüdü. Bu sıralarda *Bizans* ordusunun *Türk* asıllı askerlerden oluşan bazı birliklerinden sultana "Endişe etme, *Bizans* ordusunun çoğu seninle birliktir" şeklinde mektuplar gönderildikten başka, *Uzlar* da ırktaşları *Selçuklulara*, eskiden beri kullanılan, fakat ne olduğu bilinemeyen *Türk* alâmetlerinden bir işaret (Belki ok) yolladılar. Bunu tespit eden imparator, kendisine yardımcı olabileceği düşüncesiyle, beraberinde getirmekte olduğu ve bu hareketlerin önderi olabileceğine ihtimal verdiği Erbasgan'ı derhal *İstanbul*'a geri gönderdi. İmparator, *Malazgirt*'e yürümekte iken *Ermeni* ve *Elcezire* birlikleri kumandanı Basilakes (Vasilakes) Magistros da kendisine katıldı. Bu sıralarda bu birliklerin kumandanları Leon Debatenes ve Basilakes, imparatora, Alparslan'ın *Bizans* ordusundan korkup *Irak*'a gittiğini bildirdiler. Gerçekte ise sultan, *İslâm* ve *Bizans* kaynaklarının belirttikleri üzere, *Haleb*'den ayrılıp *Fırat* ırmağını geçtikten sonra, bir

ara *Musul* yönüne gitmişse de daha sonra *Silvan* ve *Erzen* üzerinden *Bitlis Boğazı* yoluyla *Ahlat*'a ulaşmış idi. Çok geçmeden *Malazgirt* üzerine yürüyen imparator, az sayıda *Selçuklu* kuvvetlerinin savunduğu kaleyi *aman* ile teslim almasına rağmen pek çok *Müslüman* halkı kılıçtan geçirdi. Öte yandan sultan Alparslan, *Ahlat*'a geldiği zaman, Ursel ve Trakhaniotes, *Ahlat* yönünde hareket halinde idiler. Bu *Bizans* kuvvetleri, *Selçuklu* atlı birlikleri tarafından bozguna uğratılıp geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Sultanın *Ahlat*'a geldiği ve *Selçuklu* kuvvetlerinin hareket halinde bulundukları haberi, etrafa yayılınca imparator, bunun doğruluğunu tespit için Nikephoros Bryennios kumandasında yeniden bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvetler, *Selçuklu* ordusunun öncü kuvvetleri ve esasen *Ahlat Selçuklu* garnizonu komutanı olan emîr Sunduk tarafından bozguna uğratıldı, Bryennios, yaralı bir halde güçlükle kaçmayı başardı. Bu bozgun üzerine imparatorun, Basilakes kumandasında gönderdiği kuvvetler de yine Sunduk tarafından bozguna uğratıldı, Basilakes tutsak alındıktan başka, beraberinde taşımakta olduğu büyük haç da *Selçuklu* kuvvetlerinin eline geçti. Sultan, "bu haç'ın, zafer alâmeti sayılarak *Bağdad*'a halifeye gönderilmesi için, bu sıralarda *Hemedan*'da bulunan vezir Nizamülmülk'e ulaştırılmasını" emretti. Böylece *Malazgirt Meydan Savaşı*'ndan önce yapılan *Selçuklu - Bizans* öncü savaşları, *Selçuklu* kuvvetleri tarafından kazanılmış oldu.

Malazgirt Meydan Savaşı

Doğu - Anadolu'ya yönelen *Bizans* imparatorunu karşılamak amacıyla, *Diyarbakır* üzerinden *Ahlat*'a ulaşan sultan Alparslan, burada kuvvetleriyle birlikte kendisini bekleyen emîr Afşin ile karşılaştı. Sultan, karısı ve veziri Nizamülmülk'ü hazinesiyle birlikte *Hemedan*'a gönderdi ve onlara "Kendisine süratle asker göndermeleri" hususunda talimat verdi. Sultanın beraberinde,

yedek atlarıyla birlikte dört bin *Hassa* askerinden başka, *Anadolu*'ya akınlarda bulunan *Selçuklu* şehzade, emîr ve *Türkmen* beylerinin kumandalarındaki takriben 40 bin akıncı kuvveti, ayrıca *Büyük Selçuklu devletine* tâbi çeşitli bölgelerden 10 bin kadar atlı kuvveti kendisine katılmış idi. Yukarıda niteliğinden bahsettiğimiz 200 bin kişilik ve çeşitli milletlerden oluşturulması sebebiyle birlikten yoksun *Bizans* ordusuna karşılık, sayıları aşağı - yukarı 50 bin kişiyi bulan ve genellikle atlılardan meydana gelen *Selçuklu* ordusu, küffara karşı manen *Türklük* ve *cihat* ülküsüyle donatılmıştı. Sultan Alparslan'ın beraberinde, Gevherâyin, Afşin, Savtekin, Sunduk, Aytekin, Tarankoğlu (Serhenkoğlu), Ahmetşah, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu gibi *Anadolu*'ya sürekli akınlarda bulunan deneyli *Selçuklu* emîrleri vardı. Ayrıca *Kutalmışoğullarından* Mansur, Süleyman, Devlet ve Alpilek ile Artuk, Tutak, Danişmend, Saltuk, Mengücük, Çavlı, Çavuldur ve Porsuk gibi *Selçuklu* devletinin en değerli ve savaş tekniğini sonderecede iyi bilen emîrlerin de savaşa katıldığı, bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.

Sultan Alparslan, yukarıda sözünü ettiğimiz öncü savaşlarından bir süre sonra ordusuyla birlikte *Ahlat*'tan hareketle *Ahlat - Malazgirt* arasında bulunan *Rahve* ovasına gelip ordusunun su ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla, bu yörelerdeki dağlardan inen sularla beslenen bir çay yörelerinde karargâhını kurdu; buralardaki tepeleri elegeçirerek ovayı kontrolü altına aldı (24 Ağustos 1071). Bugün *Süphan* dağının *Malazgirt* yönündeki kuzey eteklerinde bulunan *Sultan* ve *Ziyaret Tepeler*'e, sultanın buralarda *Genel Karargâhını* kurmasıyla ilgili olarak bu adların verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan *Bizans* imparatoru, ordusuyla *Malazgirt*'ten hareket ettikten biraz sonra, *Selçuklu*

ordusunun çok yakınlara kadar gelip ovaya hâkim olduğunu öğrenince büyük bir telâşa kapıldı; onun bu telâş ve heyecanı ordusunu da etkiledi. Bundan faydalanan ve *Bizans* ordusunda rehin olarak getirilmekte olan *Malazgirtliler*, kaçıp *Selçuklu* ordusuna katıldılar. Alparslan, *Bizans* ordusuna oranla *Selçuklu* ordusunun çok az oluşu sebebiyle kesin sonuçlu bir meydan savaşına girişmeye henüz karar vermedi. Görünüşte barış önerisinde bulunmak, gerçekte ise *Bizans* ordusunun durumunu tespit ettirmek amacıyla, *Abbasî* halifesinin (Kaaim Biemrillah) kendisine yolladığı elçisi Ebul-Ganâim İbnül-Mahleban ile *Selçuklu* emîri Savtekin'in başında bulunduğu, yani hem halife, hem de kendi adına, bir elçi heyetini imparatora gönderdi. Sultan, imparatora gönderdiği önerisinde "Ülkene geri dön, barış yapmak istersen, bunu *Bağdat* halifesi aracılığıyla yaparız, aksi takdirde biz, azim ve kararımızı, içtenlikle bağlı olduğumuz Ulu Tanrı'ya bırakırız" dedi. Öncü savaşlarını kaybetmesine rağmen, askerlerinin çokluğuna ve iyi donatılmış olmasına güvenen ve savaşı kazanacağından emin görünen imparator, Alparslan'ın, bu elçi heyetini, sıkışık bir durumda bulunduğu için gönderdiğini sanmış ve önerisini sert ve kaba bir biçimde reddetmiştir. O, *Selçuklu* heyetine "Ben, bu üstün ve kudretli duruma, pek çok para ve çaba sarfederek eriştim. Barış, ancak ve ancak *Selçuklu* başkenti *Rey*'de yapılacaktır. Ben, *İslâm* ülkelerine, kendi ülkem gibi hâkim olmadıkça asla geri dönmeyeceğim" dedikten sonra "*İsfahan* mı güzeldir, yoksa *Hemedan* mı?" diye sorunca heyet başkanı İbnül-Mahleban, "*İsfahan*" diye cevap verdi. Bunun üzerine imparator "*Hemedan*'ın çok soğuk olduğunu haber aldım, bu bakımdan biz, *İsfahan*'da kışlayacağız, hayvanlarımız ise *Hemedan*'da kışlayacaklardır" dedi. Bu alaylı sözler karşısında İbnül-Mahleban, ona "Hayvanlarınız *Hemedan*'da kışlayabilir-

ler, ama sizlerin nerede kışlayabileceğinizi bilemem" şeklinde çok anlamlı sözler söyledi. Güya *Selçukluları Anadolu*'dan çıkarttıktan başka bütün *İslâm* ülkelerini de elegeçirme planlarını daha şimdiden uygulamaya kalkışan imparator, *İran*, *Irak*, *Suriye* ve *Mısır*'a beraberindeki generalleri atadı, ancak hilâfet başkenti *Bağdad*'ı bunun dışında tutarak "İyi bir insan ve bizim dostumuz olan o *şeyh*'e (yani *halifeye)* dokunmayınız" dedi. Böylece geri dönen *Selçuklu* elçi heyeti, imparatorun, barış hususundaki red cevabını sultana arz edince, savaşın artık kaçınılmaz bir duruma geldiğini anlayan ve *Hıristiyan* bir tarihçi C H. Lebeau'nun ifade ettiği üzere, "Romanos'tan daha baba yiğit ve cesur olan, ancak barış hususunda çaresizlik içinde kalan, bu sebeple de kılıca sarılmak gerekliliğini anlayan sultan Alparslan", savaş hazırlıklarının derhal bitirilmesini emretti. Bu sırada sultanın imamı ve fakihi *Buharalı* Ebû Nasr Muhammed, ona: "Ey sultanım, sen, Tanrı'nın diğer dinlere üstün kıldığı *İslâm* dini için savaşıyorsun, bu sebeple *İslâm* ülkelerindeki camilerde bütün hatiplerin *Müslüman* halkla birlikte senin için dua edecekleri Cuma günü, öğle namazı sırasında, düşmana saldır. Ben, Ulu Tanrı'dan, zaferi senin adına yazmasını beklerim" diyerek onu moral bakımından kuvvetlendirdi. Ayrıca *Bağdat Abbasî* halifesi Kaaim Biemrillah da, o sıralarda bütün *İslâm* dünyasının yakından ilgilendiği *Malazgirt* savaşının Alparslan tarafından kazanılması hususunda, Muslayaoğlu Ebû Saîd'e, bir dua metni hazırlatarak Cuma namazında bütün *İslâm* ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretti. Bugün elimizde bulunan ve ilgili *İslâm* kaynaklarında yer alan bu dua metni aynen şöyledir:

Alparslan için okunan hutbe

Tanrım; *İslâm* sancağını yükselt ve *İslâma* yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle yok et! Sana itaat için, canlarını feda

edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma: Mü'minlerin emirinin burhanı olan *Şehinşâhü'l-âzam* (yani sultan Alparslan)'ın senden dilediği yardımı esirgeme ki o, bu sayede hükmünü yürütür, şanını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun kılma! Onun, kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle destekle, niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terketti; malı ve canıyla buyruklarına uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen "Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir yolu size göstereyim mi? Tanrı'ya ve onun *Peygamberlerine* inanıyorsanız, onun yolunda, can ve malınızla savaşırsınız" diyorsun. Senin sözün gerçektir. Tanrım! o, nasıl senin sözüne uyup şeriatının korunmasında, gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için gecesini gündüzüne katmışsa sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini, onun için iyi ve hayırlı bir şekilde tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü hilelerini defetsin ve lütfunla, bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde, en emin ve sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği her işi, ona kolay kıl! Böylece onun, düşmana karşı giriştiği bu "*Kutsal Hareket*", zaferden ışık alsın ve şirk zümresinin, hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey *Müslümanlar*, doğru bir niyet, içten bir azim ve Tanrı'dan korkan temiz kalplerle ve birlik bahçesinden kısmet alan inançlarla Sultan Alparslan için Tanrı'ya yalvarıp yakarınız: Çünkü eksiklerden yoksun olan Yüce Tanrı şöy-

le buyuruyor: "Ey Muhammed, 'onlara dualarınız olmazsa Rabbim size niçin değer versin'de". Ey Müslümanlar, Alparslan'ın şerefli olarak düşmanlarını yoketmesi, sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına erişmesi hususunda, Tanrı'ya dua ve niyazda bulununuz!. Tanrım! onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve şirki, onun önünde boyun eğdir!

Bu duanın, savaş günü, başta hilâfet başkenti *Bağdat* olmak üzere, bütün *İslâm* ülkelerinde, derin bir inanç ve içtenlikle yapılacağının yayılması, bütün *Türk* kumandan ve askerleri üzerinde moral yönünden kuvvetli bir etki yapmıştır. Sultan Alparslan, bir kısım atlı kuvvetlerini bugün *Malazgirt*'in sağ taraflarında bulunan ve ilçenin sağ - arka yörelerine kadar uzanan küçük bir yarma vadi boyunca kurduğu pusulara yerleştirdi; kendisi de merkez hattında yer aldı. Böylece, uygulanacak takdik gereğince, *Bizans* ordusu, önce yarım bir çenber, daha sonra da tam bir kuşatma altına alınacaktı. Öte yandan *Bizans* ordusunun sol kanadında *Rumeli* kuvvetleriyle Nikephoros Bryennios, sağ kanadında *Uz* askerleriyle Aliattes, merkez hattında kırmızı atlastan bir giysi giymiş olan imparator Romanos Diogenes, gerideki ihtiyat kuvvetlerinin başında da imparatorun üvey oğlu (eski imparator Ioannes Dukas'ın oğlu) Andronikos Dukas yer almışlardı. XI. yüzyıl *Bizans* vekayinâme müelliflerinden ve Romanos Diogenes'in *Harp Divanı* başkanı olarak onun seferlerine katılmış olan Mihael Attaleiates'in (Ölümü 1079'dan sonra), bugün elimizde bulunan eserindeki *(İslâm* kaynaklarında yer almayan) kayıtlara göre,

"Mehtapsız karanlık bir gecede, baskın düzenleyen *Selçuklu* atlı birlikleri, *Bizans* ordugâhının dışındaki ırktaşları *Türk* askerlerini kuşatıp hareketsiz hale getirdikten sonra — belki de işbirliği yaparak — *Bizans* erzak muhafızlarını

yok ettiler. Onların at üstündeki çevik hareketleri, yağdırdıkları oklar, insanı şaşırtan savaş çığlıkları, *Bizans* ordugâhında ölüm ve dehşet saçtı. Bu arada *Bizans* askerleri ordugâh içlerine ve kaleye sığınmaya çalışıyorlardı, hattâ baskın yapan '*Selçuklu* atlılarının da *Bizanslılarla* birlikte kaleye girdikleri ve ordugâhın bütün ağırlıklarıyla ellerine geçtiği' haberleri bile yayılmıştı. Kimin kaçtığı, kimin kovaladığı, kimin düşman, kimin dost olduğu anlaşılamıyordu; özellikle *Bizans* ordugâhındaki *Uzlar*, bu kargaşalığı bir kat daha artırıyorlardı". Ayrıca, bir *Norman* şairinin kaleme aldığı *Gesta Roberti Wiscardi* destanında :

"Bu gece baskını sırasında imparator, kendilerini kuşatan *Selçuklu* kuvvetlerinin dikkatlerini çekmek ve böylece kendilerini biraz olsun toparlayabilmek amacıyla, hazinede bulunan para, değerli giysiler, çeşitli altın, gümüş kapları ordugâhın içine serptirdi. Böylece ganimete dalan *Selçuklu* kuvvetleri, kendilerini izleme ve yok etmeyi bırakacaklardı. Fakat bu plan gerçekleşmedi; çünkü bu değerli eşya, *Bizans* ücretli askerleri tarafından kapışıldıktan sonra bunların arasındaki *Türk* asıllı olanları, elegeçirdikleri ganimetlerle birlikte ırktaşları *Selçuklu* birliklerine katıldılar".

Böylece, daha esas savaş başlamadan, bu gece baskını sonucunda, *Bizans* ordusuna maddi ve manevi bir darbe vurulmuş oldu. Bununla birlikte *Bizans* ordusunun yeniden toparlanmasında büyük bir çaba gösterildiği anlaşılıyor. Gerçekten birkaç gün sonra, karşılıklı olarak savaş düzeni alan *Selçuklu* ve *Bizans* ordu birlikleri, 25 Ağustos 1071 gününü böylece geçirdiler. Bu arada *Selçuklu* atlı birlikleri, devamlı olarak tekbir sesleriyle boru ve davullar çalıp haykırarak ve oraya buraya oklar atarak karşılarındaki *Bizans* askerlerini moral bakımından çökertmeye çalıştılar. Buna karşılık *Bizans* askerleri arasında da çanlar çalınmaya başladı. Bütün

savaş hazırlıklarını tamamlayan ve ak giysileri giyerek "Ölürsem kefenim bu olsun" diyen sultan Alparslan, Cuma sabahı, ordugâhtaki bütün kumandanları toplayarak onların önünde, Tanrı'ya şöyle bir yakarıda bulundu :

"Ey Tanrım! sana müvekkil oldum ve bu cihatta sana yaklaştım; şu an senin huzurunda secdeye kapanıyor ve yalvarıyorum. Bu sözlerim, benim gerçek duygularımı yansıtmıyorsa beni, beraberindeki yardımcılarımı kahr et!. Eğer içtenliğimi kabul edersen bu cihatta düşmanlara karşı bana yardımcı ol ve beni muzaffer bir sultan kıl:". Bu duadan sonra sultan kumandanlarına şu hitabede bulundu :

Alparslan'ın orduya hitabı

"Ben Tanrı'ya kendini verenler (muhtesipler) gibi sabırlıyım ve hayatını tehlikelere atan kimselerin yaptıkları gibi, gazilerin başında savaşacağım. Eğer Tanrı, kendisinden beklediğim üzere, beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır; eğer durum bunun tersi olursa oğlum Melikşah'ı yerime geçirip ona itaat etmenizi sizlere vasiyet ediyorum". Büyük bir heyecan ve inançla sultanı dinleyen kumanlar, hiç duraksamadan hep bir ağızdan "Baş üstüne" dediler. Sultan, 26 Ağustos 1071 Cuma günü, bütün kumandan ve askerleriyle birlikte Cuma namazı kıldı ve onlara son olarak şu hitabede bulundu :

"Ey askerlerim ve kumandanlarım! Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman çoğunlukta olarak böyle bekleyeceğiz? Ben, *Müslümanların* camilerde bizler için dua etmekte oldukları bu saatlerde düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirsek arzu ettiğimiz sonuç gerçekleşecektir, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Beni izlemek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada, ne emreden bir sultan, ne de emir alan bir

asker vardır. Bugün ben de sizlerden biri olarak sizinle birlikte savaşacağım. Biz, *Müslümanların* eskiden beri yapageldikleri bir gaza yapıyoruz".

Sultanı tam bir dikkat ve heyecanla dinleyen asker ve kumandanlar hep bir ağızdan :

"Ey Sultan, biz, senin kulların olarak sen ne yaparsan biz de aynı şeyi yapar ve sana yardımcı oluruz, istediğin biçimde hareket et" dediler. Sultan Alparslan, vakit kaybetmeden *Türk* töresi gereğince, bizzat atının kolanını sıktı ve kuyruğunu bağladıktan sonra ok ve yayını atarak kılıç ve topuzunu aldı; kumandan ve askerler de kendisi gibi yaptılar, fakat onlar, ok ve yaylarını yanlarında alıkoydular. Artık büyük tarihî savaş başlamak üzere idi. Öte yandan *Bizans* imparatorunun son olarak topladığı savaş meclisinde yapılan müzakerelerden sonra "Taarruz" fikri benimsendi. İmparator, eskiden *Romalı*ların uyguladıkları savaş taktiklerinden *dikdörtgen düzenini* uygulamak istedi. Esasen bu düzen, çok uzun bir alanı kapsaması ve kolayca yarılma tehlikesine düşebileceği sebebiyle, deneyli kumandanlar tarafından pek kullanılmamakta idi. Yine *Roma* savaş yöntemine göre hareket eden Romanos Diogenes, ordugâhının çevresini bir hendekle çevirterek kazıdan çıkan toprakları ordugâh tarafına yığdırdı. Böylece imparator, ordugâhını, sağlam *Malazgirt* kalesinde değil, ancak dışında bir yerde kurmuş oldu. Bu sıralarda *Bizans* ordusunda, bir yandan saldırı hazırlıklarının son safhaları tamamlanırken, bir yandan da dinî törenler yapılıyor, ellerinde renkli bayraklar tutan kumandan ve papazlar, askerler arasında dolaşarak onları moral bakımından kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Öte yandan *Selçuklu* ordusunun merkez hattında yer alan sultan Alparslan'ın komutasındaki atlı birlikler, tekbir sesleri, boru ve köslerden çıkan etkili gürültüler yanında, insan ru-

hunda heyecan yaratan devamlı haykırışlarla hareket halinde idiler. Çok geçmeden bu kuvvetler, okçuların savunma desteğiyle *Bizans* ordusunun merkez hattına, onları taarruza kışkırtan düzme bir saldırıya geçtiler. Pusulardakine oranla daha az sayıda olan bu kuvvetleri yok etmek amacıyla derhal saldırıya geçen *Bizans* imparatoru, *Türklerin* eskiden beri uyguladıkları *bozkır savaş taktiği* gereğince, savunma savaşı yapa yapa yavaş yavaş, sanki kaçar gibi, çekilmekte olan *Selçuklu* atlı kuvvetlerini izlemeye başladı ve bu sıralarda da oldukça ağır kayıplar verdi. Bizzat sultan Alparslan tarafından büyük bir ustalık ve maharetle uygulamakta olan bu *düzme geri çekilme harekâtı* tam bir başarıya ulaşmıştı. Şöyleki : *Selçuklu* pusularının bulunduğu hatlara kadar ilerlemiş olan imparator, artık genel karargâhından epeyce uzaklaşmıştı. *Büyük Sultan*'ın, ordusuna, kesin sonuçlu bir meydan savaşı için *genel bir taarruz* emri verme zamanı artık gelmiş bulunuyordu. Çok geçmeden bu emir verildiği zaman *Bizans* ordusu, pusulardaki *Selçuklu* atlı kuvvetleri tarafından ciddi bir şekilde tehdide başlandı. İmparator, hatasını anlamakta artık çok geç kalmıştı. Pusulardaki *Selçuklu* atlı kuvvetleri, saldırıya geçtikleri sırada, Alparslan da komutasındaki merkez hattı kuvvetlerinin taktik gereği, çekilmesini durdurmuş ve onları karşı saldırıya geçirmişti. İşte bu anlardan itibaren şaşkınlığa düşen *Bizans* ordusunun savaş düzeni bozulmaya başladı. İlk *Selçuklu* darbesini yiyen *Bizans* merkez hattı, süratle çenber içine alınmakta idi. Bu hatta bulunan imparator, Nikephoros Bryennios kumandasındaki sol kanattan yardım istemişse de artık pusulardan çıkmış bulunan *Selçuklu* atlı birlikleri, buna imkân vermediler. Öte yandan Aliattes'in kumandasındaki sağ kanat kuvvetleri de yine *Selçuklu* atlı birlikleri tarafından bozguna uğratıldılar. Bu arada, bu kanatta yer

alan *Uz* ve *Peçenek* atlı kuvvetleri, başlarında Tamış adlı beyleri oldukları halde, kendi öz soydaşlarına karşı savaşmayarak *Bizans* saflarından ayrılıp *Selçuklu* kardeşlerinin tarafına geçtiler. İşte bu olay, ünlü *Bizans* komutanı Nikephoros komutasındaki sol kanadın tamamen çöküp dağılmasına sebep oldu. Bu durum karşısında imparator, ordusunu geriye çekip karargâhın arka tarafında toplamak için büyük çaba göstermişse de ardı arkası kesilmeyen *Türk* saldırıları ve dolayısıyla ok yağmuru sebebiyle, uygulamak istediği bu harekâtı da başaramadı. Çok geçmeden *Bizans* ordusu tam bir çenber içine alınmış bir duruma getirildi. Esasen geride takviye kuvvetlerinin başında bulunan ve üvey babası Romanos Diogenes'e âdeta bir düşman gözüyle bakan Andronikos Dukas, *Bizans* ordusunun bozulup tam bir çenber içine düştüğünü ve hattâ imparatorun öldüğünü ilân etmiş ve çarpışmalara katılmaksızın daha da gerilere çekilmişti. Aynı şekilde *Bizans*'ın özellikle mezhep ayrılığı ve baskıları sebebiyle hoşlanmadıkları *Ermeni* birlikleri de savaş alanından çekilmişlerdi. Bunlardan başka, kendi başına buyruk olan ücretli *Frank* askerleri komutanı Ursel, kendisinin sabırsızlıkla yardıma gelmesini bekleyen imparatora gitmeyip, *Ahlat* yörelerinden derhal uzaklaşarak batı yönüne, kendisini güvencede gördüğü bir yere çekildi. Sultan Alparslan, kuşatılan *Bizans* ordusunun yok edilmesi harekâtını yönettikten başka, bizzat at üstünde, bir asker gibi, oraya buraya koşuyor, zaman zaman kılıç ve süngüsü ile düşman askerlerine saldırıyordu. Bu sırada değerli *Selçuklu* emîrlerinden Aytekin, atından inip yer öperek ona : "Bir sultanın *Müslümanlara* merhamet etmesi gerekir; bir eşi daha bulunmayan o değerli varlığını savaşa sokup ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı, savaşa tercih etmelidir" dedi. Sultan çok sevdiği bu emîrin bu sözlerine karşılık olarak : "Bu zalim

milleti yok edersem o zaman rahata kavuşurum. Benim bu rahatsızlığım sonunda, *Müslümanlar* esenliğe kavuşacağından ben, bu rahatsızlığı, bir rahatlık sayarım" dedikten sonra Aytekin'i savaşa teşvik ettiği gibi, kendisi de aynı şekilde hiç durmadan savaşmıştır. Öğle vaktinden akşama, hattâ geceye kadar devam eden bir meydan savaşında, koskoca *Bizans* ordusu yenilgiden kurtulamadı. Kuşatılan ordunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, çok sayıda general tutsak alınmış, askerlerden ancak bir bölümü, kaçarak canlarını kurtarabilmişti. Bozgun sırasında imparatorun özel çadırı, tahtı, hazinesi, *imparatorluk tacı*'nın bazı değerli taşları, çok değerli bir inci, çeşitli silâh ve savaş aletleri ganimet olarak *Selçuklu* askerlerinin eline geçti. Artık hiç bir çıkış ve kaçış imkanı bulamayan imparator Romanos Diogenes, at üstünde kılıcıyla çarpışmalara katılmış, elinden yaralandıktan başka atı da bir okla vurulup yere yıkılmış, bir kargaşa halini alan savaş alanında yaya kalmıştı. Yaralı bir halde, akşam karanlığından faydalanarak emin bir yere çekilip âkıbetini beklemekte olan imparator, kaçan atını aramaya çıkan emîr Sâduddevle Gevherâyin'in bir askeri tarafından bir rastlantı sonucu görülmüştür. Bu asker, altın tolgalı ve yine altınla örülmüş bir zırhı bulunan bu adamın, değerli bir kimse olduğu kanısına varınca, ödül alırım düşüncesiyle, onu öldürmekten vazgeçti, ellerini bağlayarak çadırına getirip bütün gece burada yanında alıkoydu. Ertesi gün emîr Gevherâyin'e gösterilen ve daha sonra da onun tarafından sultan Alparslan'ın karargâhına götürülen bu tutsağın, *Bizans* imparatoru olabileceği düşünülmüşse de bu hususta bazı şüpheler uyanmıştı. Fakat çok geçmeden, savaştan önce, imparatora elçi heyetiyle birlikte gönderilen hâdim Şâdi'nin onu tanıması, ayrıca öncü savaşları sırasında tutsak alınan general Basilakis ve diğer ilerigelen *Bizans* tutsaklarının

onu görür görmez ağlayarak ayaklarına kapanmaları, bu tutsağın "*Bizans imparatoru* Romanos Diogenes" olduğu hususunda hiç bir şüphe bırakmamıştır. *İslâm*, *Bizans*, *Ermeni* ve *Süryani* kaynaklarının özellikle belirttiklerine göre, sultan Alparslan, imparatora, bir savaş tutsağı değil, bir konuk hükümdar muamelesi yapmıştır. Gerçekten sultan, onun imparator olduğunu tespit ettirip anlayınca derhal onun için "özel bir çadır kurulmasını ve emrine hizmetkârlar tahsisini, ayrıca kendisine, özel masrafları için her gün, yeterli miktarda para verilmesini" emretti. Sultan, bir süre sonra huzuruna getirtip süslü ve güzel bir yere oturttuğu imparatora şunları söyledi :

Tutsak imparator sultanın katında

"Sana, barış konusunda, halifenin elçisini gönderdiğim halde, sen bunu niçin reddettin?. Sana, düşmanlarımın (Erbasgan ve ailesi) bize teslimi için emir Afşin ile haber gönderdiğim halde, bundan niçin kaçındın?. Daha önce, anlaştığımız halde, bunu bozup, benimle savaşmak suretiyle, bana neden zulmettin?. Savaştan vazgeçip memleketine dönmen hususunda, sana, daha dün haber gönderip teklifte bulunmama, 'Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için pek çok para sarfettim ve dolayısıyla çok asker topladım. *İslâm* ülkelerini, kendi ülkeme katmadan nasıl geri dönebilirim ve ülkeme karşı girişilen bu istilâların sonuçlarını nasıl mazur görebilirim' diye cevap verdin?". Bunun üzerine imparator :

"Ey sultan, ülkeni almak amacıyla para sarfedip çeşitli milletlerden asker topladım, buna rağmen zaferi sen kazandın. Ülkem böyle perişan, ben de tutsak olarak senin huzurundayım. Bu durumda beni lütfen azarlama ve bana sert sözler söyleme, ama istediğini yap." deyince sultan ona :

"Eğer zaferi sen kazansaydın ve beni böyle tutsak alsaydın ne yapardın?" diye sorunca imparator : **"Fena şeyler"**

diye karşılık verdi. Bunun üzerine sultan : "Gerçekten doğru söyledin, eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun". Daha sonra sultan huzurundakilere : "Bu akıllı ve babayiğit bir adamdır, bu bakımdan onun öldürülmesi doğru değildir" dedikten sonra imparatora : "Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?" diye sorunca imparator "Bana şu üç şeyden birini yapabilirsin ! Birincisi, öldürmek, ikincisi, elegeçirmek istediğim ülkende beni halka ibret olsun diye, teşhir etmek, üçüncüsü ise yapmayacağın bir şey olduğu için söylenmesi gerekmez" dedi. Sultan : "Bu nedir?" diye sorunca imparator : "Affetmek, takdir ettiğin para ve armağanlar ile iyi niyetimin kabulü ve *Bizans* ülkesinde senin bir kumandanın ve bir nâibin olarak beni memleketime geri göndermendir. Eğer beni öldürtürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü başka birisini benim yerime imparator yaparlar" dedi. Onun bu sözlerine karşılık sultan : "Seni affetmek niyetindeyim, ancak sen, ümitsizliği giderilmiş ve hakkındaki kararımı öğrenmiş bir kimse olarak, seni serbest bırakacak para, yani kurtuluş akçası'nın miktarını söyle" dedi. İmparator : "Sultan, istediği miktarı söylemelidir" dedi. Sultan'ın "10 milyon altın" demesi üzerine imparator : "Benim hayatımı bağışladığın için *Bizans* ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Tahta çıktığımdan beri ordu hazırlayıp savaş yapmak amacıyla *Bizans*'ın mal ve paralarını tükettim, bu sebeple halk yoksullaştı. Eğer durum böyle olmasaydı istediğinden çok daha fazlasını verirdim" dedi. Böylece Alparslan ile Romanos Diogenes arasında yapılan müzakereler sonunda, aşağıdaki maddeleri kapsayan bir barış antlaşması yapıldı :

Barış antlaşması

1 — İmparator kurtuluş akçası olarak bir buçuk milyon altın verecek,

2 — *Bizans* devleti, her yıl, *Selçuklu* devletine 360 bin altın vergi ödeyecek,

3 — *Bizans*'ın elinde bulunan bütün *İslâm* tutsakları serbest bırakılacak,

4 — *Bizanslılar*, gerektiğinde *Selçuklulara* askerî yardımda bulunacak,

5 — İmparator, kızlarından birini sultanın oğluna verecek,

6 — İmparator, yeniden tahta oturduğu takdirde *Antakya*, *Urfa*, *Menbic*, *Malazgirt* kent ve kalelerini *Selçuklulara* bırakacak.

Barış antlaşması yapıldıktan sonra imparator, sultana: "**Yerime başka birisi geçirilmeden önce beni süratle *İstanbul*'a yollayınız. Aksi takdirde amaca ulaşılamaz ve ben de imparator olarak *Bizans* tahtına geçemem, bu durumda da barış şartlarından hiç birisi yerine getirilemeyecektir**" dedi. Bu müzakerelerden sonra kendisine tahsis edilmiş olan özel çadırına çekilen imparatora 10 bin altın borç verildi. O da bu altınların bir kısmını yakınlarına dağıttı, bir kısmıyla da tutsak generallerden birkaçının serbest bırakılmasını sağladı. Bununla birlikte sultan Alparslan'ın emriyle geri kalan tutsak *Bizans* generalleri kurtuluş akçası alınmaksızın serbest bırakıldılar. Ertesi gün, sultanın huzuruna yeniden getirilen imparatora, özel bir giysi ve elegeçirilen kendi tacı giydirildi. Bu sırada sultan ona: "**Sana güveniyor ve sözlerine inamyorum, bu sebeple seni ülkene yollayarak hükümdarlığına iade edeceğim**". dedi. Daha sonra sultan, üzerinde kelimei şehadet *(Tanrı'dan başka ilâh yoktur, Muhammed onun elçisidir = Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resulullah)* yazılı bir bayrak hazırlatarak ona verdi. Sultan atına binip imparatorla birlikte 1-2 km. giderek onu uğurladı. Vedalaşma sırasında imparator, atından inerek sultana tazimde bulunmak istemişse de sultan, buna engel olmuş ve "**kendi-**

siyle daima dost kalacağı" hususunda ant içtikten sonra onu kucaklayıp vedalaşmıştır. Daha sonra sultan *İsfahan*'a ve kendisine iki hâcip ve 100 *Hassa* askeri eşlik edilen imparator da *İstanbul*'a doğru hareket etmişlerdir.

Malazgirt yenilgi ve bozgunundan bir fırsat bulup kaçarak *İstanbul*'a gelebilen bazı askerlerin durumu bildirmeleri üzerine, toplanan *Bizans* senatosu, Romanos Diogenes'i tahttan indirip yerine VII. Mihael Dukas'ı (1071–1078) imparator ilân etti. Öte yandan *Erzurum* ve *Şebinkarahisar* üzerinden *Amasya* (veya *Tokat*)'ya geldiği zaman duruma haber alan Romanos Diogenes, yeni imparatora bir mektupla şunları bildirdi :

"Ben, para sarfedip asker toplamak, ordu kurup savaşa girişmek suretiyle, *Hıristiyan* dinini yüceltmek için elimden geleni yaptım. Bununla birlikte zaferi, *Müslümanlar* kazandı. Bu sonucu, hiç kimse değiştiremezdi. Sultan Alparslan'ın eline tutsak düşünce o, bana, hiç ummadığım bir şekilde iyi davranışlarda bulundu ve beni, barış için ödeyeceğim para miktarını tespit ve kararlaştırdıktan sonra lütuf ve ihsanlarda bulunarak serbest bıraktı Hükümdarlıktan ayrılarak sof giyip bu kaleye yerleştim ve senin, başkalarından daha çok hakkın olan *Bizans* tahtına çıkmandan dolayı Tanrı'ya şükrettim. Şimdi sultanın durumu ve bana yaptığı iyilik ve insanlığı sana bildiriyorum. Onunla yaptığım barışı sakın bozma. Bu teklifimi kabul edip uygularsan *Hıristiyanlığın* korunması hususunda, sultanla senin aranda aracılık yaparım, yok eğer kabul etmezsen sen bilirsin. O zaman benim için kararlaştırılmış olan parayı, yani kurtuluş akçasını ver ve beni bu yükten kurtar". Romanos Diogenes'in bu önerisini olumlu karşılayan yeni imparator Mihael Dukas, "sürekli savaşlar sebebiyle, *Bizans* hazinesinde çok az para kaldığını" bildirerek geri kalanını sonra ödemek üzere, ona,

kurtuluş akçasının ancak bir kısmını yolladı. Diogenes, bu paralarla birlikte *Amasya*'dan topladığı 200 bin altın ve içinde, değerli taşlarla bezenmiş altın bir leğen, ibrik ve tabak bulunan 70 bin altın değerindeki mücevheratı, sultana verilmek üzere, kendisiyle birlikte gelen iki *Selçuklu hâcibine* teslim etti ve onlara, "Bunlardan daha fazlasını göndermesinin mümkün olmadığını, sultana bildirmelerini" söyledi. Ayrıca kendisine eşlik eden iki hâcib ve askerlere de para ve çeşitli armağanlar verip onları geri yolladı. Romanos Diogenes, bir süre sonra, *Bizans* tahtına yeniden çıkmak amacıyla, harekete geçmişse de kendisine karşı gönderilen Konstantin Dukas ile *Tokat* yörelerinde tutuştuğu savaşta yenilgiye uğradı. Daha sonra o, 1072 yılında imparator Mihael Dukas'ın kendisine karşı sevkettiği oğulluğu Andronikos Dukas ile *Tarsus* ovasında giriştiği savaşı da kaybetti. Çok geçmeden "hayatının bağışlanması" şartıyla teslim olan Romanos Diogenes, getirildiği *Kütahya*'da gözlerine *mil* çekilerek hapse atıldı; o, bu acıklı durumunu, bu sıralarda *İsfahan*'da bulunan sultan Alparslan'a gönderdiği bir mektupla bildirmiş, çok geçmeden sevkedildiği *Kınalı adada*, ıztıraplar içinde, feci bir şekilde hayata gözlerini yummuştur (Ağustos 1072).

Zaferin akileri ve Sonuçları

Özellikle bütün *İslâm* dünyasının çok yakından izlediği *Malazgirt Meydan Savaşı* sonunda sultan Alparslan, başta *Bağdat Abbasî* halifesi olmak üzere, diğer bütün *İslâm* memleketleri hükümdarlarına birer *Fetihnâme* göndererek kazandığı zaferi müjdeledi. Bu zafer haberi, bütün *İslâm* ülkelerindeki haklar üzerinde derin bir etki meydana getirdi. Zafer mektubu *(Fetihnâme) Bağdad*'a halifeye getirilip, halifelik ilerigelenleri ile sarayın önünde toplanan halka, törenle okundu, bu vesileyle büyük coşku ve şenlik gösterileri yapılmış, davullar çalınıp

borular öttürülmüş, ayrıca zafer takları da kurulmuştur. Öte yandan halife Kaaim Biemrillah, sultan Alparslan'a değerli armağanlarla birlikte özel bir mektup göndererek kazandığı bu eşsiz zaferden dolayı kendisini kutladı. Mektupta ona Tanrı'nın **desteğine mazhar, gâlip ve muzaffer evlâd, en büyük sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi,** ***Müslümanların*** **yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı ve** ***İslâm*** **ülkelerinin sultanı** ünvanlarla hitap etmiştir. Halifeden başka diğer *İslâm* memleketleri hükümdarları da bu sıralarda *İsfahan*'da bulunan sultan Alparslan'a ayrı ayrı özel heyetlerle değerli armağanlar ve tebriknameler gönderip kendisini kutlamışlardır. Ayrıca devrin şair ve edipleri sultan hakkında kaside ve çeşitli övgüler kaleme almışlardır. Birçok özel ve genel vekâyinâme yazan tarihçilerin bu büyük zaferi, Hz. Ömer devrinde, *Bizans*'a karşı kazanılan ve *İslâm* hâkimiyetinin *Asya* ve *Akdeniz*'de kesin olarak yerleşmesini sağlayan *Kadisiye* ve *Yermuk* zaferlerine benzetmişlerdir. Bu büyük zafer, yalnız *İslâm dünyasında* değil, *Bizans* ve *Avrupa* ülkelerinde de dikkat ve ilgiyle izlenmiştir. Zaferden birkaç yıl gibi çok kısa süre sonra *Anadolu* ve *Suriye*'de hâkimiyetin *Türklerin* eline geçmesi sonucunda, bütün *Avrupa*, *Bizans*'ı kurtarmak amacıyla harekete gececek ve *Haçlı Seferleri*'nin hazırlıklarına başlayacaklardır.

Malazgirt Zaferi, *Türk* ve dünya tarihinin dönüm noktalarından birisini oluşturan önemli bir olaydır. Bu zafer sonunda, *Bizans*'ın bütün maddi imkânları kullanılarak hazırlanmış olan büyük ordu, darmadağın edildiğinden zaferi izleyen yıllarda, *Türk* akıncı kuvvetleri kendilerine karşı belirli hiçbir direnişle karşılaşmadan *Anadolu* içlerine akarak kısa zamanda, *Adalar Denizi* ve *Marmara* kıyılarına kadar kolayca ilerlediler. Artık bir millet halinde, sel gibi akmakta

olan *Türkler*, bu kez bir istilâ ve yağma amacıyla değil, artık fethettikleri bölge ve yörelerde yerleşmeye başlamışlardır. Esasen zaferden sonra, *Yukarı - Fırat*'a *Erzurum* merkez olmak üzere, *Saltuklular* (1072–1202), *Aşağı - Fırat*'ta *Erzincan - Şebinkarahisar* şehirleri arasında *Mengücüklüler* (1080–1228), *Sivas* başkent olmak üzere, *Orta - Anadolu*'da *Dânişmendliler* (1080–1178), *Bitlis* ve *Erzen*'de *Demleçoğulları* (1084–1393), *Van Gölü* havzasında *Sökmenliler (Ahlatşahlar)* (1110–1207), *Diyarbakır*'da *Yınaloğulları* (1098–1183), *Harput*'ta *Çubukoğulları* (1085–1113) ve *Hasankeyf*, *Mardin ve Harput* merkez olmak üzere *Güneydoğu - Anadolu*'da *Artuklular* (1102–1409) adlarında *Türk* devletleri kurulmuş ve bu devletler, *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline gelmesinde önemli tarihî rollerini oynamışlardır. Genel bir sonuç olarak ifade edilebilir ki, *Malazgirt Zaferi* ve bu zaferin eşsiz kahramanı Ulu Sultan Alparslan'ın *Türk* ulusuna en büyük armağanı, bugün üzerinde yaşamakta olduğumuz bu yurdun baştan başa fethedilerek bu ülkede bağımsız bir devlet haline gelip, dünya siyasetinde önemli roller oynamamızı sağlamış olmasıdır.

Malazgirt Zaferi'nden sonra *İsfahan*'a dönen sultan Alparslan, *Maverâünnehr*'e büyük bir sefer hazırlıklarına başladı. Bununla beraber o, *Anadolu*'yu ihmal etmemiş, özellikle Romanos Diogenes'in bertaraf edilmesi sonucunda, onunla yaptığı barış antlaşmasının geçerliliğini yitirmesi üzerine, "*Selçuklu* şehzâde, emîr ve *Türkmen* beylerinin *Anadolu*'da istilâ ve fetih hareketlerini sürdürmeleri" emrini vermiştir. Bu emir üzerine, özellikle emîr Kapar (Kebîr), *Murat suyu* yörelerinde fetihlere girişti. *Malazgirt Zaferi*'nden, sultan Alparslan'ın ölümü (24 Kasım 1072) arasında geçen aşağı - yukarı bir yıllık bir sürede, *Anadolu*'da yapılan *Selçuklu* fetihleri hakkında, daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak *Malazgirt Zaferi*'nden sonra *Anadolu*'nun etnik durumu sü-

ratle değişti. Esasen *Horasan*'da *Büyük Selçuklu Devleti*'nin kurulmasından (1040 *Dandanakan Zaferinden)* sonra ve tabii olarak *Malazgirt Zaferini* izleyen yıllarda, *Türkistan*, *Maverâünnehr* ve *Horasan*'dan bütün *İslâm* ülkelerine ve özellikle küffâr diyarı sayılan *Anadolu*'ya dalgalar halinde *Türk* göçleri yapıldı. *İslâm* kaynaklarından başka, çeşitli *Bizans*, *Gürcü* ve *Ermeni* vekayinâmeleri, bu *Türk* göçlerinin nasıl sürekli ve çok büyük ölçüde yapılmış olduğunu özellikle ifade etmişlerdir. Artık *Anadolu*'ya yapılan bu göçler, *Malazgirt Zaferi*'nden önceki devirlerde olduğu gibi, istilâ ve yağma hareketleri şeklinde değil, bir yerleşme ve yurt tutma amacıyla yapılmıştır. Böylece *Anadolu*'nun başta *Rumlar* olmak üzere, *Ermeni* ve *Gürcü* nüfusu, *Türk* nüfus yoğunluğu karşısında çok azınlıkta kalmıştır. İşte *Anadolu*'nun *Türkleşmesi* gibi *Türk* ve dünya tarihinin çok önemli dönüm noktasından birini oluşturan bu sonucu, Ulu Sultan Alparslan'ın kazandığı büyük *Malazgirt Zaferi*'ne borçluyuz.

BÖLÜM VI.
SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE YAPILAN FETİHLER

Selçuklu fetihleri ve Bizans'ın durumu

Sultan Alparslan'ın ölümü ve oğlu Melikşah'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçtiği 1072 yılında, esasen *Malazgirt Zaferi*'nden sonra yapılan *Selçuklu - Bizans* barış antlaşmasının Romanos Diogenes'in ölümü sebebiyle, bozulması üzerine, sultan Alparslan'ın emriyle *Selçuklu* şehzade ve emîrleri *Anadolu*'da fetihlere devam etmekte idiler. Bu cümleden olarak başta *Kutalmışoğulları* Süleymanşah, Mansur, Alpilek ve Devlet olmak üzere, Artuk, Tutak ve diğer *Selçuklu* emîrleri, *Kızılırmak*'ı geçip *Orta - Anadolu* yönünde fetihlere devam ettiler. Bunun üzerine yeni *Bizans* imparatoru VII. Mihael Dukas, bu *Selçuklu* fetih hareketlerini durdurmak amacıyla Isaakios Komnenos ve kardeşi Aleksios'u *Frank* başbuğlarından Ursel ile birlikte *Anadolu*'ya gönderdi. *Bizans* kuvvetleri *Kayseri*'ye gelince Ursel, aralarının açıldığı başkumandan Isaakios'a isyan ile 400 atlısıyla *Bizans* ordusundan ayrılıp *Sivas* yönüne hareket etti. Onu yakalamak ve cezalandırmak amacıyla harekete geçen Isaakios, *Kayseri* yörelerinde, *Selçuklu* kuvvetleriyle giriştiği savaşta, yenilgiye uğrayıp tutsak alındı. Kardeşi Aleksios ise gizlice ve tek başına *Ankara*'ya ulaşabildi. Öte yandan Isaakios da *Bizans* kentlerinden toplattırdığı paralarla *kurtuluş akçasını (fidyei necat)* ödedikten sonra *Ankara*'ya gelip kardeşiyle birlikte *İstanbul*'a gitti. Bu sıralarda kuvvetleri gittikçe çoğalan Ursel, *Sivas*'ın batı yönüne hareket ederek yolu üzerindeki bütün *Bizans*, kent, ilçe ve köylerini tahrip ve yağma akınlarına uğratmakta idi. Öte yandan Artuk,

Tutak, Afşin, Demleçoğlu Mehmet, Serhenkoğlu ve Duduoğlu adlarındaki *Selçuklu* emîrleri de özellikle *Orta - Anadolu* yönünde fetih hareketlerini aralıksız sürdürmekte idiler. Bu durum karşısında ciddi bir endişeye düşen imparator Dukas, büyük bir ordunun başında eski nâzırı Ionnes Dukas'ı Nikephoros Botaniates'le birlikte asi Ursel'i yakalamak ve *Selçuklu* fetihlerini önlemekle görevlendirdi. Önce Ursel üzerine yürüyen Dukas, onunla *Sakarya* ırmağı yörelerinde yaptığı savaşta yenilgiye uğradıktan başka tutsak da alındı (1073). Bu başarı üzerine Ursel, tutsak Dukas'ı imparator ilân ile *Sapanca Dağı*'na çekilip *İstanbul*'u elegeçirme hazırlıklarına başladı. Bu nazik ve tehlikeli durum karşısında Nikephoros, bu sıralarda büyük bir *Selçuklu* kuvvetiyle *İzmit* yönünde fetihler yapmakta olan Artuk Bey'le bir antlaşma yaparak onu Ursel üzerine saldırıya razı etti. Derhal harekete geçen Artuk Bey, *Sapanca Dağı*'ndaki karargâhında bulunan Ursel'e öncü kuvvetleriyle bir baskın yaptı. Daha sonra da asıl ana kuvvetleriyle yapılan şiddetli çarpışmalarda *Frank* kuvvetleri yenilgiye uğradığı gibi, bütün çıkış yolları kesilen Ursel, beraberindeki Ionnes Dukas ile birlikte tutsak alındı. Çok geçmeden Artuk Bey, tutsakları *kurtuluş akçası* karşılığında serbest bıraktı. Ionnes Dukas *İstanbul*'a dönerken, Ursel *Amasya* yörelerinden topladığı kuvvetlerle yeniden isyana başlayıp, kendisine karşı gönderilen bir *Bizans* kuvvetini yenilgiye uğrattı. Böylece bir yandan *Selçuklu* fetihleri, öbür yandan Ursel'in sürüp giden isyanı karşısında *Bizans*'ın tehlikeli durumlara düşmekte olduğunu gören imparator, daha sonra *Bizans* tahtına oturacak olan Aleksios Komnenos'u doğu ordusu başkomutanlığına atayarak *Anadolu*'ya gönderdi. Bunu haber alan Ursel, kuvvetleriyle birlikte *Amasya* yörelerinde harekâtta bulunan emîr Tu-

tak'ın yanına gelip, *Bizans*'a karşı onunla bir ittifak yaptı. Öte yandan *Amasya* yakınlarına kadar gelip Tutak-Ursel ittifakını haber alan Aleksios, derhal harekete geçip Tutak'la ilişki kurarak *Bizans* ve *Selçuklu* memleketlerini tahrip ve yağma eden Ursel'i büyük bir fidye ve değerli armağanlar karşılığında yakalatıp kendisine göndermesini sağladı; böylece *Bizans* için ciddi bir tehlike haline gelen Ursel de emîr Tutak'ın yardımı sayesinde ortadan kaldırılmış oldu. Öte yandan *Selçuklu* kuvvetleri, bir yandan *İzmit* yakınlarına kadar ilerlerken, öbür yandan da özellikle, *Kutalmışoğulları*'nın harekâtta bulunduğu *Güney - doğu Anadolu* bölgesinde fetihlerini sürdürmekte idiler.

Anadolu fetihleri sürüyor

Bizans'ın buhranlar içinde çalkalanmakta olduğu sıralarda, takriben 1074 yılından başlayarak Artuk Bey, *Kelkit* ve *Yeşilırmak* havzalarını, Mengücük Bey, *Divriği*, *Erzincan* ve *Şebinkarahisar* taraflarını, emîr Ebulkasım Saltuk da *Erzurum* ve *Çoruh* ırmağı yörelerini fethetmekte idiler. Bunlardan başka Süleymanşah'ın dayısı emîr Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmet Gazi, *Kızılırmak* ve *Yeşilırmak* havzalarının fethini tamamlayarak *Sivas*, *Amasya*, *Niksar*, *Tokat*, *Çorum*, *Kayseri*, *Elbistan* ve *Malatya* kent ve yörelerinde hâkimiyet kurmayı başardı. Ayrıca sultan Melikşah'ın kumandanlarından Gümüştekin Candar da *Diyarbakır*, *Nizip* ve *Urfa* taraflarında fetihlerde bulunarak buralardaki *Bizans* kuvvetlerini etkisiz hale getirmişti (1077). Bundan başka Süleymanşah'ın valisi olan ve mezarı bugün hâlâ *Çankırı*'da bulunan emîr Karatekin ise *Sinop*, *Kastamonu* ve *Çankırı*'yı fethedip *Selçuklu* sınırlarına almayı başardı. Fakat *Karadeniz* kıyıları, buradaki *Türklerin*, devletin kurulduğu bölge olması bakımından *Marmara* bölgesine göç etmeleri sebebiyle, yeniden *Bizans*'ın eline geçti. Bununla

birlikte çok geçmeden, buralara hâkim olan Theodor Gabras, *Trabzon*'da bağımsız bir devlet kurarak *Türklerin* yardımıyla *Bizans*'a karşı hâkimiyetini devam ettirmekte idi. *Fırat ırmağı* boylarında ise birtakım küçük *Ermeni prenslikleri* bulunuyordu. *Bizanslılar*, XI. yüzyılın başlarından itibaren (imparator II. Basil'den başlayarak) mezhep ayrılıklarından başka, birçok kanlı isyanlara kalkışan *Doğu - Anadolu*'daki *Ermeni prensliklerini* ortadan kaldırdıktan sonra halkını da *Orta - Anadolu* ve *Çukurova* bölgelerine sürdüler. Böylece siyasî birlik ve yönetimden yoksun bir durumda yaşayan *Ermeniler*, bir millet halinde *Anadolu*'ya gelip yurt tutan ve kendilerinin dinî inanç ve etkinliklerine herhangi bir müdahalede bulunmayan *Selçuklu Türklerini* bir *kurtarıcı* olarak karşılamakta idiler. Özellikle *Malazgirt savaşından* sonra genişleyen *Türk* istilâ ve fetihleri karşısında, *Anadolu'daki Bizans* hâkimiyetinin süratle çökmesinden istifade eden *Ermeni* asıllı *Bizans* generali Flaretos Brachamios, *Bizans*'a tâbi olmayarak, önce *Maraş*'a, daha sonra da *Malatya*, *Harput*, *Palu*, *Elbistan*, *Tarsus* ve *Urfa*'ya hâkim oldu; böylece o, sınırları *Çukurova*'dan *Güney - doğu Anadolu* bölgesine kadar uzanan bir *Ermeni prensliği* kurdu. Bununla birlikte Flaretos, bir taraftan *Bizans*'a tâbi görünmekte, öte yandan da *Büyük Selçuklu Devletine* yıllık vergi ödemek ve dolayısıyla tâbiyet arzetmek suretiyle, prensliğinin devamını sağlamakta idi. Böylece bu *Ermeni prensliği*, *Doğu* ve *Güney - doğu Anadolu* bölgelerinde, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin diğer *Türk* ülkeleriyle olan ilişkilerini keser bir durum yaratmakta idi.

Doğu - Anadolu ve Erzan'da fetihler

İleriki bölümlerde ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurulması ve dolayısıyla *Batı - Anadolu*'da *Türk* fetihlerinin süratle sürdürülmesi sırasında, *Doğu -*

Anadolu ve *Erran* bölgelerinde de *Selçuklu* fetihleri yapılmakta idi. Şöyleki: *Büyük Selçuklu Devleti*'nin vasalı durumunda olan *Gürcü* kralı II. Giorgi devrinde (1072-1089) Liparit'in oğlu Iuvane (Yuvane) isyan ile *Gag* kalesini alıp *Şeddadoğulları* emîrlerinden *Gence* hâkimi Fadlun'a satmış idi; çok geçmeden kendisi ve oğlu Liparit, sultan Melikşah'ın huzuruna çıkıp hizmet ve tâbiiyetlerini arzettiler. Daha sonra sultan, beraberinde Iuvane ve oğlu olduğu halde, *Gürcistan*'a yürüyüp burada birtakım fetihler yaptıktan *(K'art'li, Gence* vs. yerleri) sonra *Şirvan* ve *Erran* yörelerinin yönetimini serhenk Savtekin'e verdi; o bu bölgelere çok sayıda *Türkmen* yerleştirdi (1076 başları). Bununla birlikte Savtekin, Giorgi ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı ve bazı yerleri *(Kars, Anapa, Vanand* v.s.) terketmek zorunda kaldı. Bu yenilgi üzerine sultan Melikşah, yeniden *Gürcistan*'a bir sefer düzenledi (1078-79); Iuvane'yi yenilgiye uğratıp tutsak aldıktan sonra tekrar buradan ayrıldı. Fakat çok geçmeden Savtekin, Giorgi karşısında ikinci kez yenilgiye uğradı; bunun sonucunda da *Erzurum, Oltu, Kars* ve yöreleri, *Bizans* sınır komutanı Griogor Bakuryan'ın eline geçti. Bunun üzerine sultan Melikşah, değerli *Selçuklu* kumandanlarından emîr Ahmed'i *Gürcistan* seferine gönderdi (1080). Emîr Ahmet, *Gürcüleri* ağır bir bozguna uğratarak kısa zamanda, kaybedilen kent ve kaleleri yeniden elegeçirdi. Fetihlerine devam eden emîr Ahmet, *Gürcüleri* ikinci kez yenilgiye uğrattıktan sonra *Erran*'a döndü. O, bu sıralarda, bu yörelerde fetihler yapan İsa ve Yakup adlarındaki iki *Selçuklu* emîrini, *Gürcistan*'a sefere teşvik etti. Harekete geçen *Selçuklu* emîrleri, *Şavşat, K'art'li, Acara, Ardanuc, Kûtayis* v. s. kent ve yörelerini fethedip *Karadeniz*'den *Trabzon*'a kadar ileri hareketlerini sürdürdüler; bunun sonucunda *Türkmenler* bu bölgede yurt

tutmaya başladılar (1080). Bu iki *Selçuklu* emîri, daha sonraları *Gürcistan*'a yeni seferler düzenlediler. Bir süre sonra sultan Melikşah, 1084 yılında, *Erran* bölgesinin yönetimini *Azerbaycan Selçuklu Genel Valisi* amcası Yakutî'nin oğlu Kutbeddin İsmail'e verdi. Sultan, 1086 yılı başlarında, *Gürcistan*'a yeni bir sefer daha yaparak bütün bu bölgeleri, kesin olarak *Selçuklu* hâkimiyetine aldı. Girişilen bu askerî hareketler sırasında, adları geçen bölgeler, direniş dolayısıyla tahribata uğratılmış, ayrıca bölge halkına ağır vergiler yüklenmiş idi. Bu sebeple *Anı Ermeni* başpiskoposu Barseğ, bazı prens ve din adamlarından oluşan bir heyetle birlikte "Vergileri azaltmak, Flaretos Brachamios'un çabalarıyla sayıları dörde çıkarılan *Ermeni Patrikliğinin* durumunu arzetmek üzere" *İsfahan*'a sultan Melikşah'a gitti. Sultan, huzuruna kabul ettiği bu *Ermeni* heyetini çok iyi bir şekilde karşıladı ve "*Ermeni Katolikosluğunun* tek bir makamda temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhânilerin vergi dışı bırakılması" hususunda bir ferman hazırlatıp Barseğ'e verdi. Sultan, içinde ilerigelen *Selçuklu* askerî ve mülkî erkânını da yer aldığı bir askerî birliğin korunması altında onları, memleketlerine uğurladı ve ayrıca *Azerbaycan Genel Valisi* Kutbeddin İsmail'e "Ferman hükümlerinin aynen yerine getirilmesi" hususunda talimat gönderdi.

GÜNEY-DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN SELÇUKLU YÖNETİMİNE ALINMASI

Büyük Selçuklu devleti sultanı Melikşah devrinin *Türkiye* tarihiyle ilgili önemli olaylardan birisi de *Güney - doğu Anadolu* bölgesinin *Selçuklu* yönetimine alınması olayıdır. Tarihte *Mervanoğulları* adıyla anılan ve sultan Tuğrul devrinden beri *Selçuklu* devletine tâbi olan *Müslüman* bir emîrli-

ğin yönetimi altında bulunan bu bölge, XI. yüzyılda, *Diyarbekir* ve *Ahlat* olmak üzere, iki bölüme ayrılmış idi. *Diyarbekir* bölümü, *Amid* (Eski *Diyarbakır*), *Silvan (Meyyâfârikin)*, *Erzen* ve *Mardin* kentleriyle *Siirt*, *Duneysir (Koçhisar = Koçar köyü = Kızıltepe)*, *Hasankeyf (Hısnı Keyfa)*, *Maden*, *Gölcük*, *Atak*, *Ergani*, *Çermik*, *Cizre*, *Savur*, *Hısnı Zülkarneyn*, *Behmut* v. s. gibi ilçe ve kaleleri içine alıyordu. *Ahlat* bölümü ise *Ahlat* ve *Bitlis* kentleriyle bunlara bağlı ilçe ve kaleleri kapsamakta idi.

Mervanlı emîri Nizamüddin Nasr'ın ölümünden (1080) sonra emîrliğin yönetimini üzerine alan Nasruddevle Mansur'un *Müslüman* veziri Ebû Tahir Enbârî'yi azledip yerine *Hıristiyan* tabib Ebû Salim'i vezirlik makamına getirmesi, daha önce de görüldüğü üzere, *Selçuklu* vasalı olmasına rağmen, *Kuzey - Irak* ve *Elcezire*'de bağımsız bir *Arap* devleti kurmak isteyen *Musul* emîri Şerefüddevle Müslim ile sıkı ilişkilerde bulunması ve ayrıca şii eğilimli olması, *Mervanlı* ülkesindeki özellikle *Müslüman* halk arasında birtakım huzursuzluk ve şikâyetlere yol açtı. Devlete tâbi olan bu *Mervanlı* emîrinin vasallık statülerine aykırı bu tutum ve girişimlerini dikkatle izleyen sultan Melikşah, vasallar arasında ortaya çıkması muhtemel bir buhranı önlemek amacıyla, bu önemli bölge yönetiminin doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu* devletine bağlanmasına karar verdi. Ayrıca, bu sıralarda, hilâfet merkezi *Bağdad*'da çıkan birtakım olaylar sebebiyle, vezaretten azil ile ailesiyle birlikte buradan ayrılmak zorunda kalan ve *Selçuklu* başkenti *İsfahan*'a gelip sultanın huzuruna çıkan Cüheyroğlu Fahruddevle, daha önce vezirlik yaptığı için çok iyi bildiği bu emîrlik hakkında, sultana geniş bilgi verdi ve "Bölgenin *Selçuklu* devleti sınırlarına alınmasının yerinde olacağını" arzetti. Esasen gerek *Türkiye*, gerek *Suriye Selçuklu* devletlerinin imparatorluğa

tâbi olmalarına rağmen, daimî bir kontrol altında bulundurulmasında önemli ve merkezî bir konumda olmasını dikkat nazarına olan, bu sebeple de *Diyarbekir* bölgesinin imparatorluk sınırları içine alınmasını, bu bölge siyasetlerine uygun bulan sultan, Fahruddevle'nin bu önerisini olumlu karşıladı. Çok geçmeden Haziran/Temmuz 1083 tarihinde onu, *meliklik* (yarı bağımsız, muhtar) alâmetlerinden olan *hil'at*, *kûs* (günde üç kez çalınmak üzere) ve *sancak* vererek "Halife ve sultan adına hutbe okutmak, para bastırmak ve devlet hazinesine her yıl düzenli olarak vergi vermek "şartıyla, *Diyarbekir* bölgesi hâkimliğine atadı; ayrıca emîr Sâduddevle Gevherâyin, hacip Altuntak, Humartaş, Türşek, *Türkmen* emîrlerinden *Hulvan* hâkimi Artuk Bey, Çökürmüş, *Malazgirt* ve *Muş* emîri Sunduk (Sandak) Bey, Demleçoğlu Mehmet, Çubuk Bey, Ayaz, vasal *Hille* emîri Bahaüddin Mansur, oğlu Sadaka gibi değerli *Selçuklu* emîr ve kumandanları kendisine yardımla görevlendirildiler. Fahruddevle ve adları geçen kumandanların yönetimindeki *Selçuklu* askerî birliklerinin *Diyarbekir* ve *Ahlat* bölgesi kent ve kalelerini kuşatmaya başlamaları üzerine, harekete geçen *Mervanlı* emîri Mansur, savunma işleriyle yakından ilgilendikten başka, bu sıralarda *Musul*, *Elcezire* ve *Haleb* hâkimi bulunan Şerefüddevle Müslim'e ulaklar göndererek "*Amid*, *Cizre* ve birtakım kale ve kentleri kendisine vermek" şartiyle yardım önerisinde bulundu. Kaynaklardaki ifadelere göre, aralarında eskiden beri sürüp gelen güvensizliğe rağmen, kendi ülkesinin de bir gün *Selçuklu* sınırlarına katılması ihtimalini düşünen Müslim, *Diyarbekir* harekâtının durdurulması hususunda, sultan katında girişimde bulundu ise de başarı sağlıyamadı. Bunun üzerine Mervanoğlu'na yardıma karar vererek ileride kendisinin olacak olan *Amid*'e gelip sur dışında karargâhını kurdu. Çok geçmeden Fahruddevle,

Artuk ve Çubuk Beyler de kuvvetleriyle birlikte *Amid* ovasına geldiler.

Fahruddevle - Artuk anlaşmazlığı

Selçuklu ordusunun azametini ve özellikle Büyük Sultan Melikşah'ın sancağının dalgalandığını gören Müslim, işi siyasal yolla çözmek ve herhangi bir tehlikeye düşmemek amacıyla, harekete geçerek "Ben ve Mervanoğlu sultanın bendeleri (yani vasalları) olduğumuza göre, bu savaş neden yapılıyor?" şeklinde başkumandan Fahruddevle'ye bir mesaj gönderdi. Esasen ırktaşı, hattâ akrabası bulunan *Musullu Arapların* kanlarının dökülmesine, içindeki millî duyguları engel olan Fahruddevle, Müslim ile derhal ve çekinmeden yaptığı barış antlaşması gereğince, *Selçuklu* ordusu biraz geri çekilecek ve kuşatılmış olan Müslim ve kuvvetleri herhangi bir kayba uğramadan sağ - salim memleketine geri dönebileceklerdi. Fakat Müslim'in askerlerinin önemli bir kısmını kuşatan Artuk Bey, *Selçuklu* ordusunun geri çekilmesine razı olmadı ve "Sultanın sancağını asla geri çekemeyeceğini" ifade ile başkumandan Fahruddevle'ye karşı geldi.

Türkmen baskını

Öte yandan barış görüşmelerinin yapılmakta olduğunu öğrenen *Türkmen* askerleri, "Biz uzak ülkelerden buraya ganimet elde etmek için geldik, halbuki görüyoruz ki, şimdi barış yapılıyor; biz buradan böyle elleri boş mu döneceğiz?" diyerek 31 Temmuz gece yarısı, atlanıp *Amid* surları dışında konaklayan Müslim'in askerlerine ani bir baskın yaptılar. *Arap* kuvvetleri at, deve, koyun ve silâhlardan oluşan ağırlıklarını bırakıp oraya buraya dağıldılar, kumandanları Müslim ise hızlı koşan atı sayesinde, *Amid* surları içine güçlükle sığınabildi. *Arap* ordugâhını tamamen yağma eden *Türkmenler*, elegeçirdikleri çeşitli ganimetleri *Amid* surları önünde sattılar. Kaynakların anlattıklarına göre, *Türkmenler* ellerine geçen 10 bin kadar mızrağın tahta

kısımlarını kazanlarının altına atarak yemeklerini pişirmişlerdir. Yine ilgili kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre, *Türkmenlerin* bu baskını, Artuk Bey'in izniyle emîr Çubuk'un yönetiminde yapılmıştır. Sabah olunca durumu öğrenen Fahruddevle, bu *Türkmen* baskınının Artuk Bey'in gizli bir emir veya göz yumması sonunda yapıldığını anlamış, onu sultan katında güç bir duruma düşürmek amacıyla, "*Türkmenlerin* elegeçirdikleri bütün ganimetlerin toplatılıp sultana *İsfahan*'a gönderilmesini" Artuk Bey'den istemiştir. *Türkmen* törelerine aykırı olan Fahruddevle'nin bu önerisinin nasıl bir kurnazlıkla yapıldığını anlayan Artuk Bey, "Biz savaş adamıyız, tutsakları hapsetmek ve elegeçirdiğimiz ganimetleri geri vermek, bizim törelerimize uymaz, biz onları ya satar, ya da azad ederiz" diyerek onun bu önerisini reddetti. Fahruddevle, Artuk Bey'e yaptığı bu öneriden başka, Müslim ile kararlaştırdığı barış antlaşmasını örtbas etmek ve ileride sultan katında herhangi bir sorumluluk altına düşmemek amacıyla, bu kez, Artuk Bey'e, "*Amid* surları içinde kuşatmakta olduğu Müslim'i yakalayıp getirmesini ve böylece sultanın takdirine mazhar olacağını" bildirmişse de onun bu siyasal oyununu da anlamakta güçlük çekmeyen Artuk Bey, tam bu sıralarda kendisine bir ulakla başvurarak "para ve mal karşılığında, sağ - salim memleketine dönme" önerisinde bulunan Müslim'in bu isteğini yerine getirmekten çekinmedi (Ağustos 1084) ve derhal savaş alanını terk etti. *Selçuklu* ordu komutanları arasındaki anlaşmazlığı haber alan sultan Melikşah, imparatorluğun vasalları arasında bulunan, ayrıca şii *Mısır - Fatımî* halifeleriyle birtakım ilişkiler kuran Müslim'in *Musul*, *Halep* ve *Elcezire*'deki bütün topraklarının yönetimini elinden aldığı gibi, Fahruddevle'nin aleyhteki şikâyeti üzerine, Artuk Bey'e de şüpheli nazarlarla bakmaya başladı. Esasen Artuk

Bey, gerek sultan Alparslan, gerekse kendi zamanında imparatorluğa büyük yararlıkları dokunmuş olan çok değerli bir kumandan idi. Gerçekten *İslâm* kaynaklarında onun "katıldığı savaşlarda hiç yenilmediği" açık ve kesin bir şekilde ifade edilmiştir.

Harekât sürüyor

Artuk Bey'in kuşatma savaşını terk etmesi üzerine Fahruddevle, oğlu Zaîmüddevle'yi bir kısım emîrlerle birlikte *Amid* kuşatma harekâtını sürdürmekle görevlendirdikten sonra kendisi de hâcip Altuntak, emîr Ayaz, Türşek ve Humartaş'ı yanına alarak bölgenin ikinci önemli kenti ve kalesi olan *Silvan*'a gidip kuşatmaya başladı; hattâ bu sırada, Mervanoğlu Mansur da *Amid*'den buraya gelip savunma işleriyle bizzat ilgileniyordu. Gerçekten çok sağlam surlara sahip ünlü *Amid* ve *Silvan* kalelerinin alınması, çok güç idi ve uzun süreli bir kuşatma savaşını gerektiriyordu. Bu iki kaledeki çarpışmalar devam ederken başkumandan Fahruddevle'nin bölgenin öteki kent ve kalelerine yolladığı kuvvetler, *Mardin*, *Siirt*, *Erzen* ve *Hasankeyf*'deki savunmayı kolaylıkla kırmayı başardılar. Bu durum karşısında ümitsizliğe düşen Mervanoğlu, veziri Ebû Salim'i *Silvan*'da kendi yerine vekil bırakıp halka ve askerlere, "Ona kesin olarak itaat etmelerini" bildirdikten ve özellikle ülkesinin savunmasını yakınlarına bıraktıktan sonra, şehir ilerigelenleri, emîrler, kabile reisleri ve birçok değerli armağanlarla birlikte bizzat *İsfahan*'da sultan Melikşah'ın katına çıkıp, "Ülkesine karşı girişilen *Selçuklu* askerî harekâtını durdurması" hususunda rica ve istirhamda bulunmak üzere, *Silvan*'dan gizlice ayrıldı. O, *İsfahan*'da birçok *Selçuklu* emîrleri, hattâ vezir Nizamülmülk ile de görüşüp aracı olmaları için, getirdiği armağanların bir kısmını onlara vermesine rağmen sultan tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine son bir girişimde bulunarak sultanın karısı Terken Hatun'u da ziyaret

edip, "Huzura çıkabilmesi için onun aracı olması" hususunda büyük çaba gösterdi, fakat başarı sağlayamadı. Sonunda sultanın "Yalnız *Silvan*'ın kendisine bırakılabileceği, ülkesinin öteki bütün kent ve kalelerinin doğrudan doğruya *Selçuklu* yönetimine geçmesinin gerektiği ve bu takdirde harekâtın derhal durdurulacağı" hususundaki öneri ve kararı, kendisine bildirildi. Bunun üzerine Mervanoğlu, sultanın bu önerisini, kalelerin sağlam, savunmalarının iyi yapılmakta olması ve ayrıca yaklaşmakta olan kış yüzünden harekâtın gevşeyeceği sebepleriyle, düşmeyeceğine inanan veziri Ebû Sâlim ile mektuplaştıktan sonra, kabule yanaşmadı.

Öte yandan *Amid* kuşatması şiddetle sürdürülüyordu. Şehir içinde, *Hıristiyan* halkın yiyecek maddelerini depo edip saklamaları ve *Müslüman* halka satmamaları sebebiyle karışıklıklar çıkıyor, yiyecek elde etmek için *Müslümanlar*, *Hıristiyan* mahallelerine baskınlar yapıyorlardı. *Amid Mervanlı* askerî valisinin sert tutumu, özellikle *Müslüman* halka karşı giriştiği zulme varan hareketleri sonunda, karışıklıklar güçlükle yatıştırıldı, fakat şimdiye kadar Mervanoğlu'na bağlı kalmış olan *Amid Müslüman* halkı, gerek valinin sert hareketleri, gerekse açlık tehlikesi sebebiyle savunmadan vazgeçip teslim olmaya karar verdiler. Çok geçmeden Ebulhasan adlı bir *Müslüman* köylünün yönettiği kalabalık bir halk kitlesi, surlara çıkıp Fahruddevle lehine gösterilerde bulunduktan sonra derhal sur kapılarından birisini açıp, *Selçuklu* kuvvetlerinin kolayca şehre girmelerini sağladılar (Mayıs 1085). Öte yandan *Amid*'in düştüğünü haber alan Fahruddevle, *Silvan*'dan süratle gelerek şehirde *genel af* ilân etti, onların eski veziri olması dolayısıyla *Amidlilere* çok iyi muamelelerde bulundu; uzun bir süre yiyecek sıkıntısı çeken halka dışardan yiyecek maddeleri getirtip dağıttırdı. Şehir yönetimini oğlu Zaîmüddevle'ye, askerî valiliğini

(şıhne)de emîr Çubuk'a verdikten sonra yeniden *Silvan* kuşatmasını yakından yönetmek üzere, oraya gitti.

Hâlâ *İsfahan*'da bulunan ve ülkesinin yönetimini elinde tutma ümidini kaybetmeyen Mervanoğlu Mansur, *Horasan*'da isyan eden kardeşi Tekiş'e karşı askerî harekâtını bizzat yöneten sultan Melikşah'ın karargâhına kadar giderek "huzura kabulünü" istemişse de başarı sağlayamamış, sultanın eski önerisi, yani "sadece *Silvan*'a razı olması" yeniden kendisine bildirilmişti. İşte tam bu sırada, başkumandan Fahruddevle, sultana bir ulak göndererek "*Amid*, *Siirt*, *Erzen*, *Bitlis*, *Ahlat* ve *Hasankeyf* kentleriyle birlikte birçok kalelerin düştüğünü" bildirdi. Bu haberin karargâhta yayılması üzerine, tam bir ümitsizliğe düşen Mervanoğlu, bu kez "Sultanın önerisini kabul ettiğini" bildirdi ise de "Artık vaktin geçmiş olduğu" söylenerek kabul edilmedi. Fakat kendi aleyhine cereyan eden bütün bu olumsuz durum ve sonuçlara rağmen o, ülkesine yeniden hâkim olma yolundaki ümidini hâlâ yitirmeyerek, karargâhtan ayrılmadı ve sultanla birlikte *İsfahan*'a döndü.

Öte yandan *Silvan* kuşatması bir yıldan beri sürüp gidiyor, kale bir türlü alınamıyordu. Harekâtı yöneten hâcip Altuntak'ın aniden ölümü üzerine, Fahruddevle'nin isteği üzerine, *Hasankeyf*'de bulunan Gevherâyin büyük bir kuvvetle gelip kuşatmayı şiddetlendirdi. Şehrin dışarı ile ilişkisi tamamen kesildi ve özellikle büyük mancınıklarla surlar dövülmeye başlandı; suru savunan askerler de şiddetli ok yağmuru karşısında aciz kaldılar. Harekât böylece bir süre devam ettirildikten sonra bütün kuşatma aletlerinin kullanılması sonucunda, surlardan bir kısmı yıkıldı; *Selçuklu* kuvvetleri, bu yıkılan yerlerden saldırıya geçerek şehre girdiler (Ağustos 1085). Üç gün süren bir çarpışma sonunda, şehrin bütün burçları elegeçirildi. Savunmasız hal-

kın *aman* dilemesi üzerine Gevherâyin, çarpışmaların derhal durdurulmasını emretti. Başkumandan Fahruddevle, daha sonra şehre gelip *Amid*'de olduğu gibi, burada da *genel af* ilân etti ve iç - kaleye çıkarak burasını da teslim aldı (Eylül 1085). Daha sonra Mervanoğlu'nun hapisten çıkarılan eski *Müslüman* veziri Ebû Tâhir'in yardımıyla, *Mervanlı ailesinin* değerli hazinesi elegeçirildi. Bu hazine ve değerli eşya, bizzat Zaîmüddevle tarafından başkent *İsfahan*'a götürülerek Sultan'a takdim edildi.

Mervanlı Beyliği'nin başkenti *Silvan*'ın düşmesinden sonra, *Selçuklu* kuvvetlerine karşı hâlâ direnmeye devam eden öteki kaleler de birer birer teslim olmak zorunda bırakıldılar. Bölgenin müstahkem kalelerinden birine sahip bulunan *Mardin* kenti, emîr Moncuk (Boncuk) Böri tarafından alındığı gibi, Gevherâyin'in beraberindeki emîrlerden Çökürmüş de kuşatmakta olduğu *Cizre*'yi şehir ilerigelenlerinin sayesinde elegeçirdi. Böylece bir buçuk yıla yakın devam eden bir askerî harekât sonunda, *Güney - doğu Anadolu* bölgesi, doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sınırları içine alınmış oldu. Çok geçmeden bu bölge kent ve kalelerine, bu harekâta katılan emîr ve kumandanlar, vali veya muhafız olarak atandılar. Bu emîr ve kumandanların mensup oldukları muhtelif *Türkmen* boy ve oymaklara ait kalabalık kitleler, bu bölgenin çeşitli yörelerine yerleşerek yaylak ve kışlaklar kurdular. Bu geniş iskân faaliyetinden sonradır ki, genellikle yazın bölgedeki yaylaklara gelmekte olan *Arap* göçebeleri, artık *Habur Suyu*'nun kaynaklarından yukarılara çıkamaz oldular.

Böylece *Mervanlı* ailesinin yönetiminden alınan *Güney - doğu Anadolu* bölgesi, başkenti *Silvan* olmak üzere, doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun eyâletlerinden birisi haline getirildi. *Genel Valiliğ*ine de harekât başkumandanı

Fahruddevle atandı. Fahruddevle, Gevherâyin ile birlikte önce *Bağdad*'a halifeye, daha sonra da *İsfahan*'a sultan Melikşah'a giderek huzura çıktı; fethedilen bölge, kurulan eyâlet, buna bağlı *Türk* beylikleri ve emîrleri hakkında ona geniş bilgi arz ettikten sonra *Eyâlet Genel Valiliği Menşuru*'nu alarak *Silvan*'a döndü.

Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölümü üzerine, imparatorluk içinde saltanat çatışmaları başladı. Bu arada *Suriye Selçuklu* meliki bulunan Tacüddevle Tutuş, *Güney-doğu Anadolu* bölgesi gibi, doğrudan dogruya imparatorluğa bağlanan *Kuzey-Suriye*'ye de hâkim olduktan sonra *Doğu-Anadolu* ile birlikte *Güney-doğu Anadolu* bölgesine de hâkim olmakta gecikmedi. Gerek Tutuş'un hâkimiyet devresinde, gerekse ondan sonra *Güney-doğu Anadolu* bölgesinde birçok *Türk* beylikleri kurulmuştur.

BÖLÜM
VII.
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ FETİHLER
1.
KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMANŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER

Sultan Melikşah'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına çıkmasından biraz sonra ülke içinde başgösteren birtakım karışıklıklar sırasında, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin ilk hükümdarı olacak olan Kutalmışoğlu Süleymanşah, kardeşleri Mansur, Alpilek ve Devlet ile birlikte diğer *Selçuklu* emîr ve kumandanlarının fetihlere devam ettikleri *Anadolu*'ya gelip *Fırat ırmağı* boylarında ve *Urfa* yörelerinde fetihlerde bulunmakta idi; böylece Süleymanşah, tarih sahnesinde de ilk kez burada görünmüş oluyordu. Bu sıralarda emîr Atsız, *Büyük Selçuklu Devleti*'ne tâbi olarak *Filistin*'de bir *Türkmen Beyliği* kurup, bu ülkede ve *Suriye*'de fetihler yapmakta idi. Atsız'ın beraberindeki emîrlerden Şöklü, *Mısır Fatımîlerinden Akkâ*'yı alarak burada ayrı bir beylik kurma faaliyetlerinde bulunuyordu. Bu cümleden olarak Şöklü, Süleymanşah'ın kardeşlerinden birisine (Alpilek veya Devlet) bir mektup yazarak "Sen *Selçuklu* ailesine mensupsun, sana tâbi olup, hizmetinde bulunursak bununla şeref duyarız. Halbuki biz, sultan sülâlesinden olmayan Atsız'a tâbi olmak istemiyoruz; onu bertaraf ile *Suriye*'ye hâkim olmak pek güç bir iş değildir. Eğer Atsız'ı bu ülkeden uzaklaştıracak olursak *Mısır - Fatımî Devleti* de bize yardımda bulunup destekleyecektir" diyerek ona, *Filistin*'e gelip birlikte fetihler yapmasını önerdi. Emîr

Şöklü'nün bu önerisini olumlu bulan Kutalmışoğlu, bir kardeşi ve amcasıoğlu ile birlikte derhal *Taberiye*'ye gelerek Şöklü ile birleşti ve "*Şii Mısır - Fatımî Devleti*'ni resmen tanıdıklarını" ilân ettiler. Böylece, *Suriye* ve *Filistin*'de emîr Atsız'ın tâbi olduğu *Büyük Selçuklu Devleti*'ne karşı *Mısır - Fatımî Devleti*'ni tanıyan ve içinde *Selçuklu* hanedanına mensup şehzadelerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuş oldu. Bütün bu gelişmeleri yakından izlediği anlaşılan Atsız, Şöklü ve müttefiklerine karşı harekete geçerek onları, *Taberiye*'de 1074/75 yılında, yenilgiye uğrattı. Tutsak aldığı Şöklü ve oğlunu derhal öldürttü, fakat yine tutsaklar arasında bulunan *Kutalmışoğullarını* koruması altına alıp durumu, derhal özel bir elçi aracılığıyla tâbi olduğu sultan Melikşah'a arz etti. Öte yandan kardeşleri ve amcaoğlunun tutsak olduklarını haber alan Süleymanşah, süratle *Kuzey - Suriye*'ye inip *Selçuklu* vasalı Mirdasoğlu Nasr'ın yönetimindeki *Haleb*'i kuşatarak bir miktar vergi aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdı; daha güneye inip emîr Atsız'a bir ulak göndererek "Tutsak kardeşlerinin ve amcaoğlunun kendisine teslimini" istedi. Fakat isteğinin yerine getirilmemesi üzerine Süleymanşah, buradan ayrılarak *Bizans* yönetiminde bulunan *Antakya*'ya yürüyüp kuşattı. Şehir valisi Isaakios Komnenos, Süleymanşah ile giriştiği savaşta yenilgiye uğradı ve "Yıllık 20 bin altın vergi ödeme" karşılığında yapılan antlaşma sonucunda, kuşatma kaldırıldı. Daha sonra Süleymanşah, yeniden *Haleb* yörelerine gelerek sultan Melikşah'ın emriyle emîr Atsız'a gönderilen üç bin *Türkmen* atlısına saldırarak yağmaladı ve yeniden *Antakya* yörelerine döndü (1074).

Türkiye Selçuklu Devleti kuruluyor

Süleymanşah, giriştiği bu *Kuzey - Suriye* seferinden sonra tekrar *Anadolu*'ya dönerek fetihlere başladı. Kısa zamanda, *Orta - Anadolu* üzerinden daha önceleri *Selçuklu* akıncılarının harekâtta bulun-

dukları *Marmara Denizi*'ne kadar ilerledi. O, 1075 yılında *Bizans* başkenti *İstanbul*'un hemen yanıbaşında büyük ve tarihî bir *Bizans* kenti olup, sağlam surlara sahip bulunan *İznik*'i fethetti ve burasını, temellerini atmakta olduğu, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin başkenti yapmak suretiyle, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'na tâbi olarak devletini kurdu. Böylece Süleymanşah'ın *Selçuklu* akıncılarının *Marmara Denizi* kıyılarına kadar harekâtta bulundukları bütün *Anadolu*'yu fethetme planlarını uygulama safhasına koymaya başladığını görüyoruz. Hattâ onun, Hz. Peygamber'in "*İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan, ne iyi bir kumandan, onu fetheden ordu, ne iyi bir ordudur*" dediği *Bizans* başkenti *İstanbul*'u da fethedip *Rumeli* yakasına geçerek fetihlerini orada da sürdürmeyi planlamış olması mümkündür. Bu sıralarda *Bizans*'ta taht çatışmaları başladı. Şöyleki: *Rumeli* ve *Anadolu* orduları komutanları olan Nikephoros Bryennios ve Nikephoros Botaniates, imparator Mihael Dukas'a karşı isyan ile imparatorluklarını ilân ettiler. *Kütahya*'dan *İstanbul*'a yürüyen Botaniates, yanında tuttuğu, daha önceleri *Bizans*'a sığındığını gördüğümüz Erbasgan'ı *İznik*'te bulunan Süleymanşah'a gönderip ittifak önerisinde bulundu. Devletinin sınırlarını genişletmek isteyen Süleymanşah, bu öneriyi kabul ile ona iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Böylece *Türk* kuvvetleriyle daha da güçlenen Botaniates, 1078 yılında, *Bizans* tahtını elegeçirip imparator oldu. Onun başarısında büyük rol oynayan *Türk* askerleri, *Üsküdar*'da kurdukları çadırlarda konaklamakta idiler; hattâ yeni imparator, bu *Türk* kuvvetlerini *Rumeli*'de hâlâ taht iddiasında bulunan Bryennios'a karşı da gönderdi. Öte yandan *Bizans*'ın bu karışık durumdan faydalanan Süleymanşah, devletinin sınırlarını *Marmara*, *Karadeniz* ve *Akdeniz* yönlerinde genişleterek kısa zamanda, *Bursa* ve yörelerinden başka, *Kocaeli*

Yarımadası'nı da elegeçirerek *Üsküdar* ve *Kadıköy*'e doğru ilerledi; hattâ *Anadolu* kıyılarında gümrük daireleri kurup boğazdan gelip geçen gemilerden vergi almaya başladı. Süleymanşah'ın *Türkiye Selçuklu Devleti*'ni kurması ve başarılı fetihler yapması sonucunda, özellikle 1080 yılında, *Azerbaycan*'dan kalabalık *Türk* kitleleri, *Anadolu*'ya âdeta akmaya başladı ve dolayısıyla bu ülkede, *Türk* nüfusu süratle çoğaldı. Ayrıca *Bizans*'ta bitip tükenmeyen iç buhranların yarattığı huzursuzluklar sebebiyle, çeşitli ırklardan oluşan yerli halklar (*Ermeni*, *Süryani*, *Gürcü* vb. gibi), Süleymanşah'ın yönetimini benimsedikleri gibi, büyük arazi sahiplerinin hizmetinde çalışan ve tutsak muamelesi gören köylü sınıfı da uyguladığı *mirî* toprak rejimi dolayısıyla, *Selçuklu* yönetiminde hürriyetlerini elde ettiler ve toprak sahibi oldular.

Süleyman - Mansur anlaşmazlığı

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tâbi olarak devletini kurmuş olan Süleymanşah, başlangıçta, devlet yönetimini ağabeyi Mansur ile birlikte yürütmekte idi. Fakat devlete tek başına hâkim olmak isteyen Mansur'un, bu sıradaki *Bizans* imparatoru Nikephoros Botaniates'le kendisi aleyhine işbirliği ve ittifak yapması üzerine Süleymanşah, durumu tâbi olduğu sultan Melikşah'a bildirdi. Bunun üzerine Melikşah, imparatorluğun değerli ve işbilir emîrlerinden, adı, bugünkü *Porsuk Çayı* ile hâlâ yaşatılmakta olan Porsuk'u bir *Selçuklu* kuvvetiyle *İznik*'e sevketti. Sonunda Mansur bertaraf edilmek suretiyle, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin yönetiminin Süleymanşah'ta kalması sağlanmış oldu. Böylece emîr Porsuk'un bu seferinden sonra daha da güçlenen Süleymanşah, *Bizans*'taki taht mücadelelerinden faydalanarak devletinin sınırlarını sürekli olarak genişletme fırsatları buluyordu. Bu cümleden olarak Nikephoros Melissenos, imparator Botaniates'e karşı Süleymanşah'la

anlaşarak *Denizli* ve *Ankara* taraflarındaki kent ve kaleleri, *Türkiye Selçuklu Devleti*'ne verdi. Öte yandan müttefiki Süleymanşah'ın kendisine karşı bu tutum ve davranışı üzerine Botaniates, gönderdiği kuvvetlerle *Selçuklu* başkenti *İznik*'i kuşattı ise de *Eskişehir* taraflarında Melissenos'la birlikte olan Süleymanşah'ın derhal harekete geçmesi sonucunda, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Çok geçmeden Nikephoros Melissenos, beraberinde *Selçuklu* kuvvetleri de olduğu halde, *Kadıköy*'e kadar ilerlediyse de kendisinden daha önce ve süratle harekete geçmiş bulunan Aleksios Komnenos, *Bizans* tahtını elegeçirerek imparatorluğunu ilân etti (1081)

Dragos Suyu antlaşması

Yeni imparator, Süleymanşah'ın başarılar kazanıp devletinin sınırlarını *Bizans* aleyhine genişletmesi sonucunda çaresiz kalarak çok miktarda vergi vermek suretiyle onunla bir antlaşma yaptı. Böylece *Selçukluların İstanbul Boğazını* terk ile *Dragos Suyu*'na kadar çekilmelerini sağlamış oldu (1081). Esasen bu antlaşma sonucunda Süleymanşah, *Marmara Denizi* kıyılarına kadar hemen hemen bütün *Anadolu*'ya fiilen hâkim olduğunu, *Bizanslılara* kabul ve tasdik ettirmek suretiyle, büyük bir başarı elde etti. Bununla birlikte *Bizans* imparatoru, *Anadolu*'daki *Selçuklu* fetihlerinin sultan Melikşah'ın buyruğuyla yürütüldüğünü biliyordu. Bu itibarla bu fetihleri durdurmak veya hiç olmazsa hafifletmek amacıyla *Kuzey - Çin* hükümdarına bir elçi heyeti göndererek "Doğudan *Selçuklulara* karşı askerî harekâta girişmesini" bildirmişse de (1081) olumlu bir sonuç alamamıştır.

Çukurova seferi

Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleymanşah, *Bizans*'la *Dragos Suyu antlaşmasını* yaptıktan sonra, özellikle *Güney - Doğu Anadolu* bölgesinde, vasal durumunda da olsa daha önceki bölümde sözkonusu

edilen bir *Ermeni* prensliğinin kurulmasını nazarı dikkate alarak 1083/84 yılında, bu bölgeye bir sefer düzenledi. Ordusuyla *Çukurova*'ya inen Süleymanşah, *Tarsus*, *Adana*, *Misis*, *Anazarba* ve yörelerini fethetti, hattâ *Malatya*'yı da yıllık vergiye bağladı. Süleymanşah bu sıralarda *Mısır-Fatımî* devletine isyan ile *Trablusşam*'da bağımsız bir yönetim kuran şii inançlı Ebû Talip ibn Ammar'a bir elçiyle başvurup, "Fethetmiş olduğu memleketler için kadı ve hatipler göndermesini" istedi; çok geçmeden o, adı, geçen kent ve kalelere *Selçuklu* vali ve kumandanları atadıktan sonra başkent *İznik*'e döndü. Böylece *Ermeni* prensliği kontrol altına alındıktan başka, bu bölge de *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin sınırları içine alınmış oldu.

A.
SÜLEYMANŞAH'IN KUZEY-SURİYE SEFERİ VE SONU

Yukarıda faaliyetlerden bahsettiğimiz *Selçuklu* vasalı *Ermeni* Flaretos Brachamios, başta *Antakya* olmak üzere, yönetimi altında tuttuğu şehirlerdeki halka ve askerlere çok kötü davranmakta ve onlara şiddetli baskı ve zulümler yapmakta idi; hattâ oğlu Barsama'yı bile hapse atmaktan geri kalmamıştı. Flaretos'un *Urfa*'ya gitmesinden faydalanan *Antakya* askerî valisi *(Şıhne) Türk* asıllı olması muhtemel bulunan İsmail, derhal harekete geçerek Barsama'yı hapisten çıkartıp, onunla babası aleyhine işbirliği yaparak şehri, Süleymanşah'a teslim etmek üzere, onu özel bir mektupla *Antakya*'ya davet ettiler.

Antakya'nın fethi

Bu davet üzerine Süleymanşah, yerine emîr Ebulkasım'ı bırakıp 300 atlı ile derhal *İznik*'ten *Antakya* yönüne hareket etti. O, şehre hâkim olmak isteyen *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tacüddevle

Tutuş ile, kentten her yıl *Büyük Selçuklu Devleti* adına vergi almakta olan vasal *Musul* emîri Şerefüddevle Müslim'in, kendisinin gelmekte olduğu haberini alabilecekleri ve şehre karşı herhangi bir askerî harekâta girişebilecekleri ihtimalini düşünerek geceleri sürekli hareket, gündüzleri de vadilerde konaklamak suretiyle kuzey - batıdan güney - doğuya bütün *Anadolu*'yu oniki gecede geçip *Antakya* yörelerine geldi. Çok geçmeden *Antakya* önlerine erişen Süleymanşah, vali İsmail ve Barsama ile işbirliği sonucunda, bu sırada atlı kuvvetleriyle kendisine katılan Mencekoğlu adlı bir *Türkmen* beyi ile birlikte *Fâris Kapısı*'ndan girmek suretiyle 12 Aralık 1084'de şehri, 12 Ocak 1085'de de bir süre direnen kaleyi elegeçirdi. Böylece şehre ve kaleye hâkim olan Süleymanşah, halka hiç dokunmayarak *aman* verdi ve alınan bütün tutsakları karşılıksız salıverdi. O, *Türk* askerlerine "*Hıristiyan* halka iyi davranmaları, onlardan hiç bir şey almamaları, evlerine girmemeleri ve kızlarıyla evlenmemeleri" hususlarında bir buyruk çıkardı ve halka sonderecede iyi muamelelerde bulundu. Daha sonra Süleymanşah şehirde *Kawasyana* kilisesini camiye çevirtti; 17 Aralık 1084 Cuma günü, bu camide 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra çok kalabalık bir cemaatle Cuma namazı kılındı. Süleymanşah, elegeçirilen bütün ganimetleri dışarı çıkartmayıp ucuz fiyatla da olsa, şehir içinde satılmasını emretti. Ayrıca *Hıristiyan* halkın dileği üzerine, şehirde *Meryemana* ve *Azizcercis* adlarında iki kilise yapımına izin verdi. Şehir içinde birtakım imar faaliyetlerinde de bulunan Süleymanşah, ortaçağ *Hıristiyan* âleminin en kutsal kentlerinden sayılan *Antakya*'nın fethini özel bir elçi heyetiyle tâbi olduğu sultan Melikşah'a arzetti. Buna sonderecede sevinen sultan, başkent *İsfahan*'da fethi kutlama töreni yaptırdı ve müjde davulları vurdurdu. Ayrıca devrin ünlü şairi

Ebul-Muzaffer Muhammed Ebiverdî (Ölümü 1113), bu fetih dolayısıyla bir kaside kaleme aldı. Bu kasidenin kaynaklara geçen üç beytinin çevirisi şöyledir :

Kumlar kaplı hiç basılmamış bir tepe üzerinde, kumral atın alnı (yelesi) gibi bir ateş parladı.

Sen, müstahkem yerlerini (kalelerini) İskender'den beri genişleten (yayan) *Bizans (Rum) Antakya*'sını fethettin.

Senin soylu atlıların *Bizans* memleketlerinini çiğnediği zaman (onların önünde) korkularından eğilip bükülen *Rum* kadınları, çocuklarını düşürdüler.

Süleymanşah, *Antakya*'nın fethinden sonra buraya bağlı *Bagras, Samandağı (Süveydiye), İskenderun, Derbesak, Artah, Hârim, Tellbâşir, Gaziantep* v.s. kent ve kaleleri birer birer fethetti. Yine 1085 yılı içinde kendisine bağlı emîrlerden Buldacı, *Elbistan, Göksun, Maraş, Behisni, Râban* v.s. gibi şehir ve kaleleri fethile, *Türkiye Selçuklu Devleti* sınırları içine aldı. Böylece devletin sınırları, *Fırat* ırmağı ve *Haleb* yörelerine kadar uzatılmış oldu.

Süleymanşah-Müslim çatışması

Süleymanşah'ın *Antakya*'yı fethile *Haleb* kapılarına dayanması, özellikle, bütün *Mezopotamya*'dan başka *Haleb*'i de yönetimi altına almak suretiyle *Kuzey - Irak* ve *Kuzey - Suriye*'de tek başına hâkimiyet kurma plan ve uygulama çabaları için bulunan ve şehre sahip olma emelleri besleyen *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri Müslim'i harekete geçirdi. Süleymanşah, "Daha önceki şehir hâkimi Flaretos'tan almakta olduğu yıllık vergiyi, bu kez, şehre hâkim olduğu için kendisinden talep ile, aksi takdirde sultana isyan etmiş olacağını" bildiren Müslim'e "Sultana itaat etmek ve dolayısıyla hâkim olduğum memleketlerde adına hutbe okutup para bastırmak, benim biricik şiarımdır. Ben, *Antakya* ve

diğer küffâr memleketlerini ancak onun varlığı yüzünden, Tanrı'nın benim elimle fethettirmiş olduğunu, kendisine bildirdim. Benden istediğin vergiye gelince, daha önceki *Antakya* hâkimi kâfir idi, bu sebeple kendisi ve adamları için *başvergisi (cizye)* veriyor ve böylece kendilerini *İslâm* cihadında koruyorlardı. Halbuki şimdi şehir hâkimi olan ben, çok şükür *Müslümanım* ve Tanrı'nın cihad buyruğunu yerine getirmekteyim. *Antakya* artık *Müslümanların* eline geçmiştir. Ben, bir *Müslüman* olarak sana nasıl başvergisi öderim" şeklinde bir cevap gönderdi. Böylece Süleymanşah ile Müslim arasında şiddetli bir gerginlik havası esmeye başladı. Esasen Müslim'in sert tutumu ve davranışları sebebiyle ona ait bir kısım askerler, bazı *Kilâboğulları* kabilesi kuvvetleri ve eski *Haleb Mirdasoğulları* ailesinden emîr Şebib ve Mansur, Süleymanşah'a katılmışlardı. Böylece Müslim, askerî bakımdan oldukça zayıf bir duruma düştü.

Yeni bir ittifak girişimi

Bu sebeple o, *Anadolu* ve *Suriye*'yi birbirine bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunan ve her yıl 30 bin altın vergi almakta olduğu *Antakya*'yı sessiz sedasız fethedivеren, dolayısıyla yönetimi altına geçen *Haleb* kapılarına dayanmak suretiyle, hükümranlık alanlarını tehdit eder duruma gelen Süleymanşah ile tek başına mücadeleye girişemeyeceğini anlayan Müslim, bu sıralarda, sultan Melikşah ve Süleymanşah ile arasının açılması sebebiyle, *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tutuş'un hizmetine giren (1085 başları) ünlü *Selçuklu* emîri Artuk Bey'e başvurdu. Aralarında yapılan antlaşmaya göre;

1 – Müslim, Artuk Bey gibi, sultan Melikşah'ın hizmetinden ayrılacak,

2 – *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tutuş, *Büyük Sultan* olarak tanınacak,

3 – Manen bağlı bulundukları *Bağdat Abbasî* halifeliğinden ilişki kesilip şii *Mısır - Fatımî* halifeliğine bağlanılacak.

Böylece *Büyük Selçuklu Devleti*'ne karşı bir ittifak girişimine geçilmiş olunuyordu. Bu arada durum Tutuş'a açıklanırken, *Mısır Fatımî* halifeliği ile de bir elçi aracılığıyla müzakereler başlatıldı. Müslim, bir yandan, böyle büyük bir siyasal girişimde bulunurken, öbür yandan da Süleymanşah'a karşı *Haleb*'i savunma amacıyla süratle hazırlıklara girişti. O, *Antakya*'yı kuşatmak üzere beraberinde *Türkmen* atlılarıyla birlikte kendisine katılan Çubuk Bey olduğu halde, altı bin kişilik ordusuyla *Haleb*'den çıkıp *Antakya* yönüne hareket etti. Öte yandan Müslim'in bütün bu hareket ve girişimlerini yakından izleyen Süleymanşah, derhal dört bin kişilik ordusuyla onu karşılamaya çıktı. Çok geçmeden her iki taraf arasında, *Amik* ovasındaki *Kurzâhil* yörelerinde yapılan savaşta (20 Haziran 1085), özellikle, Çubuk Bey'in kuvvetleriyle birlikte Süleymanşah tarafına geçmesi sonucunda Müslim, yenilgiye uğradı ve hattâ çarpışmalar sırasında hayatını da kaybetti. Bu zafer sonunda Süleymanşah, *Selçuklu* vasalı olmasına rağmen *Mezopotamya* ve *Kuzey - Suriye*'yi içine alıp bütün *Irak*, *Suriye* ve *Filistin*'e hâkim olma planlarıyla genişlemekte olan Müslim'in *Arap* hâkimiyetine son verdi ve özellikle *Antakya* ve yörelerinde *Türk* hâkimiyetinin sağlanmasında önemli bir başarı kazandı. Fakat bununla birlikte *Büyük Selçuklu Devleti* vasalı Müslim'in bertaraf edilmesi, Süleymanşah - sultan Melikşah ilişkilerini nazik bir safhaya sokmuş oldu.

Süleymanşah, Şerefüddevle Müslim'in ölümüyle sona eren *Kurzâhil* savaşından sonra, bu sıralarda şerif Hasan İbnülhuteytî'nin elinde bulunan *Haleb*'i kuşattı (Haziran 108); ayrıca gönderdiği kuvvetlerle bölgedeki *Maarretün-*

nûman, *Kefertab*, *Kınnesrin*, *Latmin*, kent ve kalelerini fethile buralara vali ve kumandanlar atadı. Fakat Süleymanşah, İbnülhuteytî ile yaptığı anlaşmada "Şehrin, sultan Melikşah'ın onayını aldıktan sonra kendisine teslimi" hususu kararlaştırılınca kuşatmayı kaldırdı. Tutuş'un yönetim bölgesine girmemek amacıyla, daha güneye inmeyen Süleymanşah, *Antakya* gibi *Kuzey - Suriye*'nin en önemli kenti olan ve kuzeyden güneye uzanan ticaret yolu üzerinde bulunan *Haleb*'e de hâkim olma emelinden asla vazgeçmemişti. Bu amaçla o, Melikşah'ın onayını beklemeden yeniden şehre karşı harekete geçerek kuşatmaya başladı (Nisan/Mayıs 1086) ve şerif Hasan'dan "*Haleb*'in derhal teslimini" istedi. Esasen kenti Süleymanşah'a vermek istemeyen şerif Hasan şehrin teslimi konusunda daha önce başvurduğu sultan Melikşah'tan herhangi bir cevap alamamıştı. Bu nedenle o, bu sıralarda *Dımaşk*'ta bulunan *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tutuş'a haber gönderip "*Haleb*'i gelip teslim almasını" bildirdi. Esasen eskiden beri şehre hâkim olmak için birçok başarısız girişimlerde bulunmuş olan Tutuş, beraberinde Süleymanşah'la arası açık olan Artuk Bey olduğu halde, ordusuyla *Haleb*'e hareket etti. Öte yandan şerif Hasan'ın şehri teslim etmek üzere Tutuş'u davet ettiğini haber alan Süleymanşah, onu karşılamak üzere kuvvetleriyle birlikte süratle harekete geçti. Savaşın kaçınılmaz bir duruma geldiğini gören Tutuş, Süleymanşah'ın beraberindeki bazı *Türkmen* beylerinin kendisine katılmaları hususunda büyük çaba gösterdi. Nihayet birbirlerine karşı hareket halinde bulunan iki *Türk* ordusu, *Haleb* yakınlarındaki *Aynu Seylem* yöresinde karşılaştı. İlgili kaynaklarda belirtildiği üzere "Her iki tarafın *Türk* askerleri birbirlerini amansızca kırıp yok ettikleri" çarpışmalar sırasında *Türkmen* beylerinin Süleymanşah'ın saflarını terkedip, Tutuş'un saflarına geçmeleri yüzünden

ve özellikle, savaş tekniğini sonderecede iyi bilen Artuk Bey'in Tutuş'un ordusunu mahirane yönetmesi, yiğitçe çarpışması sebebiyle Süleymanşah, hayatında ilk kez olarak yenilgiye uğradı. Bir *Bizans* kaynağına göre (Anna Komnena: *Alexiade)*, "Süleymanşah, dağılan ordusunu toparlamak için büyük çaba gösterdi ise de başarılı olamadı ve savaş meydanından ayrılıp ıssız bir yere çekildi. Çok geçmeden Tutuş, adamlarını göndererek 'Onu yanına getirmelerini, kendisiyle öpüşüp barışacağını ve kendisinin yanında, soyluluk şerefine yakışır bir muamele göreceğini' bildirdi. Fakat Süleymanşah, Tutuş'un bu içten önerisi karşısında içine düştüğü bu elim son'un yarattığı ruh haletinin etkisiyle, yanında taşıdığı bıçağı kalbine saplamak suretiyle hayatına sonverdi" (Haziran 1086). *Haleb* ve çevresi olayları hakkında güvenilir bilgiler veren bir *İslam* kaynağında ise (İbnü'l-Adim: *Bugyetü't-taleb*) "Süleymanşah'ın kendisine rastlayan Tutuş'un atlılarından birisinin attığı okla öldürüldüğü" belirtilmekle birlikte aynı kaynakta bu konuda şöyle ilginç bir rivayet daha yer almıştır :

"Tutuş'un askerleri, savaş sona erdikten sonra, savaş alanında dolaşırlarken ölüler arasında üzerinde yakut ve zarif som altınlarla işlenmiş zırhlı bir giysi bulunan bir ceset gördüler ve onu, derhal Tutuş'a haber verdiler. Tutuş bu işlemeli giysiyi yanına getirtti ve: 'Bu, hükümdarların giysisine benziyor' dedi. Daha sonra Tutuş, bizzat maiyyeti erkânıyla cesedin bulunduğu yere gitti ve onlara : 'Ölüler arasında, ben, onu size göstermeden siz bana göstermeyiniz' dedi; çok geçmeden Tutuş, orada kanlara bulanmış bir cesedi göstererek: 'Bu Süleymanşah'a benziyor' dedi. Bunun üzerine onlar : Bunu nasıl tanıdınız?' diye sorunca Tutuş : 'Onun ayağı benim ayağıma yani *Selçukoğulları*'nın ayağına benziyor' dedi. Daha sonra bu cesedin Süleymanşah'a ait

olduğu kesin olarak belirlendi. Tutuş, cesedin başında üzgün bir şekilde *Türkçe* olarak : 'Biz, sizlere zulmettik, sizleri bizden uzaklaştırıp, işte böyle de öldürüyoruz' diyerek kendisinin ve Süleymanşah'ın ait oldukları Mikâil ve İsrâil (Arslan Yabgu) oğulları aileleri arasındaki eski kırgınlığı belirtmiştir. Süleymanşah'ın ölümüne sonderecede üzülen Tutuş, onu en iyi kefenlerle kefenlettikten sonra *Haleb*'e gönderip Müslim'in mezarının bulunduğu *Haleb Kapısı*'nda bir yere defnettirdi".

Bu olaydan çok geçmeden sultan Melikşah, *Kuzey - Suriye* hâkimiyeti için imparatorluğun vasalları arasında ortaya çıkan bu kanlı buhran sebebiyle 1086 yılı sonbaharında, *Kuzey - Suriye*'ye bir sefer düzenleyerek buhrana neden olan *Kuzey - Suriye* bölgesinin yönetimini, buradaki *Antakya*, *Haleb* ve *Urfa*'ya valiler atamak suretiyle, doğrudan doğruya imparatorluğa bağladı.

Ebulkasım'ın yönetimi ve sonu

Süleymanşah'ın ölümünden sonra, *Kuzey - Suriye* seferine çıkarken yerine *İznik*'te vekil olarak bıraktığı emîr Ebulkasım, devlet işlerini tekelinde topladı. Çok geçmeden o, kardeşi Ebulgazi Hasan'ı *Kayseri* ve yörelerine vali atadığı gibi, daha önce *Bizans*'la yapılan *Dragos Suyu antlaşmasını* bozarak *Marmara Denizi* kıyıları ile *İstanbul Boğazı*'na kuvvetler gönderip akınlarda bulundu; fethettiği *Kios (Gemlik)* kıyı kentindeki limanda, *Bizans*'la denizlerde de mücadele etmek amacıyla, gemi yapımını başlattı. Bunlardan başka onun *Bizans*'a karşı, *İzmir Türk* beyi Çaka ve *Balkanlar*'daki *Peçenek Türkleriyle* de ilişkiler kurduğu kaynaklarda rivayet edilmiştir. Ebulkasım'ın bu girişimleri üzerine *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos, *Türk* asıllı Tadik ile Butumites kumandasında, iki ayrı kuvvet göndererek *Türkiye Selçuklu Devleti* başkenti *İznik*'i kuşattırdı. Fakat çok

geçmeden *Büyük Selçuklu* devleti sultanı Melikşah'ın emîr Porsuk'u kalabalık bir atlı kuvvetiyle *İznik*'e yardıma gönderdiği haberi üzerine, *Bizans* kuvvetleri kuşatmayı bırakıp geri çekilmek zorunda kaldı. Ebulkasım, çekilmekte olan bu *Bizans* kuvvetlerine yetişip onlarla savaşmış, hattâ bu arada *İzmit*'i de fethetmiştir. Fakat bununla birlikte Ebulkasım, Porsuk'un *İznik*'e yaklaşmasından korku ve kuşkuya kapılarak bu kez, *Bizans*'la anlaştı ve hattâ davet edildiği *İstanbul*'a gitti. Bir süre sonra gelip *İznik*'i kuşatan Porsuk, *Bizans*'ın müdahalesi üzerine çekilmek zorunda kaldı (1086/87). Öte yandan sultan Melikşah, Porsuk'tan sonra yine ilerigelen *Selçuklu* emîrlerinden Bozan'ı da *İznik* seferine gönderdi. Bozan, *Bizans*'tan yardım alan Ebulkasım'ı *İznik*'te şiddetle kuşattı ise de şehri elegeçiremedi ve *Ulubat Gölü* taraflarına çekildi. Bütün bu olaylardan sonra Ebulkasım *İznik* yönetiminin kendisine verilmesini sağlamak amacıyla, değerli armağanlarla *İsfahan*'a kadar giderek sultan Melikşah'ın huzuruna çıkmak istemişse de kabul edilmemiş ve *İznik* yönetimi hususundaki isteği de reddedilmiştir. Böylece *İsfahan*'dan geri dönmek zorunda kalan Ebulkasım, yolda, emîr Bozan tarafından yakalanıp öldürüldü. Bu sıralarda *İznik*'te kardeşi Ebulgazi Hasan bulunuyordu.

Aşağı yukarı yarım yüzyıl süren bir mücadele devresi sonucunda, *Anadolu*'daki ilk *Türk* devletini, yani *Türkiye Selçuklu Devleti*'ni kurma şerefine sahip olan Kutalmışoğlu Nâsırüddevle Ebulfevâris Rükneddin Süleymanşah, ilgili bütün kaynakların belirttikleri üzere, *Anadolu Fâtihi* ve *Gazi* ünvanlarını almıştır. Onun, *Doğu - Roma* ve dolayısıyla *Bizans* imparatorlarının *Pers* ve *İslâm* istilâlarına karşı yaptırıp takviye ettikleri çok sayıdaki kale ve müstahkem yerlerin savundukları *Anadolu*'nun fethedilip bir *Türk* yurdu haline getirilmesinde şerefli ve eşsiz bir yeri vardır. Ayrıca

onun bu fetihleri *Adalar Denizi* ve *Akdeniz*'e ulaşan *Türklere*, *Avrupa* milletleriyle ilişki kurma imkânını verdiği gibi, daha sonraki yıllarda *Avrupa* ortalarına kadar fetihlerini sürdürecek olan *Osmanlı İmparatorluğu*'nun fetih planlarına öncülük yapmış olması bakımından da önemli sayılmalıdır.

2.

1. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDEKİ FETİHLER

Süleymanşah'ın ölümünden sonra *Türkiye Selçuklu Devleti*, 1086-1092 yılları arasında altı yıl hükümdarsız kaldı; ancak önce, emîr Ebulkasım, daha sonra da kardeşi Ebulgazi, devlet işlerini yürütmüşlerdir. Sultan Melikşah, *Kuzey - Suriye* hâkimiyeti uğruna imparatorluğun vasalları arasında ortaya çıkan kanlı buhranı bertaraf etme amacıyla, çıktığı *Kuzey - Suriye* seferi sırasında *Antakya*'ya geldiği zaman Süleymanşah'ın veziri Tahiroğlu Hasan'ın yanında bulunan Süleymanşah'ın karısı ve çocukları Kılıç Arslan ile Davut Kulan Arslan'ı alarak *İsfahan*'a gitmiş idi. Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat çatışmaları sırasında Kılıç Arslan, kardeşi ile birlikte *İznik*'e geldi; *Bizans* kuvvetlerinin kuşatmakta olduğu şehirde bulunan Ebulgazi, yönetimi kendisine teslim etti. *Sultan* ünvanıyla tahta oturan Kılıç Arslan, Ebulgazi'nin yerine Muhammed'i *İznik* şehir kumandanlığına atadı.

Bizans'la çatışma

Bu sıralarda *Bizanslıların Marmara Denizi* kıyılarındaki *Selçuklu* topraklarına saldırıya geçmeleri üzerine sultan Kılıç Arslan, *İzmir Türk* beyi Çaka ile (kızıyla evlenmek suretiyle) işbirliği ve ittifak yaptıktan sonra emîr Muhammed'in kumandasında gönderdiği kuvvetler *Bizanslıları* yenilgiye uğrattı, *Ulubat Gölü* ve *Kapıdağ* yöreleri fethedildi; fakat Muhammed, bir süre sonra *Bizanslılara* yenilip tutsak alındı. Öte yandan *İzmir Türk*

beyi Çaka'nın kuvvetleri bir donanmayla saldırıya geçip *Ege* adalarından birçoğunu elegeçirmesi ve *Bizans*'ı ciddi olarak tehdit etmesi üzerine imparator Aleksios, ona karşı, bir yandan Dalassenos komutasında bir donanma sevkederken, öbür yandan da sultan Kılıç Arslan'a bir mektup yazıp onun, Çaka Bey'e karşı harekete geçmesini sağladı. Sonunda denizden ve karadan saldırıya geçen *Selçuklu* ve *Bizans* orduları arasında kalan Çaka Bey, ziyarete gittiği kayınbabası Kılıç Arslan tarafından öldürülmek suretiyle ortadan kaldırıldı. Tanrıbermiş'in *Efes Beyliği* de aynı şekilde ortadan kaldırıldı.

Papa II. Urban'ın gösterdiği büyük çabalar sonunda, başta Pierre l'Ermit olmak üzere, *Fransız*, *Alman* ve *İtalyan* liderlerinin kumandasında harekete geçip *İstanbul*'a gelen çok sayıdaki (600 bin) disiplinsiz halk kitleleri, imparator Aleksios tarafından Ağustos 1096'da, *Anadolu* yakasına geçirildiler. Emîr Muhammed ve sultan Kılıç Arslan'ın kardeşi Davut Kulan Arslan, *Hıristiyan* ve *Müslüman* ayır etmeksizin geniş yağma ve kıyımlar yapa yapa ilerleyen bu *Haçlı* kitlesini *İzmit* yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratıp büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler.

I. Haçlı seferi ve İznik'in kaybı

Sözkonusu yenilgi üzerine, *Avrupa*'da hazırlanıp harekete geçirilen askerlik sanatını iyi bilen zırhlı şövalyelerden oluşan dük ve kontların kumandasındaki ordular, *İtalya* ve *Balkanlar* üzerinden *İstanbul*'a geldiler. *Haçlılar*, imparator Aleksios ile "*Bizans*'tan yardım ve destek almalarına karşılık, *Anadolu'da* elegeçirecekleri yerleri *Bizans*'a bırakacakları" hususunda bir antlaşma yaptılar ve *Bizans*'a *Bağlılık antı* içtiler (Ocak 1097). Çok geçmeden *Bizans* gemileriyle *Anadolu* yakasına geçirilen *Haçlılar*, *Bizans* kuvvetleriyle birlikte *Türkiye Selçuklu* devleti başkenti *İznik*'i kuşatıp sıkıştırmaya başladılar. Durumu öğrenen sultan Kılıç Arslan, kuşatmakta olduğu *Malatya*'dan *İznik* yörelerine ge-

lip, kuşatmayı yararak şehre girebilmek için saldırılarda bulundu ise de başarı sağlayamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine kentteki *Selçuklu* askerleri, 19 Haziran 1097'de yapılan bir anlaşma gereğince, 22 yıldan beri *Selçuklu* başkenti olan *İznik*'i *Bizanslılara* teslim etmek zorunda kaldılar. Şehirdeki *Selçuklu* hazinelerini bizzat alan Aleksios, şehrin yağmalanmasına izin vermediği gibi, içindeki *Türklere* de çok iyi davrandı ve kurtuluş akçası (fidye) karşılığında salıverilmelerine izin verdi.

Haçlılarla mücadeleler

Öte yandan *İznik*'ten çekilen Kılıç Arslan, *Haçlıları Anadolu* içlerinde karşılamak amacıyla *Danişmend* Gümüştekin Ahmet Gazi ile *Kayseri Selçuklu* emîri Hasan'a "Süratle gelip kendisine katılmalarını" bildirdi. Çok geçmeden Kılıç Arslan'ın komutasında toplanan *Selçuklu* ordusu, *Eskişehir* ovasında *Haçlılarla* giriştiği şiddetli bir meydan savaşında (Temmuz 1097), genellikle kısa süngülere ve oklara sahip bulunmaları ve zırhsız olmaları yüzünden, baştan aşağı zırhlı ve uzun mızraklı *Haçlı* şövalyelerikarşısında yiğitçe savaşıp onlara ağır kayıplar verdirmesine rağmen başarılı olamadı ve geri çekildi. Böylece *Türkiye Selçukluları*, *Marmara* kıyı bölgesini bırakıp, *Orta - Anadolu*'ya çekilerek toplanmaya başladılar. Sultan Kılıç Arslan, *Eskişehir*'den *Konya*'ya erişen ve zaman zaman *Selçuklu* kuvvetlerinin baskınlarına uğrayan *Haçlılara* karşı, *Danişmendli* Gümüştekin, emîr Hasan ve diğer *Selçuklu* emîrleriyle birlikte *Ereğli* yörelerinde yeni bir savaşa girişti ise de burada da başarılı olamadı. Bununla birlikte emîr Hasan, kuzeye yönelip *Kayseri*'ye doğru ilerleyen kalabalık *Haçlı* ordusuna karşı yiğitçe savaştı, fakat çekilmek zorunda kaldığı dağ eteklerinde şehit oldu. Onun, yamaçlarında kahramanca savaştığı bu dağa, kendi adına izafetle, *Hasan Dağı* adı verilmiş, bu yörelerde türbe ve ziyaret yerleri kurulmuş ve Hasan Bey'in

küffâra karşı gösterdiği yiğitlikler, yüzyıllarca *Türklerin* hafıza ve anılarında yaşamış ve hâlâ da yaşamaktadır. *Anadolu*'da daha fazla bir direnişle karşılaşmayan bu *Haçlı* kolu, *Kayseri*, *Göksun* ve *Maraş* yoluyla güney yönüne hareket ederken, *Gülek Boğazı* üzerinden *Çukurova*'ya inen başka bir kol da *Selçuklu* yönetiminde bulunan bu bölge şehirlerini elegeçirmiştir.

Bu *Haçlı* harekatı sebebiyle *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin büyük çapta zaafiyete uğramasından faydalanan *Bizanslılar*, bütün *Adalar Denizi* kıyılarına hâkim oldukları gibi, *Selçuklu* yönetimindeki *Karadeniz*'in bazı kıyı yörelerini elegeçirmede pek güçlük çekmediler; ayrıca *Çukurova*'daki *Haçlıların* eline geçen kent ve kalelere de sahip oldular.

Sultan Kılıç Arslan, *Türkiye Selçuklu Devleti*'ni ciddi olarak sarsan büyük *Haçlı* harekâtının sona ermesinden sonra başkent *İznik*'in de *Bizans*'ın eline geçmesi sebebiyle *Konya*'yı başkent yaptı ve *Türkleri*, *Orta - Anadolu*'da toplamaya başladı. Sultan, *Danişmendli* Ahmet Gazi'nin *Haçlıları Malatya* yörelerinde yenilgiye uğratması (1101) üzerine, harekete geçen *Haçlı* ordusunu *İznik - Eskişehir* arasında iyice yıprattıktan sonra Ahmet Gazi ile birlikte *Amasya* yörelerine erişen bu *Haçlı* ordusunu bu kez ağır bir yenilgiye uğratıp yok ettiler. Kılıç Arslan, ayrıca *Akşehir - Konya - Ereğli* yolundan *Suriye*'ye inmekte olan başka bir *Haçlı* ordusunu da *Ereğli* yörelerinde âdeta imhâ etti (1101); böylece *Haçlıları Türkiye*'de perişan ettiği gibi, artık onların bir daha *Anadolu* yoluyla *Suriye*'ye geçme ümitlerini de kırmış oluyordu; hattâ bu başarı sonucunda *Bizans* imparatoru Aleksios, Kılıç Arslan'la yaptığı bir antlaşma gereğince, *Marmara* kıyıları ile *İzmir* ve *Antalya*'nın *Bizans*'a bırakılmasına karşılık, *Anadolu*'da *Bizans*'a geçen bölgeleri *Selçuklulara* geri verdi. Kılıç Arslan, *Bizans*'la yaptığı bu antlaşmadan sonra

Haçlıların baskı ve tahakkümünden bıkan *Elbistan Ermeni*leri'nin başvurusu üzerine harekete geçip *Maraş* ve yörelerini *Haçlıların* elinden aldı. Daha sonra sultan, *Haleb Selçuklu meliki* Rıdvan'ın çağrısı üzerine *Antakya Haçlı* prensliğine karşı bir sefere çıkmak niyetinde idi, fakat müttefiki Danişmend Ahmet Gazi'nin *Malatya*'yı fethettikten sonra tutsak aldığı *Antakya Haçlı* prensi Bohémond ve Richard'ı, kurtuluş akçası karşılığında serbest bırakması sonucunda, ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu seferden vazgeçti.

Selçuklu hâkimiyeti yayılıyor

Daha sonra sultan, Gümüştekin Ahmet'in ölümü üzerine, yerine geçen oğlu Yağıbasan'ın yönetimine geçen *Malatya*'ya yürüyerek kuşatmaya başladı, baskıya dayanamayan Yağıbasan *aman*'la kenti sultana teslim etti (Eylül 1105). Böylece *Malatya*'yı fethile *Danişmendlileri* tâbiiyeti altına alan Kılıç Arslan, bütün *Türkiye*'de *Selçuklu* hâkimiyetini sağladı ve dolayısıyla siyasi birliği kurma amacıyla doğuya yöneldi. Bu sıralarda *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*'da, *Büyük Selçuklu* devletine tâbi birtakım *Türk*, beylikleri (Yınaloğlu İbrahim *Diyarbakır*'da, Kızıl Arslan *Siirt*'te, Alptekin *Erzen*'de, Sökmen el-Kutbî *Ahlat* ve çevresinde, Çubukoğlu Muhammed *Harput*'ta ve Ziyaüddin Muhammed de *Silvan*'da) bulunuyordu. Kılıç Arslan, önce *Silvan*'a gidip burasını devlete bağladı, naip atadığı bura hâkimi Muhammed'e ayrıca *Elbistan*'ın yönetimini de verdi. Sultanın bu seferi sırasında *Erzurum Saltuklu* ve *Ahlat*'taki *Sökmenli* emîrleri dışında, bölgenin öteki emîrleri, kendisine tâbiiyetlerini arzederek *Haçlılara* karşı onun emrine girdiler. Sultan, beraberinde, yukarıda adları geçen emîrler olduğu halde, *Urfa Haçlı Kontluğuna* karşı harekete geçip *Urfa*'yı kuşattı (1106). Fakat o, *Musul Selçuklu* valisi Çökürmüş'ün *Harran*'ı kendisine teslim etmek amacıyla davet etmesi üzerine, kuşatmayı bırakıp

oraya gitti; fakat çok geçmeden hastalanması sebebiyle *Malatya*'ya dönmek zorunda kaldı. Böylece Kılıç Arslan, *Doğu* ve *Güney-Doğu Anadolu* seferi ve dolayısıyla *Urfa* kuşatmasını tamamlayamadı.

Habur savaşı ve sultanın ölümü

Büyük Selçuklu devleti sultanı Muhammed Tapar tarafından *Musul* ve yöreleri *Selçuklu* valiliğine atanan emîr Çavlı Sakave'nin şehre yürüyerek Çökürmüş'ü bozguna uğratıp öldürmesi üzerine, *Musul* ilerigelenleri, Çökürmüş'ün oğlu Zengi'yi vali olarak tanıdılar ve ayrıca, bu sıralarda *Malatya*'da bulunan Kılıç Arslan'ı davetle şehri kendisine vereceklerini bildirdiler. Beraberinde *Amid* ve *Harput* beyleri olduğu halde, derhal harekete geçen sultan, *Nusaybin*'de kendisini karşılayan *Musul* ilerigelenleriyle birlikte şehre girdi ve Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına değiştirdi; böylece *Musul*, *Türkiye Selçuklu* devleti sınırları içine alınmış oldu (19 Nisan 1107). Fakat öte yandan, *Musul*'un sultan Kılıç Arslan tarafından fethini haber alan emîr Çavlı, *Mardin Artuklu* emîri İlgazi, *Haleb Selçuklu* meliki Rıdvan ve Çökürmüş'ün bir kısım askerleriyle birlikte hareketle *Rahbe*'yi elegeçirip *Musul*'a yürümek üzere idi. Fakat derhal harekete geçen Kılıç Arslan ile Çavlı ve müttefikleri arasında, *Habur* ırmağı yörelerinde yapılan savaşta, beraberindeki beylerin Çavlı tarafına geçmeleri sonucunda, esasen kuvvetleri az olan Kılıç Arslan, pek çok yiğitlikler göstermesine rağmen yenilgiden kurtulamadı, kendisinin ve atının zırhlarının ağırlığı sebebiyle, ok yağmuru altında girdiği *Habur* ırmağında boğularak hayatını kaybetti (13 Temmuz 1107). Ancak bir süre sonra bulunan cesedi, *Silvan*'a götürülüp orada defnedildi ve daha sonra burada yapılan türbeye *Sultan Türbesi (Kubbetüssultan)* adı verildi.

Sultan Kılıç Arslan, onbeş yıllık saltanatı döneminde, bir yandan *Bizans*, öbür yandan *Haçlılarla* çok zor şartlar

altında mücadelelerde bulunmuştur. O, bir yandan da *Türkiye*'deki feodal durumdaki *Türk* beyliklerini hâkimiyeti altına almak suretiyle, *Anadolu* birliğini kurmada büyük çaba ve başarı göstermiş olan bir *Türk Hükümdarı* olarak tarihe geçmiştir.

Bizans saldırısı

Türkiye Selçuklu devletinin sarsıntı geçirmesini fırsat bilen *Bizans* imparatoru Aleksios, derhal harekete geçerek *Edremit - Antalya* arasındaki *Selçuklu* memleketlerini işgale girişti ve buralarda oturan *Türkleri*, çağdaş *Bizans* kaynaklarında da belirtildiği üzere, ağır bir kıyıma tâbi tuttu. *Bizans*'ın bu zulüm ve vahşetinden kurtulabilen *Türk* kitleleri, karalar giyerek *Türkiye* içlerine çekilmek zorunda kaldılar. *Bizanslıların Türklere* karşı giriştiği bu ağır kıyım hareketleri üzerine, özellikle *Haçlılara* karşı başarılı mücadeleleri dolayısıyla adı efsaneleşen *Kayseri Selçuklu* emîri Hasan Bey, topladığı kuvvetlerle sözkonusu kıyım hareketini uygulayan ve bu sıralarda *Alaşehir*'de bulunan *Bizans* generali Filokales üzerine yürüdü ve şehri şiddetle kuşattı. Fakat Hasan Bey'in, kuvvetlerini üçe ayırıp *İzmir*, *Kırkağaç*, *Bergama* ve yörelerindeki *Kelbianos*'a sevketmesini fırsat bilen Filokales, saldırıya geçip Hasan Bey'i yenilgiye uğrattı (1109/10). Bu olaydan sonra kaynaklarda Hasan Bey hakkında herhangi bir bilgi yer almaktadır. Öte yandan *Türkiye Selçuklu* devletinin ciddi bir buhran içine düşmesinden ve parçalanmasından istifade eden ve *Çukurova*'da bir prenslik kurmaya çalışan *Ermeniler* ile, *Maraş*, *Elbistan* ve *Ceyhan*'ı işgale çalışan *Haçlılar*, *Türk* topraklarına saldırılarda bulunmakta idiler. Bunun üzerine harekete geçen 12 bin kişilik bir *Selçuklu* ordusu, *Çukurova*'yı yeniden fethe girişti, hattâ Goğ-Vasil'in elindeki *Keban* yörelerindeki *Pertus* kalesine kadar ileri harekâtını sürdürdü ve *Ermenileri*, *Göksun*'a kadar çekilmek zorunda bıraktı.

Ayrıca *Ceyhan* ırmağı yöreleri de *Haçlılardan* temizlenip kurtarıldı.

3.

SULTAN ŞAHİNŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER

Selçuklu-Bizans çatışmaları

Sultan I. Kılıç Arslan'dan sonra oğlu Şahinşah, *Konya*'da *Türkiye Selçuklu* devletinin üçüncü sultanı olarak tahta oturdu. O, tahta geçtiği yıl (1110), *Bizans*'ın işgal ettiği *Alaşehir*'e karşı bir *Selçuklu* kuvveti gönderdi ise de buradaki *Bizans* valisi Konstantin Gabras tarafından yenilgiye uğratıldı; bunun üzerine Şahinşah, *Bizans*'la barış yapmak zorunda kaldı. Bununla birlikte imparator Aleksios'un hastalığını fırsat bilen Şahinşah, yeniden harekete geçip, *İznik*'e kadar olan *Bizans* topraklarını istilâ ile denetimi altına almayı başardı. Ayrıca *Selçuklu* emîrleri Muhammed ve Monolog, *Bursa* ve *Ulubat* üzerinden ileri hareketlerini sürdürerek *Çanakkale*'ye kadar ulaştılar; bu arada *Edremit* ve *Karaağaç* da *Selçuklu* kontrolüne geçti. Bu *Selçuklu* askerî hareketleri üzerine Aleksios, *İznik Bizans* valisi Komitzes'i *Selçuklulara* karşı gönderdi ise de yapılan savaşta, ağır bir yenilgiye uğratıldı ve hattâ tutsak alındı. Bunu haber alan Aleksios, bizzat harekete geçip, *Eskişehir* yörelerindeki engebeli araziden geçip *Kütahya*'ya doğru ilerledi ve bu bölgedeki bir kısım *Selçuklu* kuvvetlerini bozguna uğrattı. Derhal harekete geçen emîr Muhammed, *Eskişehir* yörelerindeki *Türkmenlerle* birlikte imparatoru izledi ve ona, yıpratıcı darbeler indirdi. Artık savaşa devam edemeyen Aleksios, *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı. Fakat bir yıl sonra sultan Şahinşah'ın, bu sıralarda *Türkiye*'ye göçeden kalabalık *Türkmen* kitleleriyle harekete geçeceğini haber alan impara-

tor, çeşitli uluslardan oluşturduğu büyük bir orduyu *Anadolu*'ya gönderdi, kendisi de *İznik* üzerinden *Ulubat* ve *Manyas Gölü* yörelerine geldi; *Selçuklu* kuvvetlerini izlemek amacıyla da bir miktar kuvvet sevketti ise de bunlar, *Selçuklulara* erişemediler. Öte yandan *Selçuklu* akıncıları, bu bölgedeki *Bizans* topraklarını istilâya uğrattılar. Bunun üzerine yeniden harekete geçen Aleksios, Komitzes'i, *Selçuklu* emîri Boğa'nın içinde bulunduğu *Bolvadin* üzerine gönderirken, başka bir *Bizans* kuvvetini de *Hisarkale (Seyitgazi)* üzerine sevketti. Bu sıralarda, bu bölgeye hareket eden *Selçuklu* emîri Monolog, *Bizans* komutanı Bardas'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. İmparator, kendisine katılan Bardas ile birlikte *Akşehir*'i işgal etti; bu sıralarda *Selçuklu* kuvvetleri, *Bizans* ordusunu yıpratma harekâtında bulunmakta idiler. Fakat çok geçmeden sultan Şahinşah, Aleksios ile yaptığı meydan savaşında başarılı olamayıp geri çekildi; bununla birlikte *Selçuklu* kuvvetleri *Bizans* ordusunu gece baskınlarıyla bir hayli kayıp verdirerek yıprattılar. Fakat çok geçmeden kardeşi Mesut'un kendisine karşı harekete geçtiğini haber alan sultan Şahinşah, *Karahisar* yörelerinde giriştiği seferde başarılı olamayan Aleksios'la buluşup bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Bir süre sonra da kardeşi Mesut tarafından hile ile yakalanarak öldürüldü (1116).

4.
I. İZZEDDİN MESUT DEVRİNDEKİ FETİHLER

Bizans'la çatışmalar

İzzeddin Mesut'un *Türkiye Selçuklu* tahtına geçmesinden aşağı yukarı iki yıl sonra *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos ölmüş ve yerine II. Ioannes Komnenos geçmiş idi. Esasen sürdürülen *Selçuklu* fetihleri sırasında, *Denizli* ve yörelerinin *Bizans*'tan

geri alınması ve bu bölgedeki fetihlerin genişletilmesi üzerine, Ioannes, buraya bir sefer düzenleyerek buradaki *Selçuklu* valisi Başara'yı yenilgiye uğratıp *Denizli*'yi yeniden elegeçirdi. Bununla beraber Ioannes, *Selçuklu* askerî hareketlerinin özellikle *Batı* ve *Güney - Anadolu*'da yeniden yoğunlaşması üzerine, 1120/21 yılında, bu bölgeye yeni bir sefer düzenleyerek *Uluborlu* ve *Antalya* yörelerinde bazı yerleri elegeçirdi, fakat *Peçenek Türklerinin Balkanlar*, *Trakya* ve *Makedonya*'da geniş çapta akınlara girişmeleri üzerine, *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı; böylece *Selçuklu* akıncıları, *Bizans* topraklarına karşı yeniden harekete geçme fırsatı buldular. Bu sıralarda *Doğu - Anadolu*'da siyasî durum şöyle idi :

Doğu-Anadolu'da durum

Güney - doğu Anadolu, *Suriye* ve *Filistin*'de *Haçlılarla* sürekli mücadeleler devam ederken, *Erzincan*, *Kemah* ve *Divriği* bölgesine hâkim olan *Mengücüklülerle Malatya Selçuklu* meliki Tuğrul Arslan arasında çatışmalar olmakta idi. Memleketinin istilâya uğraması üzerine Mengücükoğlu İshak, *Trabzon Rum* hükümdarı Konstantin Gabras'la Tuğrul Arslan ve *Danişmendli* Gazi'ye karşı bir ittifak yaptı ve *Şiran*'da (*Gümüşhane*'ye bağlı) 1120 yılında, yapılan savaşta İshak ve Gabras yenilgiye uğrayıp tutsak alındılar. Bu savaşlarda ve özellikle *Haçlılara* karşı sürdürülen mücadelelerde Tuğrul Arslan'ın atabeği *Artuklu* Belek Gazi büyük başarılar kazandı. Ayrıca o, *Malatya*, *Harput* ve *Palu* yörelerinde, yağma hareketlerinde bulunan *Gerger Ermenilerine* karşı bir sefer düzenleyerek (1121) onları yola getirdi. Aynı yılda, *Kıpçaklarla* ittifak yapmak suretiyle daha da güçlenen *Gürcü* kralı David, *Gürcistan*'da kışlayan *Türkmenlerle*, özellikle *Tiflis*'teki *Müslüman* halka karşı baskısını artırmış, ayrıca *Şirvan* yörelerine kadar uzanan memleketleri istilâ etmiş idi. *Irak Selçuklu* devleti sultanı Mahmut'un buyruğuyla harekete geçen sulta-

nın kardeşi *Gence* ve *Erran* bölgesi meliki Tuğrul, *Mardin Artuklu* emîri İlgazi, *Bitlis* ve *Erzen* emîri Togan Arslan, *Gürcülerle* yaptıkları savaşta (1121) ağır bir şekilde yenilgi ve bozguna uğradılar. Bunun üzerine Mahmut, 1122 yılında, *Gürcistan*'a bir sefer yaparak *Şirvan*'ı elegeçirdi ise de devlet içinde iç sorunların ortaya çıkması sebebiyle buradan ayrılmak zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen *Gürcüler*, yeniden istilâlara giriştiler Bununla birlikte İlgazi'nin ölümü sebebiyle *Gürcülere* karşı yeni bir sefer yapılamadı.

Anadolu'da Danişmendli hâkimiyeti

Sultan Mesut devrinde, özellikle emîr Gazi'nin *Danişmendli* tahtında bulunduğu devrede (1115-1134), *Türkiye*'deki siyasî hükümranlığın *Selçuklulardan Danişmendlilere* geçtiğini görüyoruz. Gerçekten sultan Mesut'u *Türkiye Selçuklu* sultanı yapan emîr Gazi, sultan Kılıç Arslan, tarafından fethedilen ve ölümünden sonra da oğlu Tuğrul Arslan'ın yönetimine geçen *Malatya*'yı Aralık 1124'de elegeçirdi; böylece buradaki *Selçuklu* hâkimiyeti de sona erdi. Fakat öte yandan *Ankara* ve *Kastamonu*'da hükümran bulunan ve *Malatya*'nın *Danişmendlilere* geçişine karşı çıkan sultan Mesut'un kardeşi melik Arap, Mesut'la savaşa tutuşup onu bozguna uğrattı ise de *Bizans* imparatoru II. Ioannes'ten yardım sağlayan Mesut, bu kez, kayınbabası emîr Gazi ile birlikte Arap'ı yenilgiye uğratmayı başardı. Fakat Melik Arap, bir yıl sonra (1127), *Türk* ve *Ermenilerden* sağladığı kuvvetlerden oluşturduğu bir orduyla, sultan Mesut ve emîr Gazi ile yaptığı savaşlarda, önce galip geldi ise de *Malatya* yöresinde yenilgiye uğradı ve *Bizans*'a sığınmak zorunda kaldı. Bu başarılardan sonra emîr Gazi, *Malatya*'dan *Batı-Anadolu*'ya kadar uzanan bölgelerde tam bir hâkimiyet kurmayı başardıktan başka, kuzeyde *Karadeniz* kıyılarını da hâkimiyeti altına aldı; güneyde ise emîr Gazi, *Haçlı* kuman-

danlarından II. Bohémond komutasındaki *Haçlı* ordusunu *Çukurova*'daki *Anazarba* kalesi yörelerinde yenilgiye uğrattı, hattâ bu savaşta Bohémond hayatını da kaybetti (1130). Bu zaferden sonra emîr Gazi, *Çukurova*'daki bazı *Ermeni* kalelerini de fethetti. Öte yandan, emîr Gazi ve sultan Mesut'un doğudaki bu askerî harekatını fırsat bilen *Bizans* imparatoru Ioannes, *Kastamonu*'yu elegeçirdi ise de çok geçmeden emîr Gazi, burasını yeniden fethetti. Fakat daha sonra sultan Mesut ve emîr Gazi'nin *Batı - Anadolu* kıyılarında fetihlere girişmeleri üzerine, Ioannes'in yeniden harekete geçip *Kastamonu*'yu elegeçirmesi üzerine, *Amasya* ve *Çankırı Selçuklu* valileri Alp Arslan ve Tuğrul ile birlikte, İbrahim, İnal ve Aydoğdu adlarındaki emîrler, imparatora tâbi olmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine emîr Gazi de karşı harekâta başlayarak *Kastamonu*'yu yeniden elegeçirdikten başka, *Albara* kalesini de fethetti. Öte yandan Ioannes, ordusuyla harekete geçerek *Kastamonu* ve *Çankırı* kentlerini kuşattı, *Çankırı*'yı elegeçirdi, tutsak alınan *Türkler*, *İstanbul*'a sevkedildi. Vefat eden babası melik Gazi'nin yerine *Danişmendli* tahtına geçen (1134) melik Muhammed, bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak sultan Mesut'la bir ittifak yapıp Ioannes'e karşı şiddetle savaşarak, *Çankırı* ve yörelerini *Bizans*'tan kurtardılar (1135).

Haçlılar ve Bizans'la çatışmalar sürüyor

Bu savaşlardan sonra melik Muhammed, 1136 yılında, *Haçlılara* karşı harekete geçip *Maraş* üzerine yürüdü ve *Göksun*'u fethetti. Bu arada Afşin kumandasındaki bir *Türk* birliği *Suriye*'deki *Lâzkiye* kıyı kentine kadar akınlarda bulundu. Bunun üzerine imparator Ioannes, *Ermeni* ve *Haçlılara* karşı *Çukurova*'ya bir sefer düzenleyerek *Tarsus*, *Adana*, *Misis* ve *Anazarba*'yı elegeçirdi, bu arada *Antakya* ve *Urfa Haçlı* prensleri, imparatora gelip kendisine tâbi olduklarını bildirdiler. Öte yandan sultan

Mesut, ordusuyla imparatoru izleyerek *Çukurova*'ya gelmiş idi. İmparatorun *Kuzey - Suriye*'de istilâ harekâtında bulunduğu sıralarda, sultan Mesut, *Adana* yörelerini istilâ ile gayri *Müslim* halkından birçoğunu tutsak alıp götürdü. Böylece *Selçuklu* sultanı tarafından sıkıştırılan *Haçlı* ve *Ermenilerden* artık yardım ve destek görmeyen Ioannes, sultan Mesut'la bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. İmparatorun başarısız *Çukurova* ve *Kuzey - Suriye* seferinden *İstanbul*'a dönüşünden sonra sultan Mesut, *Maraş* yörelerine saldırıp (1138) *Haçlı* ve *Ermenilerden* tutsaklar aldı. Bu sıralarda *Danişmendli* melik Muhammed de *Keban*, *Feke* ve *Kızıldağ*'ı fethedip *Zublas* kalesini kuşatmış idi (1139). Daha sonra sultan Mesut ve melik Muhammed, *Bizans*'a karşı askerî hareketlerini sürdürdüler. Melik Muhammed, *Bizans*'a geçen *Karadeniz* kıyı bölgelerini fethetti, daha sonra da *Elbistan* ve yörelerinden saldırıya geçen *Haçlıları* yenilgiye uğrattı. Bu sıralarda sultan Mesut da *Sakarya* ırmağı boylarına kadar fetihlerini uzatmakta idi. Bu arada *Trabzon* hâkimi Konstantin Gabras da *Bizans* aleyhine, *Selçuklularla* bir ittifak yapmak suretiyle, kuvvetli bir duruma gelip bağımsızlığını kazandı. *Bizans* aleyhine gittikçe gelişmekte olan bu askerî ve siyasî girişim ve etkinlikler üzerine Ioannes, 1139 yılında, ordusuyla harekete geçip *Niksar*'ı kuşattı ise de artan *Selçuklu* saldırı ve baskısı sebebiyle kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı ve 1141 yılında *İstanbul*'a döndü. Bunun üzerine sultan Mesut, *Pamfilya* bölgesini *(Güney - Batı Anadolu)* fethe başlayarak *Uluborlu*'yu kuşatıp sıkıştırmakta idi; bu arada diğer *Selçuklu* kuvvetleri de *Antalya* yörelerine saldırılarda bulunmakta idiler. Bu askerî hareketleri durdurmak amacıyla imparator Ioannes, 1142 yılında, harekâta başlayıp *Beyşehir*'e kadar ilerleyerek *Beyşehir Gölü*'ndeki adaları işgal etti ve *Selçuklulara* bağlı olan

Hıristiyan halkı *Konya*'ya sürdü. Daha sonra *Çukurova*'ya giden Ioannes, burada 1143 yılında öldü.

Selçuklu - Danişmendli çatışmaları

Danişmendli hükümdarı melik Muhammed'in ölümü (Aralık 1143) üzerine, oğulları arasında çıkan iktidar mücadeleleri sonucunda, *Danişmendli* devletinin siyasî kudreti zayıfladı ve dolayısıyla *Türkiye Selçuklu* devletinin ülkedeki hâkimiyeti, yeniden kuvvet kazandı. Sultan Mesut, melik Muhammed'in oğlu Zünnun'u (öteki oğulları Yunus ve İbrahim) birleşen amcalarına karşı destekledi ve hattâ *Malatya Danişmendli* meliki Aynüddevle ve *Sivas* meliki Yağıbasan'a karşı harekete geçerek *Sivas*'ı alıp *Malatya*'yı kuşattı (Haziran 1143); fakat yeni imparator Manuel Komnenos'un yönetimindeki *Bizans* ordusunun *Çukurova* seferinden dönüşünde, *Selçuklu* topraklarına girmeleri üzerine, kuşatmayı kaldırdı. II. Ioannes'in ölümünden sonra ortaya çıkan buhranlı durumdan istifade eden sultan Mesut, Aynüddevle'nin yönetimindeki *Ceyhan*, *Elbistan* kent ve yörelerini feth ile oğlu Kılıç Arslan'ı bölgeye melik olarak atadı (1144), daha sonra *Malatya*'ya yönelerek kenti kuşattı. Fakat *Bizans* imparatoru Manuel'in kuvvetli bir orduyla *Selçuklu* ülkesine yönelmesi üzerine kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı. Sultanın *Danişmendli* devletine karşı giriştiği askerî harekât karşısında Yağıbasan ve Aynüddevle, ona karşı cephe aldıktan başka, *Bizanslılarla* da bir ittifak yaptılar. Bu ittifak üzerine Manuel, sultan Mesut'a karşı harekete geçip *Çukurova*'ya kadar ilerleyerek buradaki *Ermenilerle Selçuklular* aleyhine bir antlaşma yaptı, fakat hastalanarak *İstanbul*'a geri döndü. Bunun üzerine sultan Mesut, *Bizanslıların Ermeni* ve *Haçlılarla* olan ilişkilerine engel olmak amacıyla *Brakena* kalesini fethetti (1146).

Bizans'la çatışma

Türkiye Selçuklu devletinin sınırlarını, *Anadolu*'da *Bizans* aleyhine genişletmesini sağlayan askerî hareketleri durdurmak amacıyla imparator Manuel, kalabalık bir orduyla bir sefere çıkarak *Batı - Anadolu* yönünde harekete geçti ve *Menderes* ırmağı havzasında *Selçuklular* tarafından fethedilen kentleri elegeçirdikten sonra *Konya* yönüne hareket etti. *Akşehir* yörelerine eriştiği zaman ilk kez bir *Selçuklu* ordusuyla savaşa girişti. Bu sıralarda sultan Mesut, *Malatya*'yı kuşatmakta idi. *Selçuklular*, kalabalık *Bizans* ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar; *Bizanslılar Akşehir*'i işgal ile ateşe verdiler. Öte yandan sultan Mesut, süratle gelerek *Konya* yörelerinde Manuel ile giriştiği savaşta, *Bizans* ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra Manuel, sultan Mesut'la bir kez daha savaşa cesaret edemedi. Bununla birlikte, ikinci *Haçlı* seferini oluşturan *Haçlı* ordularının harekete geçmesi üzerine, sultan Mesut, Manuel ile, daha önce, *Bizans*'tan aldığı "*Antalya* ve *İçel* yörelerindeki birtakım yerleri ve *Brakena* kalesini *Bizans*'a bırakmak" şartıyla bir barış antlaşması imzaladı.

Haçlılarla savaşlar

Kuzey - Suriye ve *Irak Türk* atabekler devletinin ünlü hükümdarı İmadeddin Zengi'nin 1144 yılında *Urfa Haçlı Kontluğunu* ortadan kaldırması üzerine, *Fransa* kralı VII. Saint Louis ve *Alman* imparatoru III. Konrad'ın komutalarındaki kalabalık *Haçlı* orduları (II. *Haçlı seferi*) harekete geçirildi. *Alman* imparatorunun kumandasındaki ordunun *İznik* üzerinden *Eskişehir* yönüne ilerlemekte olduğunu haber alan sultan Mesut, *Eskişehir* yörelerinde, Ekim 1147'de, bu *Haçlı* ordusunu ağır bir bozguna uğratıp âdeta imha etti, birçoklarını da tutsak aldı. *Alman* imparatoru Konrad, dağlardan, ormanlardan kaçarak güçlükle canını kurtarabildi. Öte yandan Konrad'ın bu hezimetini haber alan *Fransa* kralı Louis, emrin-

deki orduyla *İznik*, *Balıkesir* *Bergama*, ve *İzmir* üzerinden *Selçuklu* kuvvetlerinin saldırıları karşısında hırpalana hırpalana *Denizli*'ye ulaşabildi. Buradan *Antalya*'ya giderken zaman zaman *Selçuklu* ve aralarının açık olması sebebiyle, *Bizans* kuvvetlerinin saldırılarına uğradı ve pek çok kayıplar verdi. *Bizans* ve *Haçlılara* karşı kazandığı bu zaferler sonucunda sultan Mesut, *Türkiye*'de *Selçuklu* hükümranlığını *Anadolu*'da yeniden kurmuş ve küffâra karşı kazandığı bu başarılar dolayısıyla *Bağdat Abbasî* halifesi, kendisine *hil'atler* (özel giysi) göndermek suretiyle tebriklerde bulunmuştur. Sultan Mesut, daha sonra *Haçlılar* ve *Danişmendlerle* yeniden mücadelelere girişti. Şöyleki : Sultan, beraberinde oğlu Kılıç Arslan (II.) olduğu halde, 1149 yılında, *Haçlılar* tarafından işgal edilen *Maraş*'ı, 1150 yılında da *Göksun*, *Behisni*, *Göynük*, *Gaziantep*, *Dülük* ve *Râban* kentlerini fethettikten başka *Telbâşir*'i de kuşattı; fethettiği bu kent ve kaleleri, oğlu Kılıç Arslan'ın yönetimine bıraktı. Bu sıralarda damadı *atabek* Nureddin Mahmut, *Danişmendliler* ve *Artuklular* da *Haçlılara* karşı saldırılara başlayarak önemli başarılar kazandılar.

Danişmendliler itaat altına alınıyor

Sultan Mesut özellikle *Haçlılarla* giriştiği bu mücadeleler sırasında, *Danişmendli* hükümdarı Yağıbasan'ın, 1151 yılında, *Karadeniz* kıyılarına saldırması ve bu sıralardaki *Malatya Danişmendli* hükümdarı Zülkarneyn ile kendi aleyhine bir antlaşma yapması üzerine (1152) harekete geçerek Yağıbasan'ı savaşmaksızın itaat altına aldıktan sonra *Malatya* üzerine yürüyüp kuşattı. Savaşa cesaret edemeyen Zülkarneyn ve annesi, sultanın katına çıkıp itaatlarını arzettiler. Bunun üzerine Mesut, kendisine tâbi olmak şartıyla, yönetimi yeniden Zülkarneyn ve annesine bıraktı. Böylece sultan, *Sivas*, *Malatya* ve *Kayseri*'de hüküm süren *Danişmendli* hükümdarlarını kendisine bağlamış oldu. Bu sırada *Haçlılar* *Antakya* ve *Urfa* kentlerini ele geçirmişlerdi. Sultan Mesut, *Haçlılara* karşı *Urfa* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Urfa* kentini kurtarmak için *Urfa* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Harran* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Urfa* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Urfa* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Antakya* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Antakya* kentini kurtarmak için *Antakya* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Antakya* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Antakya* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Antakya* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Kudüs* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Kudüs* kentini kurtarmak için *Kudüs* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Kudüs* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Kudüs* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Kudüs* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Trablusşam* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Trablusşam* kentini kurtarmak için *Trablusşam* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Trablusşam* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Trablusşam* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Trablusşam* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Beyrut* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Beyrut* kentini kurtarmak için *Beyrut* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Beyrut* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Beyrut* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Beyrut* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Sayda* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Sayda* kentini kurtarmak için *Sayda* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Sayda* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Sayda* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Sayda* kentini ele geçirdikten sonra *Haçlılara* karşı *Akka* kentini kuşattı. Bu kuşatma sırasında *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetleri, *Akka* kentini kurtarmak için *Akka* üzerine yürüdüler. Sultan Mesut, *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerini *Akka* ovasında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinden pek çok kimse öldürüldü. Bu savaşta *Haçlılar* ve *Bizans* kuvvetlerinin kaçmaları üzerine *Akka* kentini ele geçirdi. Sultan Mesut, *Akka

mendli emîrlerinin kendisine tâbi olmalarını sağlamıştır. Bu seferden sonra Mesut, *Ermeni* prensi II. Toros'un, *Anazarba*, *Misis*, *Tarsus* ve *Adana*'yı işgal etmek suretiyle, buralardaki *Bizans* hâkimiyetine son verdikten başka *Türkiye Selçuklu* topraklarına da saldırılarda bulunması üzerine, damadı *Danişmendli* Yağıbasan ile birlikte harekete geçti. Fakat Toros'un itaat arzetmesi üzerine, savaşmaksızın geri döndü. Bununla birlikte çok geçmeden Toros'un, *Haçlılarla* da işbirliği yapıp yeniden harekâta başlaması üzerine sultan, bu kez, daha büyük bir orduyla *Çukurova*'ya inip *Osmaniye*'ye kadar ilerleyerek istilâ etti; fakat bu sıralarda ortaya çıkan veba salgını, atları telef olan *Selçuklu* ordusunun yaya kalması ve ağırlaşan iklim şartları sebepleriyle, seferini tamamlayamadan geri dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden sultan, hastalandı, öleceğini anlayarak *Türkiye Selçuklu Devletini* üç oğlu (Kılıç Arslan, Şahinşah ve Dolat = Devlet) arasında bölüştürdü ise de seferlerinde daima beraber götürdüğü *Elbistan* meliki Kılıç Arslan'ı *Selçuklu* tahtına oturttu. Bu son icraatından çok geçmeden sonra sultan Mesut, 1155 yılında hayata gözlerini yumdu. *Romania* (*Romalılar* memleketi) adıyla anılan *Anadolu*, onun devrinde *Turkia (Türkiye)* olarak söylenip yazılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte *Anadolu* ülkesi, *İslâm* kaynaklarında *Diyarı Rum (Rum diyarı)* veya yalnızca *Rum* olarak kaydedilmiştir.

5.

SULTAN II. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDEKİ FETİHLER

Babası sultan Mesut tarafından, 1144 yılında, *Elbistan* melikliğine atanan Kılıç Arslan, *Haçlılara* karşı başarılı savaşlarda bulunmuş, hattâ onların elinde bulunan *Maraş*, *Göksun*, *Behisni*, *Râban* kent ve kalelerini fethetmeyi başar-

mıştı. Babasının *Çukurova* seferinden döndükten sonra 1155 yılında vefatı üzerine, *Konya Selçuklu* tahtına oturdu. Fakat çok geçmeden Kılıç Arslan, taht iddiasıyla harekete geçen kardeşi Dolat'ı etkisiz hale getirdikten sonra *Kayseri* ve *Elbistan*'a yürüyen *Danişmendli* Yağıbasan ile savaşa girişmek üzere idi ki, özellikle din adamlarının araya girmesiyle aralarında bir barış imzalandı. Öte yandan *Selçuklu* devletinin bu iç karışıklıklarını fırsat bilerek *Selçuklu* topraklarına saldırıp halkını süren *Selçuklu* vasalı (*Ermeni* prensi Toros'un kardeşi) Stefan'a karşı harekâta girişti; *Maraş* ve *Göksun*'a giren sultan, şehirden sürülenleri getirtip, mal ve mülklerine kavuşturdu; daha sonra *Pertus* kalesine çekilen Stefan'ı itaate mecbur ettikten sonra *Konya*'ya döndü (Ağustos 1157). Bununla birlikte o, devletin güney sınırlarını *Ermeni* saldırılarından korumak amacıyla, Sancarşah'ı *Ereğli*'ye, Argunşah'ı *Niğde*'ye ve Tuğrulşah'ı da *Elbistan*'a melik olarak atadı.

Nureddin Mahmut'la anlaşmazlık

Böylece *Ermenilere* karşı önlemler alan sultan, bu kez, güneyde *Selçuklu* topraklarına saldıran eniştesi *Musul* atabeki Nureddin Mahmud'a karşı *Haçlıların* da desteğini alarak kalabalık bir orduyla harekâta başladı, Bunun üzerine Nureddin, işgal ettiği *Selçuklu* memleketlerini boşaltıp çekilmek zorunda kaldı (1157). Öte yandan sultanın kuvvet ve kudretinin süratle artıp *Türkiye Selçuklu* devletinin sınırlarını genişletmesi üzerine, ona karşı *Bizans* imparatoru Manuel Komnenos ile *Musul* atabeki Nureddin Mahmut, bir ittifak yaptılar. Derhal askerî harekâta başlayan Manuel, *Ermenilere* karşı *Çukurova*'ya bir sefere çıktı ise de kendisine karşı başlatılan bir isyan sebebiyle geri *İstanbul*'a döndü. Fakat bir yıl sonra yeniden harekete geçerek ulaştığı *Eskişehir* yörelerinde *Selçuklu* kuvvetlerinin baskıları sonucunda, ol-

dukça ağır kayıplar verdi ve ağırlaşan kış şartları sebebiyle yeniden *İstanbul*'a döndü. Onun bu başarısız harekâtından faydalanan *Selçuklu* kuvvetleri, *Isparta* ve *Denizli* yörelerine kadar, birçok kez, akınlara giriştikleri gibi, *Danişmendli* emîri Yağıbasan da *Bafra* ve *Ünye*'yi elegeçirdi.

Yeni ittifaklar Danişmendlilerin sonu

Bunun üzerine Manuel, geniş bir siyasî saldırıya geçerek Kılıç Arslan'a karşı Yağıbasan, saltanata geçmesini destekleme vaadiyle sultanın kardeşi *Ankara* ve *Çankırı* meliki Şahinşah, *Kayseri Danişmendli* emîri Zünnun ve kardeşi *Malatya* emiri Zülkarneyn ile bir ittifak yaptıktan başka, güneyde *Haçlılardan* da yardım sağladı. Bu ciddi durum karşısında sultan, Manuel ve Yağıbasan'a özel elçiler gönderip (1160), "anlaşma" önerisinde bulundu ise de her ikisinden de red cevabı aldı. Bu arada o, *Konya*'ya gelmekte olan *Erzurum* emîri Saltuk'un kızı olan karısını tutsak alarak kardeşi Zünnun ile evlendiren Yağıbasan'a karşı harekete geçti ise de *Bizans* askerlerinden yardım alan Yağıbasan'a yenildi. Bu kez siyasî saldırıya geçen Kılıç Arslan, Nureddin Mahmud'un kardeşi emîr Mîran ile birlikte Manuel'e *İstanbul*'a giderek bir antlaşma yapmayı başardı. Çok geçmeden sultan, batı yönünden Yağıbasan'a karşı harekâta başlarken, doğudan da bu sıralarda, sultanın müttefiki durumunda olan *Harput Artuklu* emîri Kara Arslan, *Mardin* emîri Necmeddin Alpı ve *Erzen* ve *Bitlis* emîri Fahreddin Devletşah da saldırıya geçerek *Malatya* ili topraklarına girdiler; süratle ilerleyen sultan ise *Sivas*'ı elegeçirmişti. Öte yandan Yağıbasan, damadı Şahinşah'ın yanına *Ankara*'ya çekildi ve orada Ağustos 1164'de vefat etti. Bundan faydalanan Kılıç Arslan, derhal *Ankara* ve *Çankırı* illerine girerek kardeşi Şahinşah'a saldırıp yenilgiye uğrattığı gibi, *Danişmendlilerin* elinde bulunan *Elbistan*, *Darende*,

Gedük ve *Tohma* suyu yörelerini elegeçirdi (1165) ve nihayet *Kayseri* ve *Zamantı*'yı da alarak Zünnun'un *Danişmendli* emîrliğine son verdi. Daha sonraki yıllarda sultan (1171), *Malatya*'yı da *Danişmendoğullarından* almak suretiyle bütün *Anadolu*'da *Selçuklu* hâkimiyetini kurma yolunda önemli bir başarı elde etmiş oldu. Fakat öte yandan Nureddin Mahmut, kendisine sığınan Şahinşah, *Danişmendli* ve bir kısım *Artuklu* emîrleriyle Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak yaparak müttefiklerini, sultana tâbi olan *Sivas*'taki *Danişmendli* emîri İsmail'e gönderdikten başka sultana da "Zünnun'un *Kayseri*'ye dönmesini, Şahinşah'ın hapse atılan çocuklarının salıverilmesini" bildirdi. Sultanın pek olumlu bir cevap vermemesi üzerine atabek Nureddin, *Maraş*, *Göksun*, *Behisni* kent ve yörelerini elegeçirirken, *Sivas*'taki müttefikleri de *Kayseri*'ye doğru ilerlemekte idiler. Öte yandan Kılıç Arslan, Nureddin'in destek ve yardımlarıyla *Sivas*'ın Zünnun tarafından alınması ve Nureddin'in *Selçuklu* topraklarını istilâsı üzerine, harekete geçerek ona karşı yürüdü ise de aralarının bulunup "Nureddin'in işgal ettiği *Selçuklu* memleketlerini geri vermesi, sultanın da Zünnun'un *Sivas* ve diğer *Danişmendli* memleketlerinde hükümranlığını kabul etmesi" şartlarıyla bir antlaşma imzalandı. Fakat Nureddin'in 1174 yılında ölümü üzerine, Kılıç Arslan, bir yıl sonra (1175), başta *Sivas* olmak üzere, *Niksar*, *Komana*, *Tokat* ve yörelerini yeniden elegeçirdi, Zünnun da *Bizans*'a kaçıp sığınmak zorunda kaldı; böylece uzun yıllar *Anadolu* hâkimiyeti için *Selçuklularla* mücadelelere girişen *Danişmendli* ailesinin yönetim ve hükümranlıkları kesin olarak ortadan kaldırılmış ve dolayısıyla *Anadolu*'daki millî birliğin kurulmasında büyük bir engel aşılmış oldu.

Miryokefalon (Myriokephalon) Zaferi

Daha önce görüldüğü üzere, imzalanan antlaşma uyarınca *Selçuklu* - *Bizans* ilişkileri dostça sürdürülmekle birlikte *Bizans* sınırlarında özellikle *Eskişehir* yörelerinde yoğun bir şekilde çoğalan devlete

bağlı *Türkmen* kitleleri, *Denizli*, *Kırkağaç*, *Bergama* ve *Edremit*'e değin *Bizans* memleketlerine akınlarda bulunmakta ve özellikle kaleleri tahrip etmekte idiler. *Bizans* imparatoru Manuel, bu akınları durdurmak amacıyla *Anadolu*'ya yeni kuvvetler göndermekle birlikte düzenleyeceği bir sefer içinde askerî hazırlıklara başladı. Onun bu hazırlıklarını haber alan Kılıç Arslan, ona bir elçi heyeti göndererek "Daha önce yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini" önerdi; fakat imparator, "*Bizans*'a yöneltilen *Türkmen* akınlarının durdurulması, *Bizans*'a sığınan *Danişmendli* emîri Zünnun ile şehzade Şahinşah'ın daha önce yönetiminde bulunan memleketlerin *Bizans*'a bırakılması" şartlarıyla buna razı olacağını sultana bildirdi. Bu şartları kabule yanaşmayan sultan, atlı kuvvetler sevkedip *Denizli* yörelerine kadar olan *Bizans* topraklarını ağır bir şekilde tahrip akınlarına uğrattı. İmparator, *Bizans* kuvvetlerinin eşliğinde, önce şehzade Şahinşah'ı, daha sonra da Zünnun'u *Anadolu*'ya gönderme girişiminde bulundu ise de Kılıç Arslan'ın aldığı önlemler karşısında başarılı olamadı; Şahinşah ve Zünnun, yeniden *Bizans*'a kaçmak zorunda bırakıldılar. Bunun üzerine sultanın ikinci barış önerisini de reddeden Manuel, içinde, *Frank*, *Peçenek*, *Macar* ve *Sırp* kuvvetlerinin de bulunduğu büyük bir orduyla 1176 yılı ilkbaharında, harekete geçerek *Denizli* yönünde ilerledi; fakat uçlarda bulunan kalabalık *Türkmen* kuvvetleri, *Bizans* ordusunu şiddetle ve devamlı olarak yıpratmakta idiler. Kılıç Arslan, *Bizans* ordusunu, dar ve sarp *Kumdanlı (Miryokephalon)* vadisinde pusuya düşürerek yaptığı büyük bir meydan savaşında *Bizans*'a ağır bir darbe indirmiş, böylece *Malazgirt*'ten sonra *Bizans*'a karşı ikinci kez büyük bir zafer kazanılmış oldu (Eylül 1176). Ağır bir yenilgiye uğrayan Manuel, *Selçuklulara* karşı inşa ettirdiği *Eskişehir* ve *Ulu-*

borlu'nun doğusundaki *Sublaion* müstahkem mevkilerini yıktırmayı kabul ettikten başka, *Selçuklu* devletine savaş tazminatı olarak 100 bin altın ödemek zorunda kalmıştır. Bu zafer sonucunda, güya *Anadolu*'ya yeniden hâkim olmak isteyen *Bizans*'ın, bütün çaba ve girişimleri sona erdirilerek artık bundan sonra *Selçuklular* karşısında savunmada kalması sağlanmış ve dolayısıyla üstünlük yeniden *Türkiye Selçuklu* devletine geçmiştir. Zaferden sonra sultan Kılıç Arslan, başta *Bağdat Abbasî* halifesi olmak üzere, bütün *İslâm*, hükümdarlarına birer *fetihnâme* göndererek küffar *Bizans*'a karşı kazandığı büyük zaferi müjdelemiştir.

Selçuklu - Eyyubî ilişkileri

Sultan Kılıç Arslan, *Bizans*'a vurduğu bu büyük darbeden sonra hâlâ *Danişmendlilerin* elinde bulunan *Malatya* üzerine yürüyüp bir süre kuşattıktan sonra şehri *aman*'la teslim aldı (Ekim 1171) ve *Danişmendlilerin Malatya* kolu da böylece ortadan kaldırılmış oldu. Daha sonra Kılıç Arslan, *Eyyubî* hükümdarı Salâhaddin'e gönderdiği bir elçi aracılığıyla "Vaktiyle Nureddin Mahmut'un elegeçirdiği *Selçuklulara* ait *Râban* kalesinin geri verilmesini" istedi (1179), reddedilmesi üzerine, kalenin alınması için sevkedilen ordu, Salâhaddin tarafından yenilgiye uğratıldı. Bununla birlikte *Anadolu* birliğini kurmaya çalışan sultan, bir yıl sonra (1180) damadı *Diyarbakır* ve *Hasankeyf Artuklu* emîri Nureddin Muhammed'e karşı harekete geçti, o da, Salâhaddin Eyyubî'ye sığındı. Çok geçmeden Salâhaddin'in *Selçuklu* ülkesine yürümesi üzerine Kılıç Arslan, veziri İhtiyarüddin Hasan'ı göndererek Salâhaddin ile bir barış antlaşması imzalandı; böylece her iki hükümdarın arasındaki gergin hava ve savaş durumu ortadan kaldırılmış oldu. Bu antlaşmadan çok geçmeden sonra Kılıç Arslan ve Salâhaddin, özellikle *Çukurova*'daki *Türkmenlere* karşı saldırıya geçen *Ermeni* prensi II. Ru-

pen'e karşı birlikte harekete geçerek onu itaat altına aldılar. Fakat 1182 yılında, Salâhaddin'in *Diyarbakır* ve *Silvan* kalelerini alarak *Doğu - Anadolu*'ya hâkim olma çabaları üzerine, *Selçuklu - Eyyubî* ilişkileri yeniden bozulmaya başlayacaktır.

Selçuklu fetihleri sürüyor

Miryokefalon meydan savaşı yenilgisinden sonra *İstanbul*'a dönen Manuel'in, sultanla imzaladığı antlaşma şartlarını yerine getirmemesi üzerine Kılıç Arslan, Atabek adlı bir emîrin kumandasında sevkettiği *Selçuklu* ordusu, *Aydın*'a kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettiyse de bu emîr, çarpışmalarda hayatını kaybetti. Bununla birlikte *Selçuklu* istilâ ve fetih hareketleri sürüp gitmekte idi. Kılıç Arslan, Manuel'in ölümünden (1180) iki yıl sonra *Uluborlu*, *Kütahya*, *Eskişehir*, *Alaşehir* ve yörelerini fethederek *Selçuklu* sınırları içine aldı; hattâ bu arada *Antalya* da kuşatıldıysa da fethedilemedi. Sultanın *Bizans*'a karşı giriştiği bu askerî hareketler sırasında, *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Sancar'ın, *Karahıtay* ve *Oğuzlar* tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra *Türkistan*'dan *Anadolu* yönüne zaman zaman büyük *Türkmen* kitleleri göçe başladı; böylece *Anadolu*'da *Türk* nüfusu, *Bizans* aleyhine çoğaldı ve *Türkleşme* de sürat kazandı.

Sultan Kılıç Arslan'ın uzun, yorucu ve başarılı saltanat devresi sonunda yaşlanıp takattan düşmesi ve dolayısıyla seferlere gidememesi sebebiyle, oğulları arasında "*sultan olma*" arzusu ortaya çıktı. Kılıç Arslan, "devleti, hanedan mensuplarının, yani hükümdar oğullarının ortak malı" sayan eski *Türk* feodal devlet töresine uyarak, ülkeyi onbir oğlu arasında :

1 – Kutbeddin Melikşah'a *Sivas* ve *Aksaray*,

2 – Rükneddin Süleymanşah'a *Tokat* ve yöreleri,

3 – Nureddin Sultanşah'a *Kayseri* ve yöreleri,
4 – Mugiseddin Tuğrulşah'a *Elbistan*,
5 – Muizzeddin Kayserşah'a *Malatya*,
6 – Muhyiddin Mesut'a *Ankara*, *Çankırı*, *Kastamonu* ve *Eskişehir*,
7 – Gıyaseddin Keyhüsrev'e, *Ulubarlu* ve *Kütahya* yöreleri,
8 – Nasrüddin Berkyarukşah'a, *Niksar* ve *Koyluhisar*,
9 – Nizameddin Argunşah'a *Amasya*,
10 – Arslanşah'a *Niğde*,
11 – Sancarşah'a *Ereğli* ve güney uç bölgesi

olmak üzere, bölüştürdü ve onları buralara melik olarak atadı (1186). Böylece Kılıç Arslan, sultan olarak *Konya*'da oturmakta, oğulları ise kendisine tâbi birer melik olarak atandıkları şehir ve yöreleri yönetimleri altında tutmakta idiler. Bu hukukî statüye göre, her melik, kendi adına hutbe okutup para bastırmakta, yaptırdıkları binalara kitabe yazdırmakta ve hattâ komşu ülkelerle çeşitli ilişkilerde bulunmakta, fakat "*sultan*" unvanını kullanamamakta idiler. Böylece *Türkiye Selçukluları*, başkent *Konya*'ya bağlı onbir devlete ayrılmış oldu. Bu bölünmelere rağmen *Anadolu'da Selçuklu* ülkesi sınırları *Bizans*'a karşı korunduktan başka, fetihlere de devam edilmekte idi; *Bizans uç* bölgelerinde bulunan Gıyaseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleymanşah, *Karadeniz*, *Kastamonu*, *Safranbolu* ve *Batı - Anadolu*'da *Bizans*'a karşı başarılı mücadelelerde bulunarak birçok kent ve kaleleri fethettiler.

Haçlılarla mücadeleler

Salâhaddin Eyyubî'nin *Haçlılara* büyük darbeler indirmesi ve özellikle *Kudüs*'ü fethederek buradaki *Haçlı* krallığına son vermesi üzerine, *Avrupa*'dan *Alman* imparatoru Fredrick Barbaros komutasındaki büyük *Haçlı* ordusu 1190 yılında *Ana-*

dolu'ya gelip *Selçuklu* sınırlarına girdi; *Haçlılar*, imparatorun sultan Kılıç Arslan'la dost olması ve beraberinde, *Selçuklu* elçilerinin bulunması sebebiyle kolaylıkla yollarına devam edebileceklerini umuyorlardı. Fakat *Bizans* uç bölgelerinde bulunan *Türkmenler*, zaman zaman baskınlar yaparak onlara ağır kayıplar verdiriyorlardı. *Haçlılar*, ilk kez, *Akşehir* yörelerinde *Selçuklu* ordusuyla savaşa girdiler (1190). *Ankara* meliki Muhyiddin Mesut ile *Uluborlu* meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu savaşta *Selçuklu* ordusunun başında bulunduğu anlaşılıyor. Yapılan savaşta, her iki taraf da ağır kayıplar verdi, fakat *Selçuklu* kuvvetleri, üstün *Haçlı* ordusu karşısında, yeniden savaşmak üzere, *Konya*'ya çekildi. Fredrick Barbaros komutasındaki *Haçlı* ordusu ile melik Kutbeddin Melikşah'ın kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetleri arasında *Konya*'da yapılan savaş sonucunda, *Selçuklular* yiğitçe çarpışmalarına rağmen zırblı *Haçlı* kuvvetlerine karşı üstünlük sağlayamadı, bu sebeple Kılıç Arslan ve Melikşah, imparatorla barış yapmak zorunda kaldılar. Böylece *Uluborlu*, *Alaşehir* ve *Konya* savaşlarında ağır kayıplar veren *Haçlılar*, *Karaman* üzerinden *Çukurova*'ya indiler. Bilindiği üzere, Fredrick Barbaros girdiği *Silifke* çayında boğularak hayatını kaybetti.

Saltanat mücadeleleri

Sultan Kılıç Arslan, *Selçuklu* ülkesini onbir oğlu arasında bölüştürdükten birkaç yıl sonra kardeşler arasında saltanat mücadeleleri başladı. *Sivas* meliki Kutbeddin Melikşah, başkent *Konya*'ya gelip, babasını baskı altına alarak kendisini veliaht ilân ettirmeyi başardı (Ekim 1189). Daha sonra o, görünüşte babası adına hareket etmekte ise de diğer kardeşlerine karşı kendi saltanatını kurmada çaba göstermekte idi. Fakat sultan Kılıç Arslan, en küçük oğlu *Uluborlu* meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına giderek onu veliaht ilân etti ve onunla

birlikte *Konya*'ya yürüyüp hâkim oldu. Çok geçmeden Kılıç Arslan, Keyhüsrev'le birlikte *uç Türkmenlerinin* desteğini sağlayan öteki oğlu Melikşah'ın yönetiminde bulunan *Aksaray*'ı kuşatma sırasında hastalandı ve götürüldüğü *Konya*'da 80 yaşında olduğu halde, hayata gözlerini kapadı (Ağustos 1192); böylece veliaht Gıyaseddin Keyhüsrev, *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanı oldu. Sultan Kılıç Arslan, büyük siyasî ve askerî yeteneği, uzak görüşü yanında, yönetimi altında yaşayan çeşitli *Müslüman* ve *Hıristiyan* halklara ve bilim adamlarına karşı gösterdiği şefkat, hoşgörü ve âdil davranışlarıyla *Türk* tarihinin büyük hükümdarlarından birisi sayılır. *Danişmendli* hâkimiyetini ortadan kaldırarak *Türkiye*'de millî birlik, bütünlük ve güvenliği sağlamada büyük bir başarı elde etmişti. Onun 1176 yılında *Miryokefalon'da Bizans*'a ağır bir darbe vurarak devletin siyasî kuvvet ve kudretini doruk noktasına getirmesi, *Türkiye* tarihinin çok önemli bir dönüm noktasını oluşturur.

6.

I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İLK SALTANAT DEVRESİNDEKİ FETİHLER

Bizans'la mücadele sürüyor

Babası II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra *Türkiye Selçuklu* devleti sultanı olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, daha babasının sağlığında, melik olarak, uç bölgelerinde oturan *Türkmenlerin* büyük bir kısmı, kendisine tâbi olduğu halde, gerek *Bizans* ve gerekse *Haçlılara* karşı ağabeyileri Muhyiddin Mesut ve Kutbeddin Melikşah'la birlikte başarılı mücadelelerde bulunmuş idi. Sultan Keyhüsrev'in ilk saltanatı beş yıl (1192-1196) sürdü; bu süre zarfında, çeşitli sebeplerle diğer kardeşlerinin rekabet ve muhalefetleriyle pek karşılaş-

madı ve dolayısıyla tahtını korumada herhangi bir güçlük çekmedi. Böylece serbest kalan Keyhüsrev, *Bizans* imparatoru III. Aleksios'un, özellikle *Konya - İstanbul* arasında ticaret kervanı işleten *Selçuklu* tacirlerini hapsedip mallarına elkoyması üzerine, askerî harekâta başlayarak *Menderes* ırmağına kadar olan *Bizans* topraklarını fethetti, tutsak aldığı *Hıristiyan* halkı, vaktiyle imparator Manuel tarafından halkının *İzmit*'e sürüldüğü *Akşehir*'e yerleştirdi, onlara toprak, ziraat aletleri ve tohumluk dağıttırarak ziraat yapmalarını sağladı ve onlardan beş yıl vergi almadı. Böylece *Hıristiyanlar*, kendilerine iyi davranışlarda bulunan, refah ve mutluluğa kavuşturan sultana sonderecede bağlanıp sevgi duydular. Sultanın bu icraatını haber alan öteki *Hıristiyan* ahali, *Selçuklu* ülkesine yerleşmek üzere, sıkıntı içinde bulundukları kendi öz yurtlarını terkettiler, böylece birçok *Bizans* kenti boşalmış oldu (1196); hattâ bütün bu *Hıristiyan* ahali, sonradan *Bizans*'la barış yapılmasına rağmen memleketlerine geri dönmeyerek, mutlu yaşamlarını sürdürdükleri *Selçuklu* ülkesinde kalmayı yeğlediler. Bu olay, *Selçuklu* sultanlarının ülkedeki imar, iskân ve üretimi artırma yolunda nasıl yoğun bir çaba içinde olduklarını gösteren güzel örneklerden biri sayılır. Fakat çok geçmeden sultanın kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın, *Konya* üzerine yürüyerek *Selçuklu* tahtını elegeçirmesi sonucunda, I. Keyhüsrev'in ilk saltanatı sona ermiş oldu (1196).

7.
II. RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞAH DEVRİNDEKİ FETİHLER

Öteki kardeşleri arasında en yetenekli, kudretli, şair, bilim ve sanatla uğraşıp ilgi duyan Süleymanşah, *Tokat*'taki melikliği devresinde, diğer kardeşleriyle çatışmalara girmeyip

Bizans'la mücadeleler yaparak *Karadeniz* kıyılarına kadar (*Samsun*) olan yerleri fethetmiş idi. Daha sonra o, bazı kardeşleriyle de anlaşarak ordusuyla birlikte *Sivas* ve *Kayseri* üzerinden başkent *Konya* üzerine yürüyüp kuşatmaya başladı, sonunda kardeşi sultan Keyhüsrev'in şiddetle savunduğu şehri, "Sultan ve ailesine *aman* ile istediği yere gitmelerine izin vermesi" şartlarıyla teslim alıp *Türkiye Selçuklu* sultanı olarak tahta oturdu (1196). Çok geçmeden Süleymanşah, kardeşleri Arslanşah'tan *Amasya*'yı, Berkyarukşah'tan da *Niksar*'ı aldı; bu arada, diğer kardeşi *Elbistan* meliki Tuğrulşah ise kendisinin sultanlığını tanıyarak itaat etti.

Bizans ve Ermenilerle çatışma

Sultanın iç sorunlarla uğraşmasından istifade eden *Bizans* imparatoru III. Aleksios, *Karadeniz*'e gönderdiği bir donanmayla *Samsun*'daki ticaret gemilerine saldırarak mallarına elkoydurdu, bazılarını da tutsak aldı. Kendisine yapılan başvuru üzerine Süleymanşah, imparatora bir elçi heyeti gönderip "Mal ve alınan tutsakların geri verilmesini" bildirdi ve yapılan antlaşmayla *Bizanslılar*, *Selçuklu* devletine yıllık vergi ödedikten başka elegeçirdikleri mallar için de tazminat vermeyi kabul ettiler. Öte yandan sultan Süleymanşah'ın gerek iç mücadeleler ve gerekse *Bizans*'la meşgul olmasını fırsat bilen *Selçuklu* vasalı *Ermeni* prensi II. Leon, *Toros* dağlarından hareketle *Ereğli* ve *Kayseri*'ye kadar *Selçuklu* topraklarına saldırıya geçti. Bunun üzerine sultan, 1199 yılında, harekete geçerek *Ermenileri Torosların* güneyine sürdüğü gibi, *Adana*'ya değin ilerleyerek asi Leon'u yeniden itaat altına aldı.

Doğu ve Güney - doğu' daki fetihler, Gürcülerle savaş

Gerek *Bizans* ve gerekse *Ermenilere* karşı kazanılan bu siyasî ve askerî başarılardan sonra Süleymanşah *Türkiye*'de birliği kurma amacıyla, *Eyyubîlerin*, desteğiyle kendisine tâbi olmamakta direnen kardeşi *Malatya* meliki Muizzüddin Kayserşah'a

karşı harekete geçerek *Malatya*'yı kuşatıp elegeçirdi (Haziran 1200) ve devletinin sınırlarını sultan II. Kılıç Arslan zamanındaki *Fırat* ırmağı yörelerine kadar uzattı. Bunun üzerine *Erzincan* ve *Divriği Mengücüklü* hükümdarı Behramşah ve Turanşah, *Selçuklulara* tâbi oldukları gibi, *Harput Artuklu* emîri Nizameddin de sultana tâbiiyetini bildirdi. Süleymanşah, *Anadolu*'nun fethi sırasında *Erzurum* ve çevresinde kurulmuş olan *Türk Saltuklu* beyliğinin, kraliçe Thamara devrinde (1184-1211), *Gürcü* istilâ ve işgaline uğraması üzerine, *Gürcü* seferine çıkmaya karar verdi. Bu amaçla o, *Sivas*'ta ordusunu hazırladıktan sonra *Erzurum*'a yöneldi; bu sırada *Erzurum* meliki Behramşah ile öteki *Türk* hükümdarları kuvvetleriyle birlikte kendisine katıldılar. *Erzurum*'a gelen sultan, *Saltuklu* hükümdarı Nasruddin Muhammed'in olumsuz tutum ve davranışları üzerine, onu hapsedip bütün *Saltuklu* memleketlerini *Türkiye Selçuklu Devleti* sınırları içine almak suretiyle, bu ailenin buralardaki hâkimiyetine son verdi. Fakat onun asıl amacı, *Doğu - Anadolu* topraklarına sürekli saldırılarda bulunan *Gürcülere* karşı bir sefer düzenlemek idi. Bu seferin siyasî sebebiyle birlikte duygusal yanının da mevcudiyeti hakkında ilgili bazı kaynaklarda bilgiler yer almıştır. Rivayete göre, *Gürcü* kraliçesi Thamara, aşık olduğu Süleymanşah'a bir mektupla başvurup evlenmek istemiş, Süleymanşah'ın bunu reddetmesi üzerine kraliçe asker gönderip savaşa başlamıştır. Esasen Süleymanşah, beraberinde kardeşi Tuğrulşah, *Erzincan* meliki Behramşah, *Artuklu*, *Saltuklu* ve *Türkmen* kuvvetleri olduğu halde, *Gürcistan* üzerine yürümüştür. Elçiler aracılığıyla gönderilen karşılıklı sert mektuplardan sonra içinde, *Şamanî Kıpçakların* da yer aldığı *Gürcü* ordusu ile *Selçuklu* ordusu arasında, *Micingerd* kalesi yörelerinde, şiddetle yapılan bir savaş sonunda (1202), *Selçuklu* ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve Süleymanşah, beraberin-

deki emîr ve meliklerle birlikte *Erzurum*'a çekilmek zorunda kaldı. *Gürcülerin* baskınıyla başlamış olan bu savaşta, *Gürcüler* birçok *Türk* askeri öldürmüş, pek çok ganimet elegeçirip aralarında Behramşah'ın da bulunduğu tutsaklar almışlardır. Fakat Behramşah, daha sonra kurtuluş akçası karşılığında tutsaklıktan kurtulup *Erzincan*'a döndü. Bu *Gürcistan* bozgununa rağmen *Anadolu*'da *Selçuklu* hâkimiyeti devam etti. *Mardin Artuklu* emîri Artuk Arslan, *Mardin*'i kuşatan *Eyyubî* hükümdarı Meliküladil'e karşı Süleymanşah'a başvurduğu gibi, *Diyarbakır (Amid)* ve *Hasankeyf Artuklu* emîri II. Sökmen da *Selçuklu* tâbiiyetine girdi; böylece *Selçuklu* hükümranlığı, *Mardin* ve *Diyarbakır* yörelerine değin uzatılmış oldu. Bu arada *Samsat Eyyubî* hükümdarı Efdal da sultana bir elçi göndererek *Selçukluların* tâbiyeti altına girmeyi kabul ettiğini bildirdi. Bununla birlikte sultanı en çok düşündüren ve uğraştıran kardeşi melik Muhyiddin Mesut'un, *Ankara* başkent olmak üzere, *Eskişehir*, *Bolu*, *Çankırı* ve *Kastamonu* şehir ve yörelerini elinde tutup hâkimiyet sürdürmesi idi. Bütün amacı, *Anadolu*'da *Selçuklu* hükümranlık ve kudretini kurmak olan Süleymanşah, kardeşinin hâkimiyetine son vermek üzere, harekete geçip *Ankara*'yı uzun bir süre kuşatmaya tâbi tuttu ve sonunda, şehri elegeçirerek kardeşinin hükümranlığına son verdi. Kısa süren hükümdarlığı zamanında, *Türkiye Selçuklu Devletini* iç çatışmalardan kurtarıp millî birliği kurmada çok büyük başarılar kazanmış olan II. Rükneddin Süleymanşah, yeni bir *Gürcistan* seferine gitmekte iken *Konya - Malatya* arasında hastalanıp hayata gözlerini yumdu (6 Temmuz 1204), Cesedi *Konya*'ya getirilip kaledeki *Türbeye (Künbedhane)* gömüldü.

8.
I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANAT DEVRESİNDEKİ FETİHLER

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1196 yılında, *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanlığını kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'a bırakmak zorunda kalışından yeniden saltanata gelişi olan 1205 yılına kadar dokuz yıl süren macera dolu bir hayat sürdü. O, saltanatını yeniden elde etmek ümidiyle bir süre *Kozan*'da kaldıktan sonra kardeşleri Tuğrulşah ve Kayserşah'ın yanlarında *Elbistan* ve *Malatya*'da kaldıktan sonra *Eyyubî* hükümdarı Meliküladil'in yanına *Haleb*'e, daha sonra *Diyarbakır*'a ve oradan da *Ahlatşahı* Balaban'ın yanına gitti. Keyhüsrev, ziyaret ettiği hiç bir hükümdarın Süleymanşah'a karşı saltanatı elegeçirmede, kendisine yardımcı ve destek olmaması üzerine, *Ahlat*'tan *Karadeniz*'e giderek oradan bir gemiyle vaktiyle babası Kılıç Arslan'ın çok hürmet ve saygı gördüğü *İstanbul*'a giderek *Bizans*'a sığındı. Çok geçmeden imparator Aleksios, onu, *Bizans*'ın ilerigelen devlet adamlarından *Menderes vadisi (Milet)* hâkimi Manuel Mavrozomes'in kızı ile evlendirdi. Fakat o, *Haçlıların (Lâtinlerin) İstanbul*'u işgalleri üzerine (1204), kayınpederinin yanına *Menderes* vadisine gitmek zorunda kaldı. Öte yandan sultan Süleymanşah'ın ölümünden sonra küçük yaştaki III. Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılmasına karşı çıkan *Selçuklu* emîri Mubarizüddin Ertokuş ile *Selçukluların* hizmetine girmiş olan *Danişmendli* beylerinden Muzafferüddin Mahmut, Zahireddin İli ve Bedreddin Yusuf'un büyük çabaları sonucunda, kayınpederinin yanında bulunan Keyhüsrev, özel bir elçiyle *Selçuklu* tahtına oturmak üzere, *Konya*'ya davet edildi. Derhal hareketc geçen Keyhüsrev, daha önce meliklik yaptığı

Uluborlu'ya gelip burada hazırladığı ordusuyla *Konya* üzerine yürüyerek şehri kuşattı ise de içeri giremedi. Fakat bu sırada, babası Kılıç Arslan'ın askerî üssü olan *Aksaray*'da, *Sultan* olarak kendi adına hutbe okunması üzerine, bu kez, *Konyalılar*, *Aksaraylılardan* önce davranıp şehirde Keyhüsrev adına hutbe okuttuktan başka, tahta çıkarmak üzere, onu *Konya*'ya davet ettiler. Bunun üzerine Keyhüsrev, derhal şehre gelip *Türkiye Selçuklu Devleti* tahtına oturdu (Şubat 1205). Böylece sultan Gıyaseddin Keyhüsrev., ağabeyisi II. Rükneddin Süleymanşah tarafından siyasî birliği kurulmak suretiyle, sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir devletin sultanı oldu. Keyhüsrev, ilk iş olarak oğulları İzzeddin'i *Malatya*'ya, Alaeddin Keykubad'ı *Danişmend* iline, Celâleddin Keyferidun'u da *Koyluhisar*'a atadı; fakat bu kez onların, eski feodal statüde olduğu gibi, adlarına para bastırıp hutbe okutmalarına, başkentin izni olmaksızın komşu devletlerle savaş ve barış yapmalarına müsaade edildi; böylece onlar, merkeze bağlı birer vali sıfatıyla görevlerini sürdürmeye başladılar. Sultanın itaatli kardeşi Mugiseddin Tuğrulşah, yine *Saltuk* ilinde *(Erzurum)* melik olarak bırakıldığı gibi, öteki kardeşi Muizzeddin Kayserşah da *Urfa* yönetiminde bırakıldı. Ayrıca *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*'daki *Artuklu*, *Mengücüklü* ve *Eyyubî* emîrleri, "Kendisine tabi olduklarını" bildirdiler. Bu arada, *Gürcüler*'in *Azerbaycan*'la birlikte *Ahlatşahlar* ve *Saltuk* ilini istilâ edip yağma ve tahribatta bulunmaları üzerine, Tuğrulşah da onlara karşılık olarak *Gürcistan*'a saldırıp *Gürcüleri* bozguna uğratarak pek çok tutsak ve ganimetler elegeçirdi (1205).

Samsun'un kurtuluşu. Antalya'nın fethi

Haçlıların Bizans başkenti *İstanbul*'u işgal ile burada bir *Lâtin* devleti kurmalarından sonra Theodoros Laskaris, 1206 yılında, *İznik* ve yörelerinde bir devlet kurdu; ayrıca *Komnenos* ailesinden Aleksios ve

David, *Karadeniz* kıyılarında, başkenti *Trabzon* olan başka bir devlet kurup *(Rum Pontüs)* (1204-1461) sınırlarını genişletmeye başladılar. Fakat Aleksios'un bu yayılma ve genişleme politikası, *Türkiye Selçuklu* devleti aleyhine bir durum yaratmakta ve dolayısıyla *Asya*'dan gelip *Karadeniz* ve *Avrupa*'ya ulaşan uluslararası transit ticaret (kervan) yolunu tehlikeye düşürmüş bulunmakta idi. Bundan başka Aleksios'un *Samsun*'u işgale girişmesi üzerine, sultan Keyhüsrev, harekete geçerek yaptığı savaşta onu yenilgiye uğratıp *Samsun* ve yörelerini yeniden *Selçuklu* sınırları içine aldı; böylece *Asya - Avrupa* transit ticaret yolu da güvence altın alınmış oldu. Bu arada sultan, kayınpederi Manuel Mavrozomes'e *Denizli*, *Honas* ve denize kadar uzanan *Menderes* vadisini içine alan bölgenin yönetimini vermek suretiyle, gittikçe güçlenen Laskaris'in yayılma politikasına karşı bir tür önlem almış oluyordu. *Türkiye*'den geçen ticaret yollarının ekonomik açıdan önemini bilen sultan Keyhüsrev, *Samsun*'u kurtarmakla *Karadeniz* uluslararası ticaret yolunun güvenliğini sağladıktan sonra, bu kez, *Avrupa* ve *Mısır*'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeri olan ve dolayısıyla *Akdeniz*'de önemli bir ihracat ve ithalat limanı durumunda bulunan *Antalya*'nın fethine girişti. Bu sıralarda şehir, Aldo Brandini adlı bir *İtalya*'nın elinde bulunuyordu. *Anadolu*'nun diğer yörelerinde olduğu gibi, *Lâtin - Rum* yetki çatışması sebebiyle, *Antalya* yolu ve limanında güven kalmamış, özellikle *Asya* ve *Afrika*'dan gelen gemiler soyulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine derhal harekete geçen sultan Keyhüsrev, şehri şiddetle kuşatıp sıkıştırmaya başladı, fakat Aldo Brandini'nin *Kıprıs*'tan yardım alıp şiddetle direnmesi üzerine, başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte sultan, *Lâtin* yönetiminden memnun olmayan şehir *Rumlarının* daveti üzerine, kuşatmayı yeniden başlattı ve çok geçmeden

de şehri saldırıyla fethetti (5 Mart 1207); şehir valiliği ve kumandanlığına (sübaşı) Mubarizüddin Ertokuş'u atadı. *Akdeniz*'in önemli bir limanı durumunda olan *Antalya*'nın fethi sonucunda, *Türkiye Selçuklu* ülkesi, ekonomik bakımdan çok büyük gelişmeler gösterdi; böylece *Selçuklular*, ilk kez, *Avrupalılarla* ticari ilişkilere girip antlaşmalar yaptılar. Ayrıca sultan, daha önce, mal yüklü gamileri soyulan tacirlere tazminat ödenmesi hususunda özel bir buyruk çıkarttığı gibi, ticaret gemi ve kervanlarından alınan *bac* ve *geçiş vergilerini* de kaldırttı.

Ermeniler ve Bizans'la mücadeleler

II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan buhranlardan faydalanan vasal *Çukurova Ermenileri*, *Selçuklu* ülkesine saldırılarda bulunduktan başka *Toros* dağlarından geçen *Türkiye - Suriye* kervan yolunun güvenliğini de bozmaya başladılar, ayrıca *Göksun* ve *Elbistan*'a da baskınlar yaptılar. Bunun üzerine sultan Keyhüsrev, 1208/09 yılında, *Ermenilere* karşı harekâta girişti ve sıkışık duruma düşen *Ermeni* prensi Leon'la "*Selçuklu* vasallığına sadakat göstermesi, *Türkiye - Suriye* ticaret yoluna saldırmamaları" şartlarıyla bir barış imzaladı.

İznik imparatoru Laskaris, sultanın bu başarılı askerî hareketlerini ve fetihlerini, dolayısıyla *Selçukluların Anadolu*'ya hâkim bir duruma geçmelerini hoş karşılamıyor, buna karşı sultan Keyhüsrev de *İznik* devletinin kuvvetlenmesini istemiyordu. Bu sebeple sultan, *İstanbul Lâtin* imparatoru Henri ile bir antlaşma yaptı. Bu sırada *İznik* tahtını elegeçirmek isteyen III. Aleksios da sultana gelip yardım isteğinde bulundu. İşte bütün bu sebeplerle Gıyaseddin Keyhüsrev, beraberinde Aleksios olduğu halde, Laskaris'e karşı harekete geçerek *Denizli - Ladik* arasındaki yörede giriştiği savaşta, *Selçuklu* ordusu, galip durumda iken, bizzat çarpışmalara katılan sultanın şehit edilmesi üzerine,

paniğe kapılıp geri çekilmeye başladı. Savaşta *Bizans* ordusu da çok ağır kayıplara uğradı, öyleki hangi tarafın galip ya da mağlup olduğu anlaşılamadı (5 Haziran 1211). Daha sonra sultanın cesedi, *Konya*'ya getirtilip *Sultanlar Türbesine* defnedildi.

9.

1. İZZEDDİN KEYKÂVUS DEVRİNDEKİ FETİHLER

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit olarak ölümünden sonra *Kayseri*'de toplanan devlet erkânının Keyhüsrev'in büyük oğlu *Malatya* meliki I. İzzeddin Keykâvus'u saltanat tahtına geçirmeye karar verip onu *Kayseri*'ye davet etmeleri üzerine, şehre gelen Keykâvus, 20 Temmuz 1211'de törenle *Selçuklu* tahtına oturdu. Fakat çok geçmeden o, kardeşi *Tokat* meliki Alâeddin Keykubad ve yandaşlarının taht iddia ve girişimlerini bertaraf ettikten sonra *Konya*'ya gelip büyük bir törenle burada da *Selçuklu* tahtına oturdu, devlet erkânına hil'atler verdi, emîrlerin dirliklerini *(ıkta)* birer menşûrla yeniledi; sultan ayrıca Bağdat Abbasî halifesi Nâsır Lidillah ile diğer komşu ülke hükümdarlarına, tahta geçtiğini bildiren özel mektuplar gönderdi. Buna karşılık olmak üzere bu hükümdarlar da kendisine değerli armağanlarla kutlamalarda bulunmak amacıyla özel elçiler gönderdiler. Bu arada *İznik* imparatoru Laskaris de sultana, beraberinde *Alaşehir* savaşında tutsak alınan Seyfeddin Ayaba, 30 bin altın ve çok değerli armağanlar bulunan özel bir elçi gönderdi; elçi, imparator adına babasının şehit olması dolayısıyla sultana başsağlığı dileğinde bulunduktan başka tahta geçişini de kutladı ve barış önerisinde bulundu. Sultan, Laskaris'in bu önerisini, o zamanki siyasî şartlara uygun bularak kabul etti, böylece her iki devlet arasında bir barış antlaşması imzalandı.

Sultan İzzeddin Keykâvus, ülkede huzursuzluğa sebep olan kardeşi Alâeddin Keykubad'ı tam anlamıyla itaat altına almak amacıyla *Ankara* üzerine yürüyerek onu kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Çok geçmeden Keykubad, "kendisine ve halka dokunmayıp kenti vermesi" şartıyla sultana teslim oldu (1212-13). Daha sonra İzzeddin Keykâvus, ülkesinin iç ve dış sorunlarını olumlu bir şekilde çözümledikten sonra özellikle *Türkiye* topraklarında yoğunlaşan uluslararası ticaret yolları dolayısıyla, vaktiyle babası sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in uyguladığı siyaseti sürdürerek birtakım ekonomik girişim ve etkinliklerde bulundu. Şöyleki : Önce sultan, *Avrupa*,-*Türkiye* arasında bir ticaret köprüsü durumundaki *Kıprıs* kralı Hugue ile ilişkiler kurarak bir ticaret anlaşması imzaladı (Ocak 1214); böylece babası Keyhüsrev'in *Antalya*'yı fethinden beri *Selçuklu-Kıprıs* krallığı arasında oluşturulan dostluk ve antlaşma yenilenmiş oldu. Bu antlaşmayla "her iki devlete ait tacirler, birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkmaları, ticaret yapmaları, batan gemilerin mallarına elkonulması, korsan saldırılarına uğrayan tacirlere her iki ülkeye sığınması hakkının verilmesi, ölümleri halinde ise onlara ait her türlü mal varlığının ait olduğu devlete teslimi" sağlanmış oldu. Ayrıca sultanın, *Venediklilerle* de bir ticaret antlaşması yaptığı belirtilmiştir.

Sinop'un fethi

İzzeddin Keykâvus, *Akdeniz*'de *Türkiye* ticaretini güven altına alıp işler hale getirdikten sonra uluslararası ticaret yoluyla doğrudan doğruya ilgili bulunan *Sinop*'un da *Selçuklu* sınırları içine alınmasını gerekli görüyordu. *İznik* ve *Trabzon Rum* devletleri arasında bu bölge hâkimiyeti uğruna sürdürülen çekişmeler sebebiyle *Sinop* ve çevrelerinde güvenliğin bozulması ve dolayısıyla ticaret yolunun işlerliğini kaybetmesi üzerine

sultan, *Sinop* hakkında geniş bilgi topladı ve *Sivas*'ta hazırladığı ordusuyla *Sinop*'a yöneldi. Bu sırada, *Sinop*'u almak için harekete geçen *Trabzon Rum* hükümdarı Aleksios, avlanmakta iken *Selçuklu* kuvvetleri tarafından tutsak alınıp sultana getirildi. Şehrin fethinde yardımcı olur ümidiyle sultan, Aleksios'la birlikte *Sinop*'a yürüyüp kuşatmaya başladı, fakat Aleksios'un şehrin alınması hususundaki girişimi olumlu bir sonuç vermedi. Bununla birlikte emîr Behram'ın limandaki gemileri yaktırmak suretiyle, *Sinop*'un denizden olan bağlantısını kesmeyi başarması sonucunda, "Aleksios'un *Selçuklu* vasallığını kabul ile *Trabzon*'a dönmesini isteyen kimselerin şehirden çıkmalarına izin verilmesi" şartlarıyla *Sinop*, sultana teslim edildi (3 Kasım 1214). Sultan, birkaç gün *Sinop*'ta kalarak şehrin yönetimi, imarı, kültür ve ticaret işlerinin düzene konulması hususunda emirler verip bazı girişimlerde bulunduktan sonra şehirden ayrıldı. Bu fetih dolayısıyla sultan, *Gâlip Sultan (Sultanü'l-gâlib)* ünvanını aldı.

Sinop'un fethinden sonra sultan İzzeddin Keykâvus, ülkenin iç sorunlarıyla uğraşmasından istifadeyle *Ulukışla*, *Ereğli*, *Karaman* il ve kalelerini işgal etmiş olan *Selçuklu* vasalı *Ermeni* prensi Leon'a karşı harekete geçip işgale uğrayan yerleri yeniden elegeçirdi (1215/16); böylece *Ermeniler Torosların* ötesine atılmış oldu.

Antalya'nın kurtarılışı ve Ermeni seferi

Bu sıralarda, daha önce Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde, *Selçuklu* hâkimiyetine geçtiğini gördüğümüz (5 Mart 1207) *Antalya*'daki *Hıristiyanlar*, *Selçuklu* muhafız kuvvetlerini gafil avlayıp şehri elegeçirmişlerdi. Bunun üzerine *Konya*'da düzenlediği ordusuyla derhal harekete geçen sultan, *Bizans* ve *Haçlılar* tarafından savunulan şehri denizden ve karadan şiddetle kuşattı ve çok geçmeden de *Antalya*'yı yeniden fethetmeyi

başardı (22 Ocak 1216). Şehir sübaşılığına işbilir ve deneyli kumandanı Mubarizüddin Ertokuş'u atadıktan sonra *Konya*'ya döndü.

Sultanın *Antalya* seferi sırasında, *Çukurova Ermenilerinin Antakya*'yı işgal etmeleri üzerine, *Haçlılarla* olan antlaşmaları bozulmuş, bu sebeple her iki taraf arasında şiddetli bir gerginlik ve düşmanlık ortaya çıkmıştı. Ülkenin güneyinde cereyan eden bu olayları gözden uzak tutmayan ve durumu fırsat bilen sultan, 1216 yılı ilkbaharında, ordusuyla *Kayseri* üzerinden *Maraş*'a gelip *Yabanlu* ovasında karargâh kurdu. Bu arada o, *Haleb Eyyubî* hükümdarı Meliküzzahir'e "*Ermenilere* karşı ortak askerî harekâta girişmesini" bildirdi. Fakat bu hükümdarın çeşitli sebeplerle harekâta başlamaması ve çok geçmeden de ölümü (Ekim 1216) üzerine, İzzeddin Keykâvus, *Maraş Selçuklu* emîri Nusretüddin'le birlikte *Ermeni* topraklarına girerek *Çınçın* ve *Saimbeyli (Haçın)* kalelerini fethetti. Daha sonra sultan, Leon'un kuvvetlerini, *Toros* dağlarında, *Ceyhan* ırmağı üzerindeki *Keban (Gaban)* kalesi yörelerinde, ağır bir yenilgiye uğrattı ve birçok ilerigelen *Ermeni* prensini de tutsak aldı. Bu yenilgi üzerine Leon, sultana değerli armağanlar gönderip af diledi ve "*Ermeni* tutsakların başvergisi karşılığında salıverilmesi, bazı sınır kalelerinin *Selçuklulara* bırakılması, *Ermeni* krallığının yeniden *Selçuklu* tâbiiyetine girmesi, gerektiği durumlarda 500 *Ermeni* askerinin *Selçuklu* hizmetine verilmesi, her yıl 20 bin altın vergi ödenmesi ve sultanın, Leon'u, vasal *Kozan Ermeni* kralı olarak tanımasını içeren bir menşur vermesi" şartlarıyla bir barış antlaşması imzalamak zorunda bırakıldı (1218). Böylece *Ermeniler*, bir kez daha *Türkiye Selçuklu* devletinin tâbiiyeti altına alındığı gibi, *Türkiye - Suriye* ticaret yolu da güvence altına alınıp işler bir duruma getirilmiş oldu.

Eyyubîlerle ilişkiler

Düzenlediği bu seferler dolayısıyla yorgunluğunu gidermek ve kışı geçirmek üzere, *Antalya*'ya giden sultan İzzeddin Keykâvus, bu arada, *Erzincan Mengücüklü* hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun'la da evlenmişti. Sultan, *Antalya*'da bulunduğu sıralarda bile, ülke işleriyle yakından ilgileniyor ve özellikle *Haleb* üzerinde yoğunlaşan olayları dikkatle izliyordu : *Haleb Eyyubî* hükümdarı Meliküzzahir'in ölümü ve yerine küçük yaşlardaki oğlu Melikülaziz'in tahta geçmesini fırsat bilen komşu devlet hükümdarları, *Haleb*'i ele geçirme planları hazırlamakta idiler. Bunun üzerine bir kısım *Haleb* emîrlerinin, şehri teslim etmek üzere sultanı *Haleb*'e davet etmeleri sonucunda, derhal harekete geçen İzzeddin Keykâvus, *Samsat Eyyubî* hükümdarı melik Efdal ile "*Haleb*'i kendisine bırakması, buna karşılık *Selçuklu* tâbiiyetine girmesi ve nihayet melik Eşref'in elindeki *Urfa* ve *Harran* illerinin *Selçuklu* hâkimiyetine geçmesi" şartlarıyla bir antlaşma yaptıktan sonra kuvvetleriyle kendisine katılan Efdal, *Maraş* emîri Nusretüddin ve diğer *Selçuklu* emîrleriyle *Elbistan* üzerinden geçerek *Merzuban*, *Râban* ve *Telbâşir* kalelerini fethetti. Sultanın *Telbâşir*'i emîr Nusretüddin'e vermesi üzerine melik Efdal, sultanın *Haleb*'i kendisine vermeyeceği hissine kapıldı; ayrıca sultana karşı çıkanlar da melik Eşref üzerinde olumsuz propagandalara giriştiler. Öte yandan *Haleb* hükümdarı Melikülaziz'in atabeki Şihabüddin Tuğrul, *Diyarbakır* hâkimi melik Eşref'e başvurup yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine melik Eşref, *Mardin Artuklu* emîri Artuk Arslan'la birleşerek *Haleb*'e yönelmiş idi; bu sıralarda sultan, *Menbic*'i fethetmiş bulunuyordu. Bu arada Melikülaziz'e bağlı *Derbesak* emîri Alemüddin Kayser ve *Behisni* emîri Altunboğa isyan ile sultana katıldılar. Fakat Mubarizüddin Behramşah kumandasındaki

Selçuklu kuvvetlerinin, melik Eşref tarafından yenilgiye uğratılıp tutsak alınması, melik Efdal'in melik Eşref ile birleşmesi, gönderilen casusların sultan aleyhine geniş çapta propaganda faaliyetinde bulunmaları, bunların, "sultanın, *Haçlıları Dimyat* seferine teşvik ettiği "haberleri karşısında, ihanete uğradığını anlayan sultan İzzeddin Keykâvus, *Menbic*'ten geri dönmek zorunda kaldı; bunu fırsat bilen melik Eşref, kendisini bir süre izledi ve fethedilen kaleleri yeniden elegeçirdi. Şimdiye dek giriştiği bütün seferlerden başarı ve zaferle dönmüş olan sultan, ihanete uğradığını sabit bir fikir haline getirmiş, bu nedenle ağır bir ruhî bunalıma kapılmış, bu sebeple şüphelendiği bazı emîrlerini bir evde toplattırıp yaktırmak suretiyle öldürtmüştür. Sözkonusu başarısızlığı bir türlü kabullenemeyen sultan Keykâvus, yeni bir intikam seferi düzenledi; bu arada da *Diyarbakır Artuklu* emîri Nâsırüddin Mahmut, *Erbil* hükümdarı Muzaffirüddin Gökböri ve diğer bazı yöresel emîrlerle, gittikçe kudreti artan melik Eşref aleyhine antlaşmalar yaptı. Daha sonra müttefiklerinin de katıldığı büyük bir orduyla *Malatya*'ya ulaştı. Fakat şiddetlenen hastalığı sebebiyle tedavi için getirildiği *Viranşehir*'de vefat etti. Cesedi, *Sivas*'ta yaptırdığı *Dârüşşifa*'daki türbesine gömüldü (Aralık/Ocak 1220).

10.

I. ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİNDEKİ FETİHLER

Sultan İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra *Selçuklu* tahtına geçecek bir oğlunun olmaması, veya rivayete göre, çok küçük yaşta bulunması sebebiyle, *Selçuklu* ailesinden sultan olacak birisinin tespiti için başta vezir Mecdüddin Ebûbekir olmak üzere, devletin ilerigelen erkânı toplanıp saltanat adayları olan *Erzurum* meliki Mugisüddin Tuğ-

rulşah, *Koyluhisar* meliki Celâleddin Keyferidun ve *Minşar* kalesinde hapiste bulunan Alâeddin Keykubad'ın durumlarını müzakere ettiler ve sonunda Alâeddin Keykubad'ın tahta geçirilmesine karar verdiler. Derhal hapisten çıkartılan Alâeddin Keykubad, *Sivas*'a gelerek büyük bir törenle *Türkiye Selçuklu* tahtına oturdu. Bir süre sonra başkent *Konya*'ya gelen sultan, burada da daha büyük ve görkemli bir törenden sonra saltanat tahtına çıktı.

Moğol tehlikesine karşı önlemler

Bu sıralarda *Moğollar*, büyük istilâ hareketlerine başlayıp *Kafkasya* ve *Kırım*'a kadar *Asya* ve *Doğu - Avrupa*'yı tarümar etmekte idiler. Bu durum karşısında sultan Alâeddin Keykubâd, sözkonusu istilânın *Türkiye*'ye de yöneltilebileceği düşüncesiyle, siyasî ve askerî önlemler alma gereğini duydu. O, ağabeyi İzzeddin Keykâvus zamanında ilişkilerin bozulduğu *Eyyubîlerle* (Melik Eşref) evlilik suretiyle dostluk kurdu (1221), ayrıca *Konya*, *Kayseri* ve *Sivas* gibi büyük ve önemli kentlerin sur ve kalelerini yeniden ve süratle inşa ettirdi. Öte yandan *Abbasî* halifesinin de sultandan askerî yardım istemesi üzerine, sultan, emîr Balaban Kutluğ'un komutasında beş bin kişilik bir *Selçuklu* askerî birliğini *Bağdad*'a gönderdi. Bununla birlikte sultan, *Moğollarla* dostane bir siyaset uygulamayı yeğliyordu. Fakat *Moğolların Bağdad*'ı istilâdan vazgeçmesi üzerine halife, bu sırada *Erbil*'e gelmiş bulunan *Selçuklu* kuvvetlerinin geri dönmesini bildirdi. Sultan Alâeddin Keykubad, herhangi bir *Moğol* saldırısına karşı ülkede savunma önlemleri aldıktan ve özellikle *Konya* surlarının yenilenme işini bitirdikten sonra yazı, *Kayseri*'de geçirdi ve daha sonra da ülke için *Moğol* tehlikesinin şimdilik mevcut olmaması sebebiyle *Alanya (Kalonoros, Alâiyye)*'nın fetih seferine çıktı.

Alanya'nın fethi

Bu sırada *Alanya*, Kyr Vart adlı birisinin elinde idi; *Antalya* - *Alanya* arasındaki *Alara* kalesi de Kyr Vart'ın kardeşinin yönetiminde bulunuyordu. Ordusuyla şehre erişen sultan Alâeddin Keykubad, *Alanya*'yı karadan ve denizden şiddetle kuşattı; şehir, saldırıyla alınmak üzere idi ki, Kyr Vart, *Antalya* sübaşısı Mubarizüddin Ertokuş'a başvurarak "Hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık *Akşehir* ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi ve kızını sultana vermesi şartlarıyla kenti, sultana teslim edeceğini" bildirdi. Durum sultana arzedildi, onayı alınınca da *Selçuklu* ordusu şehre girip teslim aldı. Daha sonra şehre giren Alâeddin Keykubad, "şehrin *Kalonoros* adının, kendi adına izafetle *Alâiyye* olarak değiştirilmesini, kale ve şehrin imar ve inşasını ve bir tersane yapılmasını" bir fermanla emretti (1223), daha sonra kışı geçirmek üzere *Antalya*'ya gitti; bu arada yolu üzerindeki *Alara* kalesi de fethedildi. Böylece yeniden inşa ettirilen (Saray, cami, medrese, hamam vs.) *Alanya*, ortaçağlarda, *Akdeniz*'in ihracat ve ithalatın yapıldığı çok önemli bir ticaret limanı olarak büyük iktisadî faaliyetlerin merkezi durumuna geldikten başka, *Selçukluların* denizciliğe başlamaları yönünden de önemini bir kat daha artırmıştır.

Devlet yöneticileri arasında anlaşmazlık

Alâiyye'nin fethinden çok geçmeden sonra sultanla, devletin ilerigelen emîrleri durumunda olan Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mubarizüddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca vs. gibi emîrler arasında bir siyasî yetki ve hâkimiyet çatışması ortaya çıktı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanından beri sultanların *Selçuklu* tahtına çıkmalarında büyük rol oynayan bu emîrler, âdeta bir sultan gibi hükmetmeye, her fırsatta doğrudan doğruya devlet işlerine karışmaya başladılar, hattâ günlük yaşantıları bile sultanınkinden daha görkemli

idi, bu sebeple de muhafız ve yandaşlarının sayıları günden güne artmakta idi. Böylece sultanın ülke ve devlet üzerindeki hükümranlığı ikinci dereceye düşmüş gibiydi. Onların bu tutum ve davranışlarından haberdar olan sultan, onlara karşı hemen doğrudan bir müdahaleye girişmeyerek durumu şimdilik böylece idare etmekte, ancak özel meclislerde onlardan şikâyette bulunmakta idi. Fakat adları geçen emîrler, Seyfeddin Ayaba'nın *Kayseri*'deki köşkünde, hile ile sultanın davet edileceği bir şölen düzenlemeye ve bu sırada da sultanı tahttan indirip küçük kardeşi *Koyluhisar* meliki Celâleddin Keyferidun'u *Selçuklu* tahtına çıkarmaya karar verdiler. Fakat durum, sultanın yakını nâip Hokkabazoğlu Seyfeddin tarafından öğrenilip, *Antalya*'da bulunan sultana bildirilince sultan, derhal *Antalya*'dan *Kayseri*'ye gelerek, sayıları takriben 24 kişi olduğu rivayet edilen bu emîrleri, bazılarını öldürtmek, bazılarını da hapse attırmak suretiyle, bertaraf etti (Haziran 1223). Böylece devlet içinde devlet durumunda olan bu emîrlerin ortadan kalkmasıyla *Türkiye Selçuklu* devletinin merkeziyetçi yönetimi, yani sultanın hükümranlığı, daha kuvvetli ve kudretli bir duruma gelmiş ve ülke, yeniden siyasî huzura kavuşmuş oldu.

Ermeni seferi

Sözkonusu bu iç buhranı böylece bertaraf etmeyi başaran sultan Alâeddin Keykubad, *Türkiye - Suriye* kervan yolunu keserek tüccar mallarına elkoyan ve dolayısıyla *Selçuklu* ticaretine engel olan *Çukurova Ermenilerine* karşı bir sefer düzenlemek zorunda kaldı. Bu sırada, ölen kral Leon'un kızı İsabelle'in *Antakya Haçlı* prensi IV. Bohémond'un oğlu Philip ile evlenmesi sebebiyle *Haçlılar*, *Ermeni* memleketlerini işgale giriştiler. Bunun üzerine hapse attıkları Philip'i kurtarmak isteyen Bohémond'un, *Ermenilere* karşı, sultanla bir antlaşma yapmasına karşılık *Ermeniler* de *Haleb Eyyubî* hükümdarı Şihabüddin

Tuğrul ve *Kıprıs Haçlılarıyla* bir ittifak yaptılar (1225). Derhal harekete geçen sultan, emîr Mubarizüddin Çavlı, babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi olan Komnenos Mavrozomes ve Mubarizüddin Ertokuş kumandasında olmak üzere, karadan ve denizden kuvvetler sevkedip *Ermeni* ve *Kıprıs Haçlılarına* karşı askerî harekâta girişti. Emîr Ertokuş, denizden *Manavgat*, *Anamur* vesair kıyı kalelerini fetihle *Silifke*'ye kadar ilerlerken, karadan harekete geçen öteki *Selçuklu* ordusu da *Göksu* ve *Silifke* üzerinden *Çukurova*'ya indi ve *Çınçın* kalesini fethetti. Bunun üzerine, bu sıradaki *Ermeni* kralı olan Hetum, sultana başvurup "*Selçuklu* vasallığını yeniden kabul ile birçok önemli kaleleri *Selçuklulara* bırakmak, gerektiğinde bin kişilik bir *Ermeni* kuvveti göndermek, her yıl ödenen vergiyi iki katına çıkarmak" şartlarıyla bir barış imzalamak zorunda bırakıldı (1225). Böylece *Çukurova Ermeni* krallığı yeniden, fakat bu kez daha ağır şartlarla *Türkiye Selçuklu* devletine tâbi olduğu gibi, *Türkiye - Suriye* ticaret yolu da güvence altına alınıp tekrar işler bir duruma getirilmiş oldu. Sultan, *İçel* bölgesinin yönetimini emîr Kamerüddin Lala'ya bırakıp özellikle uçlarda yoğunlaşan *Türkmenleri* buralara yerleştirdikten sonra *Türkiye*'nin doğu bölgelerinde vukuubulan olaylar dolayısıyla ordusuyla buradan ayrıldı.

Artuklu ve Eyyubîlerle ilişkiler

Sultan Alâeddin Keykubad, bu başarılı seferden sonra kış boyunca hazırladığı ordusuyla, *Selçuklu* vasallığından çıkıp *Mısır* hükümdarı Meliküladil'e tâbi olduktan sonra *Moğollardan* kaçıp *Azerbaycan*'a gelerek *Doğu - Anadolu*'daki siyasî olaylara karışmaya başlayan Celâleddin Harezmşah ile kendisine ve melik Eşref'e karşı bir ittifak yapan *Diyarbakır Artuklu* emîri Mesut'a karşı harekete geçti (1226); beraberinde emîr Esedüddin Ayaz ve Mubarizüddin Çavlı olduğu halde,

Malatya'ya geldi. Sultanın emîr Çavlı ve Ayaz kumandasında sevkettiği kuvvetler, Mesut'a ait *Adıyaman*, *Kâhta* ve *Çemişkezek* kalelerini kuşattılar. Sıkışık duruma düşen Mesut, siyaset değiştirerek bu kez, melik Eşref'e başvurdu. Bunun üzerine melik Eşref, sultana elçi gönderip "Emîr Mesut'a karşı giriştiği askerî harekâtı durdurmasını ve elegeçirdiği yerleri terketmesini" bildirdi ise de buna sonderecede kızan Alâeddin Keykubad, harekâtına devam etti ve yapılan savaşta, 16 bin kişiden oluşan *Eyyubî* ve *Artuklu* ordusu kesin bir şekilde bozguna uğratıldı; böylece, çok geçmeden, *Adıyaman*, *Kâhta* ve *Çemişkezek* kaleleri kolaylıkla fetholunarak *Selçuklu* devleti sınırları içine alınmış oldu (Ağustos 1226). Fakat elde ettiği bütün bu askerî başarılara rağmen Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harezmşah'ın *Doğu - Anadolu* sınırlarına ulaşması ve özellikle *Moğol* tehlikesinin başgöstermesi karşısında, *Eyyubîler* ve *Artuklularla* dostça ilişkiler kurmayı yeğledi ve hattâ Meliküladil'in kızı Gaziye Hatun'la da evlenmek suretiyle (1227), bu dostluğu daha da kuvvetlendirdi.

Mengücüklülerle ilişkiler

Bu sıralarda *Doğu - Anadolu*'da taht kavgaları ve dolayısıyla siyasî değişikliklerin olması, sultan Alâeddin Keykubad'ın dikkatinden kaçmamakta idi : *Türkiye Selçuklu* devleti vasalı *Erzincan Mengücüklü* emîri Fahreddin Behramşah'ın ölümünden (1225) sonra *Mengücüklü* tahtına oğlu Davudşah geçti ve aynı yılda, *Erzurum Selçuklu* meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ın ölümü üzerine de yerine, oğlu Cihanşah melik oldu. *Türkiye Selçuklu* devletine tâbilikten ayrılmak isteyen yeni *Mengücüklü* hükümdarı Davudşah'ın *Selçuklu* vasallığından ayrılması girişimlerini hoş karşılamayan *Mengücüklü* emîrleri, kendisini uyardılarsa da o, bunları dinlemedi, hattâ bazılarını da hapse attırdı. Fakat onun baskı ve izlemelerinden kurtulan

bazı emîrler, sultana sığınıp durumu ona anlattılar. Bunun üzerine Davudşah, birçok değerli armağanlarla, bu sırada *Kayseri*'de bulunan sultanın katına çıkıp tâbiiyetini arzetti. Fakat bununla beraber *Erzincan*'a dönen Davudşah, bu kez, *Erzurum* meliki Cihanşah'ı, sultana karşı kışkırttıktan başka Celâleddin Harezmşah ve *Eyyubî* hükümdarı melik Eşref'e de başvurarak sultana karşı onların yardımlarını istedi. Bu sıralarda *Akdeniz* kıyılarında bulunan Alâeddin Keykubad, Davudşah'ın bu girişimlerini haber alınca derhal *Kayseri*'ye gelip hazırladığı ordusunu Davudşah'a karşı *Erzincan*'a gönderdi, *Mengücüklü* kale ve kentleri birer birer elegeçirildi, bu arada sultanla görüşme isteği reddedilen Davudşah, *Selçuklu* muhafızlarının eşliğinde kendisine dirlik olarak verilen *Ilgın*'a gönderildi. *Erzincan Mengücüklü* devletinin böylece ortadan kaldırılmasından sonra sultan, melik Muzaffirüddin Muhammed'in yönetimindeki bu beyliğin *Şebinkarahisar* kolunun hüküm sürdüğü yerleri, devletin sınırları içine almak üzere, Mubarizüddin Ertokuş'u görevlendirdi. Derhal harekete geçen *Selçuklu* ordusuna karşı direnmenin faydasızlığını anlayan Muzaffirüddin, teslim oldu ve kendisine dirlik olarak verilen *Kırşehir*'e gitti. Böylece *Mengücüklü* beyliği, *Divriği* kolu dışında, ortadan kaldırılmış oldu. Sultan, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i, *Mengücük* iline melik, Ertokuş'u da ona atabek olarak atadı. Çok geçmeden sultan, *Eyyubîlere* tâbi olan amcasının oğlu Rükneddin Cihanşah'ın yönetimindeki *Erzurum*'u da almak için harekâta başladı ise de Cihanşah'ın kendisine tâbiiyet arzetmesi, dolayısıyla herhangi bir çatışmaya girmek istememesi sebebiyle harekâtı durdurdu, böylece *Eyyubîlerle* dostluk ilişkilerini korumuş oldu.

Suğdak seferi

Moğolların, Türkistan'dan *Güney - Rusya (Kıpçak ili)*'ya kadar uzanan ülkeleri istilâları sırasında, 1223 yılı başlarında, *Kırım* kıyılarındaki önemli bir ticaret kenti olan *Suğdak*'ı işgal etmeleri üzerine, tâcir ve

zenginler, değerli servetleriyle *Türkiye* kıyılarına gelerek *Selçuklulara* sığındılar. Bu sırada, *Selçuklu* vasalı durumunda bulunan *Trabzon Rum* devletinin, *Suğdak*'a *Rumları* yerleştirme ve dolayısıyla hâkim olmaya çalışması üzerine sultan Alâeddin Keykubad, ilk kez denizaşırı bir sefer düzenledi. *Kastamonu* uç beyi Hüsameddin Çoban'ın kumandasında gemilerle sevkedilen *Selçuklu* ordusu, *Suğdak*'ı fethetti (1227). Bu arada Hüsameddin Çoban, *Kıpçak* ve *Rus* hükümdarlarının *Selçuklulara* tâbiiyetini sağlamayı da başardı. Emîr Çoban, *Suğdak*'ta dinî bir teşkilât kurduktan ve şehirde, bir muhafız birliği bıraktıktan sonra *Kastamonu*'ya döndü. Böylece *Türkiye Selçuklu* devletinin denizaşırı bir sefer yapacak kadar kuvvetli bir donanma meydana getirmesi dikkate şayan tarihî bir olay ve büyük bir başarı sayılır. Yapılan araştırmalarda, *Suğdak*'ın, *Moğolların* 1239 yılında yeniden elegeçirmelerine kadar *Selçuklu* hâkimiyetinde kaldığı ileri sürülmektedir.

Trabzon Rumlarıyla çatışma

Trabzon Rumları (Komnenosları) sultan Alâeddin Keykubad'ın *Doğu - Anadolu*'daki askerî faaliyetlerinden faydalanarak *Sinop*'a kadar saldırılarda bulunup buradaki ve *Samsun*'daki *Selçuklu* gemilerini yağmalayarak tutsaklar aldılar. Bunun üzerine sultan, bir yandan kendisinin, öbür yandan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ve Mubarizüddin Ertokuş'un yönettiği kuvvetlerle derhal harekete geçerek *Sinop*, *Samsun* ve *Ünye*'ye kadar olan kıyıları *Rumlardan* temizledi ve daha sonra da *Trabzon* üzerine yürüyüp şehri denizden ve karadan şiddetle kuşattı. Fakat şehir düşmek üzere iken bir yandan elverişsiz hava şartları, öbür yandan da şehrin savunmada şiddetle direnmesi karşısında, *Selçuklu* ordusu geri çekilmek zorunda kaldı; böylece *Trabzon*'un fethi gerçekleşmedi (1228). Bilindiği üzere, buradaki *Rum* devleti çağ açan *Osmanlı* hükümdarı

Fatih Sultan Mehmet tarafından Ağustos 1461'de ortadan kaldırılacaktır.

Hârezmşahlarla çatışmalar

Moğol istilâsı sebebiyle yıkılan büyük *Harezmşahlar* devleti hükümdarı Kutbeddin Muhammed'in ölümünden sonra *Moğollarla* başarılı mücadeleler yapa yapa çekilen oğlu sultan Celâleddin Harezmşah, 1225 yılında, *Azerbaycan*'a gelip *Meraga* kentini kendisine başkent yaparak bu bölgede hükümranlığını sürdürüp *Moğol* istilâsını durdurma faaliyetlerinde bulunmakta idi. Bu amaçla o, *Türkiye Selçuklu* devleti sultanı Alâeddin Keykubad'la, herhangi bir *Moğol* istilâsına karşı ilişkide bulunarak dostluk kurdu. Fakat çok geçmeden sultan Celâleddin'in Ağustos 1229'da, *Ahlat*'ı kuşatması ve *Erzurum* meliki Cihanşah'ın ona tâbi olması ve onu, sultan Keykubad'a karşı kışkırtması, öte yandan da *Eyyubî* hükümdarı melik Eşref'in Alâeddin Keykubad'ı, her iki devlet hükümdarına karşı kışkırtması sonucunda, sultan Keykubad ile Celâleddin Hârezmşah'ın arası açıldı. Bununla birlikte sultan Alâeddin, *Moğol* tehlikesine karşı kendisiyle işbirliği yapacağını bildirmişse de Celâleddin, onun bu önerisini benimsemedi ve *Ahlat* kuşatmasına devam etti. *Türkiye Selçuklu* ülkesinin, Celâleddin ve Cihanşah'ın herhangi bir saldırısına uğraması ihtimalini düşünen Alâeddin Keykubad, *Eyyubî* hükümdarı melik Eşref ile bir ittifak yaptıktan sonra ilk önlem olarak 12 bin kişilik seçkin atlı kuvvetini *Erzincan*'a gönderdi, daha sonra da 20 bin kişilik bir ordunun başında olarak *Kayseri*'den hareketle *Sivas*'a geldi; melik Eşref'in kumandasındaki 10 bin kişilik *Eyyubî* ordusu da buraya gelip *Kızılırmak* yörelerinde konakladı. Öte yandan kaynaklarda *İslâmın Kubbesi (Kubbetü'l-İslâm)* olarak vasıflanan devrin uygarlık ve kültür merkezi olan *Ahlat*'ı 1230 yılında işgal ile tahrip eden sultan

Celâleddin Harezmşah, Cihanşah'la birlikte *Selçuklu - Eyyubî* ordusuna karşı harekete geçti. Böylece *Moğollara* karşı birleşmesi gereken iki *Türk* ordusu, *Erzincan Akşehiri*'nde *Yassıçimen* ovasında savaşa tutuştular. Üç gün süren bu savaşta, önce *Selçuklu* öncüleri, ağır bir yenilgiye uğradılarsa da daha sonra kısa bir sürede, duruma hâkim olan *Selçuklu* ordusu, Celâleddin ve Cihanşah'ın ordusunu bozguna uğrattı, Cihanşah'la birlikte birçok *Harezmli* komutanlar tutsak alındı; sultan Celâleddin ise beraberindeki az bir kuvvetle *Harput*, *Ahlat* ve *Malazgirt* yoluyla *Azerbaycan*'a kaçtı. Böylece savaşı kazanan sultan Alâeddin Keykubad, melik Eşref ile birlikte *Erzurum*'a yürüyerek tutsak amcazadesi Cihanşah'ı affetti ve *Saltuklu* ilinin merkezî konumundaki şehri teslim aldı, melik Eşref'e de *Ahlat*'ı verdi. Fakat bir süre sonra, artık zayıf bir duruma düşen Celâleddin Harezmşah'ı izleyen *Moğollar*'ın 1231 yılında, *Doğu - Anadolu*'ya girerek *Eyyubî* ve *Artuklu* kentlerini istilâ ve tahrip etmeleri ve hattâ *Sivas* yakınlarına kadar ilerlemeleri üzerine sultan Alâeddin Keykubad, durumu yakından görüp tespit için Kemaleddin Kâmyâr'ı *Sivas*'a gönderdi. Kemaleddin, *Erzurum Selçuklu* kumandanı Mubarizüddin Ertokuş ile durumu görüştü ve sonunda, *Moğolları*, *Gürcülerin* kışkırtıp *Doğu - Anadolu*'ya sevkettikleri kanısına vardı. *Gürcülerin* cezalandırılmaları amacıyla, *Erzurum*'da toplanan *Selçuklu* ordusu, *Gürcistan*'a saldırarak birtakım kent ve kaleleri fethetti. *Selçuklu* ordusuna karşı koyamayan *Gürcü* kraliçesi Rosudan, Kemaleddin Kâmyâr'a barış önerisinde bulunarak *Selçuklu* vasallığını kabul etmek zorunda kaldı. Fakat bütün bunlarla birlikte sultan Alâeddin Keykubad, *Moğol* akınlarının *Sivas*'a kadar uzatılması sebebiyle, ülkesini savunma önlemleri almak durumunda idi. Bu amaçla o, 1232 yılında, *Moğol* hanı Ögedey'e

barış için bir elçi gönderdikten başka, *Harezm* ve *Moğol* akınları sonucunda, ciddi bir şekilde tahribata uğrayan *Doğu - Anadolu* bölgesini *Selçuklu* hâkimiyetine almayı, böylece herhangi bir *Moğol* istilâsını, ülkesinin sınırlarında karşılamayı kararlaştırdı. Bu sebeple sultan, Kemaleddin Kâmyar'ı 1232 yılında, bir *Selçuklu* ordusuyla bu bölgeye sefere gönderdi. Kemaleddin, kısa zamanda *Ahlat*, *Van*, *Bitlis*, *Adilcevaz* ve çevrelerini *Türkiye Selçuklu* devleti sınırları içine almayı başardı ve harap olan kaleleri onarttı. Bundan başka *Ahlat* ve yöreleri *Selçuklu* sübaşısı Sinaneddin Kaymaz, sultanın buyruğu üzerine, *Doğu - Anadolu* bölgesinde avare dolaşıp soygunlar yapmakta olan *Harezmli* askerlerin beyleriyle *Tatvan*'da görüşerek onların, 12 bin kişilik ordusuyla birlikte *Selçuklu* hizmetine girmelerini sağladı. Daha sonra sultan, bu *Harezmli* beylere ülkenin orta bölgelerinde dirlikler verdi.

Eyyubîlerle çatışmalar

Öte yandan, sultanın *Ahlat* ve çevresindeki kentleri *Selçuklu* hâkimiyetine alması üzerine, daha önce, buraları ellerinde tutan *Eyyubîler*, harekete geçtiler: *Mısır* hükümdarı Melikülkamil, diğer bütün *Eyyubî* hükümdarlarıyla birlikte topladıkları 100 kişilik büyük bir orduyla 1234 yılında, *Haleb - Kayseri* kervan yolundan *Türkiye* sınırlarını aşarak ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine sultan, *Selçuklu*, *Hârezmli*, ücretli *Gürcü*, *Frenk* ve *Rus* askerlerinden oluşan 100 bin kişiden fazla bir orduyla onlara karşı harekâta başladı. Kemaleddin Kâmyar kumandasında gönderdiği kuvvetler, *Eyyubîlerin* yolu üzerindeki bütün vadi, geçit ve boğazları *(Akçaderbend*, *Duzahdere* yolu vs. gibi) kontrol altına aldılar. Zor duruma düşen *Eyyubî* ordusu, Melikülkâmil aleyhine ortaya atılan birtakım olumsuz paropagandaların da etkisiyle *Besni* ve *Adıyaman* taraflarına çekilmek zorunda kaldı; bununla beraber *Eyyubîlere* tâbi durumda olan *Harput Artuklu* hükümdarının (İzzeddin Ahmet) onu

Harput üzerinden harekâta daveti üzerine, Melikülkâmil, ordusunu o yöne kaydırdı ise de derhal karşı harekâta başlayan ve Behramşah, Çavlı, Altunaba vs. gibi büyük emîrlerin yönettiği *Selçuklu* ordusu, *Harput* önlerinde giriştiği savaşta, *Eyyubîleri* kesin bir yenilgiye uğrattı, *Eyyubî* ve *Artuklu* kuvvetlerinin savunduğu *Harput* kalesini de fethetmeyi başardı (Ağustos 1234). Böylece *Harput Artukoğulları* emîrliği sona erdiği gibi, *Siverek*'te bulunan Melikülkâmil de yenilgiyi kabul ile *Mısır*'a dönmek zorunda kaldı. Birkaç ay sonra sultan Alâeddin Keykubad (1235), *Anadolu* birliğini kurma amacıyla, henüz *Eyyubîlerin* elinde bulunan *Güney Doğu - Anadolu* bölgesine, *Kayseri* sübaşılığına atadığı değerli ve yetenekli devlet adamı Kemaleddin Kâmyar kumandasında gönderdiği 50 bin kişilik *Selçuklu* ordusu, kısa zamanda, *Âmid* dışında, *Urfa*, *Siverek*, *Harran* ve *Rakka* şehir ve kalelerini fethetmeyi başardı, bütün buralara *Selçuklu* vali ve kumandanları atandı. Fakat bununla birlikte çok geçmeden *Mısır* ve *Suriye Eyyubî* hükümdarı Melikülkâmil'in sevkettiği *Eyyubî* ordusu, *Selçukluların* fethettiği bütün bu şehir ve kaleleri dört ay gibi kısa bir zamanda, geri alarak bölgede geniş çapta kıyım ve tahribatta bulundu ve elde ettiği sayısız ganimetleri *Mısır*'a gönderdi. Bu *Eyyubî* istilâsı üzerine sultan Alâeddin Keykubad'ın Taceddin Pervane kumandasında gönderdiği *Selçuklu* ordusu ve *Harezmli* kuvvetler, *Âmid* kalesini kuşattı ise de sağlam ve aşılmaz surları sebebiyle başarılı olamadı ve 1236 yılında, gelecek yıl yeniden harekâta başlamak üzere, geri çekildi. Bununla birlikte *Âmid*'i kesinlikle fethetmeyi kararlaştıran sultan, *Kayseri*'de büyük bir ordu hazırlamakta idi. Bu sıralarda *Büyük Moğol* hanı Ögedey, sultan Alâeddin Keykubad'a Şemseddin Ömer adında bir elçi göndererek "Kendisine Tanrı tarafından verilen dünya hâkimiyetini (*Moğollar*, bu

inancı, yani cihan hâkimiyeti inancını *Türklerden* almışlardır) kabul etmesi halinde kendisiyle barış halinde bulunacağını" bildirdi. Onun bu önerisini sevinçle karşılayan sultan, Ögedey Han'a değerli armağanlar gönderdi. *Kayseri*'de hazırlıklarını bitiren sultan, çeşitli milletlerden oluşturduğu ordusunu burada *Meşhed* ovasında topladı. Öte yandan bütün *Eyyubî* melikleri, Melikülkâmil'in, memleketlerine hâkim olması sebebiyle ona karşı *Selçuklu* sultanı ile ittifaklar yaptılar. Sultan Alâeddin Keykubad, ordusuna Ramazan bayramı dolayısıyla geçit resmi yaptırdıktan başka, ilerigelen devlet adamları ve yabancı ülke elçileri için büyük bir şölen düzenledi. Bu sırada da küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht yaptığını açıkladı, hil'at giydirdi ve bütün *Selçuklu* devlet adamlarına bunu kabul etmeleri için ant içirdi. Fakat sultan bu şölen sırasında, yediği kuş etinden zehirlenerek 30 Mayıs 1237'de hayata gözlerini kapadı.

17 yıldan fazla saltanat süren ve çeşitli kaynaklarda *Büyük Sultan* olarak vasıflanan Alâeddin Keykubad, *Türkiye* birliğini kurmada kazandığı çok değerli siyasî ve askerî başarıları yanında, *Türkiye*'nin ekonomi ve kültür bakımlarından da gelişip yükselmesinde eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Çok önem verdiği iktisadî siyaseti sebebiyle giriştiği birçok seferler sonucunda, ülkeden geçen uluslararası ticaret yollarının güvenliğini sağladığı gibi, gelişmesi için de birçok değerli kervansaraylar yaptırmış idi. Onun büyük tarihi kişiliği, kudret, kuvvet ve adaleti, *Anadolu*'yu her bakımdan bayındır ve mutlu bir *Türkiye* haline getirmesi, kendisinin Ulu Keykubad olarak hatırlarda yaşamasının önemli bir etkeni olmuştur.

Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra *Türkiye Selçuklu Devleti* tahtına geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde *Anadolu*'da herhangi bir fetih harekâtı

yapılmadı; bu arada *Selçuklu* ülkesi iç ve dış sorunlarla ciddi biçimde sarsıldı. Özellikle Saadettin Köpek'in sultan üzerindeki olumsuz etkileri, devlet yönetiminde telafisi güç, ağır yaralar açtı. Buna paralel olarak *Güney - Doğu Anadolu* ve *Kuzey - Suriye*'de yaşamakta olan *Harezmlilerin* çıkardıkları huzursuzluklar ve nihayet *Şamanî* inançlı *İslâmiyeti* henüz iyice hazmedememiş olan göçebe *Babaî Türkmenlerinin* dinî - siyasî nitelikteki geniş ayaklanmaları da ülke içinde devleti sarsan ciddi buhranların ortaya çıkmasına neden oldu. Bütün bunlardan başka Bayçu Noyan'ın kumandasındaki *Moğol* ordusu karşısındaki 80 bin kişilik büyük *Selçuklu* ordusu, *Kösedağ*'da (4 Temmuz 1243), savaşmaksızın dağılıp gitti; bunun sonucunda da *Selçuklu* ülkesi *Moğol* istilâsının tehdidi altına girdi. Bu *Kösedağ* bozgun ve felâketinden sonraki dönemlerde *Türkiye Selçuklu Devleti* merkezî hükümranlığını kaybetmiş, dolayısıyla devlet ve ülke, tam anlamıyla *Moğol* hâkimiyeti altında bir gerileme ve çöküş devresine girmiştir. Bu çöküş dönemi, son *Selçuklu* sultanı II. Mesut (1308) veya V. Kılıç Arslan (1318) devrine kadar devam etti. 1075-1318 yılları arasında hükümran olan *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin tarihî devresi de böylece sona ermiş oldu. Bununla birlikte *Anadolu*'da *Türk* nüfusu yerli halklara oranla yoğunluğunu korumuştur. Özellikle bütün *Asya*'yı harabeye çeviren *Moğol* istilâsı sebebiyle *Anadolu*'ya göç eden büyük *Türk* kitleleri, bu yoğunluğu daha da arttırmıştır. *Selçuklu Devleti*'nin yıkılışından sonra başlayan *Beylikler Dönemi*'nde *İstanbul* ve *Trabzon* dışında, bütün *Anadolu Türk* hâkimiyetine geçmiştir. Bilindiği üzere, her iki şehir ve yörelerindeki *Bizans* devletleri, Fatih Sultan Mehmet tarafından ortadan kaldırılmış (1453 ve 1461) ve bütün *Anadolu*'nun fethi böylece tamamlanmıştır.

İLK ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİNDEKİ FETİHLER

1.

SALTUKLULAR

Saltuklu Beyliği, sultan Alparslan'ın kumandanlarından Ebulkasım Saltuk tarafından *Malazgirt* savaşından sonra, *Erzurum* başkent olmak üzere, *Tortum*, *Bayburt*, *Tercan*, *Micingerd*, *İspir*, *Pasinler*, *Oltu* il, ilçe ve kalelerini içine alan bölgede *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi olarak kurulmuştur (1071/72). Hükümranlığı aşağı yukarı 130 yıl sürmüş olan *Saltuklu Beyliği* hakkında ilgili kaynaklarda pek fazla bir bilgiye rastlanmıyor. Beyliğin kurucusu ve ailenin başı olduğu bilinen Saltuk Bey'in ölümünden (1102) sonra oğlu Ali, beyliğin başına geçmiştir. Ali, Berkyaruk'la giriştiği saltanat çatışmalarında ve daha sonra yapılan barış antlaşmasında Sökmen el-Kutbî, Kızıl Arslan, Yınaloğlu İbrahim, Togan Arslan vs. beylerle birlikte Muhammed Tapar'ın yanında yer almış ve ona sadık kalmıştır.

Gürcüler, *Selçuklu* ülkesinde sürüp giden taht kavgaları ve *Haçlı* mücadeleleri sebebiyle *Selçuklu* memleketlerini istilâya giriştiler; bu arada *Saltuklu* topraklarını da tahrip ile geniş ölçüde kıyımlar yaptılar (1115-1118). Emîr Ali, 1121 yılında *Gürcülere* karşı seferle görevlendirilen *Mardin* hâkimi Artukoğlu İlgazi'ye katıldı. Fakat yapılan savaşta, *Türk* ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. *Gürcüler*, *Tiflis*'ten başka vaktiyle sultan Alparslan tarafından fethedilen (1064) ünlü *Anı* kalesini de elegeçirdiler.

Emîr Ali'nin ölümünden (1123/24) sonra *Saltuklu* tahtına Ziyaeddin Gazi geçti. Ne yazıkki bu *Saltuklu* beyi hakkında da bilgimiz hemen hemen yok gibidir. Ancak *Erzurum*'da *Kale Camii* ile *Tepsi Minare*'yi bu emîrin yaptırmış olduğu,

her iki eser üzerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır. Emîr Ziyaeddin Gazi, öteki *Saltuklu* emîrleri gibi *Oltu*'ya dek ilerleyen *Gürcülere* karşı düzenlenen sefere katılmış ve zaferin kazanılmasında hisse sahibi olmuştur (1126, 1130/31). Ziyaeddin Gazi, 1132 yılında vefat etmiştir.

Ziyaeddin Gazi'den sonra *Saltuklu Beyliği* tahtına yeğeni İzzeddin II. Saltuk geçti (1132). Saltuk, *Sökmenli* emîri II. Sökmen ve *Demleçoğulları*'ndan Fahreddin Devletşah ve *Erzen* hâkimi Togan Arslan ile kız vermek suretiyle akrabalık ve ittifak kurarak hükümranlığını kuvvetlendirmiştir. Öte yandan *Anı* emîri Fahreddin Şeddâd, kızını kendisiyle evlenmesine izin vermediği için Saltuk'tan öç almaya karar verdi; güya o, *Anı*'yı *Gürcülere* karşı koruyamaması sebebiyle şehri kendisine satmak için *Saltuk*'u davet etti; aynı zamanda o, *Gürcü* kralı Dimitri'ye de durumu gizlice bildirdi. Saltuk Bey, beraberindekilerle birlikte *Anı* yörelerinde Dimitri tarafından baskına uğratılıp tutsak alındı. Fakat çok geçmeden damadı *Ahlatşahı* II. Sökmen ve *Artuklu* emîri Necmeddin Alpı'nın Dimitri'ye gönderdikleri *kurtuluş akçası* karşılığında Saltuk ve beraberindekiler tutsaklıktan kurtuldular. Bununla birlikte, daha sonra *Gürcü* kralı olan Giorgi, 1161 yılında *Anı*'yı işgal etti. Bunun üzerine İzzeddin Saltuk, *Ahlatşahı* II. Sökmen, *Erzen* hâkimi Devletşah, *Mardin Artuklu* emîri Necmeddin Alpı ve daha bazı *Türk* beyleriyle birlikte *Gürcülere* karşı *Anı*'yı kurtarmak için yeni bir sefere çıktı. Fakat *Anı*'nın kuşatılması sırasında, İzzeddin Saltuk, daha önce tutsaklığı sırasında *Gürcü* kralına "*Gürcülerle* savaşmayacağı ve düzenlenecek seferlere askerî yardımda bulunmayacağına" dair ant içtiği için ordudan ayrıldı. Bu yüzden birleşik *Türk* kuvvetleri, yeniden ağır bir yenilgiye uğradılar. *Gürcüler*, pek çok tutsak aldıkları gibi, çok sayıda *Türk* askerini de öldürdüler (Ağustos

1161). *Gürcülerin* 1162 yılında yeniden *Selçuklu* topraklarına saldırmaları üzerine İzzeddin Saltuk, *Irak Selçuklu* sultanı Arslanşah, *Azerbaycan* atabeği İldeniz, *Ahlatşahı* Sökmen ve diğer *Türk* beyleriyle birlikte *Gürcülere* karşı bir sefere çıkmıştır. Birleşik *Türk* ordusu, *Gürcistan*'ı istilâ ile çok sayıda mal ve tutsak almışlardır (1163 başları). Bununla birlikte bazı kaynaklar İzzeddin Saltuk'un bu sefere katıldığını belirtmezler. Yönetimi altındaki halka, özellikle gayri *Müslimlere* âdil ve şefkatli davranmış olan ve bu nedenle de ilgili kaynaklarda kendisinden çok bahsedilen İzzeddin Saltuk, Nisan 1168'de ölmüş ve yerine oğlu Nâsıreddin Muhammed geçmiştir. Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Muhammed, *Irak Selçuklu* sultanı III. Tuğrul'a tâbi olmuştur. Onun devrinde *Erzurum* önlerine kadar gelen *Gürcülerle* (kral David) *Saltuklu* kuvvetleri savaşa giriştilerse de geri çekilmek zorunda kaldılar (1184). *Erzurum Ulu Camii*'ni yaptıran Nâsıreddin Muhammed, 1190/91 yılında vefat etmiş ve yerine, kızkardeşi Mama Hatun, *Saltuklu* tahtına çıkmıştır. Mama Hatun, *Silvan Eyyubî* hükümdarı Takiyyüddin Ömer'e, *Ahlat Sökmenli Beyliğine* ait olan *Malazgirt*'i kuşattığı sırada, kuvvetleriyle birlikte yardıma gitmiş, fakat Ömer'in ölümü üzerine, şehir alınamamıştır (Ekim 1191). Mama Hatun'un *Suriye* ve *Mısır Eyyubî* hükümdarı Melikülâdil'in tavsiyesi üzerine, *Nablus Eyyubî* valisi Fârisüddin Meymûnülkasrî ile evlenme girişimi sonuçsuz kalmıştır; çünkü bu sırada Mama Hatun, *Saltuklu* tahtından indirilip gözaltına alınmış ve yerine Nâsıreddin Muhammed'in oğlu Alâeddin Melikşah geçirilmiştir (1200/1201). Melikşah devrinde, *Saltuklu Beyliği*, bölgedeki diğer *Türk* beylikleri gibi, bir yandan *Anadolu* siyasî birliğini sağlamaya çalışan *Türkiye Selçuklu Devleti* ile, bu bölgeyi kendi sınırları içine alma planları yapan *Eyyubîlerin* ciddî tehditleri

altında bulunuyordu. *Türkiye Selçuklu* sultanı Rükneddin Süleymanşah, *Mengücüklü* ve *Harput Artuklu Beyliklerini* tâbi duruma getirdikten sonra 1202 yılında, *Gürcistan*'a bir sefer düzenledi. Sultan, *Erzurum*'a yaklaştığı sırada kendisini karşılayıp itaat arzeden Melikşah'ı niteliği pek belli olmayan bir nedenle tutuklatıp, hapse attırdı ve bütün *Saltuklu* memleketlerinin yönetimini *Elbistan* meliki olan kardeşi Mugisüddin Tuğrulşah'a verdi (Mayıs 1202), böylece *Saltuklu Beyliği* tarihe karışmış oldu.

2.

MENGÜCÜKLÜLER

Mengücüklü Beyliği, *Malazgirt Savaşı*'ndan (1071) sonra *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Alparslan'ın kumandanlarından olan ve hakkında ilgili kaynaklarda pek az bilgi bulunan Mengücük Gazi tarafından *Erzincan*, *Kemah*, *Divriği* ve *Şebinkarahisar (Şarkikarahisar)* il ve ilçelerini içine alan bölgede kurulmuştur (1080). Şöyleki:

Mengücük Gazi'nin sultan Alparslan'ın beraberinde ve diğer *Selçuklu* emîr ve kumandanlarıyla birlikte *Malazgirt* savaşına katıldığı bazı kaynaklarda rivayet edilmektedir. O, zaferin kazanılmasından sonra sultan tarafından *Yukarı-Fırat (Karasu)* ve *Çaltı* ırmakları boyunca fetihler yapmakla görevlendirilmiştir. Büyük bir başarıyla bu yörelerin fetihlerini tamamlayan Mengücük Gazi, *Erzincan*, *Kemah*, *Divriği* ve *Şebinkarahisar* şehir ve kalelerine hâkim olarak tarihe kendi adıyla geçen *Mengücüklü Beyliğini* kurmuştur. Önceleri *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurucusu Süleymanşah'a tâbi bulunduğu ileri sürülen Mengücük Gazi'nin *Anadolu* fetihleri sırasında şehit olduğu tahmin ediliyorsa da ölüm tarihi tespit edilememektedir. Çeşitli kaynak ve araştırmalara göre, *Oğuz* boylarından birine mensup olan

Mengücük Gazi, *Anadolu*'da giriştiği başarılı fetihler dolayısıyla özellikle bölge halkı arasında *veli (evliya)* olarak kabul edilmiş ve *Kemah*'taki türbesi, yüzyıllarca kutsal bir ziyaretgâh olarak ziyaret edilmiş ve hâlâ da edilmektedir.

Mengücük Gazi'nin ölümünden sonra *Mengücüklü* tahtına oğlu İshak geçti. *Danişmendli* Melik Gazi'nin kızıyla evlenmiş olan İshak, *Artuklu* Belek Gazi'nin *Palu* ve yörelerini elegeçirmesi üzerine, onun yönetimindeki *Malatya*'yı 1118 yılında yağmaladı. *Haçlılarla* mücadeleden dönen Belek Gazi, ona karşı harekete geçerek *Kemah* üzerine yürüdü. Belek'e karşı duramayacağını anlayan İshak, başvurduğu *Trabzon Rum* hükümdarı Konstantin Gabras'ın yardımını sağladı. Buna karşılık Belek de *Danişmendli* Gazi ile bir ittifak yaptı. Müttefikler, 1120 yılında *Erzincan* yörelerinde giriştikleri savaşta, İshak ve Gabras yenilgiye uğradılar ve tutsak alındılar. Melik Gazi, damadı olması bakımından İshak'ı serbest bırakınca onun öldürülmesini isteyen Belek Gazi, Melik Gazi ile olan ittifakından ayrıldı; böylece *Trabzon Rumlarına* karşı yapılması kararlaştırılan askerî harekât da gerçekleşmedi. Tutsaklıktan böylece kurtulan İshak Bey ise artık *Danişmendlilere* tâbi olmak zorunda kaldı. Emîr İshak'ın 1142 yılında ölümü üzerine, *Danişmendli* Muhammed, *Kemah*'ı elegeçirdi ise de onun da ölümünden sonra *Kemah*, yeniden *Mengücüklülerin* eline geçti.

Emîr İshak'ın ölümünden sonra *Mengücüklü Beyliği*, *Erzincan (Kemah)* ve *Divriği*'de olmak üzere iki kola ayrıldı.

Erzincan kolunun ilk hükümdarı İshak'ın oğlu Davud (veya Davudşah) hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bir kısım araştırmalara göre, onun *Türkiye Selçuklu* sultanı II. Kılıç Arslan'ın hizmetinde yeraldığı için *Danişmendli* meliki Yağıbasan tarafından öldürülmüş (1162), başka bir araştırmaya göre de karısı tarafından eski *Türkler*'deki hanedan

mensuplarının öldürülmesinde uygulanan yayının kirişiyle boğdurularak öldürülmüştür (1151).

Davud'dan sonra Süleyman'ın emîr olabileceği ileri sürülmüştür. Davudşah (veya Süleyman)'ın ölümünden sonra oğlu Fahreddin Behramşah geçmiştir. 60 yılından fazla bir süre *Mengü*cüklü tahtında oturan Behramşah zamanında, *Erzincan* ve *Kemah*, birer ticaret ve kültür merkezi olarak gelişmiş ve ilk *Mengücüklü* parası da bu devirde (1167) basılmıştır. Bu devirde *Mengücüklü Beyliği*, *Türkiye Selçuklu* sultanlarına (II. Kılıç Arslan, Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleymanşah, Alaeddin Keykubad vs. gibi) tâbi olmuşlardır. Behramşah, daha sonra (1202 yılında) sultan Rükneddin II. Süleymanşah'la birlikte *Gürcü* seferine katıldı; *Selçuklu* ordusunun yenilgisiyle sona eren savaşta, *Gürcüler* tarafından tutsak alındı, fakat sonradan *kurtuluş akçası* karşılığında serbest bırakıldı. *Türkiye Selçuklu* sultanlarıyla karşılıklı evlenmeler yoluyla iyi ilişkiler içinde bulunan Behramşah, 1225 yılında *Erzincan*'da hayata gözlerini yumdu ve yerine oğlu Alâeddin II. Davudşah, *Mengücüklü* meliki oldu. Bilginleri koruyup himayesine almasıyla ünlü olan Davudşah, devlet yönetiminde zulme varan davranışlarda bulunmaktan çekinmedi; O, tâbi durumda olduğu *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Alâeddin Keykubad'a karşı bazı olumsuz girişimlerde bulununca ihtiyar ve dolayısıyla deneyli *Mengücüklü* beylerin tepkisiyle karşılaştı. Bunun üzerine Davudşah, bunlardan bir kısmını öldürttü, bazılarını da hapse attırdı. Bununla birlikte onun izlemelerinden kurtulup kaçan bir kısım beyler, Alâeddin Keykubad'a gidip sığındılar ve Davudşah'ın kendisi hakkındaki olumsuz eylemlerini anlattılar. Bunun üzerine sultan, Davudşah'a "hapisteki *Mengücüklü* beylerini salıvermesini, elkonulan mal ve paraları kendisine yollamasını" bildirdi. Sultan-

ın bu buyruğunu yerine getirmek zorunluluğunu duyan Davudşah, değerli armağanlarla *Kayseri*'ye gidip sultanı ziyaret ederek "tâbiyet ve bağlılığını" arzetti. Bununla birlikte Davudşah, *Erzincan*'a dönünce *Erzurum Selçuklu* meliki Cihanşah, *Eyyubî* hükümdarı Melik Eşref ve Celâleddin Hârezmşah ile ilişkiler kurup onlardan sultana karşı yardım ve destek isteğinde bulundu, fakat olumlu bir sonuç elde edemedi. Kendi aleyhine olan onun bu girişimlerini haber alan Alâeddin Keykubad, Davudşah'ın anlaşma önerisini kabul etmedi ve *Erzincan* üzerine yürüdü. Sultan, bir süre sonra kuvvetleriyle birlikte kendisine katılan Davudşah'ı derhal yakalattı ve çok geçmeden de onun yönetimindeki *Erzincan* ve *Kemah*'ı alarak Ekim 1228'de *Mengücüklü Beyliği*'nin bu koluna son verdi; Davudşah'a da *Akşehir* ve *Ilgın*'ı *dirlik* olarak verip oraya gönderdi. Daha sonra sultan, hâlâ Davudşah'ın kardeşi Muzaffirüddin Muhammed'in yönetiminde bulunan *Şebinkarahisar*'a da hâkim oldu; böylece bölgedeki bütün *Mengücüklü* hâkimiyetine son vermiş oldu.

Mengücüklü ailesinin *Divriği* kolu hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz; ancak bu kol hükümdarlarını yaptırmış oldukları çok değerli ve eşsiz sanat eseriyle tanıyabiliyoruz. Bu kolun ilk hükümdarı İshak'ın oğlu Süleyman idi. Hakkında şimdilik hiçbir bilgimiz olamayan Süleyman'ın ölümünden (1162) sonra *Divriği* tahtına oğlu Şahinşah geçti ve *Türkiye Selçuklu* sultanları II. Kılıç Arslan ile II. Rükneddin Süleyman'a tâbi oldu. 1197 yılından sonra öldüğü tahmin edilen Şahinşah'tan sonra sırasıyla oğlu Süleyman, Ahmetşah ve melik Salih, *Divriği* tahtına geçmişlerdir; bu kolun *Moğol* hanı Abaka'nın 1277 yılında *Türkiye*'ye girip, *Divriği* surlarını yıktırmasından önce sona erdiği ileri sürülmektedir.

3.

SÖKMENLİLER (AHLATŞAHLAR)

Tarihte *Sökmenliler*, *Ahlatşahlar* ve *Ermenşahlar* adlarıyla anılan bu *Türk* beyliği, sultan Alparslan'ın yeğeni (kardeşi Yakutî'nin oğlu) *Azerbaycan Selçuklu Genel Valisi* Kutbeddin İsmail İl Arslan'ın *Türk* asıllı yetiştirmesi *(Memlük)* olan Sökmen el-Kutbî (O, bu lakabı Kutbeddin'in yetiştirmesi olduğu için almıştır) tarafından 1110 yılında kurulmuştur. Sökmen, sultan Melikşah'ın ölümünden sonra şehzadeler arasında başgösteren saltanat çatışmalarına karışan efendisi Kutbeddin İsmail'in öldürülmesi üzerine, onun oğlu Mevdud'a tâbi olarak hizmetine girdi.

Mervanlı yönetiminde bulunan *Ahlat* halkı, şehir yöneticilerinin zulme varan davranış ve izlenimleri sonucunda, sonderecede sıkışık bir duruma düşmeleri sebebiyle Sökmen'i gizlice şehre davet ettiler; derhal *Ahlat*'a gelen Sökmen, *Mervanlı* yöneticilerini şehirden kovup burada Mevdud'a tâbi olarak *Sökmenliler Beyliği'nin* temelini atmış oldu. Çok geçmeden Sökmen, Kızıl Arslan, Muhammed (Yağısıyan'ın oğlu) vs. gibi bazı *Selçuklu* emîrleriyle birlikte saltanat çatışmalarında Muhammed Tapar'ın yanında yer aldı ve daima ona sadık kaldı (1103, 1105, 1106, 1110). *Selçuklu* sultanı olmayı başaran Muhammed Tapar, bu başarılı hizmetlerine karşılık Sökmen'e *Van Gölü* havzasını *dirlik (Ikta)* olarak verdi. Böylece Sökmen, *Sökmenliler Beyliği'ni* resmen kurmuş oldu (1110). Daha sonraki yıllarda Sökmen, *Tebriz*, *Muradiye* (eski adı *Bergiri)*, *Ahlat*, *Erciş*, *Adilcevaz*, *Malazgirt*, *Van*, *Tercan*, *Silvan*, *Muş*, *Bitlis*, *Erzen* il ve ilçelerinin yönetimini elegeçirmeyi başardı. Sökmen, beyliğini böylece kurduktan sonra yine Muhammed Tapar'ın hizmetinde kalmış, onun giriştiği saltanat ve *Haçlı* savaşlarına onunla

birlikte katılmıştır. 1111 yılında, bu sırada *Bağdad*'da bulunan sultan Muhammed Tapar'ın buyruğu üzerine, Şerefüddin Mevdud'un başkomutanlığında oluşturulan büyük *Selçuklu* ordusunda İlbeyi, Zengi, Ahmedîl, Ebulheyca ve Ayaz ile birlikte, Sökmen de kuvvetleriyle birlikte yeralmıştı. Fakat Sökmen, *Selçuklu* ordusunun *Telbâşir*'i kuşatması sırasında vefat etti (Ağustos 1111). Tabutu *Artukoğlu* İlgazi'nin saldırısına rağmen *Silvan*'a, daha sonra da *Ahlat*'a götürülüp cesedi oraya gömüldü.

Sökmen el-Kutbî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Zahîreddin İbrahim geçti. Bu devirde *Sökmenli Beyliği*, özellikle ortaya çıkan iç karışıklıklar sebebiyle ciddi ve tehlikeli sarsıntılara uğramış, bu yüzden beyliğin yönetimindeki birçok il, ilçe ve kaleler *(Silvan*, *Bitlis*, *Erzen* vs.) elden çıkmıştır (1115, 1121, 1124). İbrahim'in 1126/27 yılında ölümü üzerine kardeşi Ahmet, *Sökmenli* hükümdarı olmuş, fakat annesi İnanç Hatun, yönetime hâkim olma çabaları içinde görünmüştür. Onun bu ihtirasları, beyliğin üst düzey yöneticilerini rahatsız etmiştir. Ancak on ay süreyle *Sökmenli* tahtında kalabilen Ahmet'in ölümünden sonra yerine kardeşi İbrahim'in oğlu Nâsıreddin Muhammed II. Sökmen, hükümdar olmuştur (1128). Bununla birlikte sonderecede ihtiraslı bir karektere sahip olan İnanç Hatun, bu kez, torunu Sökmen'i öldürme planları hazırlamakta idi. Bunu haber alan beyliğin ilerigelen yöneticileri, onu, boğdurmak suretiyle ortadan kaldırdılar (1133/1134), böylece *Sökmenli* yönetimi onun tahakkümünden kurtarılmış oldu. II. Sökmen devrinde, *Sökmenli* ailesi, *Artuklu* ve *Saltuklu* beyleriyle akrabalık kurarak siyasî durumlarını kuvvetlendirdiler (1145). *Musul* ve *Suriye Atabekleri* devleti hükümdarı İmadeddin Zengi'nin ölümü (1146) üzerine, *Maden*, *Hızan* ve yöreleri *Sökmenlilerin* elinc geçti. II. Sökmen, *Büyük Selçuklu* im-

paratorluğunun saltanat çatışmaları sebebiyle parçalanmasından faydalanarak *Azerbaycan* ve *Doğu - Anadolu*'ya istilâya başlayan *Gürcülere* (kral Giorgi) karşı *Artuklu* ve *Saltuklularla* birlikte düzenlenen bir sefere katılmışsa da müttefiklerinden yoksun olarak tek başına çarpışmalara girişmek zorunda kalmış, bu sebeple ağır bir yenilgi ve bozguna uğramıştır (1161/62).

Bu savaşta birçok *Sökmenli* askeri öldürülmüş ve çok sayıda da tutsak alınmıştır. Sökmen, *Gürcülere* pek çok altın ödeyerek tutsakların kurtarılmasını sağlamıştır. Sökmen, *Selçuklu* memleketlerini istilâ ile yakıp yıkan *Gürcülere* karşı 1163 ve 1175 yıllarında düzenlenen seferlere *Irak Selçuklu* hükümdarı Arslanşah ve *Bitlis - Erzen* emîri Demleçoğlu Fahruddin Devletşah ile birlikte katılmış ve kazanılan zaferlerde hisse sahibi olmuştur. Sökmen, hâkimiyet sahasını *Kuzey - Suriye*, *Güney - Doğu Anadolu* ve *Kuzey - Irak*'a kadar genişletmek isteyen ve dolayısıyla *Musul*'u kuşatan (1182) Salâhaddin Eyyubî'ye karşı *Musul* atabeği İzzeddin Mesut, *Azerbaycan* atabeği *Artuklu* Kutbeddin İlgazi, Cihan Pehlivan Muhammed ve Kızıl Arslan'la işbirliği ve ittifak yaptı; fakat yapılan siyasî girişimler üzerine Salâhaddin, kuşatmayı bırakıp çekildi. Bununla birlikte çok geçmeden Salâhaddin'in bu kez *Sincar*'ı kuşatması üzerine Sökmen, kuvvetleriyle birlikte Kutbeddin İlgazi, İzzeddin Mesut ve Fahrnddin Devletşah'a katıldı. Fakat Salâhaddin'in *Sincar*'ı işgal etmesi, daha sonra da askerlerini dağıtması üzerine herhangi bir çarpışma olmadı. *Sökmenliler* ülkesinin çok zengin ve bayındır bir yer olması sebebiyle komşu devlet hükümdarları (Salâhaddin Eyyubî, Cihan Pehlivan Muhammed, Takiyyüddin Ömer, *Eyyubî* meliki Mevdud ve *Selçuklu* Tuğrulşah vs.) bu ülkeye sahip olmak istiyorlardı. Bu sebeple Salâhaddin,

yeniden harekete geçerek *Doğu - Anadolu*'ya yönelebilmek amacıyla *Musul*'u ikinci kez kuşattı (1185). İşte bu sıralarda II. Sökmen vefat etmişti (10 Temmuz 1185). Yiğit ve yetenekli bir hükümdar olan Sökmen devrinde, *Sökmenli Beyliği* en zengin ve mutlu yıllarını yaşamıştır. Onun gerek askerî, gerekse siyasî başarıları sayesinde ülkesi işgal ve tahripten kurtulmuştur.

II. Sökmen'in yerine tahta geçecek bir oğlunun olmaması sebebiyle vasiyeti uyarınca, *Sökmenli* tahtına onun yetiştirmesi *(Memlük)* olan Seyfettin Beytemür geçti (1185). Öte yandan *Musul*'u kuşatmakta olan Salâhaddin, bunu haber alınca derhal *Ahlat*'a yürümeye karar verdiyse de şehir ilerigelenlerinin gönderdiği davet mektubu sebebiyle bundan vazgeçti. Esasen şehir ilerigelenleri, *Azerbaycan* atabeği Cihan Pehlivan'ın *Ahlat*'ı elegeçirmek için harekete geçmesi üzerine, Salâhaddin'e sözkonusu çağrı mektubunu hile ile yazmışlardı; böylece iki düşmanı biribiriyle savaşa giriştirmiş olacaklardı. Beytemür, *Ahlat* yakınlarına gelip konaklayan Cihan Pehlivan ile Salâhaddin'e karşı bir ittifak yaptı. Bunun üzerine *Silvan*'ı elegeçiren (Ağustos 1185) Salâhaddin, müttefiklere karşı bir savaşı göze alamadı. Böylece Beytemür, giriştiği siyasî etkinlikler sonucunda, beyliğine karşı yöneltilen *Eyyubî* tehlikesini bertaraf etmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Salâhaddin'in kendisine *Silvan*'ın yönetimini verdiği yeğeni Takiyyüddin Ömer, *Sökmenli Beyliğine* bağlı *Siverek* ve *Hani*'yi elegeçirdikten başka *Ahlat*'ı da başarısız bir kuşatmada bulundu. Daha sonra Ömer, *Malazgirt*'i de kuşattı ise de onun bu sıradaki ölümü (10 Ekim 1191), *Malazgirt*'in elden çıkmasını önlemiş oldu. Bununla birlikte *Ahlat*'a yöneltilen *Eyyubî* istilâsı, Salâhaddin'in ölümüne (1193) değin sürüp gitmiştir. Beytemür, *Musul* atabeği İzzeddin Mesut, *Sincar* hâkimi İmadeddin Zen-

gi ve *Mardin Artuklu* emîri Hüsameddin Yavlak Arslan ile ittifak yapıp, *Eyyubîlere* geçen *Silvan*'ı geri alma girişiminde bulundu ise de onun bu sırada öldürülmesi (Mayıs 1193) sebebiyle bunun gerçekleşmesi mümkün olamadı. Beytemür'ün ölümünden sonra II. Sökmen'in yetiştirmelerinden olan Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî, *Sökmenli* tahtına geçti. 4-5 yıl hükümranlık döneminden (1193-1198) sonra ölen Aksungur'un yerine II. Sökmen'in yetiştirmesi olan ve *Ermeni* asıllı olduğu rivayet edilen Şücaüddin Kutluğ, tahta geçmişse de onun hükümdarlığına karşı çıkan halk tarafından öldürüldü (1198).

Şücaüddin Kutluğ'un öldürülmesinden sonra Bedreddin Aksungur tarafından hapse atılmış bulunan Beytemür'ün küçük yaştaki (10-12 yaşındaki) oğlu Melikülmansur Muhammed, hapisten çıkarılarak *Sökmenli* tahtına oturtuldu (1198). Bu devirde *Gürcüler*, *Azerbaycan*'ı istila ile *Malazgirt* ve *Erciş*'e değin akınlarını sürdürdüler; daha sonra elegeçirdikleri çok sayıdaki tutsak ve ganimetlerle ülkelerine dönerlerken *Erzurum Selçuklu* meliki Tuğrulşah'tan askerî yardım sağlayan Muhammed tarafından ağır bir şekilde bozguna uğratıldılar (1205). Bununla birlikte *Gürcüler*, 1206 yılında yeniden saldırıya geçerek *Kars* ve yörelerini elegeçirdiler. Melik Muhammed, devletin iç ve dış sorunlarıyla ilgilenmekle birlikte, kendisini içki ve eğlenceye kaptırmıştı; bu nedenle o, hapse atıldı. Beyliğin mülkî ve askerî ilerigelenleri, vaktiyle II. Sökmen'in erkek çocuğu olmadığı için yeğeninin oğlu (kızkardeşinin oğlu) *Mardin Artuklu* emîri Artuk Arslan'ı kendisinden sonra tahta geçmesini vasiyet etmiş olduğu için *Ahlat*'a davet ettiler. Fakat bu sırada II. Sökmen'in yetiştirmesi emîrlerden, daha önce isyan ile *Malazgirt*'i elegeçiren İzzeddin Balaban, *Ahlat*'a yürüyüp şehre hâkim olduktan sonra *Sök-*

menli tahtına çıkmayı başardı. Bunun üzerine *Ahlat* önlerine gelen Artuk Arslan, geri dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden Balaban, *Ahlat* iç kalesini elegeçirdikten sonra burada hapiste bulunan melik Muhammed'i boğdurarak öldürttü (1206). Bu olaydan kısa bir süre sonra *Silvan Eyyubî* hükümdarı Necmeddin Eyyub, harekete geçip *Ahlat*'a bağlı bazı kaleleri elegeçirdikten başka, *Ahlat* üzerine de yürüyüp kuşattı, fakat Balaban, onu yenilgiye uğratıp çekilmek zorunda bıraktı. Bu yenilgiye rağmen Necmeddin Eyyub, 1207 yılında, *Ahlat*'a yeniden saldırıya geçti. Balaban, bu kez, yenilgiye uğrayıp *Ahlat* kalesine çekildi ve *Erzurum Selçuklu* meliki Tuğrulşah'tan yardım isteğinde bulundu. İkinci kez yapılan çarpışmalarda, kuvvetleriyle kendisine katılan Tuğrulşah'ın da yardımıyla Balaban, Necmeddin Eyyub'u bozguna uğratıp çekilmek zorunda bıraktı. Fakat çok geçmeden Tuğrulşah, *Eyyubilerin* işgaline uğramış olan *Muş* kalesini kuşatması sırasında Balaban'ı acımasızca öldürttü ve derhal *Ahlat* üzerine yürüdü. Balaban'ın haksız olarak öldürüldüğünü haber alan *Ahlatlılar*, bu kez, Tuğrulşah'a karşı Necmeddin Eyyub'u davetle şehri ona teslim ettiler. Böylece *Ahlat*'a yerleşen Necmeddin Eyyub, *Sökmenli Beyliği*'ne son verdi (1207).

4.

DEMLEÇ (DİMLEÇ) OĞULLARI

Bitlis, *Erzen* ve çevresinde üçyüz yıldan fazla bir zaman hüküm süren *Demleçoğulları*, sultan Alparslan'ın kumandanlarından Demleçoğlu Mehmet (Muhammed) Bey tarafından kurulmuştur (1085). *Malazgirt* savaşına da katılmış olan ve savaştan sonra *Güney - Anadolu*'da fetihlere devam eden Demleçoğlu Mehmet Bey, *Selçuklu* vasalı *Haleb Mirdasoğullarıyla* bazı siyasî ve askerî ilişkiler kurmuştur.

Şöyleki : *Mirdasoğulları* emîri Nasr'ın ölümü üzerine, emîrliğin başına kardeşi Sâbık geçti. Buna karşı çıkan Sâbık'ın kardeşi Vessab, akrabaları bazı emîrler ve kalabalık *Kilâb-oğulları* kabilesi, derhal harekete geçtiler. Bunun üzerine Sâbık, esasen daha önce de kardeşi Nasr'la işbirliği yapmış olan *Türkmen* emîri Ahmetşah'ı yardıma çağırdı. Ahmetşah, düşmanlarına karşı Sâbık'ı daha güçlü bir duruma getirmek için bu sıralarda *Anadolu*'ya akınlar yapmakta olan Demleçoğlu Mehmet'i de yardıma çağırdı. Bunun üzerine Mehmet Bey, 500 atlısıyla *Haleb*'e gelip Ahmetşah ve Sâbık'la birleşti; çok geçmeden yapılan savaşta Sâbık, muhaliflerini, özellikle *Türkmen* askerlerinin yiğitçe savaşmaları sonunda, kesin bir yenilgiye uğrattı ve böylece tahtını korumuş oldu (Temmuz 1076). Bu savaştan sonra Mehmet Bey, yeniden *Anadolu*'ya döndü; Ahmetşah ise işbirliği yaptığı emîr Sâbık'ın yanında *Haleb*'de kaldı. Fakat bir süre sonra Mehmet Bey, *Mirdasoğullarından* at, diğer savaş aletleri ve para (altın) elde etmek amacıyla hileyle Ahmetşah'ı yanına davet etti. Birkaç yakın adamıyla Mehmet Bey'in yanına gelen Ahmetşah, güya onuruna verilen şölen sırasında tutuklanıp gözaltına alındı. Durumdan haberdar edilen emîr Sâbık, derhal Mehmet Bey'le ilişki kurarak müttefiki durumunda bulunan Ahmetşah'ı 10 bin altın, 20 at ve diğer bazı savaş aletleri karşılığında tutsaklıktan kurtarıp *Haleb*'e getirtti. Bu olaydan sonra Mehmet Bey, bir süre sonra *Kutalmışoğlu* Süleymanşah'ın sultan Melikşah tarafından *Anadolu* fetihleriyle görevlendirilmesi üzerine, onun hizmetinde bulunmak istemeyen diğer *Türkmen* beyleri gibi (Afşin, Sandak, Duduoğlu, Türkmân, Aytekin, Arslantaş vs.) *Anadolu*'dan ayrılarak *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* hükümdarı Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girmiştir (1077/78). Tutuş'un *Suriye* fatihi At-

sız'ı öldürmesi üzerine Mehmet Bey, adları geçen *Türkmen* beyleriyle birlikte Tutuş'un hizmetinden ayrılmıştır (1079).

Demleçoğlu Mehmet Bey, *Diyarbakır* ve yörelerinde hüküm süren *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları* emîrliğinin *Büyük Selçuklu Devleti* sınırlarına katılması harekâtına katılmıştır. *Selçuklu* ordusu başkomutanı Fahruddevle, *Bitlis* ve yörelerini elegeçirdikten sonra burasını Mehmet Bey'e *dirlik (ıkta)* olarak verdi (1085). Böylece *Demleçoğulları Beyliği*, *Büyük Selçuklu Devleti*'ne tâbi olarak kurulmuş oldu. Daha sonra da *Erzen*, beyliğin sınırları içine alındı. Mehmet Bey'in ne zaman öldüğü belli değildir. Mehmet Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Togan Arslan geçmiştir (Takriben 1104). Togan Arslan, önce *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'a, daha sonra da *Sökmenli Beyliği*'ne tâbi olmuştur. Togan Arslan, 1115 yılında *Silvan*'a bağlı olan birçok köyleri elegeçirmiş ve bir süre sonra da bağımsız bir hale gelmiştir. Bununla birlikte bu bağımsızlık uzun sürmemiş, *Mardin Artuklu* emîri İlgazi'ye tâbi olmuş ve onunla birlikte *Haçlılara* ve *Gürcülere* karşı düzenlenen seferlere katılmıştır; *Mardin Artuklu* hâkimi İlgazi, Togan Arslan'la birlikte 20 bin kişilik bir orduyla *Antakya Haçlı* prensi Roger'le *Tellifrîn*'de yaptığı savaşta, onu ağır bir yenilgiye uğrattı, ordusu hemen hemen imha edilen Roger de hayatını kaybetti (Haziran 1119). Bundan başka İlgazi, *Gürcü* kralı II. David'in *Tiflis*'i istilâ ve tahrip etmesi üzerine, *Selçuklu* sultanı Muhammed Tapar'ın emriyle, beraberinde *Bitlis* ve *Erzen* beyi Togan Arslan, kadı Alemüddin, oğlu Alemüddin Ebulkebir ve veziri Ebû Temmâm ile *Saltuklu* emîri Ali ve *Germiyanlı Türkmenleri* olduğu halde, *Gürcülere* karşı harekete geçti. Fakat yalnız başına savaşa girişmek zorunda kalan İlgazi'nin ordusu (30 bin), *Kıpçaklardan* da yardımcı kuvvet alan *Gür-*

cüler karşısında çok ağır bir yenilgiye uğradı (18 Ağustos 1121). İlgili kaynakların belirttiklerine göre, kuvvetleriyle birlikte *Tiflis* kapısına kadar gelmiş bulunan Togan Arslan'ın çarpışmalara katılmadığı anlaşılıyor.

Togan Arslan'ın *Artuklulara* tâbi olması üzerine *Sökmenli* emîri İbrahim, ona karşı harekete geçerek *Bitlis*'i kuşattı (1124) ise de pek başarılı olamadı; fakat çok geçmeden bu kez *Hasankeyf Artuklu* emîri Rükneddin Davut, beylik sınırlarını genişletmek amacıyla *Bitlis*'i kuşattı, fakat o da şehri almayı başaramadı. Bir süre sonra (1133) Togan Arslan, *Humus* emîri Hayır Han'la birlikte *Haçlılara* karşı bir sefere çıkmıştır. Bu olaydan bir yıl sonra (1134) *Musul* atabeği İmadeddin Zengi, *Sökmenlilerin* başkenti *Ahlat*'a yürüdüğü sırada *Bitlis*'e de bir kuvvet sevketmişse de Toğan Arslan 10 bin altın karşılığında bu harekâtı durdurmuştur.

Togan Arslan 1134 (veya 1137) yılında hayata gözlerini yummuştur; onun yerine *Demleçoğulları* tahtına oğlu Hüsamüddevle Kurtî geçmiştir. Kurtî, *Sökmenli* emîrleriyle *Gürcülere* karşı düzenlenen seferlere katılmış (1130, 1131) ve pek çok başarılar kazanmıştır; hattâ onun öldürdüğü *Gürcülerin* kafataslarından minare yüksekliğinde bir kale yaptırdığı rivayet edilmiştir. Bir süre sonra *Irak Selçuklu* sultanı Mesut, kardeşi Selçukşah'a *Mardin*, *Erzen*, *Malazgirt* ve *Ahlat*'ı dirlik olarak vermiş, o da özellikle *Erzen*'i istilâ etmiş, bunun üzerine Kurtî, *Mardin Artuklu* emîri Temürtaş'a tâbi olmuştur.

Kurtî'nin 1143 yılında ölümü üzerine, yerine kardeşi Yakut Arslan geçmişse de çok yaşamayarak o da hayata gözlerini yummuştur. Bunun üzerine kardeşi Fahruddin Devletşah, beylik tahtına geçmiştir. Hükümdarlığı oldukça uzun süren Devletşah, II. Sökmen ve İzzeddin Saltuk ile birlikte *Gürcülere* karşı düzenlenen başarısız bir sefere (1161)

katıldı. Ayrıca o, *Harput Artuklu* emîri Kara Arslan ve *Mardin Artuklu* emîri Necmeddin Alpı ile birlikte (1164) *Danişmendli* Yağıbasan'a karşı harekete geçerek *Sivas*'a kadar ilerledilerse de sonradan barış yapıldı ve herhangi bir çarpışma olmadı. Devletşah, 1163 yılında *Gürcülere* karşı düzenlenen yeni, fakat bu kez başarılı bir sefere, *Irak Selçuklu* sultanı Arslanşah, *Azerbaycan* atabeği İldeniz ile birlikte katıldı. Devletşah, 1168 yılında kendisine karşı harekete geçen *Mardin Artuklu* hükümdarı Necmeddin Alpı'ya tâbi olmak zorunda kalmıştır. Devletşah, son olarak sınırlarını *Güney* ve *Doğu* - *Anadolu*'ya kadar genişletmek isteyen *Eyyubî* hükümdarı Salâhaddin'e karşı oluşturulan birleşik kuvvetlere (II. Sökmen, *Musul* hâkimi İzzeddin Mesut, *Artuklu* II. İlgazi'nin kumandalarında) katılmış, fakat herhangi bir savaş yapılmadan müttefik kuvvetler dağılmıştır (1183). Devletşah'ın ne zaman öldüğü kesin olarak tespit edilememekle birlikte 1192 yılında ölmüş olabileceği tahmin ediliyor.

Devletşah'ın ölümünden sonra *Demleçoğulları Beyliği*, sadece *Erzen* ve yörelerinde hüküm sürmüştür. Devletşah'ın ölümünden sonra oğlu Hüsameddin Tuğrul, beylik tahtına geçmiştir. Tuğrul, 1229 yılında *Anadolu*'ya yönelen Celâleddin Harezmşah'a tâbi olmuş, böylece beyliğinin varlığını korumuştur. *Erzen*'deki *Demleçoğulları Beyliği*, daha sonra *Anadolu*'yu istilâ eden *Moğollar*'a tâbi olmuştur. Bu sıradaki beylerin kim oldukları bilinemiyor. Ancak 1310'da *Erzen*'de Melik Salih, bey olarak bulunuyordu. Daha sonraki beyler ise Meliki Kebir İmadeddin Devletşah, İzzeddin Muhammed (ölümü 1333/34), Melik Celâleddin ve Sultan Ali (1394) idiler. Sultan Ali, diğer *Anadolu* beyleri gibi, *Anadolu*'yu istilâ eden Timur'a tâbi olmuştur. Nihayet üç yüzyıl gibi uzun bir dönem hüküm sürmüş olan *Demleç-*

oğulları Beyliği, *Akkoyunlular* zamanında ortadan kaldırılmıştır.

5.

İNAL (YINAL) OĞULLARI

Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tutuş, saltanatı elegeçirmek amacıyla mücadeleye başladığı sıralarda *Diyarbakır* ve çevresine de hâkim olmuştu (1093). Bölge valiliğine maiyyeti emîrlerinden olup, oğlu Dukak'a atabek yaptığı Tuğtekin'i atamıştı. Fakat Tutuş'un başarısızlığı ve ölümü (26 Şubat 1095) üzerine, *Diyarbakır* ve çevresinde birçok küçük beylikler kuruldu. Bu arada *Türkmen* emîrlerinden Sadr da *Âmid* (Eski *Diyarbakır*)'e hâkim olmuştu. Sadr'ın ölümünden sonra yerine, beyliğe adını veren oğlu İnal (Yınal) geçti. Onun ölümünden sonra da oğlu İbrahim tahta geçti ve *Dımaşk Selçuklu Devleti*'ne (melik Dukak'a) tâbi oldu. İbrahim, *Haçlılara* karşı hazırlanan orduya katılarak (Gürboğa komutasında) *Antakya*'yı onlardan kurtarma harekâtına katıldı (1098). Bir süre sonra Gürboğa, *Âmid*'i kuşattı (1100/1101). Bunun üzerine İbrahim, Artukoğlu Sökmen'den yardım istedi. Her iki taraf arasında yapılan savaşı Gürboğa kazanmışsa da şehri elegeçiremedi. Bu olaydan sonra İnaloğlu İbrahim, saltanat mücadelesine girişen Muhammed Tapar'a tâbi olup onunla birlikte hareket etti. Daha sonra o, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'a tâbi oldu. Sultanın ölümünden (Haziran 1107) sonra İbrahim, bir süre bağımsız olduysa da 1109 yılından sonra *Ahlat* hâkimi Sökmen'e tâbi oldu ve aynı yılda da öldü (1109/10) ve yerine oğlu Sâduddevle Ebû Mansur İlaldı, *İnaloğulları* tahtına geçti. İlaldı, *Sökmenlilere* ait olan *Silvan*'a bağlı birçok köyleri elegeçirdi (1115). *Haçlılara*

karşı düzenlenen *Selçuklu* askerî hareketlerine de katılan İlaldı, *Güney - doğu Anadolu* bölgesine hâkim olmaya çalışan *Musul* atabeki Zengi'ye karşı *Artukoğulları* emîrleriyle (Temürtaş ve Davud) işbirliği yaptı. Fakat bir süre sonra *Mardin Artuklu* emîri Temürtaş, Zengi ile birleşerek *Amid*'i kuşattı (1133). Bunun üzerine İlaldı, *Artuklu* Davud'la bir ittifak yaptı, bununla birlikte Zengi karşısında dayanamayıp yenildi (1134), fakat Zengi, sağlam surlara sahip olan şehri alamadı. İlaldı, 1142 yılında vefat etti ve yerine oğlu Şemsülmülûk Mahmut geçti; bununla birlikte beyliğin yönetimi vezir Nisanoğlu Müeyyidüddin'in elinde idi. Atabek Zengi, 1142 yılında, yeniden harekete geçerek *İnaloğulları*'na ait birçok ilçe ve kaleleri *(Ergani, Hâlâr, Tulhum, Çermük* vs.) elegeçirdi. Zengi'nin ölümünden (1146) sonra da bu kale ve ilçeler *Hasankeyf Artuklu Beyliği*'nin (Fahreddin Kara Arslan) sınırları içine alındı. Emîr Mahmut, beyliğini elinde tutabilmek için *Artuklularla* (Temürtaş ile) akrabalık kurdu, bununla birlikte yine de *Artuklularla* pek iyi geçinemedi; çeşitli sebeplerle Temürtaş *Âmid*'i iki kez kuşattı (1151). Sonunda *İnaloğulları*, Temürtaş'a tâbi olmak zorunda kaldılar. Öte yandan vezirlik makamında bulunan *Nisanoğulları* ailesinin (vezir Ebulkasım Ali) emîr Mahmut'a sonderecede şiddetli baskı ve tahakküme başlaması üzerine *Hasankeyf* (Kara Arslan) ve *Mardin Artukluları* (Necmeddin Alpı) harekete geçerek *Âmid*'i dört ay kuşattılar. Bunun üzerine emîr Mahmut, *Danişmendli* Yağıbasan'dan yardım istedi, onun harekete geçmesi üzerine de kuşatma kaldırıldı (Ağustos 1163). Bununla birlikte Kara Arslan, 1164 yılında *Âmid*'i ikinci kez başarısız bir kuşatmada bulundu. Bu olaydan sonra da *İnaloğulları Beyliği Mardin Artukluları*'na tâbi olmayı sürdürdü. *Eyyubî* hükümdarı Salâhaddin, *Bağdad Abbasî* halifesi Nâsır Lidi-

nillah'tan da izin alarak 1183 yılında, *Hasankeyf Artuklu* emîri Nureddin Muhammed'le birlikte *Âmid*'i şiddetli bir kuşatmadan sonra elegeçirdi ve şehri Muhammed'e verdi. Böylece *İnaloğulları Beyliği* tarihe karışmış oldu.

6.

ARTUKLULAR

Artuklular, Doğu ve Güney - Doğu Anadolu'da XI. yüzyıl ile XV. yüzyıllar arasında üç kol halinde hüküm sürmüş bir *Türk Beyliği*'dir. *Oğuzların Kayı* veya *Döğer* boyuna mensup oldukları kesinlik kazanmayan *Artuklular*, bu adı, ataları olan ünlü *Selçuklu* komutanlarından Eksükoğlu Artuk'tan almışlardır.

Artuk Bey, önce sultan Alparslan'ın hizmetinde bulunmuş ve *Malazgirt Savaşına* katılmış (1071), daha sonra da diğer *Selçuklu* komutanları ile birlikte *Anadolu*'nun fethinde önemli bir rol oynamıştır. Emrindeki kuvvetlerle *İzmit*'e kadar ilerleyen Artuk Bey, *Bizans*'a karşı *Frank* başbuğu Ursel'i imparatorla anlaşarak bertaraf edip tutsak almıştır (1073). Bir süre sonra *Anadolu*'daki görevinden alınan Artuk Bey, kendisine dirlik olarak verilen *Hulvan*'a çekilmiş, daha sonra da isyan eden *Ahsa* ve *Bahreyn*'deki şiî *Karmatilere* bir seferle görevlendirilmiş, bunu da başarı ile sona erdirmiştir (1077). Sultan Melikşah'ın *Mervanoğulları'nın* elinde bulunan *Diyarbakır* ve çevresini devletin sınırlarına almak için gönderdiği orduda Artuk Bey de bulunuyordu. Fakat kuşatma sırasında Artuk Bey'in başkomutan Fahruddevle ile olan anlaşmazlığı, onun sultan Melikşah'la arasının açılmasına ve kuvvetleriyle birlikte *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tutuş'un hizmetine girmesine sebep oldu (1084). Tutuş ile birlikte *Türkiye Selçuklu* hükümdarı Süleymanşah'a karşı savaşan Artuk Bey, savaşın Tutuş'un lehine sonuçlan-

masında önemli bir rol oynadı (1086); hattâ o, bu başarı üzerine Tutuş'u *Büyük Sultan* Melikşah'a karşı saldırıya bile teşvik etti ise de onu, iknayı başaramadı. Daha sonra sultan Melikşah'ın *Kuzey - Suriye* seferi üzerine Tutuş'la birlikte geri çekilen Artuk Bey, hayatının geri kalan bölümünü, kendisine Tutuş'un dirlik olarak verdiği *Kudüs*'te geçirdi. Onun 1091'de ölümünden sonra şehir, oğulları Sokman ve İlgazi tarafından yönetildi; ancak yönetimde etkili olan Sokman, *Kudüs*'te pek durmayarak faaliyetlerini daha çok *Kuzey - Suriye* ve *Diyarbakır*'da yoğunlaştırmış, şehrin yönetimi de naipleri tarafından yürütülmüştür.

Sokman, *Suriye Selçuklu* melikleri Rıdvan ve Dukak arasındaki mücadelelerden yararlanarak daha önce Tutuş'un kendisine dirlik olarak verdiği *Suruc*'u elegeçirdi (1059); ayrıca Rıdvan, kendisine, yapmış olduğu hizmetten dolayı *Maarretünnûman* ve çevresinin yönetimini de verdi. *Haçlıların Antakya*'yı işgalleri üzerine şehri kurtarmak için kuşatan Gürboğa komutasındaki *Selçuklu* ordusunda Sokman da bulunuyordu. Fakat *Türk* komutanlarının aralarındaki anlaşmazlıkları sonunda kuvvetleriyle birlikte geri çekilmeleri üzerine Sokman da ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır. *Antakya*'nın düşmesi, daha sonra şehir önlerinde *Selçuklu* ordusunun da yenilmesi, *Fatımîlerin Kudüs*'ü kuşatmalarına sebep oldu. Yaklaşık 40 gün süren kuşatmadan sonra Sokman, şehri anlaşma yoluyla *Fatımî* komutanı Efdal'e teslim etti. Böylece *Artuklu* ailesinin *Kudüs*'teki hâkimiyeti sona erdi (1098).

Kudüs'ün kaybından sonra *Artuklular*, daha önce Artuk Bey'e dirlik olarak verildiği rivayet edilen *Diyarbakır* yörelerine geldiler. Sokman, kendisine ait olan *Suruc*'un *Haçlılar* tarafından işgal edilmesi üzerine şehri, yeniden almak istediyse de başarılı olamadı (1101).

Hısnı Keyfa Artukluları

1102 yılında *Musul* emîri Gürboğa'nın *Selçuklu* sultanı Berkyaruk'un isteği ile gittiği *Azerbaycan*'da ölümü, Sokman'a *Hısnı Keyfa (Hasankeyf) Artuklu Beyliğini* kurma imkânı verdi. Çünkü Gürboğa'nın ölümünden sonra naibi Türkmen Musa, *Musul*'a hâkim olmuştu; fakat *Cezîretü İbn Ömer* hâkimi Çökürmüş, buna razı olmayarak kuvvetleriyle birlikte Musa'nın üzerine yürümüştür. Sokman, Çökürmüş tarafından kuşatılan Musa'ya yardıma gitmiş, bu hizmetine karşılık da onbin altın ve *Hısnı Keyfa* kalesini almıştır. Böylece *Artukluların Hısnı Keyfâ* kolu Sokman tarafından 1102'de kurulmuş oldu.

Muinüddin Sokman'ın *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarı ilk faaliyeti, *Bağdat* şıhneliğinden azledilen kardeşi İlgazi'nin yardımına giderek ona, eski itibarını yeniden kazandırmak oldu; daha sonra yeğeni Ali'nin yönetimine geçmiş olan *Mardin*'e hâkim oldu (1104). Sokman'ın en büyük başarısı *Belih* çayı yörelerinde *Haçlılara* karşı kazanmış olduğu *Harran* zaferidir; burada yapılan savaşta, *Urfa* kontu II. Baudouin, yeğeni Joscelin ile birlikte tutsak alınmıştır (Mayıs 1104). Bu zaferden kısa bir süre sonra Sokman, *Dımaşk* hâkimi Tuğtekin'den aldığı mektup üzerine, ona yardım için giderken yolda hastalanarak öldü (Ekim 1104), yerine, oğlu İbrahim geçti. İbrahim, kısa süren hükümdarlığı sırasında, pek başarılı olamadı. 1106'da yönetimi altındaki *Mardin*, amcası İlgazi tarafından elegeçirildi; İbrahim, 1108'de öldü. Kendisinden sonra kardeşi Rükneddin Davut hükümdar oldu. Kardeşi İbrahim'in aksine oldukça faal bir hükümdar olan Davut, *Hısnı Keyfa Artuklu Beyliği*'nin sınırlarını çok genişletti; önce *Harput* ve *Palu*'yu (1124), daha sonra da *Siirt*'i elegeçirdi (1131). *Türkmenler* üzerinde büyük yetki sahibi olan Davut'un böyle bir yayılma siyaseti izlemesi, *Mardin Artuklu* hükümdarı Timurtaş (Temürtaş, Demirtaş)'ı

endişeye düşürdü, bu nedenle o, atabek İmadüddin Zengi ile birleşmek sorunda kaldı. *Artuklu* ailesinin başbuğu olmak isteyen Davut'un bütün plânları, Zengi'nin ortaya çıkışı ile bozuldu. Zengi, iki *Artuklu* kolu arasındaki çekişmeyi artırarak onların birleşmelerine ve dolayısıyla büyümelerine engel oldu. Davut, Zengi ve Timurtaş karşısında devamlı yenilgiye uğradı. Bununla birlikte o, 1136'da, *Hani*'yi elegeçirdi. 1138 yılında sefere çıkan *Bizans* imparatoru Johannes Komnenos'a karşı ortak hareket eden *Elcezire* ve *Diyarbakır* çevresindeki hükümdarlar arasında Davut da bulunuyordu. Onun bu tutumu bile Zengi ile arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmadı. Sonunda Zengi, *Mardin Artuklu* hükümdarı Timurtaş'la birlikte Davut'a *Âmid* yakınlarında son bir darbe daha indirdi; ağır bir yenilgiye uğrayan Davut, 23 Temmuz 1144'de *Hani*'de öldü, yerine oğlu Fahrüddin Kara Arslan geçti. Kara Arslan'a karşı da *Hısnı Keyfa Artuklu* tahtı için, onun kardeşi Arslantoğmuş'u destekleyen atabek Zengi, başta *Siirt* olmak üzere, *Erganin*, *Cebelcur*, *Hani* ve *Çarmuk*'u elegeçirerek Kara Arslan'ın topraklarının büyük bir kısmını istilâ etti. Fahrüddin Kara Arslan, bunun üzerine, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Mesut'tan yardım istemek zorunda kaldı.

Zengi'nin *Câber* kalesinde öldürülmesi, *Artuklulara* rahat bir nefes aldırdı (1146). Babasının aksine daha ılımlı ve mantıklı hareket eden Kara Arslan, Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmut ile anlaştığı gibi, aralarında rekabet bulunan *Mardin Artukluları* ile de dost oldu. O, Nureddin Mahmut ile birlikte *Haçlılara* karşı düzenlenen savaşlarda büyük başarılar kazandı (1164); bu arada ülkesinin sınırlarını da genişletti. Halkının refahı için pek çok çaba gösteren Kara Arslan, 23 yıllık hükümdarlıktan sonra Temmuz 1167'de öldü, yerine oğlu Nureddin Muhammed geçti.

Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın damadı olan Nureddin Muhammed, karısı yüzünden kayınpederiyle arası bozulunca *Eyyubî* sultanı Salâhaddin'in himayesine girmek zorunda kaldı. Salâhaddin'le birlikte *Musul*'un kuşatmasına katılan Nureddin, daha sonra onu *Âmid* üzerine yürümeye teşvik etti. Çok geçmeden Salâhüddin *Âmid*'i ele geçirerek, burasını hizmetlerine karşılık Nureddin Muhammed'e verdi (1183); *Eyyubî* sultanının sadık müttefiki olan Nureddin Muhammed, 1185'te ölünce yerine oğlu Kutbüddin II. Sokman çocuk yaşta *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarı oldu. Beylik, önce vezir İbni Summaka'nın, onun öldürülmesi ile de vezirliğe getirilen Kutluğ Aba'nın yönetiminde bulunuyordu. *Eyyubîlerle* olan ilişkilerini Melik Adil'in kızını alarak kuvvetlendiren II. Sokman, genç denecek yaşta *Hısnı Keyfa*'daki sarayının damından düşerek öldü (1200); kendisinden sonra Sokman'ın eniştesi olan Ayaz, *Artuklu*lardan olmamasına rağmen *veliaht* gösterildi ise de beyliğin ilerigelenleri *Hısnı Mansur*'da bulunan Nâsirüddin Mahmut'u hükümdar yaptılar. Nâsırüddin Mahmut, *Eyyubilerle* olan dostane ilişkileri uzunca bir süre devam ettirdi. Ayrıca o, daha önce kendilerinden ayrılmış olan *Harput*'u yeniden ülkesine katmak istediyse de başarılı olamadı (1206), *Eyyubîlerin Diyarbakır* ve yöresinde siyasî hâkimiyetlerini gittikçe artırması, *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarını *Türkiye Selçuklu* sultanı İzzeddin Keykâvus'a yaklaştırdı (1218); fakat bölge hâkimlerinin de bulunduğu ittifakta ortaya çıkan çıkar anlaşmazlığı sebebiyle Mahmut, yeniden *Eyyubîlerin* himayesine girdi. 22 yıllık hükümdarlıktan sonra Mahmut, 1222 yılında *Âmid*'de öldü, yerine oğlu Rükneddin Mevdud geçti. Mevdud da amcası ve babasının siyasetini benimseyerek *Eyyubîlere* olan bağlılığını sürdürdü. *Harezmşah* Celâleddin'in *Moğolların* önünden kaçarak *Diyarbakır* yöre-

lerine gelmesi sonucunda onunla birtakım ilişkilere girişen Mevdud, bir ara *Türkiye Selçuklu* sultanlarına da tâbi oldu (1227). Mevdud'un değişken bir siyaset izlemesi, *Eyyubîleri* kuşkulandırmıştı. Bu sebeple Melik Kâmil, 1231 yılında *Âmid*'i elegeçirerek *Hısnı Keyfa Artuklu Beyliğine* son verdi (1231); Mevdud ise *Eyyubîlerden* kaçtıktan sonra *Moğollar* tarafından öldürüldü.

Harput Artukluları

Harput'ta ilk *Artuklu* hâkimiyeti 1112'de Belek Gazi tarafından kurulmuştur. Onun 1124'de şehit olmasından sonra şehir, *Hısnı Keyfa Artuklularının* eline geçti. *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarı Nureddin Muhammed'in 1185'de ölümünden sonra kardeşi İmadeddin Ebûbekir, hükümdarlığı yeğeni II. Sokman'a kaptırınca kendisi de yönetimi altındaki *Harput* ve çevresinde, *Artukluların Harput* kolunu kurdu. Bölgedeki diğer hükümdarlar gibi Ebûbekir de 1204'deki ölümüne kadar *Eyyubîlerin* hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Kendisinden sonra oğlu Nizameddin İbrahim, *Harput Artuklu* hükümdarı oldu. 1206 yılında *Harput*, *Hısnı Keyfa Artukluları* tarafından alınmak istenmişse de Nizameddin'in *Türkiye Selçuklu* devletinin himayesine girip, yardım istemesi ile şehrin alınması önlenmiştir. Nizameddin İbrahim'in 1223'de ölümünden sonra yerine, oğlu İzzeddin Ahmet geçti. Bu hükümdar zamanında *Harput*, geçici olarak 1227'de Celaleddin Harezmşah tarafından işgal edilmiş, bir ara da geçici bir süre *Moğolların* eline geçmiştir.

Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışan sultan Alâeddin Keykubad, 1234 yılında, zaman zaman *Eyyubîlerle* işbirliği yapan *Harput Artukluları* üzerine yürüyerek şehri kuşatıp elegeçirdi. *Harput Artuklularının* hâkimiyetine son veren *Türkiye Selçuklu* sultanı, son *Harput Artuklu* hükümdarını affederek ona *Ilgın* ve *Akşehir*'i dirlik olarak verdi.

Mardin Artukluları

Mardin Artuklularının kurucusu olan İlgazi, önceleri kardeşi Sokman'la birlikte *Kudüs*'ün yönetiminde bulunmuş, şehrin *Fatimîler* tarafından alınmasından sonra da *Büyük Selçuklu* devletinin *Bağdat* şıhnesi olmuştur. *Büyük Selçuklu* devleti sultanı Muhammed Tapar tarafından bu görevden alınması (1105) üzerine *Diyarbakır* yörelerine gelen İlgazi, kardeşi Sokman'ın oğlu İbrahim'in yönetiminde bulunan *Mardin*'i emîr Şems'den alarak *Mardin Artuklu Beyliğini* kurmuştur.

Büyük Selçuklu devleti komutanlarından Çavlı ile birlikte *Musul*'u almak için harekete geçen *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'a karşı çarpışan İlgazi, daha sonra anlaşmazlığa düştüğü Çavlı'dan *Nusaybin*'i aldı; *Musul Selçuklu* valisi Mevdud da *Harran*'ı kendisine verdi. Fakat o, buna rağmen Muhammed Tapar'a kırgınlığı sebebiyle *Haçlılara* karşı düzenlenen seferlere bizzat katılmayıp oğlu Ayaz'ı gönderdi (1111-1113). Daha sonra *Musul Selçuklu* valisi olan Aksungur Porsukî, anlaşamadığı İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı tutsak aldı. Bunun üzerine İlgazi, sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmut'un da yer aldığı Aksungur'un ordusuna saldırarak oğlu Ayaz'ı kurtardı; bu sebeple sultanın tehdidine maruz kalan İlgazi, *Dımaşk* hâkimi Tuğtekin ile birleşti. Bu sıralarda, *Humus* hâkimi Hayır Han tarafından bir ara tutsak alındı ise de kurtulmayı başardı (1115). *Suriye Selçuklu* meliki Rıdvan'ın ölümünden sonra hükümdarsız kalan *Haleb*'i hâkimiyeti altına alan İlgazi, şehir yönetimini oğlu Timurtaş'a bıraktı (1117). Bu tarihlerden itibaren *Haçlılara* karşı zaferler kazanan İlgazi, onları önce *Telifrin*'de (Haziran 1119), daha sonra da *Teldânis*'de büyük bir bozguna uğrattı; fakat *Burci Hab* önlerinde *Haçlılara* yenilerek onlarla antlaşma yaptı (1120). *Selçuklu* sultanı Mahmut'un buyruğuyla *Gürcülere* karşı

gönderilen İlgazi, aynı başarıyı onlara karşı gösteremedi (Ağustos 1121). Çok geçmeden İlgazi, *Haleb*'te isyan eden oğlu Süleyman'dan şehri alarak yeğeni Bedrüddevle Süleyman'a bıraktı. Bu arada sultan Mahmut, hizmetlerinden dolayı *Meyyafârikin (Silvan)*'i İlgazi'ye dirlik olarak verdi. *Haçlılara* karşı düzenleyeceği yeni bir sefer sırasında hastalanan İlgazi, 19 Kasım 1122'de *Mardin*'de öldü. Yerine oğullarından Timurtaş, *Mardin*'e hâkim olurken *Haleb*'e yeğeni Süleyman, *Meyyafârikin*'e de diğer oğlu Süleyman hâkim oldular. Bundan sonra *Artuklu* ailesinin başbuğuluğunu İlgazi'nin yeğeni Behramoğlu Belek Gazi üstlendi. Daha önce *Harput* ve *Palu* çevresini elegeçirmiş olan Belek, *Türkiye Selçuklu* sultanı Kılıç Arslan'ın dul eşi ile evlenerek *Malatya*'ya da hâkim olmuştu. O, özellikle *Haçlılara* karşı amcası İlgazi'den sonra büyük başarılar kazandı; aralarında *Kudüs* kralı II. Baudouin ile *Urfa* kontu Joscelin'in de bulunduğu *Frank* liderlerini tutsak aldı. *Haçlı* tehlikesi sebebiyle Haziran 1123'te *Haleb* yönetimini Bedrüddevle Süleyman'dan alan Belek, 6 Mayıs 1124'de *Menbic* kalesini kuşatması sırasında zehirli bir okla vurularak şehit oldu. Belek'in ölümünden sonra *Haleb*'e Timurtaş hâkim oldu ise de uzun süre şehri elinde tutamadı. O, *Mardin*'de bulunduğu bir sırada *Haleb*, Aksungur Porsukî tarafından teslim alındı. Kardeşi Süleyman'ın ölümü üzerine, *Meyyafârikin*'i de elegeçiren Timurtaş, bu kez de *Nusaybin*'i İmadüddin Zengi'ye bırakmak zorunda kaldı. Fakat amcasının oğlu *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarı Davut'la olan çekişmesi, Timurtaş'ı Zengi'ye yaklaştırdı; böylece kurulan ittifak sayesinde tehlikeyi atlattı. 1146'da Zengi'nin ölümü üzerine serbest kalan Timurtaş, kaybettiği yerleri, yeniden elegeçirdi. *Diyarbakır*'da *İnaloğullarını* da tâbiyeti altına alan Timurtaş, Ocak 1154'de *Mardin*'de öldü; yerine oğlu Nec-

meddin Alpı geçti. Atabek Nureddin Mahmut'un *Haçlılara* karşı düzenlediği seferlere de katılan Necmeddin Alpı, *Hısnı Keyfa Artukluları* ile de dostane ilişkiler kurdu. *Ahlatşahlar* üzerindeki etkinliğini sürdüren Alpı *Hısnı Keyfa Artuklu* hükümdarı Kara Arslan'la birlikte *Amid*'i kuşattı ise de başarılı olamadı; bu sebeple de *Danişmendli* Yağıbasan ile çarpışmak zorunda kaldı. *Müslüman* olmayan tebasına karşı da oldukça hoşgörülü olan Necmeddin Alpı 1176'da öldü; kendisinden sonra oğlu Kutbeddin II. İlgazi, *Mardin Artuklu* hükümdarı oldu. *Eyyubî* hükümdarı Salâhaddin'e karşı *Türkiye Selçuklu* sultanı II. Kılıç Arslan'ın himayesini yeğleyen Kutbeddin, yönetimi altındaki *Harran*, *Habur*, *Dâra* ve *Nusaybin*'*i Eyyubî* hükümdarına kaptırdı. *Hısnı Keyfa Artukluları* ile olan ilişkilerini yine dostça sürdüren İlgazi, 1184'de öldü; yerine oğlu Hüsameddin Yavlak (Yülük) Arslan geçti ise de yaşı küçük olduğundan beyliğin yönetimi *Memlüklülerinden* (yetiştirme) Nizameddin Alpkuş'un elinde kaldı. Bu sırada *Eyyubî* sultanı Salâhaddin, *Mardin Artukluları* için tehlike olmaya devam ederek *Meyyafârikin*'i de elegeçirdi. Fakat onun 1193'de ölümü üzerine *Meyyafârikin*, yeniden *Mardin Artuklularının* eline geçti. Bütün bunlara rağmen *Eyyubî* tehdit ve tehlikesini bir türlü atlatamayan *Mardin Artukluları*, *Musul* atabeki Arslanşah'ın yardımıyla *Eyyubîlere* karşı koydularsa da *Haleb* hâkimi Melik Zahir'in aracılığı ile *Eyyubî* hükümdarı Melik Adil ile anlaşarak onun hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar (1202). Bu arada Yavlak Arslan, ölmüş (1201), yerine kardeşi Artuk Arslan geçmiş idi. Artuk Arslan, 1204'de uzun süreden beri beyliğin yönetimini elinde bulunduran Nizameddin Alpkuş'u öldürerek beyliğe tek başına hâkim oldu. *Ahlat*'daki karışıklıklar sebebiyle burasını elegeçirmek için harekete geçen Artuk Arslan, *Eyyu-*

bîlerin baskısı karşısında amacına ulaşamadı (1205). Uzun yıllar *Eyyubîlere* tâbi olmak zorunda kalan *Mardin Artukluları* II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bölgeyi *Eyyubî*lerden alıp, *Sincar* ve *Nusaybin*'i kendilerine dirlik olarak vermesi sonucunda *Eyyubî* tahakkümünden kurtuldular (1204). Artuk Arslan, 35 yıllık hükümdarlıktan sonra 1239'da ölmüş, yerine oğlu Necmeddin Gazi geçmiştir. Bu sıralarda *Diyarbakır* ve *Elcezire* bölgesine *Harezmşahlar* gelmiş, *Moğollar* gibi büyük bir tehlikeyi de beraberinde getirmişlerdir. Necmeddin, hâkimiyetinin ilk yıllarında, *Urfa* ve *Harran*'ı elegeçirmesine rağmen (1242), daha sonra bölgeyi istilâ eden *Moğollara* tâbi olmayı reddetmesi sonucunda onların büyük tehdidi altına düşmüştür. *Moğollar*, Yaşmut komutasında *Meyyâfarikin*'i işgal ile *Mardin*'i kuşattılar. Uzun süren kuşatma sırasında Necmeddin Gazi öldü (1260); yerine geçen oğlu Kara Arslan, *Moğollarla* anlaşarak *Mardin*'i büyük felâketten kurtardığı gibi, *Artuklu* hanedanının da daha bir süre devamını sağladı. *Moğolların* bölgedeki bütün askerî harekâtına katılan Kara Arslan, hâkimiyetini uzun müddet sürdürdü. 1292'de ölünce yerine, önce oğlu Şemseddin Davut geçmiş, onun kısa bir süre sonraki ölümünden sonra (1295) da öteki oğlu II. Necmeddin Gazi, hükümdar olmuştur. *Moğol İlhanlı* hükümdarı Gazan Han, *Memlüklülere* karşı kendisinin yanında yer alan *Mardin Artuklu* hükümdarına *sultan* unvanıyla birlikte *Diyarbakır* ve *Diyarı Rebîa*'yı da dirlik olarak verdi (1299). II. Necmeddin Gazi, kızı Dünya Hatun'u *İlhanlı* hükümdarı Olcaytu'ya vererek *İlhanlı - Artuklu* ilişkilerini daha da kuvvetlendirdi (1309). II. Necmeddin Gazi'nin ölümü (1312) üzerine *Mardin Artuklu* tahtına oğlu Ali Alpı geçti ise de iki hafta gibi kısa bir süre sonra ölümü üzerine diğer oğlu Melik Salih hükümdar oldu. Elli yıldan fazla saltanat süren Melik

Salih zamanında bölgedeki siyasî durum değişti. 1336'da *İlhanlıların* yıkılması ile *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*, *Türkmen* oymaklarının etkinlik alanı olmuş, özellikle *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlu Türkmenleri* bölgede hâkim duruma geçmeye başlamışlardı.

1365'de Melik Salih'in ölümü ölümü üzerine yerine oğlu Melik Mansur geçti ise de onun da üç yıl hükümdarlığından sonra oğlu Mahmut, *Mardin Artuklu* hükümdarı oldu (1368); fakat küçük yaşta olduğundan amcası II. Davut, *Mardin Artuklu* tahtına geçti ve 1376 yılında ölümüne kadar da hükümdarlığı devam etti. Bu sırada *Mardin Artukluları Âmid*'i de ellerinde bulunduruyordu. Ancak bu sıralarda *Karakoyunlular* ile *Artuklular* arasında mücadeleler de başlamıştı. II. Davut'dan sonra *Mardin Artuklu* hükümdarı olan Mecdüddin İsa, ilk zamanlarda Timur'un saldırısına uğradığı gibi, *Karakoyunlu*lara da yenildi. Ancak Timur istilâsı, *Karakoyunlularla Artukluları* ortak hareket etmeye zorlayarak *Memlüklülerden* yardım istediler. Fakat Timur'un *Mardin* önlerine kadar gelmesi üzerine *Memlüklülerden* vazgeçildi. Melik İsa, Timur'a bağlılık arzetmesine rağmen huzuruna çıkmadığı için onu kızdırdı; hattâ Timur tarafından yakalandı ise de affedilerek hükümdarlığı kendisine iade edildi. Fakat daha sonra Timur'la yapmış olduğu antlaşmayı bozarak *Memlüklülere* karşı savaşa katılmayınca Timur, *Mardin*'i kuşattı; ancak kuşatmanın uzun sürmesi üzerine Timur, *Mardin Artuklu* hükümdarının cezalandırılması görevini *Akkoyunlu* hükümdarı Kara Yülük Osman'a verdi. Bunun üzerine *Mardin Artuklu* hükümdarı, *Türkmen* beylerinden Çeküm'den yardım istedi. Çeküm'le birlikte Kara Yülük Osman'a karşı çarpışan Melik İsa, yapılan savaşta öldürüldü (1407), yerine *Mardin* surları içine çekilmiş olan oğlu Şehabeddin Ahmet hükümdar oldu. *Akkoyunlulara* karşı

Mardin'i koruyamayacağını anlayan Ahmet, *Karakoyunlu* Kara Yusuf'la anlaşarak şehri ona teslim etti (1409). Kara Yusuf, buna karşılık Ahmet'e *Musul*'u verdi ise de Ahmet, çok kısa bir süre sonra öldü. Böylece *Mardin Artuklu Beyliği* de sona ermiş oldu.

7.

DANİŞMENDLİLER

Danişmendli Türk Beyliği, sultan Melikşah'ın kumandanlarından *Danişmendoğlu* Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından *Sivas* başkent olmak üzere, 1080 yılında, *Orta-Anadolu*'da kurulmuştur. Beyliğin sınırları zamanla *Tokat*, *Niksar*, *Amasya*, *Çankırı*, *Çorum*, *Kastamonu*, *Kayseri*, *Elbistan* ve *Malatya* illerini içine alacak şekilde genişlemiştir. Beyliğin ilk hükümdarı olan Ahmet Gazi, 1080'de *Sivas*'ı, 1097'den önce de *Niksar*'ı fethetti; daha sonra *Türkiye*'deki emîrler arasındaki çatışmalardan faydalanarak beyliğin sınırlarını genişletmeyi başardı ve *Türkiye* üzerinden geçmekte olan *Haçlı* ordularıyla, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan ve diğer *Türk* emîrleriyle (özellikle *Kayseri* emîri Hasan Bey) birlikte mücadelelerde bulundu; ayrıca 1098 yılında, *Bayburt*'u fethettikten başka, *Ermeni* Gabriel'in yönetimindeki *Malatya*'yı üç yıl süreyle kuşatma ve sıkıştırmaya tâbi tuttu; Gabriel'e yardıma gelen *Antakya Haçlı* prensi Bohémond'u 1101 yılında, *Malatya* önlerinde yenilgiye uğratıp tutsak aldı. Ahmet Gazi, 1101 yılında, *Türkiye*'ye gelen yeni *Haçlı* ordularını sultan Kılıç Arslan ile birlikte *Amasya-Merzifon* arasında, ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı (Ağustos 1101). Daha sonra Ahmet Gazi, *Fransız* ve *Alman* kuvvetlerinden oluşan *Haçlı* ordusunun müttefik *Türk* ordusu karşısında hezimete uğradığı savaşlara katıldıktan sonra 1102 yılında, *Malatya*'yı fethetti.

Aynı yılda, tutsak Bohémond'u *kurtuluş akçası* karşılığında salıvermesi yüzünden aralarının açıldığı Kılıç Arslan ile *Maraş* yörelerinde yaptığı savaşta (Ağustos 1103), kesin bir yenilgiye uğradı ve dolayısıyla *Türkiye*'deki siyasî üstünlüğü ciddi şekilde sarsıldı. Gümüştekin Ahmet Gazi'nin 1105 yılında ölümünden sonra *Danişmendli* tahtına oğlu Emîr Gazi geçti. Bunu fırsat bilen sultan Kılıç Arslan, *Malatya*'yı Eylül 1105'de elegeçirdi ise de sultanın ölümünden (1107) sonra Emîr Gazi, *Selçuklu* şehzadelerinin taht mücadelelerine karışarak, 1116 yılında, damadı Mesut'un *Türkiye Selçuklu* sultanı olmasını sağladı. Daha sonra Emîr Gazi, *Malatya Selçuklu* meliki Tuğrul Arslan ve atabeği *Artuklu* Belek Gazi ile birlikte *Mengücüklü* emîri İshak ve müttefiki *Trabzon Rum* hükümdarı Konstantin Gabras'ı yenilgiye uğrattı, hattâ bu savaşta damadı İshak da tutsak alındı. Belek Gazi'nin ölümü (1124) üzerine, aynı yılda, Emîr Gazi, sultan Mesut'la birlikte elden çıkan *Malatya*'yı yeniden elegeçirdi ve daha sonra yine onunla birlikte *Kastamonu* ve *Ankara Selçuklu* meliki Arap'a karşı mücadelelerde bulundu, sonunda Arap'ın bertaraf edilmesi üzerine Emîr Gazi, *Kayseri* ve *Ankara*'ya hâkim duruma geçti; böylece *Danişmendli Beyliği*, *Fırat* ırmağından *Sakarya* ırmağının kaynaklarına kadar olan *Orta* ve *Kuzey - Anadolu* bölgelerini içine alarak genişlemiş oldu. Daha sonra Emîr Gazî, Şubat 1130'da *Çukurova*'yı işgale çalışan *Antakya Haçlı* prensi II. Bohémond'u *Anazarba* önlerinde yenilgiye uğrattıktan (Bohémond da bu çarpışmalarda hayatını kaybetmiştir) başka *Ermeni* Leon (Levon)'u da itaat altına aldı (1131). Bu olaydan iki yıl sonra (1133) Emîr Gazi, *Bizans* imparatoru II. Ioannes (Yuannes) Komnenos tarafından işgal edilen *Kastamonu* ve yörelerini yeniden elegeçirdi. Böylece Emîr Gazi, *Haçlı*, *Bizans* ve *Ermeni-*

lere karşı giriştiği başarılı mücadeleler sonunda *Türk-İslâm* âleminin takdir ve hayranlığını kazandı, dolayısıyla *Bağdat Abbasî* halifesi Müsterşid ve *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Sencer tarafından kendisine *meliklik* ünvanı verildi. Fakat çok geçmeden, esasen bu sıralarda ağır hasta olan Emîr Gazi, 1134 yılında vefat etti, yerine oğlu Muhammed, *Danişmendli* emîri oldu. Melik Muhammed, kardeşleri arasında çıkan taht anlaşmazlığı sebebiyle harekete geçerek *Kastamonu* ve *Çankırı*'yı işgal eden *Bizans* imparatoru Ioannes'le başarılı mücadelelerde bulundu, işgal edilen şehirleri kurtardı, ayrıca taht iddiasında bulunan diğer kardeşlerini etkisiz hale getirdi (1135-37). Bundan başka o, *Bizans*, *Haçlı* ve *Çukurova Ermenileriyle* de başarılı mücadelelerde bulundu, sonunda *Çukurova*'yı istilâ ettiği gibi, *Menderes* ırmağı kaynağına kadar askerî harekâtını sürdürdü (1139 başları). Nihayet o, 1141/42 yılında *Kayseri*'de hayata gözlerini yumdu. Onun ölümü sonucunda oğulları Zünnun, İbrahim ve Yunus, *Sivas*'ta *Danişmendli* hükümdarlığını ilân eden Nizameddin Yağıbasan ve Aynüddevle arasında taht mücadeleleri başladı, sonunda *Danişmendliler*, *Sivas*, *Kayseri* ve *Malatya* şubelerine ayrıldı ve dolayısıyla da devlet sarsıldı; bunun sonucunda da *Türkiye*'de siyasî üstünlük *Türkiye Selçuklu* devletine geçti. Nitekim derhal harekete geçen sultan Mesut, *Sivas*'ı aldıktan başka *Malatya*'yı kuşatıp Aynüddevle'yi itaat altına aldı (1144). Öte yandan Yağıbasan, sonradan anlaştığı sultan Mesut ile yeni *Bizans* imparatoru Manuel'e karşı giriştiği savaşta başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden Yağıbasan, *Türkiye Selçuklu* devletine tâbi oldu (1150). Öte yandan 1152 yılında ölen Aynüddevle'nin yerine, sultan Mesut'a tâbi olan oğlu Zülkarneyn geçti. Sultan Mesut'un ölümü üzerine Yağıbasan, *Kayseri* ve yörelerine saldırıya geçtikten başka

Suriye hükümdarı Nureddin Mahmud'un teşviki ile kardeşleriyle (Zünnun, İbrahim, Zülkarneyn) birlikte *Türkiye Selçuklu* sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı *Aksaray* yöresinde yenilgiyle sonuçlanan bir savaşa girişti (Ekim 1155); fakat bir süre sonra Yağıbasan, *Bizans* yardımıyla bu kez, Kılıç Arslan'ı yenilgiye uğratarak *Elbistan*'a yeniden hâkim oldu. Bundan sonra Yağıbasan, damadı *Artuklu* Fahreddin Kara Arslan'a ait *Harput* ve *Çemişkezek*'i yağmalaması üzerine Kara Arslan, yeğeni *Mardin Artuklu* emîri Necmeddin Alpı ve *Demleçoğullarından* Fahreddin Devletşah ile birlikte kendisine karşı harekete geçip, *Sivas*'a yürüdüler; öte yandan sultan Kılıç Arslan da ona karşı harekete geçmişti ki, *Suriye* hükümdarı atabek Nureddin Mahmut'un araya girmesi üzerine savaş olmadı. Çok geçmeden Yağıbasan *Çankırı*'da vefat etti (Ağustos 1164). Yağıbasan'ın yerine, yeğeni İbrahim'in oğlu İsmail geçirildi ise de bu yüzden *Danişmendli* ailesi arasında taht kavgası başladı; bundan faydalanan sultan Kılıç Arslan, *Elbistan*, *Tohma* vadisi, *Darende* ve *Gedük*'ü (1165), daha sonra da *Kayseri* ve *Zamantı*'yı elegeçirdi (1169); 1171 yılında da Efridûn'un elindeki *Malatya*'yı da kuşatmış idi. *Sivas*'ta çıkan kıtlık üzerine öldürülen (1172) İsmail'in yerine kayınpederi Nureddin Mahmut'un destek ve yardımıyla Zünnun geçti (1173). Fakat Nureddin'in ölümü üzerine (Mayıs 1174), derhal harekete geçen Kılıç Arslan, *Sivas*, *Tokat*, *Niksar*, *Amasya* ve *Komanova*'yı *Selçuklu* topraklarına kattı (1175), böylece *Danişmendlilerin Sivas kolu* da ortadan kaldırılmış oldu. Bu ailenin *Malatya* koluna gelince, Zülkarneyn'in ölümü (Ekim 1162) üzerine, yerine geçen oğlu Nâsıreddin Muhammed'in başarısız yönetimi sebebiyle 1170 yılında Fahreddin Kasım, hükümran oldu ise de onun çok geçmeden ölümü (1171) sonucunda Efridûn,

Malatya Danişmendli tahtına geçmiş idi. Fakat eski emîr Nâsıreddin Muhammed, *Artukluların* kışkırtmaları sonucunda Efridûn'u öldürtüp tahtı yeniden elegeçirmeyi başardı (Şubat 1175). Fakat sultan Kılıç Arslan'ın Ekim 1178'de *Malatya*'yı yeniden kuşatıp elegeçirmesi sonucunda, *Danişmendlilerin* bu kolu da tarihe karışmış oldu. Böylece esasen üç kola ayrılarak zayıf bir duruma düşen bütün *Danişmendli Beyliklerine* ait bölgeler, *Türkiye Selçuklu Devletinin* sınırları içine alınmış oldu.

Türkiye'de kurulan ilk beyliklerin en büyüğü ve kudretlisi olan *Danişmendli Beyliği*, bir ara *Türkiye Selçuklu Devletine* de hâkim duruma geçmişti. *Danişmendli* hükümdarları, gerek *Bizans*, gerekse *Haçlılara* karşı başta *Selçuklular* olmak üzere, diğer *Türk* beylikleriyle birlikte başarılı mücadelelerde bulunmuşlardır. *Türkiye Selçuklu* sultanlarının *Anadolu Türk* birliğini kurma yolundaki etkinlikleri sonucunda, tarihe karışan *Danişmendlilere* bağlı boy ve oymaklar, *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerine dağılmış, hattâ bunların bir kısmı da *Rumeli*'ye gönderilip yerleştirilmişlerdir.

8.
ÇAKA VE TANRIBERMİŞ BEYLİKLERİ

Bundan önceki bölümlerde görüldüğü üzere, *Anadolu*'da *Türk* fetih ve yerleşmesi devam ettiği ve ayrıca *Bizans*'ın *Balkanlar*'daki *Peçenek Türkleriyle* uğraşmak zorunda kaldığı sıralarda, *İzmir* ve çevresinde Çaka ve Tanrıbermiş (Tanrıvermiş) *Beyler* tarafından *Selçuklu* devletine tâbi olmayarak bağımsız iki *Türk* beyliği kurulmuştur. *Selçuklu - Bizans* mücadeleleri sırasında (takriben 1078-1081) *Bizanslılar* tarafından tutsak alınan ve yeteneği sayesinde *asalet* ünvanı *(Protonobilissimus)* kazanan Çaka Bey, *Bizans* imparatoru Aleksios

Komnenos'un tahta geçmesi (1081) üzerine, *Bizans* sarayında durumu sarsılmış, bu nedenle *İstanbul*'dan ayrılarak *İzmir*'e gelip *Batı - Anadolu* içlerinden topladığı *Türk* kuvvetleriyle şehri *Bizanslılardan* almayı başardı. Aşağı - yukarı bu sıralarda, veya biraz önce Tanrıbermiş adlı başka bir *Türk* beyi de *Hıristiyan* âlemince kutsal bir şehir sayılan *Efes (Ephesos)*'i fethedip burada Çaka'dan ayrı bağımsız bir *Türk* beyliği kurmuş idi. Çaka Bey, *Adalar Denizi* kıyılarında ve *İç - Ege*'de bulunan *Türkleri* biraraya getirdikten başka, *Bizans*'ta kazandığı deneyler sayesinde 40 üstü kapalı gemiden oluşan kuvvetli bir donanma meydana getirdi. Çok geçmeden o, harekete geçerek *Urla* ve *Foça* kıyı kentlerini elegeçirdikten başka, *Midilli*, *Sakız*, *Sisam*, *İstanköy*, *Rodos* ve diğer adaları fethedip hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca o, *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos'un Niketas Kastamonniates kumandasında gönderdiği donanmayı ağır bir yenilgiye uğratarak bir kısmını batırdı, bir kısmını da elegeçirdi. Bu başarı üzerine Çaka Bey, bir yandan *İstanbul* yakınlarına kadar gelen *Balkanlar*'daki *Peçenekler*, öbür yandan da bu sıralarda Süleymanşah'ın ölümünden sonra *İznik Selçuklu* yönetimini eline alan Ebulkasım ile ilişkiler kurmak suretiyle *Bizans*'a karşı bir ittifak cephesi oluşturma girişimlerinde bulunmakta idi. Onun bütün bu teşebbüslerini gözden uzak tutmayan imparator Aleksios Komnenos, Konstantinos Dalassenos ve Opos komutasında yeni bir donanma sevkedilip, Çaka Bey'in *İzmir*'de bulunduğu sıralarda *Sakız* adasına bir çıkarma yaptırdı. Bunun üzerine *Sakız*'a gelip donanmasının başına geçen Çaka ile *Bizans* kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Neticede Dalassenos ile Çaka arasında, savaş cephesinde gerçekleşen buluşma sonunda yapılan antlaşmadan çok geçmeden sonra Çaka'nın adadan ayrılmasını fırsat bilen Dalas-

senos, *Sakız*'ı kolayca elegeçirdi, fakat diğer adaları alma girişimi başarılı olamadı (1090'dan önce). Bununla birlikte donanmasını gittikçe çoğaltıp kuvvetlendiren ve *Bizans*'ın iç buhranlarla çalkalanmasından faydalanarak *Sakız* adasını geri alan Çaka Bey, *Çanakkale Boğazı* ve *Gelibolu* yarımadasını elegeçirmek suretiyle *İstanbul* üzerine yürüme ve *Bizans*'a hâkim olma planlarını yapmakta idi. Böylece *Bizans*, *Trakya*'da *Peçenekler*, *Marmara* yönünde *Türkiye Selçukluları*, *İzmir* ve çevresinde de Çaka Bey'in baskı ve tehdidi altına girmiş bulunuyordu. Bu ciddi durumdan kurtulmak isteyen Aleksios Komnenos, *Volga* ırmağı yörelerinden *Balkanlara* sarkmış olan *Kumanlarla* (reisleri Togurtok ve Bonyak) işbirliği yaparak *Peçenekleri* ağır ve kanlı bir şekilde yenilgiye uğrattı (29 Nisan 1091), böylece *Peçenek* tehlikesini ortadan kaldırdı. Müttefiki *Peçeneklerin* kalabalık *Bizans* - *Kuman* orduları tarafından âdeta imha edilmelerine rağmen Çaka Bey, *İzmir*'de devamlı olarak donanmasını kuvvetlendirme faaliyetlerinde bulunmakta idi. Bununla birlikte onun, müttefiki *Peçeneklerin* yardımına gelmemesinin sebebini tespit edememekteyiz. Öte yandan *İzmir*'i elegeçirerek ikinci düşmanı Çaka'yı bertaraf etmek isteyen *Bizans* imparatoru, Ioannes Dukas'ı karadan, Konstantinos Dalassenos'u da denizden *İzmir*'e Çaka üzerine sevketti. Çaka, kardeşi Yalvaç'la birlikte *Midilli* adasına çıkarma yapan *Bizans* kuvvetleriyle başarılı savaşlar yaptı ise de bu sırada ortaya çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle Dalassenos'la barış yapıp, *İzmir*'e çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte *Girit* ve *Kıbrıs* adalarında *Bizans*'a karşı çıkan isyanlardan faydalanan Çaka Bey, bu kez, karadan harekete geçerek *Çanakkale Boğazına* kadar ilerledi; *Edremit*'i fethettikten başka boğazın *Asya* tarafında bulunan gümrük kenti *Nara* burnunun doğusundaki *Abidos (Abydos)*'u kuşatmış idi;

o, ayrıca *İzmir*'den bir donanmayı da *Çanakkale Boğazına* sevketme hazırlıklarına başlamıştı. Çaka'nın *Bizans*'a yönelttiği bu geniş askerî harekâtı, *Çanakkale* ve yörelerini kendi yönetim sahasında gören *Türkiye Selçuklu* sultanı olan damadı I. Kılıç Arslan ile *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos'un dikkatlerinden uzak kalmıyordu. Ayrıca Aleksios, sultana gönderdiği mektupta, özellikle "Çaka'nın *Bizans*'a değil, *Selçuklu* sultanlığını elegeçirme niyetinde olduğunu, bu bakımdan uyanık bulunmasını, onu barış veya savaşta sana tâbi duruma getirmeni tavsiye ederim" ifadeleriyle onu, Çaka aleyhine kışkırttı ve çok geçmeden de onunla Çaka Bey'e karşı bir ittifak yaptı. Bu siyasal girişimden sonra imparator, bir yandan da Dalassenos'u yeni bir donanmayla *İzmir*'e sevketti. Bu antlaşma ve ittifakın böylece gerçekleşmesinden hemen sonra, bir yandan Kılıç Arslan'ın karadan, öbür yandan da *Bizans*'ın denizden tehdit ve saldırıları karşısında ciddi bir tehlikeye düşen Çaka Bey, rivayete göre, *Abidos* yakınlarında bulunan sultanı ziyarete gittiği zaman, bir şölen sırasında öldürüldü (1093). Öte yandan Aleksios Komnenos, Ioannes Dukas kumandasında yeniden sevkettiği bir donanma, başta *İzmir* ve *Efes* olmak üzere, Çaka ve Tanrıbermiş Beyler'in yönetiminde bulunan bütün bölge ve adaları, birer birer ve kolayca elegeçirdi; bu bölgedeki *Türkler* de *uç Türkmenlerinin Bizans*'la devamlı mücadele halinde bulundukları *Ege* içlerine çekilmek zorunda kaldılar. Böylece aşağı - yukarı 15 yıl *Türk* yönetim ve hâkimiyetinde kalan *Adalar Denizi* kıyıları, yeniden *Bizanslıların* eline geçmiş oldu.

SONUÇ

Yukarıdaki bölümlerde görüldüğü üzere, *Müslüman Türklerin*, IX. yüzyıldan başlayarak yaptıkları gaza, keşif seferi ve istilâlar dolayısıyla yakından tanıdıkları *Anadolu* ülkesi, aşağı - yukarı 1015-1243 yılları arasında *Selçuklu* sultanlarının uyguladıkları fetih planları gereğince, büyük bir *Türklük* bilinci, azmi ve heyecanı ile sürdürülen mücadeleler sonucunda, bugün üzerinde bağımsız bir devlet olarak yaşamakta olduğumuz bir *Türk yurdu* haline getirilmiştir. Özellikle 1071 *Malazgirt Zaferi*'ne değin yapılan mücadelelerde *Bizans*'ın doğu sınırlarındaki öncü kuvvetlerini oluşturan *Gürcü*, *Ermeni* ve *Aphazların* direnişleri süratle kırıldıktan sonra batı yönündeki yollar üzerinde yer alan *Erzurum*, *Erzincan*, *Malatya*, *Sivas*, *Kayseri*, *Konya* v.s. gibi bellibaşlı *Bizans* savunma merkezleri etkisiz hale getirilmiş, özellikle bütün *Bizans* direnişini kıran *Malazgirt Zaferi*'nden sonra da *Türkler Boğazlara* ve *Adalar Denizi* kıyılarına kadar dayanmışlardır. XI. yüzyıldan itibaren başladığını gördüğümüz ve özellikle sultan Melikşah devrinde, ünlü vezir Nizamülmülk'ün büyük icraatı arasında yeralan 24 *Oğuz* boyuna mensup kalabalık göçebe *Türkmen* kitleleri, *Türkistan*, *Horasan* ve *Azerbaycan*'dan *Anadolu*'ya sevkedilerek onlara, burada yurtlar verilmek suretiyle, yerleştirilmeleri olayı, *Anadolu*'da *Türk* nüfusunun yerli halka oranla süratle çoğalmasını ve dolayısıyla hâkim duruma geçmesini sağlamıştır. Bu husus bugün, ancak bir kısmı elimizde bulunan arazi *sayım (tahrir) defterlerinde* de açık ve seçik olarak görülmektedir. Bunun sonucunda, *Anadolu*'daki pek çok bölge, yöre, ilçe, bucak, köy, ova, dağ, tepe, ırmak, çay ve derelerin *Türkçe* adları (Coğrafî adlar), bugün hâlâ o zamanki

şekillerini korumaktadır. Böylece *Anadolu*'ya sevk edilen *Türk* kitleleri, bu ülkede, *Orta - Asya*'da yaşadıkları bölgelere uygun yörelere yerleştirilmek suretiyle, eski yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Böylece sahip oldukları bütün kültür varlıklarıyla, eşyasıyla "bir evden bir eve taşınır gibi" bir millet halinde *Anadolu*'ya gelen *Türkler*, bir yandan, *Orta - Anadolu* ve *Adalar Denizi* kıyılarına dek uzanan geniş ve otlağı bol ovalara yerleşirlerken, bir yandan, *Canik* ve *Ilgaz* dağlarını aşarak *Karadeniz*'e, öbür yandan da *Toros dağlarını* geçerek *Çukurova* ve *Akdeniz* kıyılarına doğru yayılıp yurt tutmuşlardır. Özellikle *Türkmen* kitleleri aile başbuğlarının veya yurt tuttukları bölge, yöre ve oymak adlarına göre, *İnallı*, *Danişmendli*, *Dulkadırlı*, *Bayburtlu*, *Maraşlı*, *Germiyanlı*, *Bozdağlı*, *Akçakoyunlu*, *Karakeçili*, *Tekeli*, *Dündarlı*, *Karahisarlı*, *Ramazanlı*, *Tecirli*, *Özerli*, *Ceridli*, *Osmanlı* v.s. gibi adlar altında, yeni yeni boy ve oymaklar meydana getirmişlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti başta olmak üzere, *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde kurulan ve adları, yukarıda belirtilen büyüklü küçüklü *Türk* devletlerinin yönetimleri altında tutulan *Anadolu*, artık *Türk* hâkimiyetine geçmiştir. Bununla beraber XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Haçlı* seferlerinin başlaması ve bundan faydalanan ve *Anadolu*'yu artık kaybeden *Bizans*'ın yeniden saldırıya geçmesi sebepleriyle, *Türkler*, *Orta - Anadolu*'ya çekilmek zorunda kalmışlardı. Fakat *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin çabalarıyla ve özellikle *Orta - Asya* ve *Azerbaycan*'dan yapılan yeni ve sürekli *Türk* göçleri sayesinde, *Anadolu*'da kısa zamanda *Türk* hâkimiyet ve yönetimi yeniden ve tam anlamıyla kurulmuştur. Süleymanşah'tan sonra tahta geçen *Selçuklu* sultanları devirlerinde, *Bizans*'ın son direnişi de *Miryakefalon*'da kırıldıktan sonra *Karadeniz* ve *Akdeniz*'in belli - başlı kıyı kentleri *(Sam-*

sun, Sinop, Antalya, Alanya) fethedilerek *Selçuklu Devleti* sınırları içine alınmıştır. Böylece *Türkiye Selçukluları* döneminde, *İstanbul, Trabzon* ve *İznik* dışındaki bütün *Anadolu, Türk* hâkimiyeti altına alınmıştır. *Moğol* istilâsından, dolayısıyla *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin merkezî hâkimiyetini kaybetmesi ve yıkılmasından sonra başlayan *Beylikler Dönemi*'nde *Anadolu*'da *Türk* nüfusu, yapılan sürekli göçler (özellikle *Moğol* istilâsı sebebiyle) sonucunda, tam anlamıyla hâkim duruma geçmiştir. Böylece, milâdî IV. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan *Türk* giriş, istilâ ve fetihleri, 1461 yılına kadar hiç durmaksızın devam etmiş, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin ilk hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman başta olmak üzere, bütün *Selçuklu* sultanlarının, *Beylikler* dönemi hükümdarlarının ve nihayet *Osmanlı* sultanlarının bitip tükenmeyen mücadeleleri sayesinde, *Türk* ve dünya tarihi bakımından büyük bir önem kazanan *Anadolu*, bir *Türk yurdu*, bir *Türkiye* haline getirilmiştir. Bu sebeple ve her şeyden önce, başta *Anadolu Fatihi* ünvanını kazanan *Ulu Türk Hükümdarı* Kutalmışoğlu Süleymanşah olmak üzere, bütün *Türk* hükümdarlarını ve kanlarını, bu yurdun fethi uğruna akıtmaktan çekinmemiş olan aziz şehitlerimizi, en içten duygularla, milletçe anmak ve gururla hatırlamak, biz *Türkler* için ihmal edilmemesi gereken millî bir görev olmalıdır.

KRONOLOJİ CETVELİ

378	*Batı (Avrupa) Hunlarının Tuna ırmağını* geçip *Roma imparatorluğu* topraklarını istilâları.
395	*Hunların* ilk *Anadolu* istilâsı.
398	*Hunların* ikinci *Anadolu* istilâsı.
516	*Sabarların Anadolu*'ya akınları.
1015	Çağrı Bey'in *Doğu - Anadolu*'ya keşif seferine çıkması.
1021	Çağrı Bey'in *Doğu - Anadolu* keşif seferini sona erdirmesi.
1028	*Gazneli* sultan Mahmud'un *Nâvekiyye Türkmenlerini* yenilgiye uğratması.
1037	*Nâvekiyye Türkmenlerinden* bazı zümrelerin *Doğu - Anadolu*'ya akınlarda bulunmaları.
1038	*Nâvekiyye Türkmenlerinin*, *Bizans* kumandanı II. Bagrat'ı yenilgiye uğratmaları.
1041	*Nâvekiyye Türmenlerinin Azerbaycan* hâkimi Vehsûdan'la yaptıkları savaşta yenilgiye uğramaları.
1042	*Nâvekiyye Türkmenlerinin Musul* emiri Karvaş ve müttefiklerini bozguna uğratmaları.
1043	*Nâvekiyye Türkmenlerinin Musul*'u işgalleri.

1044	*Musul* emîri Karvaş ve müttefiklerinin *Nâvekiyye Türkmenlerini* bozguna uğratıp *Musul*'u geri almaları.
1045	*Nâvekiyye Türkmenlerinin Van Gölü* bölgesi *Bizans* valisi Stephanos'u yenilgiye uğratmaları ve tutsak almaları.
1047/48	*Bizanslıların Büyük Zap Suyu* savaşında *Selçuklu* kuvvetlerini yenilgiye uğratmaları ve prens Hasan'ın şehit olması.
18 Eylül 1048	*Selçuklu* ordusunun *Hasankale* yörelerinde *Bizans* ordusunu yenilgiye uğratması ve Liparit'in tutsak alınması.
1049/50	*Selçuklu - Bizans* barış antlaşmasının imzalanması.
1054	Sultan Tuğrul'un *Anadolu* seferine başlaması.
1055/56	*Erran Selçuklu* valisi Ebulesvâr'ın *Türkmen* kuvvetleriyle *Anadolu*'da akınlara girişmesi.
1057/58	*Selçuklu* şehzade ve emîrlerinin *Anadolu*'da akınlara girişmeleri, *Kars* ve *Anı* kalelerini kuşatmaları.
1058	Emîr Dinar'ın şehit olması.
1059	Sultan Tuğrul'un buyruğuyla *Anadolu*'ya *Selçuklu* akınlarının yeniden başlaması; *Sivas*'ın elegeçirilmesi.
1061	Pankaras komutasındaki *Bizans* ordusunun *Selçuklu* kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılması.

1062	Sultan Tuğrul'un *Azerbaycan* ve *Erran*'a yeni bir seferi.
Şubat 1064	Sultan Alparslan'ın ilk *Anadolu* harekâtına başlaması.
Temmuz 1064	Sultan Alparslan'ın *Akşehir (Sefîdşehr)*'i fethi.
Ağustos 1064	Sultan Alparslan'ın *Anı* kalesini fethi.
1064	Alparslan'ın oğlu Melikşah'ın *Anberd* ve *Meryemnişin* kalelerini fethi.
1064/1065	Horasan Sâlârı'nın *Urfa*'yı başarısız kuşatması.
Ağustos 1067	Emîr Afşin'in *Antakya* yörelerine akınları ve *Haleb*'e gelişi.
1067/68	Sultan Alparslan'ın ikinci *Anadolu* seferi.
1068	Hanoğlu Harun ve *Halep* emîri Mahmud'un *Bizanslılarla* başarılı mücadeleleri, *Artah* ve *İmm* kalelerini fetihleri.
Mart, Kasım 1068	Romanos Diogenes'in *Anadolu* ve *Kuzey - Suriye* seferi, *Menbic*, *Artah* ve *İmm* kalelerini elegeçirmesi.
Temmuz 1068	*Gürcülerin Tiflis*'i elegeçirmeleri.
Nisan 1069	Emîr Savtekin'in *Gürcistan* seferi.
1070 ortaları	Sultan Alparslan'ın *Anadolu* ve *Kuzey - Suriye* seferi.
Mart 1071	Sultan Alparslan'ın *Urfa* kuşatması.
Nisan 1071	Sultan Alparslan'ın *Halep* kuşatması.

25 Ağustos 1071	*Selçuklu* ve *Bizans* ordularının *Malazgirt Savaşı* için savaş düzenine geçmeleri.
26 Ağustos 1071	Sultan Alparslan'ın *Malazgirt zaferi*, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'in tutsak alınması.
1071	Mihael Dukas'ın *Bizans* imparatoru olması.
1072	Romanos Diogenes'in, Andronikos Dukas tarafından *Tarsus ovasında* yenilgiye uğratılması ve teslim olması; *Saltuklu Beyliği*'nin kuruluşu.
Ağustos 1072	Romanos Diogenes'in ölümü.
24 Kasım 1072	Sultan Alparslan'ın ölümü.
1073	Asi *Frank* başbuğu Ursel'in Ionnes Dukas'ı yenilgiye uğratıp tutsak alması.
1073/74	*Suriye Selçuklu* meliki Atsız'ın emîr Şöklü ve Kutalmışoğullarını *Taberiyye*'de yenilgiye uğratması ve onları tutsak alması.
1074	Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın *Antakya* yörelerine akınları.
1075	Süleymanşah'ın *İznik*'i fethi ve *Türkiye Selçuklu Devletini* kurması.
1076	Sultan Melikşah'ın emîr Savtekin'i *Şirvan* ve *Erran* bölgesine ataması.
1077	Emîr Gümüştekin'in *Bizans* kuvvetlerini yenilgiye uğratması.
1078/79	Sultan Melikşah'ın *Gürcistan* seferi.

1080	*Azerbaycan*'dan kalabalık *Türkmen* kitlelerinin *Anadolu*'ya gelmesi; Sultan Melikşah'ın emîr Ahmed'i *Gürcistan* seferine göndermesi; *Danişmendli Beyliği*'nin kuruluşu; emîr Gümüştekin Ahmet Gazi'nin *Sivas*'ı alması; *Mengücüklü Beyliği*'nin kuruluşu.
1081	Süleymanşah-Aleksios Komnenos arasında *Dragos Suyu* antlaşmasının yapılması; Aleksios Komnenos'un *Kuzey - Çin* hükümdarına bir elçi göndererek, doğudan *Selçuklulara* saldırmasını önermesi.
1083	Süleymanşah'ın *Çukurova* seferi.
Haziran/Temmuz 1083	Fahruddevle'nin *Diyarbakır* ve çevresinin *Selçuklu* yönetimine alınması harekâtına atanması; *Türkmenlerin* Müslim'in kuvvetlerine baskını.
1084	Sultan Melikşah'ın *Erran* bölgesinin yönetimini Kutbettin İsmail'e vermesi.
12 Aralık 1084	Süleymanşah'ın *Antakya*'yı fethi.
1085	Emîr Buldacı'nın *Elbistan - Behisni* yörelerini fethi; Artuk Bey'in *Suriye Selçuklu* hükümdarı Tutuş'un hizmetine girmesi.
12 Ocak 1085	Süleymanşah'ın *Antakya* kalesini fethi.
Mayıs 1085	*Âmid*'in *Selçuklu* kuvvetleri tarafından fethi.

20 Haziran 1085	Süleymanşah - *Musul* emîri Müslim arasında yapılan *Kurzâhil* savaşı.
Haziran 1085	Süleymanşah'ın *Haleb*'i kuşatması.
Ağustos/Eylül 1085	*Silvan* ve kalesinin *Selçuklu* kuvvetleri tarafından fethi.
1086	Sultan Melikşah'ın yeniden *Gürcistan* seferine çıkması.
Nisan/Mayıs 1086	Süleymanşah'ın ikinci *Halep* kuşatması.
Haziran 1086	Süleymanşah-Tutuş arasında yapılan *Aynu Seylem* savaşı ve Süleymanşah'ın ölümü.
Ekim/Kasım 1086	Sultan Melikşah'ın *Kuzey - Suriye* seferi.
1086/87	Emîr Porsuk'un *İznik*'i kuşatması.
29 Nisan 1091	*Peçeneklerin*, *Bizans - Kuman* orduları tarafından ağır ve kanlı bir yenilgiye uğratılmaları.
1093	Çaka Bey'in ölümü.
Ağustos 1096	*Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos'un ilk *Haçlı* kafilesini *Anadolu* yakasına geçirmesi.
Ocak 1097	*Haçlıların Bizans*'a bağlılık andı içmeleri.
19 Haziran 1097	*Türkiye Selçuklu Devleti* başkenti *İznik*'in *Bizanslılara* bırakılması antlaşması.
Temmuz 1097	Sultan I. Kılıç Arslan'ın *Eskişehir* ovasında *Haçlılarla* meydan savaşına girişmesi.

1097	Gümüştekin Ahmet Gazi'nin *Bayburt*'u fethi
1101	Gümüştekin Ahmet Gazi'nin *Malatya* yörelerinde, I. Kılıç Arslan'ın *Ereğli* yakınında *Haçlıları* yenilgiye uğratmaları; Ahmet Gazi'nin *Antakya Haçlı* prensi Bohémond'u tutsak alması.
Eylül 1105	I. Kılıç Arslan'ın *Malatya*'yı Yağıbasan'dan teslim alması.
1106	I. Kılıç Arslan'ın *Urfa* kuşatması.
19 Nisan 1107	I. Kılıç Arslan'ın *Musul*'a hâkim olması.
13 Temmuz 1107	I. Kılıç Arslan'ın *Habur* ırmağı yörelerinde Çavlı ve müttefikleriyle giriştiği savaşta yenilgisi ve ölümü.
1109/1110	*Bizans* generali Flokales'in *Selçuklu* emîri Hasan'ı *Alaşehir* yörelerinde bozguna uğratması.
1110	Şahinşah'ın *Türkiye Selçuklu Devleti* tahtına geçmesi.
1116	Sultan Şahinşah'ın kardeşi Mesut tarafından öldürülmesi.
1120	*Danişmendli* Ahmet Gazi'nin Mengücükoğlu İshak ve *Trabzon Rum* hükümdarı Konstantin Gabras'ı yenilgiye uğratması.
1120/1121	*Bizans* imparatoru Ioannes Komnenos'un *Batı* ve *Güney - Anadolu*'ya sefere çıkması.
1121	*Artuklu* Belek Gazi'nin *Gerger Ermenilerine* karşı bir sefer düzenlemesi.

1121	*Irak Selçuklu Devleti* sultanı Mahmut ve müttefiklerinin *Gürcülere* yenilmeleri.
1122	Sultan Mahmut'un başarılı *Gürcistan* seferi.
1127	Melik Arap'ın sultan Mesut ve Emîr Gazi ile savaşı.
1130	Emîr Gazî'nin II. Bohémond kumandasındaki *Haçlı* ordusunu *Çukurova*'da yenilgiye uğratması.
1135	Sultan Mesut ve *Danişmendli* Muhammed'in *Çankırı* ve yörelerini *Bizans*'tan kurtarmaları.
1136	*Danişmendli* Muhammed'in *Haçlılardan Göksun*'u alması.
1138	Sultan Mesut'un *Maraş* yörelerinde *Haçlı* ve *Ermenilere* saldırıp yenilgiye uğratması.
1139	*Danişmendli* melik Muhammed'in başarılı *Çukurova* seferi.
1143	*Bizans* imparatoru Ioannes Komnenos'un ölümü.
Haziran 1143	Sultan Mesut'un *Danişmendlilerden Sivas*'ı alıp *Malatya*'yı kuşatması.
Aralık 1143	*Danişmendli* melik Muhammed'in ölümü.
1144	Sultan Mesut'un oğlu Kılıç Arslan'ı *Ceyhan, Elbistan* kent ve yörelerine melik olarak ataması; İmadeddin Zengi'nin *Urfa Haçlı Kontluğuna* son vermesi.

1146	Sultan Mesut'un *Brakena* kalesini fethi.
Ekim 1147	Sultan Mesut'un *Eskişehir* yörelerinde *Fransa* kralı VII. Saint Louis ve *Alman* imparatoru III. Konrad kumandasındaki *Haçlı* ordusunu bozguna uğratması.
1149	Sultan Mesut'un *Maraş*'ı *Haçlılardan* kurtarması.
1150	Sultan Mesut'un *Göksun*, *Behisni*, *Göynük*, *Gaziantep*, *Dülük*, *Raban* kent ve kalelerini fethi, *Telbâşir*'i kuşatması.
1151	*Danişmendli* Yağıbasan'ın *Karadeniz* kıyılarına saldırıya geçmesi.
1152	*Danişmendli* Yağıbasan'ın, *Malatya* hükümdarı Zülkarneyn ile sultan Mesut'a karşı bir antlaşma yapması.
1155	Sultan Mesut'un ölümü.
1157	Sultan II. Kılıç Arslan'ın kendisine karşı harekete geçmesi üzerine, *Musul* atabeki Nureddin Mahmut'un işgal ettiği *Selçuklu* memleketlerinden çekilmesi.
Ağustos 1164	*Danişmendli* hükümdarı Yağıbasan'ın ölümü.
1171	II. Kılıç Arslan'ın *Malatya*'yı *Danişmendlilerden* alması.
1174	Nureddin Mahmut'un ölümü.
1175	Sultan II. Kılıç Arslan'ın Zünnûn'un *Danişmendli* emîrliğine son vermesi.

Eylûl 1176	Sultan II. Kılıç Arslan'ın *Myriokephalon (Kumdanlı)*'da *Bizans* imparatoru Manuel Komnenos'u kesin bir yenilgiye uğratması.
Ekim 1178	II. Kılıç Arslan'ın *Malatya*'yı teslim alıp *Danişmendlilerin* buradaki koluna kesin olarak son vermesi.
Ekim 1189	*Sivas* meliki Kutbeddin Melikşah'ın veliaht ilân edilmesi.
1190	*Selçuklu* ordusunun, *Alman* imparatoru Fredrik Barbaros komutasındaki *Haçlı* ordusuyla *Akşehir* yörelerinde savaşı.
Ağustos 1192	Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümü.
1196	*Bizans* şehirlerindeki pek çok *Hıristiyan* halkın *Selçuklu* topraklarına gelip yerleşmeleri; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatının sona ermesi
1199	Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın *Çukurova Ermeni* seferi.
Haziran 1200	Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın *Malatya*'yı elegeçirmesi.
1202	II. Rükneddin Süleymanşah'ın kumandasındaki *Selçuklu* ordusunun *Gürcülere* yenilmesi.
1204	*Haçlıların İstanbul*'u alıp *Latin Devletini* kurmaları; *Komnenosların Trabzon*'da *Rum - Pontus* devletini kurmaları; Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü (6 Temmmuz).

Şubat 1205	I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez saltanat tahtına oturması.
1205	Tuğrulşah'ın *Gürcüleri* yenilgiye uğratması.
1206	Theodoros Laskaris'in *İznik*'te bir devlet kurması.
5 Mart 1207	Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in *Antalya*'yı fethi.
1208/9	I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in *Çukurova Ermeni* seferi.
Haziran 1211	Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in III. Aleksios ile yaptığı savaşta şehit edilmesi.
20 Temmuz 1211	I. İzzeddin Keykâvus'un *Selçuklu* tahtına oturması.
1212/13	İzzeddin Keykâvus'un, kardeşi *Ankara* meliki Alâeddin Keykubad'ı yenilgiye uğratıp kenti teslim alması.
3 Kasım 1214	Sultan İzzeddin Keykâvus'un *Sinop*'u fethi.
Ocak 1214	Sultan İzzeddin Keykâvus'un *Kıprıs* kralı Hugue ile bir ticaret antlaşması imzalaması.
Ekim 1216	*Haleb Eyyubî* hükümdarı Meliküzzahir'in ölümü.
22 Ocak 1216	Sultan İzzeddin Keykâvus'un, *Hıristiyanların* işgal ettiği *Antalya*'yı kurtarması.
1218	Sultan İzzeddin Keykâvus'un *Çukurova Ermeni* seferi.

Aralık/Ocak 1220	Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü.
1221	Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın *Eyyubîlerle* dostluk kurması.
Haziran 1223	Sultan Alâeddin Keykubad'ın kendisine muhalif tutum takınan emîrleri bertaraf etmesi.
1223	Sultan Alâeddin Keykubad'ın *Alanya*'yı *(Alâiye, Kalonoros)* fethi; *Moğolların Suğdak*'ı işgalleri.
1225	Alâeddin Keykubad'ın *Çukurova Ermeni* seferi; *Mengücüklü* emîri Fahreddin Behramşah'ın ölümü; Celâleddin Harezmşah'ın *Meraga*'yı fethi.
1226	Sultan Alâeddin Keykubad'ın Celâleddin Harezmşah ve *Diyarbakır Artuklu* emîri Mesut'a karşı başarılı askerî harekatı; *Diyarbakır Artuklularının* sonu.
1227	Sultan Alâeddin Keykubad'ın buyruğu üzerine *Kastamonu* uç beyi Hüsameddin Çoban'ın *Suğdak*'ı fethi.
1228	*Selçuklu* ordusunun *Trabzon*'u denizden ve karadan başarısız kuşatması.
1230	Celâleddin Harezmşah'ın *Ahlat*'ı işgali.
1231	*Moğolların Doğu - Anadolu*'ya girip *Artuklu* ve *Eyyubî* kalelerini tahripleri.

1232	Sultan Alâeddin Keykubad'ın *Moğol* hanı Ögedey'e elçi göndermesi.
1234	*Eyyubîlerin Haleb - Kayseri* kervan yolundan *Türkiye - Selçuklu* devleti sınırlarını aşmaları.
Ağustos 1234	*Selçuklu* ordusunun *Eyyubî* ve *Artuklu* ordusunu yenilgiye uğratıp *Harput*'u alması.
30 Mayıs 1237	Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ölümü.
4 Temmuz 1243	*Selçuklu* ordusunun *Kösedağ*'da *Moğollar* karşısında dağılması.
Ağustos 1461	Fatih Sultan Mehmet'in *Trabzon Rum - Pontus* devletine son vermesi

BİBLİYOGRAFYA

AKSARAYÎ, KERİMÜDDİN MAHMUD : *Müsameretü'l-ahbâr ve Müsayeretü'l-ahyâr* (Yay. O. Turan), Ankara 1944=TTK. Yay.

The Alexiad of Anna Comnena, (İngilizce çev. E. R. A. Sewter (1969 = Penguin Books.

Alptekin, C. : *Türkiye Selçukluları (Büyük İslâm Tarihi)*, VIII, 259-63, 265-71; II. Gıyaseddin Keyhüsrev, s. 298-310.

AMEDROZ, H. F. : *The Marwanis Dynasty at Mayyâfârikin in the tenth and eleventh centuries* = JRAS (1902, 1903).

BAŞTAV, ŞERİF : *Sabir Türkleri* = Belleten V/17-18 (1941).

BECKER, C. H. : *İ.A.* "*Eyyübîler*" mad.

BOSWORTH, C. E. : *İslâm Devletleri Tarihi* (Çev. E. Merçil - M. İpşirli), İstanbul 1980.

CAHEN, CLAUDE : *La Prémiér Pénétration Turque en Asie Mineure* = Byzantion XVII. (1946-48).

" " : *The Turkish invasion, The Selchukids* = A History of the Crusades, I. Bölüm V. Philadelphia 1955.

" " : *History of the Seljukid Period* = *Historians* of the Midle East. London 1962.

" " : *Qutlumush et ses fils a vant l'Asie Mineure* = Islam XXXIX (1964).

" " : *Pre-Ottoman Turkey, A general survey of the material and spritual culture and history* 1071-1330. London 1968.

CRAEFE, E. : *İ. A.* "*Fatımîler*" mad.

ÇAĞATAY, NEŞET : *Fatımîler devletinin kuruluşu ve akideleri* = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII (1970).

ÇAY, ABDÜLHÂLİK : *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.

EYİCE, SEMAVİ : *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes.* Ankara 1971 = TTK. Yay.

HONIGMANN, E. : *İ. A.* "*Sugûr*" mad.

" " : *İ. A.* "*Avâsım*" mad.

" " : *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (Türkçe Çev. F. Işıltan.), İstanbul 1970 = İ. Ü. Ed. Fak. Yay.

İBN Ü'L - ESÎR, EBU'L - HASEN ALİ : *el-Kâmil fi't-tarih* (C. J. Tornberg yayınının tıpkıbasımı). Beyrut 1966, IX, X.

İBNÜ'L - EZRAK, AHMED : *Tarihu Meyyâfarikîn ve Âmid*, British *Museum*, Or. 5803.

KAFESOĞLU, İBRAHİM : *Doğu - Anadolu'ya ilk Selçuklu akını* (1015-1021) ve Tarihi *ehemmiyeti* = Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953.

" " : *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953 = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.

" " : *Anadolu Selçuklu Devleti hangi tarihte kuruldu?* = İ Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 10-11 (1981).

" " : *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983. 2. Baskı= Boğaziçi Yay.

" " : İ. A. "*Türkler*" mad.

" " : *İ. A.* "*Selçuklular*" mad.

KOPRAMAN, K. YAŞAR : *Memlükler* (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi), VI.

KÖYMEN, MEHMET ALTAY : *Anadolu'nun Fethi* = Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi. Ankara 1961.

" " " : *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul. 1976 = M. E. B. Kültür Yay.

" " " : *Alp Arslan ve Zamanı*. İstanbul 1972 = M. E. B. Kültür Yay.

KURAT, AKDES NİMET : *Çaka Bey. İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk Beyi (1081-1096)*. 3. baskı, Ankara 1966 = TKA. Yay.

LAURENT, J. : *Byznce et les Turcs Seldjoucides jusqu'en* 1081. Nancy 1913.

" " : *Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*. Paris 1914.

LEVI, E. — PROVENÇAL : *İ. A.* "*Emevîler*" mad.

Malazgirt Armağanı, Ankara 1972 = TTK. Yay.

MATEOS, URFALI : *Vekayînâme (952–1136) ve Papaz Grigor*'un *Zeyli 1131–1162)* (Türkçe Çev. H. D. Andreasyan), Ankara 1962 = TTK. Yay.

OSTROGORSKY, G. : *Bizans Devleti Tarihi* (Türkçe çev. F. Işıltan), Ankara 1981 = TTK. Yay.

ÖZAYDIN, A. : *Ahlatşahlar* (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi), VIII.

SEVİM ALİ : *Diyarbakır Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Katılışı*, Atatürk Konferansları V. (1971-72) = TTK. Yay.

" " : *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara 1971 = TTK. Yay.

" " : *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara 1983 = TTK. Yay.

" " : *Artukluların soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri* = Belleten XXV/101.

SIBT İBNÜ'L - CEVZÎ, EBU'L - MUZAFFER YUSUF : *Mîr'atü'z - zeman fî Tarihi'l-âyan* (Selçuklularla ilgili bölümlerini Yay. A. Sevim). Ankara 1968 = A. Ü. DTCF. Yay.

SOBERNHEİM : İ. A. "*Salâhaddin Eyyubî*" mad.

SÜMER, FARUK : *Yıva Oğuz Boyuna Dair* = Türkiyat Mecmuası (TM), cilt IX.

" " : *Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar* = Belleten L/197 (Ağustos 1986).

" " : *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri — Boy Teşkilâtı - Destanları*. 2. Baskı = A. Ü. DTCF. Yay.

" " : *Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?* = Belleten XXIV/96 (Ekim 1960).

" " : *Saltuklular (Selçuklu Araştırmaları Dergisi)*, III.

SÜMER, F. - SEVİM, A. : *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (Metinler ve Çevirileri). Ankara 1971 = TTK. Yay.

ŞEŞEN, R. : *Eyyubîler* (D. G. Büyük İslâm Tarihi), VI.

TURAN, OSMAN : *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*. İstanbul 1965 = TKA. Yay.

" " : *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul 1971 = Turan Neşriyat Yurdu Yay.

" " : *Doğu - Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul 1973 = Turan Neşriyat Yurdu Yay.

TURFAN, KEMAL : Recherches Recentes la Bataille de Myriokephalon, Ankara 1988.

YILDIZ, DURSUN HAKKI : *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul 1976 = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.

YİNANÇ, MÜKRİMİN HALİL : *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, 1. Anadolu'nun Fethi*. İstanbul 1944 = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.

" " " : *İ. A.* "*Diyarbekir*" mad.

ZETTERSTÉEN, K. V. : *İ. A.* "*Büveyhîler*" mad.

" " " : *İ. A.* "*Abbasîler*" mad.

GENEL DİZİN

A

Aaron, 50, 51.
Abaka, 188.
Abbas, 7.
Abbasîler, 7, 8.
Abbasî Halifeliği, 1, 8, 26, 30.
Abidos, 218, 219.
Acara, 103.
Acem Irakı, 39, 43, 44.
Adalar Denizi, 95, 129, 132, 217, 219, 221, 222.
Adana, 30, 35, 120, 140, 141, 145.
Adhémar, 14.
Adıyaman, 35, 63, 173, 178, 189.
Âdid, 25.
Adilcevaz, 2.
Adriyatik, 14, 15.
Adriyatik Körfezi, 5.
Afrika, 23, 161.
Afşin, 4, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 78, 79, 100, 140, 195.
Afyon, 70.
Ağlebî Devleti, 8.
Ahlat, 35, 64, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 88, 105, 106, 111, 133, 159, 160, 176, 177, 178, 189, 193, 194, 197, 209.
Ahlatşahlar, 209.
Ahmet, Kayıoğlu, 36.
Ahmet, Nasruddevle, Mervanlı, 46, 48, 52.
Ahmet, Selçuklu komutanı, 103.
Ahmet, Sökmenli, 190.
Ahmet, Şehabeddin, 211, 212.
Ahmet, Toganoğlu, 36.
Ahmedîl, 190.
Ahmetşah, 4, 63, 68, 69, 79, 195.
Ahmetşah, Mengücüklü, 188.
Ahsa, 201.
Akçaderbend, 178.
Akçakoyunlu Türkmenleri, 211, 222.
Akdeniz, 17, 95, 117, 129, 161, 162, 164, 170, 174.
Akhastan (Agasartan), 66.
Akkâ, 11, 19, 20, 21, 30, 115.
Akkoyunlu Devleti, 31.
Akkoyunlular, 27, 199.
Aksaray, 151, 160.
Aksungur Porsukî, 207, 208.
Akşehir (Sepidşehr), 3, 60, 132, 137, 142, 153, 170, 177, 188, 206.
Aktay, 28.
Alâeddin Melikşah, 184, 185.
Alan, Alanlar, 3, 33, 66.
Alanya (Kalonoros, Alâiyye), 169, 170, 223.
Alara kalesi, 170.
Alaşehir, 135, 136, 151, 153, 163.
Albara kalesi, 140.
Albert von Zimmer, 13.
Aldo Brandini, 161.
Aleksios Komnenos, I., 5, 13, 15, 16, 99, 101, 119, 127, 130, 135, 136, 137, 216-17, 218, 219.
Aleksios III., 155, 156, 159, 160, 161, 162, 165.

Alemüddin, Kadı, 196.
Alemüddin Kayser, 167.
Ali, Artuklu, 203.
Ali, Ebulkasım, 200.
Ali, Saltukoğlu, 182, 196.
Ali Alpı, 210.
Aliattes, 83, 87.
Ali Suleyhî, 9.
Allaverdi, 3, 60.
Alman, Almanlar, Almanya, 13, 14, 20, 67, 74.
Alparslan, 2, 3, 4, 7, 10, 39, 42, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 109, 182, 185, 189, 194, 201.
Alp Arslan, Çankırı valisi, 140.
Alpı, Necmeddin, 147, 198, 209.
Alpilek, 79, 99, 115.
Alpkuş, Nizameddin, 209.
Alptekin, 133.
Altınordu Devleti, 30.
Altunaba, 179.
Altunboğa, 167.
Altuntak, 106, 109, 111.
Amaçur et-Türkî, 36.
Amanos Dağları, 64.
Amasya, 36, 93, 94, 100, 132, 148, 152, 156, 212, 215.
Âmid, 35, 48, 58, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 134, 179, 200, 204, 215, 211,
Amik ovası, 124.
Amûriyye, 68.
Anadolu, hemen hemen kitabın her sayfasında.
Anamur, 172.
Anapa, 103.
Anasıoğlu, 43, 45, 47, 48, 57.
Anazarba Kalesi, 35, 120, 140, 145.
Anberd (Buirakan), 3, 61.
Anı kalesi, 3, 49, 51, 55, 61, 62, 104, 182.
Ankara, 35, 36, 99, 119, 139, 147, 152, 153, 158, 164.
Anna Komnena, 126.
Antakya ve kalesi, 12, 17, 22, 34, 56, 62, 64, 65, 92, 116, 120, 122, 123, 125, 128, 129, 133, 166, 199, 202.
Antakya Haçlı Prensliği, 17, 30.
Antalya, II, 19, 124, 132, 135, 138, 141, 143, 144, 151, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 224.
Antartûs, 12.
Aphaza memleketleri, 67.
Aphazlar, 66, 221.
Arap, şehzade, 139, 213.
Araplar, 10.
Aras ırmağı, 3, 44, 50, 51, 59, 60, 61, 66.
Ardanuc, 103.
Argunşah, Nizameddin, 146, 152.
Arpaçay, 61.
Arslan Bessasirî, 55, 58.
Arslan Cazib, 39, 40, 41, 43.
Arslandoğmuş, Artuklu, 204.
Arslanşah, Atabek, 209.
Arslanşah, melik, 152, 156, 184, 191, 198.
Arslantaş, 195.
Arslan (İsrail) Yabgu, 43, 49, 59, 69, 127.

Arslan Yürekli Rişar, 20, 21.
Arsuf, 30.
Artah kalesi, 17, 63, 68.
Artuk Aralan, 158, 167, 193, 194, 209, 210.
Artuk Bey, 79, 99, 101, 106, 107, 108, 109, 122, 123, 125, 126, 201, 202.
Artuklular, 96, 144, 173, 191, 197, 201, 211, 216.
Aruandanos, 64.
Aalis, 30.
Asya, 8, 14, 23, 95, 161, 169, 181, 218.
Asya-Avrupa ve Afrika ticaret yolu, II.
Asya Hunları, 33.
Aşağı-Fırat, 96.
Atabek, emîr, 151.
Atak, 105.
Atiyye, 63.
Atlas Okyanusu, 9.
Atom, 56.
Atsız, 115, 116, 195 — 196.
Attaleiates, Mihail, 83.
Avrupa, II, 13, 18, 19, 20, 23, 24, 95, 129, 130, 152, 161, 164.
Avrupa Hıristiyan âlemi, 12.
Ayasofya, 75.
Ayaz, 106, 109, 190, 205.
Ayaz, Artuklu, 207.
Aybek et-Türkmanî, İzzeddin, 28.
Aydın, 151.
Aydoğdu, 140.
Aynıcalût, 29.
Aynu Seylem, 125.
Aynüddevle, Danişmendli, 142, 214.
Aytekin, 74, 79, 88, 89, 195.
Azerbaycan, 2, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 55, 56, 57, 59, 71, 74, 76, 77, 104, 118, 160, 172, 176, 191, 193, 198, 202, 221, 222.
Aziz Billah, 9.
Azizcercis kilisesi, 121.

B

Baalbek, 25.
Babaî Türkmenleri, 181.
Bafra, 147.
Bagin, 57.
Bagras, 35, 122.
Bagrat II., 4, 44.
Bagrat IV., 60, 61, 66.
Bağdat, 8, 55, 62, 78, 80, 81, 83, 94, 105, 113, 150, 169, 190, 200, 203, 207.
Bağdat Abbasî Halifeliği, 58.
Bahaeddin Kutluca, 170.
Bahreyn, 201.
Bahrî, Bahriyye Memlükleri, 29, 31.
Balaban, İzzeddin, 193, 194.
Balaban Kutluğ, 159, 169.
Balhan Türkmenleri, 43.
Balıkesir, 19, 144.
Balkanlar, 5, 14, 33, 52, 74, 127, 130, 138, 216, 217, 218.
Bardas, 137.
Barsbay, Meliküzzahir, 31.
Barsama, 120, 121.
Barseğ, 104.
Basık, 33.
Basil (Basileios) II., 5, 40, 50, 102.

Basilakes (Vasilakes) Magistros, 77, 78, 89.
Başara, 138.
Batı - Anadolu, 102, 138, 139, 140, 143, 152, 217.
Batı - Avrupa, 12, 13.
Batı (Avrupa) Hunları, 33.
Batı-Roma İmparatorluğu, 33.
Batman, 45.
Baudouin II., 203, 208.
Baudouin de Hainault, 14.
Baybars, 28, 29, 30, 31.
Bayburt, 54, 182, 212.
Bayburtlu Türkmenleri, 222.
Bayçu Noyan, 181.
Beçni kalesi, 41, 44.
Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî, 193.
Bedrülcemalî, 11.
Behisni, 122, 144, 145, 148, 167.
Behmut, 105.
Behram, emîr, 165.
Behramşah, 157, 158, 179.
Belek Gazi, 138, 186, 208, 213.
Belgrat, 6, 13.
Belih çayı, 203.
Berber, Berberler, 9, 10.
Bergama, 36, 135, 144, 149.
Berkuk, Meliküzzahir, 31.
Berkyaruk, 18, 182, 213.
Berkyarukşah, Nasruddin, 152, 156.
Bermekoğulları, 8.
Besni, 178.
Beyşehir, 141.
Beyşehir Gölü, 141.
Beytemür, Seyfettin, 192, 193.
Bilgeçur, 36.
Bîre (Birecik), 29, 73.
Birinci Haçlı Seferi, 130.
Bitlis, 35, 96, 105, 111, 139, 147, 178, 189, 190, 194, 197.
Bitlis Boğazı, 74, 78.
Bizans, Bizanslılar, hemen her sayfada.
Boğa, 43, 45, 47, 137.
Bohémond, I., 14, 15, 16, 17, 212.
Bohémond, II., 133, 140, 213.
Bohémond, IV., 171.
Bohémond, VI., 30.
Bolu, 158.
Bolvadin, 137.
Boniface, 21.
Bonyak, 218.
Borçala, 60.
Bozan, 128.
Bozdağlı Türkmenleri, 222.
Bozkır savaş taktiği, 87.
Böriler Atabekliği, 19.
Brakena kalesi, 142, 143.
Buhtan ırmağı, 45.
Buldacı, 122.
Bulgarlar, 74.
Burci Hab, 207.
Burcî (Memalikü'l-Burciyye) Memlüklüler, 28.
Bursa, 117, 136.
Busr Afşinî, 36.
Butumites, 127.
Büveyhoğulları Devleti, 1.
Büyük Selçuklu Devleti, 2, 18, 19, 25, 49, 59, 71, 79, 97, 99, 102, 103, 105, 115, 116, 117, 118, 121, 124, 128, 133, 134, 151, 185, 196, 199, 207, 214.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 1, 17, 112, 182, 190-91.
Büyük Zap Suyu, 50.
Büyük Zap Suyu Savaşı, 7.

C

Câber kalesi, 204.
Caferoğulları, 49.
Canik Dağları, 2, 54, 222.
Cebelcur, 204.
Cek suyu, 60.
Celâlüddevle, Büveyhî hükümdarı, 46.
Celeb, 63.
Cemalüddevle b. Ammar, 11.
Cemcem, 57.
Cemceme Sultan, 57.
Cenova, 21, 23.
Ceridli Türkmenleri, 222.
Ceyhan, 135, 142.
Ceyhan ırmağı, 136, 166.
Cezîretü ibn Ömer, 203.
Cihanşah, 173, 174, 176, 177, 188.
Cizre, 45, 46, 105, 112.
Clément, 13.

Ç

Çağrı Bey, 30, 40, 41, 49, 55.
Çaka Bey, 12, 127, 129, 130, 216, 217, 218, 219.
Çakmak, Meliküzzahir, 31.
Çaltı ırmağı, 185.
Çanakkale, 136.
Çanakkale Boğazı, 218, 219.
Çankırı, 36, 101, 140, 147, 152, 158, 212, 214, 215.
Çavlı Sakave, 79, 134, 179, 207.
Çavuldur, 79.
Çeküm, 211.
Çemişkezek, 173, 215.
Çermük, 105, 200, 204.
Çınçın kalesi, 166, 172.
Çoruh ırmağı, 3, 54, 60, 101.
Çoruh vadisi, 2, 56.
Çorum, 101, 212.
Çökürmüş, 106, 112, 133, 134, 203.
Çubuk Bey, 106, 107, 108, 111, 124.
Çubukoğulları, 96.
Çukurova, 16, 20, 33, 68, 102, 119, 120, 132, 135, 140, 141, 142, 145, 146, 150, 153, 172, 213, 214.
Çukurova Ermenileri, 30, 162, 166, 171, 214.

D

Dalmaçya, 14.
Dana, 43.
Dandanakan Meydan Savaşı, 1.
Dandanakan Zaferi, 42, 49, 97.
Danişmend, 79.
Danişmendli Beyliği, 213.
Danişmendliler, 96, 139, 144, 147, 150, 214, 216.
Danişmendli Türkmenleri, 222.
Dâra, 209.
Darende, 147, 215.
Darüşşifa (Sivas'ta), 168.
David, 138.
David, Gürcü kralı, 184.
David, Komnenoslardan, 161.
David II., 196.
Davut (Davutşah) Mengücüklü, 186, 187.

Davut, Artuklu, 197, 200, 203, 204, 208.
Davut, Şemseddin, 210.
Davut II., 211.
Davut Kulan Arslan, 13, 129, 130.
Davutşah, 173, 174.
Davutşah, Mengücüklü, 188.
Davutşah II., Alâeddin, 187.
Delta Bölgesi (Mısır'da), 10.
Demleçoğulları, 96, 183.
Demleç (Dimleç) Oğulları Beyliği, 194, 196, 198.
Denizli, 19, 70, 119, 137, 138, 144, 147, 149, 161, 162.
Derbend, Derbendliler, 49, 67.
Derbesak, 30, 122, 167.
Develi, 36.
Devlet (Dolat), 79, 99, 115.
Devletşah, Meliki Kebir İmadeddin, 198.
Dımaşk, 9, 11, 19, 25, 26, 73, 125, 207.
Dımaşk Selçuklu Devleti, 199.
Dicle ırmağı, 44, 50, 57, 63, 72.
Dimitri, 183.
Dimyat, 26, 168.
Dinar, 56.
Diphisar, 63.
Divriği, 65, 101, 138, 157, 174, 185, 186, 188.
Diyarbakır, 45, 46, 47, 48, 52, 57, 63, 72, 74, 96, 105, 106, 133, 150, 151, 158, 159, 167, 168, 196, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 210.
Diyarbakır Eyyubîleri, 27.
Diyarı Rebîa, 210.
Diyarı Rum, 145.
Doğu - Anadolu, 1, 2, 34, 35, 40, 41, 44, 49, 53, 55, 56, 61, 65, 69, 70, 71, 73, 74, 78, 102, 133, 134, 138, 151, 156, 157, 160, 172, 173, 175, 177, 178, 181, 191, 192, 198, 201, 211.
Doğu - Akdeniz, 12, 21.
Doğu - Avrupa, 34, 169.
Doğu - Roma İmparatorluğu, 34, 128.
Dolat, 146.
Dolat (Devlet), İzzedin Mesut'un oğlu, 145.
Don ırmağı, 34.
Dovin, 41, 50.
Döğer boyu, 201.
Dragos suyu, 119.
Dragos Suyu Antlaşması, 119, 127.
Duduoğlu, 4, 69, 79, 100, 195.
Dukak, Tutuşoğlu, 199, 202.
Dukas, Andronikos, 83, 88, 94.
Dukas, VII. Mihael, 93, 99, 100, 117.
Dukas, İoannes, 83, 100, 218, 219.
Dukas, X. Konstantin, 6, 7, 57, 65.
Dukas, Konstantin, general, 94.
Dulkadırlı Türkmenleri, 222.
Duneysir (Koçhisar = Kızıltepe), 105.
Duzahdere, 178.
Dübeyl, 49, 62.
Dülük, 64, 144.
Dündarlı Türkmenleri, 222.
Düzcin, 25.

E

Ebiverdî, Ebul-Muzaffer Muhammed, 122.

Ebûbekir, İmadeddin, 206.
Ebû Abdullah, 52.
Ebû Dülef, Sakaroğlu, 62.
Ebû Sâbit et-Türkî, 36.
Ebû Sa'd, 10.
Ebû Saîd, Muslayaoğlu, 81.
Ebû Salim, 105, 109, 110.
Ebû Sehl, 56.
Ebû Tahir Enbarî, 105, 112.
Ebû Talib ibn Ammar, 120.
Ebû Temmam, 196.
Ebû Yezid Haricî, 8.
Edirne, 13.
Edremit, 135, 136, 149, 218.
Efdal, emîrülcüyûş, 202.
Efdal, Eyyubî hükümdarı, bk. Melikülefdal, 158, 167, 168.
Efes, 217, 219.
Efridûn, 215, 216.
Ebulesvâr, 44, 45.
Ebulfazl Rufkulhâdim, 9.
Ebulgazi, 129.
Ebulhasan, 110.
Ebulheyca Hezbanî, 44, 190.
Ebulkasım, 127, 128, 129, 217.
Ebulkasım Cercerai, 9, 10.
Ebulkebir, Alemüddin, 196.
Elbistan, 30, 101, 102, 122, 133, 135, 141, 142, 145, 146, 147, 152, 156, 159, 162, 167, 185, 212, 215.
Elcezire, 27, 35, 44, 77, 106, 108, 204, 210.
Emeviler, 8, 52.
Emirdağ, 68.
Epir, 14, 15.
Erbasan (Erbasgan), 4, 67, 70, 71, 77, 117.
Erbil, 168, 169.
Erciş, 2, 35, 53, 72, 76, 189, 193.
Ereğli (Konya'ya bağlı) 131, 132, 146, 152, 156, 165.
Ergani, 57, 62, 63, 105, 200.
Erivan, 25.
Ermeni, Ermeniler, 3, 44, 74, 102, 135, 139, 141, 142, 146, 156, 165, 166, 221.
Ermeni Katolikosluğu, 104.
Erran, 44, 50, 55, 56, 57, 74, 103, 104, 139.
Erzen 35, 45, 78, 96, 105, 109, 111, 133, 139, 147, 183, 189, 190, 194, 197, 198.
Erzincan, 54, 56, 96, 101, 138, 157, 158, 174, 176, 185, 186, 187, 221,
Erzurum, 33, 35, 50, 51, 54, 56, 73, 76, 77, 93, 96, 101, 103, 133, 147, 157, 158, 160, 174, 177, 182, 184, 204, 221.
Esedüddin Ayaz, 172, 173.
Eskişehir, 16, 19, 36, 119, 131, 132, 136, 142, 146, 149, 151, 152, 158.
Eşref (Melik), 167, 168, 172, 173, 174, 176, 177, 188.
Eustace III., 14.
Evdokia, 7, 66, 67.
Eyyubî Devleti, 1, 20, 22, 28.
Eyyubî hanedanı, 25.
Eyyubîler, 25, 156, 167, 169, 173, 174, 178, 179, 184, 193, 194, 205, 206, 210.

F

Fadlun, 44, 62, 66, 67, 103.

Fahreddin Behramşah, 167, 173, 187.
Fahreddin Devletşah, 147, 183, 191, 197, 198, 215.
Fahreddin Kasım, 215.
Fahreddin Şeddad, 183.
Fahruddevle, Cüheyroğlu, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 196, 201.
Faris Kapısı (Antakya'da), 121.
Farisüddin Meymûnetülkasrî, 184.
Fatımîler, 9, 17, 202.
Fatımî Halifeliği, 1.
Fatih Sultan Mehmet, 176, 181.
Fazl, Karinoğlu, 36.
Feke, 141.
Fenahüsrev, Ebû Kâlicar, 48.
Ferec et-Türkî, 36.
Feriburz, 66.
Fırat boyları, 102.
Fırat havzası, 33.
Fırat ırmağı, 9, 57, 63, 68, 69, 73, 74, 77, 115, 122, 157, 213.
Filibe, 13.
Filistin, 9, 11, 12, 18, 20, 21, 22, 23, 26, 115, 116, 124, 138.
Filokales, 135.
Flaretos Brachamios, 102, 104, 120.
Foça, 217.
Franklar, 67, 74, 77.
Fransa, 21.
Friedrich Barbarosse, 20, 27, 152, 153.
Fulk (Volkmar) von Orléans, 13.

G

Gabriel, 212.
Gagik, 44, 54.
Gag kalesi, 103.
Galip Sultan (Sultanü'l-gâlib), 165.
Ganem burcu, 73.
Garsunni'me Muhammed Sâbi', 75.
Gaston de Béarn, 14.
Gavur dağları, 64.
Gazi, Danişmendli, 138, 139, 140, 186.
Gazi, Emîr, 213, 214.
Gaziantep, 64, 122, 144.
Gaziye Hatun, 173.
Gazneli Devleti, 39, 41, 42.
Gazneliler, 1, 43.
Gedük, 148, 215.
Gelibolu Yarımadası, 218.
Gence, 49, 50, 55, 62, 103, 139.
Gérard de Roussiallon, 14.
Gerger Ermenileri, 138.
Germiyanlı Türkmenleri, 196, 222.
Gesta Roberti Wiscardi Destanı, 84.
Gevherayin, Saduddevle, 79, 89, 106, 111, 112, 113.
Gevher Hatun, 70.
Geylan, 50.
Giorg, 3.
Giorg, Davidoğlu, 60.
Giorg II., 103.
Giorgi, 183, 191.
Girit, 218.
Godefroi de Bouillon, 14, 15, 16, 17, 18.
Goğ-Vasil, 135.
Gökböri, Muzaffirüddin, 168.
Göksu, 172.
Göksun, 122, 132, 135, 140, 144, 145, 146, 148, 162.
Göktaş, 43, 48.

Gölcük (Güney-doğu Anadolu'da), 105.
Göynük, 144.
Grek Vaspurakanı, 50.
Grigor, 61.
Griogor Barkuryan, 163.
Gülek Boğazı, 132.
Gümüşhane, 138.
Gümüştekin, emîr, 63, 64.
Gümüştekin Ahmet Gazi, 101, 131, 132, 133, 212, 213.
Gümüştekin Candar, 101.
Güney - Anadolu, 65, 69, 138, 194, 198.
Güneydoğu - Anadolu, 1, 26, 96, 101, 102, 104, 112, 113, 119, 133, 134, 138, 141, 156, 160, 179, 191, 200, 201, 211.
Güney - İtalya, 5, 6, 14.
Güney - Kafkasya, 2, 5.
Güney - Rusya, 174.
Gürboğa, 199, 203.
Gürcistan ve Gürcüler, 3, 40, 50, 51, 60, 62, 66, 67, 74, 77, 103, 104, 138, 139, 157, 158, 160, 177, 182, 183, 184, 185, 191, 193, 196, 197, 198, 207, 221.

H

Habur, 209.
Habur Suyu, 112, 134.
Hacı Başara, 58.
Haçik, 44.
Haçlılar, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 152, 153, 159, 160, 165, 166, 168, 186, 196, 197, 199, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 216.
Haçlı Seferleri, 12, 95, 222.
Hadramat, 9.
Hagios Georgi Kalesi, 3, 61.
Hâkim, halife, 9.
Hakkari, 45.
Hâlâr, 200.
Haleb, 9, 12, 17, 27, 63, 64, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 106, 107, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 159, 167, 171, 178, 195, 207, 208.
Haleb Kapısı, 127.
Halef, Ferganalı, 36.
Hamdanoğulları, 10, 11.
Hani, 192, 204.
Hanzit, 54.
Hapur Suyu, 46.
Harezmliler, 181.
Harezmşah, Celâleddin, 172, 173, 174, 176, 177, 188, 198, 205, 206.
Harezmşahlar, 176, 210.
Haricîler, 26.
Harim, 122.
Harput, 35, 56, 69, 96, 102, 133, 134, 138, 147, 157, 177, 179, 198, 203. 205, 206, 208, 215.
Harput Artuklıları, 206.
Harran, 29, 133, 167, 179, 203, 207, 209, 210.
Harşefiyye, 72.
Harun, Hanoğlu, 63, 68, 72.
Harun, vezir, 100.
Haruniye, 35.
Harunurreşid, 8, 36.

Hasan, Ebulgazi, 127, 128.
Hasan, Nâsıruddevle, 71.
Hasan, Şehzâde, 49, 50.
Hasan, Tahiroğlu, 129.
Hasan Bey, Kayseri emîri, 131, 135, 212.
Hasan Dağı, 13.
Hasan İbnülhuteytî, 124, 125.
Hasan Yâzurî, 10.
Has İnal, 68.
Hasankale (Kapetru), 51, 52.
Hasankeyf, 96, 105, 109, 111, 150, 158, 197, 203.
Hasankeyf Artuklu Beyliği, 200, 206.
Hayır Han, 197, 207.
Hazar Denizi, 2, 6, 43.
Hazar, Hazarlar, 3, 66.
Hazar Türkleri, 74.
Hemedan, 2, 49, 50, 78, 80.
Henri I., 14.
Herve, 57.
Hetum, 172.
Hevve Kapısı.(Diyarbakır'da), 63.
Hısnı Keyfa, bk. Hasankeyf, 205.
Hısnı Keyfa Artukluları, 202, 209.
Hısnı Mansur, 205.
Hısnı Zülkarneyn, 105.
Hıttîn, 20, 26.
Hicaz, 9.
Hindistan, 39, 43.
Hisarkale (Seyitgazi), 137.
Honas, 70, 161.
Horasan, I, 8, 36, 39, 41, 42, 43, 60, 66, 71, 74, 77, 111, 221.
Horasan Sâlârı, 56, 57, 62.
Horasan Sâlârı Kuyusu, 63.
Hugo von Tübingen, 13, 14, 15.
Hugue, Kıbrıs kralı, 164.
Hulvan, 106.
Humartaş, 106, 109.
Humus, 197, 207.
Hunlar, 33, 34.
Hun Türkleri, 33, 34.
Hülâgû, 29.
Hüsameddin Çoban, 175.
Hüseyin Ebû Abdullah, Şii, 8.

I

Ilgaz dağları, 222.
Ilgın, 174, 188, 206.
Irak, 8, 10, 25, 57, 74, 77, 81, 124.
Irak Türkmenleri, 43.
Islavlar, 74.
Isparta, 147.

İ

İbni Summaka, 205.
İbnü'l-Adîm, 126.
İbnül-Mahleban, Ebul-Ganâim, 80.
İbrahim, Danişmendli, 142, 214, 215.
İbrahim, emîr, 140.
İbrahim, Sokmanoğlu, 203, 207.
İbrahim, Sökmenli, 197.
İbrahim, Yınaloğlu, 133, 182, 199.
İbrahim, Zahîreddin, 190.
İbrahim Yınal, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 58.
İç-Ege, 217.
İçel, 143, 172.
İdrisî devleti, 8.
İftiharüddevle, 17.
İhşidî devleti, 8, 11.
İhtiyarüddin Hasan, 150.
İkinci Haçlı Seferi, 19, 143.

İlaldı, Saduddevle Ebû Mansur, 199, 200.
İlbeyi, 190.
İldeniz, 10.
İldeniz, atabek, 184, 198.
İlgazi, Artukoğlu, 134, 139, 182, 190, 196, 202, 203, 207, 208.
İlgazi II., Kutbeddin, 191, 198, 209.
İlhanlılar, 211.
İli ırmağı, 34.
İmm kalesi, 63, 68.
İnal, emîr, 140.
İnal, Meliküleşref, 31.
İnal (Ymal), Ynaloğlu, 199.
İnallı Türkmenleri, 222.
İnaloğulları, 200, 208.
İnaloğulları Beyliği, 201.
İnanç Hatun, 190.
İngiltere, 21.
İnnocentius III., 21.
Ioannes Komnenos II., imparator, 139, 140, 142, 213, 214.
İran, 1, 36, 42, 77, 81.
İsa, Mecdüddin, 211.
İsa, peygamber, 12.
İsa, Selçuklu emîri, 103.
İsaakios Komnenos, 6, 57, 99, 137, 138.
İsabelle, 171.
İsfahan, 2, 49, 50, 80, 93, 94, 95, 96, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 121, 128, 129.
İshak, Mengücükoğlu, 138, 186, 213.
İskandinav, 67.
İskender, Roma İmparatoru, 122.
İskenderun, II, 35, 122.
İslâmın Kubbesi (Kubbetü'l-İslâm), 176.
İsmail, Antakya şıhnesi, 120, 121.
İsmail, Danişmendli, 148, 215.
İsmail, Kutbeddin, 104.
İspanya, 8.
İspir, 182.
İstanbul, 13, 14, 15, 21, 23, 49, 52, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 92, 93, 99, 100, 117, 119, 128, 130, 136, 138, 140, 141, 142, 146, 147, 151, 155, 159, 160, 162, 181, 217, 218, 223.
İstanbul Boğazı, 127.
İsuli, 57.
İtalya, 14, 130.
İtalya Normanları, 67.
İtil ırmağı, 34.
İuvane (Yuvane), 103.
İzmir, 12, 19, 127, 129, 132, 135, 144, 216, 217, 218, 219, 223.
İzmit, 100, 101, 128, 130, 155, 201.
İznik, 13, 15, 16, 19, 22, 23, 24, 117, 119, 120, 127, 128, 130, 131, 132, 136, 137, 143, 144, 160, 162, 163, 217.
İznik Rum Devleti, 164.
İzzeddin Ahmet, Artuklu, 178, 206.
İzzeddin Mesut, atabek, 191.

— J —

Javakhet, 60.
Johannes Komnenos, 204.
Joscelin, 203, 208.
Joscelin II., 18.
Justinianus, 5.

K

Kaaim Biemrillah, 52, 62, 80, 81, 95.
Kadıköy, 71, 118, 119.
Kadisiye Zaferi, 95.
Kafkas Dağları, 2, 33, 34, 35, 60.
Kafkaslar, 35, 54.
Kafkasya, 66, 169.
Kahire, 11, 25, 28, 29.
Kâhta, 173.
Kal'atülcebel, 28.
Kalavun, Melik Seyfeddin, 28, 31.
Kale Camii, 182.
Kalikala, 35.
Kalincar, 43.
Kalonoros, bk. Alanya, 170.
Kamerüddin Lala, 172.
Kamuk, 3.
Kangarnı, 60.
Kapar, 56, 96.
Karaağaç, 136.
Karadağ, 64.
Karadeniz, 33, 34, 101, 103, 117, 132, 139, 141, 144, 152, 159, 222.
Karahanlı Devleti, 39, 41, 42, 43, 63.
Kara Arslan, 147, 148.
Kara Arslan, Artuklu, 200, 204, 209, 215.
Kara Arslan, Gazioğlu, 210.
Karahıtay, 151.
Karahisarlı Türkmenleri, 222.
Karakeçeli Türkmenleri, 222.
Karakoyunlu Türkmenleri, 211.
Karaman, 64, 69, 153, 165.
Karamanoğulları, 29.
Karasu havzası, 33.
Karatekin, 101.
Kara Yusuf, 212.
Kara Yülük Osman, 211.
Kars ve kalesi, 3, 54, 55, 60, 103, 193.
Kartlı, 60, 67, 103.
Karvaş, Ukayloğlu, 46, 47.
Kastamonu, 101, 139, 140, 152, 158, 175, 212, 213, 214.
Katakalon, 51.
Kawasyana Kilisesi, 121.
Kayı boyu, 201.
Kayıtbay, Meliküleşref, 31.
Kaysariyye, 30.
Kayseri, 35, 40, 64, 67, 68, 69, 70, 76, 99, 101, 127, 132, 135, 144, 146, 147, 148, 152, 156, 163, 166, 169, 171, 174, 176, 178, 179, 180, 188, 212, 213, 214, 215, 221.
Kayserşah, Muizzeddin, 152, 156, 159.
Keban (Gaban kalesi), 135, 141, 166.
Kedrenos, 76.
Kefertab, 125.
Kekavmenos, 50, 51.
Kelbianos, 135.
Kelkit havzası, 101.
Kelkit vadisi, 56.
Kemah, 35, 56, 138, 185, 186, 187, 188.
Kemaleddin Kâmyar, 177, 178, 179.
Keyferidun, Celâleddin, 160, 169, 171.

Keyhüsrev I., Gıyaseddin, 24, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 172, 187.
Keyhüsrev II., Gıyaseddin, 180, 210.
Keykâvus I., İzzeddin, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 205.
Keykubad I., Alâeddin, 24, 160, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 187, 188, 206.
Khaçator, 56.
Kıbrıs, 21, 161, 164, 218.
Kıbrıs Haçlıları, 172.
Kılıç Arslan I., 13, 15, 16, 24, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 139, 196, 199, 207, 208, 212, 213, 219.
Kılıç Arslan II., 20, 24, 142, 144, 145-154, 159, 160, 186, 187, 188, 205, 215, 216.
Kılıç Arslan III., 159, 180.
Kılıç Arslan V., 181.
Kınnesrin, 125.
Kıpçaklar, 74, 138, 157, 196.
Kıpçak İli, 174.
Kırım, 169, 174.
Kırkağaç, 135, 149.
Kırşehir, 174.
Kısas (K'sos=Aksos), 63.
Kızıl, 43.
Kızıl Arslan, 133, 182, 189, 191.
Kızıldağ, 141.
Kızıl Deniz, 9.
Kızılırmak, 58, 70, 99, 101, 176.
Kicaiç, 56.
Kilâboğulları, 11, 123.
Kios (Gemlik), 127.
Kocaeli Yarımadası, 117-18.
Komana, 148.
Komanova, 215.
Komitzes, 136, 137.
Komnenos ailesi, 160.
Komnenos Mavrozomos, 172.
Komuk, 66.
Konrad III., 18, 19, 143.
Konstantin VIII., 5.
Konstantin Dalassenos, 217, 218, 219.
Konstantin Gabras, 136, 138, 141, 186, 213.
Konstantin Monomak IX., 5, 50, 51, 52, 55.
Konya, 16, 20, 24, 35, 69, 131, 132, 136, 142, 143, 146, 147, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 163, 165, 166, 169, 221.
Koyluhisar, 152, 160, 169.
Kozan, 30, 159, 166.
Kösedağ, 181.
Kösedağ Savaşı, 24.
Kuban ırmağı, 34.
Kudüs, 12, 16, 17, 20, 21, 26, 27, 34, 152, 202, 208.
Kudüs Haçlı Krallığı, 17, 19, 20.
Kumanlar, 6, 218.
Kumdanlı, (Miryokephalon), 149.
Kursık, 33.
Kurti, Hüsamüddevle, 197.
Kurzahil, 124.
Kutalmış, 49, 50, 51, 58, 59.
Kutbeddin İsmail İl Arslan, 189.
Kutbeddin Muhammed, 176.
Kutluğ, Şücaüddin, 193.
Kutluğ Aba, vezir, 205.

Kutuz, Seyfeddin, 29.
Kuzey - Afrika, 8, 19, 26.
Kuzey - Anadolu, 213.
Kuzey - Arabistan, 27.
Kuzey-Çin, 119.
Kuzey - Fransa, 14.
Kuzey - Irak, 1, 26, 105, 122, 191.
Kuzey - Suriye, 1, 4, 9, 11, 12, 17, 63, 64, 68, 70, 71, 103, 116, 120, 122, 124, 125, 127, 129, 141, 143, 181, 191, 202.
Künbedhane, 158.
Kündürî, 59.
Kür ırmağı, 60.
Kütahya, 94, 136, 151, 152.
Kütayis, 103.
Kveliskür, 60.
Kyr Vart, 170.

L

Ladik, 162.
Laodicea, 71.
Laskaris, Theodoros, 160, 161, 162, 163.
Lâtin İmparatorluğu (İstanbul'da), 21.
Latmin, 125.
Lâzkiye, 140.
Lebeau, C. H., 81.
Leon (Levon), 162, 165, 166, 171, 213.
Leon II., 156.
Leon Debatenes, 77.
Libya, 26.
Liparit, 41, 50, 51, 52, 103.
Lori, 3, 60.

M

Maarretünnûman, 124, 125.
Macaristan ve Macarlar, 6, 13.
Maden, 105.
Mahmut, Artuklu, 211.
Mahmut, Gazneli, 39, 43.
Mahmut, Irak Selçuklu sultanı, 138, 139, 207.
Mahmut, Mirdasoğlu, 63, 68, 72, 73, 74.
Mahmut, Nâsırüddin, 168.
Mahmut, Şemsülmülûk, 200.
Makedonya, 7, 55, 138.
Makedonya sülâlesi, 37.
Malatya, 3, 15, 33, 35, 57, 64, 65, 69, 101, 102, 120, 130, 132, 133, 134, 138, 139, 142, 143, 144, 147, 148, 150, 152, 157, 158, 159, 160, 163, 168, 173, 186, 212, 213, 214, 215, 216, 221.
Malazgirt, 2, 4, 7, 35, 53, 54, 55, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 83, 92, 93, 106, 149, 171, 182, 189, 192, 193, 194, 197.
Malazgirt Kalesi, 86.
Malazgirt Meydan Savaşı, 12, 78, 94, 185.
Malazgirt Zaferi, 95, 96, 97, 99, 221.
Mama Hatun, 184.
Manavgat, 172.
Mansur, halife, 8.
Mansur, Bahaüddin, 106.
Mansur, Kutalmışoğlu, 4, 67, 79, 99, 115, 118.
Mansur, Mirdâsî, 123.

Mansur, Nasruddevle, Mervanlı, 105, 106, 109, 111.
Mansur, Oğuzoğlu, 43, 45, 46, 48.
Manuel, Komnenos, 4, 69, 70, 142, 143, 146, 147, 149, 151, 155, 214.
Manuel Mavrozomes, 159, 161.
Manyas Gölü, 137.
Maraş, 35, 68, 102, 122, 132, 133, 135, 140, 141, 144, 145, 146, 148, 166, 213.
Maraşlı Türkmenleri, 222.
Mardin, 45, 96, 105, 109, 112, 139, 147, 167, 193, 196, 197, 203, 208, 209, 210, 211, 212.
Mardin Artuklu Beyliği, 212.
Mardin Artukluları, 200, 204, 207, 209, 210, 211.
Marmara Bölgesi, 101.
Marmara Denizi, 13, 71, 95, 117, 119, 127, 131, 132, 218.
Marmaraşin, 61.
Marsilya, 20, 23.
Maveraünnehir, 8, 39, 41, 97.
Mavropous, 6.
Mecdüddin Ebûbekir, 168.
Mehdî, Ebû Muhammed, 8.
Mehdî, halife, 8, 35.
Mehmet, Demleçoğlu, 4, 69, 79, 100, 106, 194, 195, 196.
Melik Adil, bk. Meliküladil, 205, 209.
Melik Celâleddin, 198.
Melik Kâmil, bk. Melikülkâmil, 206.
Melik Mansur, 211.
Melik Salih, Artuklu, 210, 211.
Melik Zahir, bk. Meliküzzâhir, 209.
Melikşah, Kutbeddin, 151, 153.
Melikşah, sultan, 3, 18, 42, 60, 85, 99, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 116, 118, 119, 123, 125, 127, 128, 129, 189, 195, 199, 201, 202, 212, 221.
Melikülâdil, 27, 158, 159, 172, 173, 184.
Melikülaziz, 27, 167.
Melikülefdal, 27.
Melikülеşref, bk. Eşref (Melik), 27.
Melikülevhad, 27.
Melikülfâriz, 27.
Melikülkâmil, 27, 178, 179.
Melikülmuazzam, 27.
Meliküssalih, Necmeddin Eyyub, 27.
Meliküzzahir, 27, 166, 167.
Melissenos, Nikephoros, 70, 118, 119.
Memlüklü Devleti, 1, 22, 28.
Memlüklüler, 28, 31, 210, 211.
Memun, 36.
Menbic, 73, 92, 167, 168.
Menbic Kalesi, 208.
Mencekoğlu, 121.
Menderes Irmağı, 143, 155, 214.
Menderes Vadisi (Milet), 159, 161.
Mengücüklü Beyliği, 174, 185, 186, 187, 188.
Mengücük Gazi, 79, 101, 185, 186.
Mengücüklüler, 96, 138, 185.
Meraga, 176.
Merend, 2, 59.
Merkad-i İsa, 18.
Merv, 1.

Mervanoğulları, 72, 104, 201.
Mervanoğulları Emîrliği, 196.
Meryemana Kilisesi, 121.
Meryemnişin, 3, 61.
Merzifon, 212.
Merzuban Kalesi, 167.
Mesleme b. Abdülmelik, 52.
Mesut, Artuklu, 172, 173.
Mesut, Gazneli, 43.
Mesut, Irak Selçuklu sultanı, 197.
Mesut, İzzeddin, atabek, 192, 198.
Mesut I., İzzeddin, 19, 24, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 204, 213, 214.
Mesut II., 181.
Mesut, Muhyiddin, 152, 153, 158.
Meşhed Ovası, 180.
Mevdud, Kutbeddin İsmail'in oğlu, 189.
Mevdud, Musul valisi, 207.
Mevdud, Rükneddin, Artuklu, 205, 206.
Mevdud, Şerefüddin, 190, 191.
Meyyafarikin, bk. Silvan, 208, 209.
Mezopotamya, 122, 124.
Mısır, 8, 9, 10, 11, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 71, 72, 73, 74, 81, 161, 172, 178, 179, 184.
Mısır - Fatımî Devleti, 11, 12, 115, 116, 120.
Mısır - Fatımî Halifeliği, 8, 19, 26, 52, 71, 124.
Mısır Fatımîleri, 6.
Micingerd, 157, 182.
Midilli, 217.
Mihail V., 5.
Mihail VI., 6.
Mikril, 127.
Minuçehr, Ebulesvaroğlu, 62.
Mirdasoğulları, 63, 123, 194.
Mirdasoğulları Emîrliği, 11, 12.
Miryokefalon, 151, 222.
Miryokefalon (Myriokephalon) Zaferi, 148.
Misis, 30, 35, 120, 140, 145.
Moğol, Moğollar, 24, 27, 28, 29, 30, 169, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 198, 205, 206, 210.
Moncuk (Boncuk) Böri, 112.
Monolog, 136.
Mubarizüddin Behramşah, bk. Behramşah, 170.
Mubarizüddin Çavlı, 172, 173.
Mubarizüddin Ertokuş, 159, 162, 166, 170, 172, 174, 175, 177.
Muhammed, Cihan Pehlivan, 191, 192.
Muhammed, Çubukoğlu, 133.
Muhammed, Danişmendli Melik, 140, 141, 142, 186, 189, 214.
Muhammed, Ebû Câfer, 71, 72, 73.
Muhammed, Ebû Nasr, 81.
Muhammed, Hz. Peygamber, 7, 83, 92.
Muhammed, İznik Selçuklu komutanı, 129, 130, 136.
Muhammed, İzzeddin, 198.
Muhammed, Kaaim, Ebulkasım, 8.
Muhammed, Melikülmansur, 193.
Muhammed, Melikünnâsır, 31.
Muhammed, Nasrüddin, 157.
Muhammed b. Mansur, 60, 61.
Muhammed Tapar, 18, 134, 182, 189, 190, 196, 199, 207.
Muiz Lidinillah, 9.

Munis, 36.
Muradiye (Bergiri), 2, 53. 189.
Murat Irmağı, suyu, 44, 63, 72, 96.
Musa İnanç Yabgu (Bey), 49.
Mustansır, 9, 10, 11, 71.
Mustasım, 28, 36.
Musul, 11, 44, 46, 47, 78, 105, 106, 121, 122, 133, 134, 146, 191, 192, 203, 207, 212.
Muş, 55, 166, 189.
Muzaffirüddin Mahmut, 159.
Muzaffirüddin Muhammed, Mengücüklü, 174, 188.
Müdrarî Devleti, 8.
Müeyyidüddin, Nisanoğlu, 200.
Müslim, Şerefüddevle, 105, 106, 107, 108, 121, 122, 123, 124, 127.
Müsterşid, 214.
Mütevekkil, 36.

N

Nablus, 184.
Nahçıvan, 40, 41, 49, 59, 62.
Napoli, 23.
Nara burnu, 218.
Nâsır, Ebulfazl, 52.
Nâsır Lidinillah, 163, 200-01.
Nâsıruddevle, 9, 10.
Nasr, Mervanlı, 57, 58, 72.
Nasr, Mirdasî, 116, 195.
Nasr, Nizamüddin, 105.
Nasr, Şiblüddevle, 9.
Nassava, 31.
Nâvekiyye (Yabgulu) Türkmenleri, 43, 70.
Necmeddin Alpı, bk. Alpı, 183, 200, 215.
Necmeddin Eyyub b. Şadi, 25.
Necmeddin Eyyub, Silvan Eyyubî hükümdarı, 194.
Necmeddin Gazi, 210.
Nehrülcevz, 73.
Niğde, 146, 152.
Nik, 41.
Nikephoros Botaniates, 65, 100, 117, 118, 119.
Nikephoros Bryennios, 55, 76, 78, 83, 87, 88, 117.
Niketas Kastamonniates, 217.
Niksar, 36, 68, 101, 141, 148, 152, 156, 212, 215.
Nil ırmağı, 28.
Nisanoğulları, 200.
Niş, 13.
Nişabur, 1, 46, 49.
Nizamüddin, Artuklu, 157.
Nizamüddin, Mervanlı, 63.
Nizamüddin İbrahim, 206.
Nizamülmülk, 3, 60, 61, 66, 78, 109.
Nizip, 63, 101.
Normanlar, 5, 6, 7, 14.
Nubya, 31.
Nureddin Ali, 28, 29.
Nureddin Mahmut, 19, 20, 25, 26, 144, 146, 147, 148, 150, 204, 205, 209, 215.
Nureddin Muhammed, Artuklu, 150, 201, 204, 205, 206, 215, 216.
Nusaybin, 46, 63, 134, 207, 208, 209, 210.
Nusretüddin, emîr, 166, 167.

O

Oğuz, Oğuzlar, I, 7, 26, 42, 43, 73, 151, 201.
Olcaycu, 210.
Oltu, 54, 103, 182, 183.
Opos, 217.
Orta - Anadolu, 34, 40, 68, 69, 96, 99, 100, 102, 116, 131, 132, 212, 213, 222.
Orta - Asya, 222.
Orta - Doğu, 1, 5, 8, 18, 22, 31, 33, 71.
Orta - Doğu İslâm dünyası, 12.
Ortodoks Bizans İmparatorluğu, 22.
Osmaniye, 145.
Osmanlı Devleti, 31.
Osmanlı İmparatorluğu, 129.
Osmanlılar, 1.
Ostrogotlar, 33.

Ö

Ögedey, 177, 179, 180.
Ömer, halife, 17, 95.
Ömer, Takiyyüddin, 184, 191, 192.
Özerli Türkmenleri, 222.

P

Palu, 69, 102, 138, 186, 203, 208.
Pamfilya, 141.
Panaskert, 60.
Pankaras, 57.
Pasin, 50.
Pasin ovası, 51, 54, 55, 77.
Pasinler, 182.
Peçenekler, 5, 6, 67, 74, 217, 218.
Peçenek Türkleri, 52, 127, 138, 216.
Pertus kalesi, 135, 146.
Philaretos Brachamios, 69.
Philip, 171.
Philippe Auguste, 20, 21.
Pierre l'Ermit, 13, 130.
Porsuk, 79, 118, 128.
Porsuk çayı, 118.
Protonobilissimus, 216.
Psellos, 6.

R

Râban ve kalesi, 122, 144, 145, 167.
Rahve ovası. 79.
Rakka, 179.
Ramazanlı Türkmenleri, 222.
Rambaud von Orange, 14.
Ravza adası, 28.
Raymond du Forez, 14, 15, 17.
Raymond IV., 14.
Reinhold von Breis, 13.
Remle, 17, 30.
Resultekin, 49.
Rey, 1, 2, 43, 45, 47, 49, 51, 59, 60, 76, 80.
Rıdvan, Haleb Selçuklu Meliki, 133, 134, 202, 207.
Richard, 133.
Robert, kont, 14, 15, 17.
Robert II., kont, 14.
Rodos, 217.
Roger, 14, 196.
Romania, 145.
Romanos Diogenes, 4, 7, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 76, 81, 83, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 99.
Romen Argyre III., 5.
Rosudan, 177.

Rumeli, 12, 65, 67, 117.
Rum Kapısı (Âmid'de), 58.
Rumlar, 97.
Rum Pontüs Devleti, 161.
Rupen II., 150-151.
Rustov, 4, 66.
Rüstem, Burduoğlu, 36.
Rüstemî Devleti, 8.

S

Saadettin Köpek, 181.
Sabarlar, 35.
Sabar (Sabir, Sibir) Türkleri, 34, 35.
Sâbık, Mirdasi, 195.
Sabuk, 55, 56.
Sadaka, 106.
Sadr, 199.
Safed, 30.
Saffah, Ebulabbas, 8.
Saffarîler, 8.
Safranbolu, 152.
Said, Mervanlı, 72.
Saimbeyli (Haçın) kalesi, 166.
Saint-Gilles, 14.
Saint Louis VII., 18, 19, 143.
Sakarya Irmağı, 68, 76, 141, 213.
Sakız, 217, 218.
Salahaddin Eyyubî, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 150, 151, 152, 191, 192, 198, 205, 209.
Salih, Melik, Demleçoğullarından, 198.
Salih, Mengücüklü, 188.
Saltuk, Ebu'l-Kasım, 55, 79, 101, 147, 182.
Saltuk II., İzzeddin, 183, 184, 197.
Saltuklu Beyliği, 182, 185.
Saltuklular, 96, 182, 191.
Samandağı (Süveydiye), II, 122.
Samanîler, 8.
Samanoğulları, 43.
Samsat, 35, 167.
Samsun, II, 156, 160, 161, 175, 222, 223.
Sancarşah, 146, 151, 152.
Sandak, bk. Sunduk, 4, 69, 195.
Sapanca Dağı, 100.
Sarir, 66.
Sasanî Devleti, 34.
Sasanîler, 35.
Sasun, 2.
Savtekin, 66, 67, 79, 80, 103.
Savur, 105.
Selçuk Hatun, 167.
Selçuklu, Selçuklular, I, II, 1, 2, 3, 12, 16, 18, 22, 39, 53, 69, 77, 81, 92, 119, 126, 132, 137, 139, 141, 142, 143, 148, 150, 153, 160, 162, 166, 170, 175, 216.
Selçukşah, 197.
Selçuklu Türkleri, 37.
Sencer, 214.
Senekerim, 40.
Serhenkoğlu, 69, 100.
Seyfeddin Ayaba, 163, 170, 171.
Seyfeddin Hokkabazoğlu, 171.
Seyfeddin I., Meliküladil, 21.
Sicilya, 21.
Siirt, 105, 109, 111, 133.
Silifke, 20, 172.
Silivri, 15.
Silvan ve kalesi, 35, 45, 46, 78, 105, 109, 110, 111, 133, 134, 151, 189, 190, 193, 196, 199.

Sinaneddin Kaymaz, 178.
Sincar, 46, 191, 210.
Sinop, II, 101, 164, 165, 175, 223.
Sirenayka, 31.
Sisam, 217.
Sivas, 2, 36, 40, 57, 58, 65, 68, 69, 70, 76, 99, 101, 142, 144, 147, 148, 151, 156, 157, 165, 168, 169, 177, 212, 214, 215, 221.
Siverek ve kalesi, 62, 72, 179, 192.
Sofya, 13.
Sogd, 36.
Sokman (Sökmen), Artukoğlu, 199. 202, 203, 207.
Sokman, II. Kutbuddin, 205, 206.
Sökmen II. Nâsıreddin Muhammed, 158, 190, 192, 193, 197, 198, 199.
Sökmen el - Kutbî, 133, 182, 189, 190.
Sökmenli Beyliği, 184, 189, 190, 192, 194.
Sökmenliler (Ahlatşahlar, Ermenşahlar), 96, 189, 199.
Stefan, 146.
Stephanos, 48.
Sublaion, 150.
Sudanlılar, 10.
Suğdak, II, 174, 175.
Suğdak Seferi, 174.
Sultan Ali, 198.
Sultanşah, Nureddin, 152.
Sultan Tepe, 79.
Sultan Türbesi (Kubbetüssultan), 134.
Sunduk, bk. Sandak, 55, 67, 78, 79 106.
Sur 34.
Suriye, 9, 10, 11, 12, 18, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 45, 46, 47, 67, 81, 95, 115, 116, 123, 124, 132, 138, 162, 184, 195.
Suriye Eyyubîleri, 28.
Suriye ve Filistin Haçlıları, 19.
Suriye Selçuklu Devleti, 105, 113.
Suruç, 202.
Süleyman, Bedrüddevle, 208.
Süleyman, Çağrı Bey'in oğlu, 59.
Süleyman, İlgazi oğlu, 208.
Süleyman, Mengücüklü, 187, 188.
Süleyman, Mervanlı, 45, 46.
Süleyman, Süleymanşah, 4, 24, 67, 79, 99, 101, 105, 117, 118, 128, 129, 185, 217, 222, 223.
Süleyman II., Rükneddin, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 185, 187, 188, 195, 201, 217.
Süphan Dağı, 79.
Sürmeli ve kalesi, 3, 61.

Ş

Şadi, 25, 89.
Şahinşah, Mengücüklü, 188.
Şahinşah, Şehzade, 136, 137, 145, 147, 148, 149.
Şam, 27.
Şarkikarahisar, bk. Şebinkarahisar, 36.
Şaver, 25.
Şavşat, 60, 103.
Şebib, 123.
Şebinkarahisar, 56, 93, 96, 101, 174, 185, 188.
Şecerüddin, 28.

Şeddadoğulları, 3, 49, 50, 66.
Şeki, 66.
Şems, 61.
Şemseddin Ömer, 179.
Şeyh, Melikülmüeyyed, 31.
Şiran, 138.
Şirek, 6.
Şirkuh, Esedüddin, 19, 25.
Şirvan, 103, 138, 139.
Şirvanşahlar, 49, 66, 67.
Şöklü, 115, 116.

T

Taberiye, 30, 116.
Taberiye Gölü, 20.
Taceddin Pervane, 179.
Tadik, 127.
Tahirîler, 8.
Tahran, 1, 47.
Tamgaç Han I., Ebû İbrahim, 63.
Tamış, 88.
Tancréd, 14, 17.
Tanrıbermiş, 130, 216, 217, 219.
Tanrı Dağları, 34.
Tarank (Serhenk) oğlu, 79.
Târim, 50.
Tarsus, 30, 35, 94, 102, 120, 140, 145.
Taşferraş, 43.
Tatvan, 178.
Tavdanos, 57, 58.
Tebriz, 189.
Tecirli Türkmenleri, 222.
Tekeli Türkmenleri, 222.
Tekiş, 111.
Tekrit, 25.
Telbaşir ve kalesi, 122, 144, 167, 190.
Teldânis, 207.
Telifrin, 196, 207.
Temürtaş (Timurtaş), Hüsameddin, 197, 200, 203, 204, 207, 208.
Tepsi Minare, 182.
Tercan, 2, 94, 182, 189.
Terken Hatun, 109.
Tesalya, 7.
Thamara, 157.
Theodasios I., 33.
Theodora, 5, 6.
Theodoros Gabras, 102.
Tiflis, 3, 4, 44, 49, 60, 62, 66, 67, 182, 197.
Timur, 31, 198, 211.
Togan Arslan, 139, 182, 183, 196, 197.
Togurtok, 218.
Tohma Suyu, 64, 148.
Tohma Vadisi, 215.
Tokat, 93, 94, 101, 148, 151, 155, 163, 212, 215.
Toros, Ermeni prensi, 16.
Toros II., 145, 146.
Toros Dağları, 64, 70, 156, 162, 166, 222.
Tortum, 182.
Trablusşam, 12, 120.
Trablus Haçlı Prensliği, 30.
Trabzon, 66, 102, 103, 141, 161, 165, 175, 213, 223.
Trabzon Rum Devleti, 164, 175.
Trakya, 15, 33, 138, 218.
Trakhaniotes (Tarhan), Joseph, 76, 77, 78.
Trialet, 60.

Tuğrul (Bey) Sultan, 1, 2, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 71, 104.
Tuğrul III., Irak Selçuklu Sultanı, 184.
Tuğrul, Çankırı Valisi, 140.
Tuğrul, Hüsameddin, 198.
Tuğrul, Şihabüddin, atabek, 167, 171, 172.
Tuğrul Arslan, 138, 139, 213.
Tuğrulşah, Mugiseddin, 139, 146, 152, 156, 157, 159, 160, 168, 169, 173, 185. 191, 193, 194.
Tuğtekin, Dukak'ın atabeği, 199, 203, 207.
Tuğtekin, emîr, 59.
Tulhum ve kalesi, 57, 62, 72, 200.
Tulunoğulları, 8.
Tumanbey, Melikülеşref, 31.
Tuna boyları, 6.
Tuna ırmağı, 6, 7, 14.
Turak, 52.
Turanşah, 26.
Turanşah, Mengücüklü, 157.
Turkia, 145.
Tus, 43.
Tutak, 79, 99, 100, 101.
Tutuş, Tacüddevle, 113, 121, 123, 125, 126, 127, 195, 196, 199, 201, 202.
Türk Bahrî Memlükleri, 27.
Türk Resulîleri, 27.
Türkistan, I, 36, 97, 151, 174, 221.
Türkistanlı Müslüman Türk Gazileri, 39.
Türkiye, I, 22, 36, 135, 136, 145, 156, 161, 164, 169, 172, 175, 178, 180, 212, 213, 214, 216, 223.
Türkiye Selçuklu Devleti, I, 1, 12, 15, 20, 24, 27, 102, 105, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 142, 143, 145, 146, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 184, 185, 214, 216, 218, 222.
Türkiye Selçukluları, 31, 223.
Türkiye - Suriye Kervan (ticaret) Yolu, 162, 166, 171, 172.
Türkler, II, 1, 9, 10, 18, 22, 33, 36, 75, 87, 96, 101, 102, 129, 131, 132, 135, 180, 186, 217, 219, 222, 223, 139, 140.
Türkman, 69, 195.
Türkmen, Türkmenler, I, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 150, 153, 219.
Türkmen Beyliği (Filistin'de), 115.
Türkmen Musa, 203.
Türşek, 106, 109.

U

Ulubat, 136, 137.
Ulubat Gölü, 128.
Uluborlu, 138, 141, 149, 150, 151, 152, 153, 160.
Ulu Keykubad, 180.
Ulukışla, 36, 165.
Urban II., 13, 14, 130.
Urfa ve kalesi, 16, 18, 22, 34, 56, 57, 62, 63, 72, 73, 74, 92, 101, 102, 115, 120, 127, 134, 140, 167, 179, 208, 210,

Urfa Haçlı Kontluğu, 17, 18, 133, 143.
Urla, 217.
Urmiye, 44, 45.
Urmiye Gölü, 2, 59.
Ursel (Urselius, Roussel), 77, 78, 88, 99, 100, 101, 201.
Uşak, 70.
Uzlar, 5, 67, 74, 77, 84.

Ü

Üçüncü Haçlı Seferi, 20, 26.
Ügümi (Kastro-Okomi), 51, 54.
Üner, 25.
Ünye, 147, 175.
Üsküdar, 117, 118.

V

Vanand, 103.
Van, 178, 189.
Van Gölü, 2, 40, 44, 48, 50, 53, 56, 62, 71.
Van Gölü Havzası, 96, 189.
Van Kalesi, 51.
Vasak Pahlavunî, 41.
Vasif et - Türkî, 36.
Vasil, 53, 72.
Vaspurakan, 50, 51.
Vatikan Kilisesi, 12.
Vehsudan, 43, 45.
Venedik, Venedikliler, 21, 23, 164.
Vessab, 195.
Vizigotlar, 33.
Volga Irmağı, 218.

W

Walter (Gautier) Sans - Avoir, 13.
Walter von Breteuil, 13.
Walter von Teck, 13.

X

Xiphilin, 6.

Y

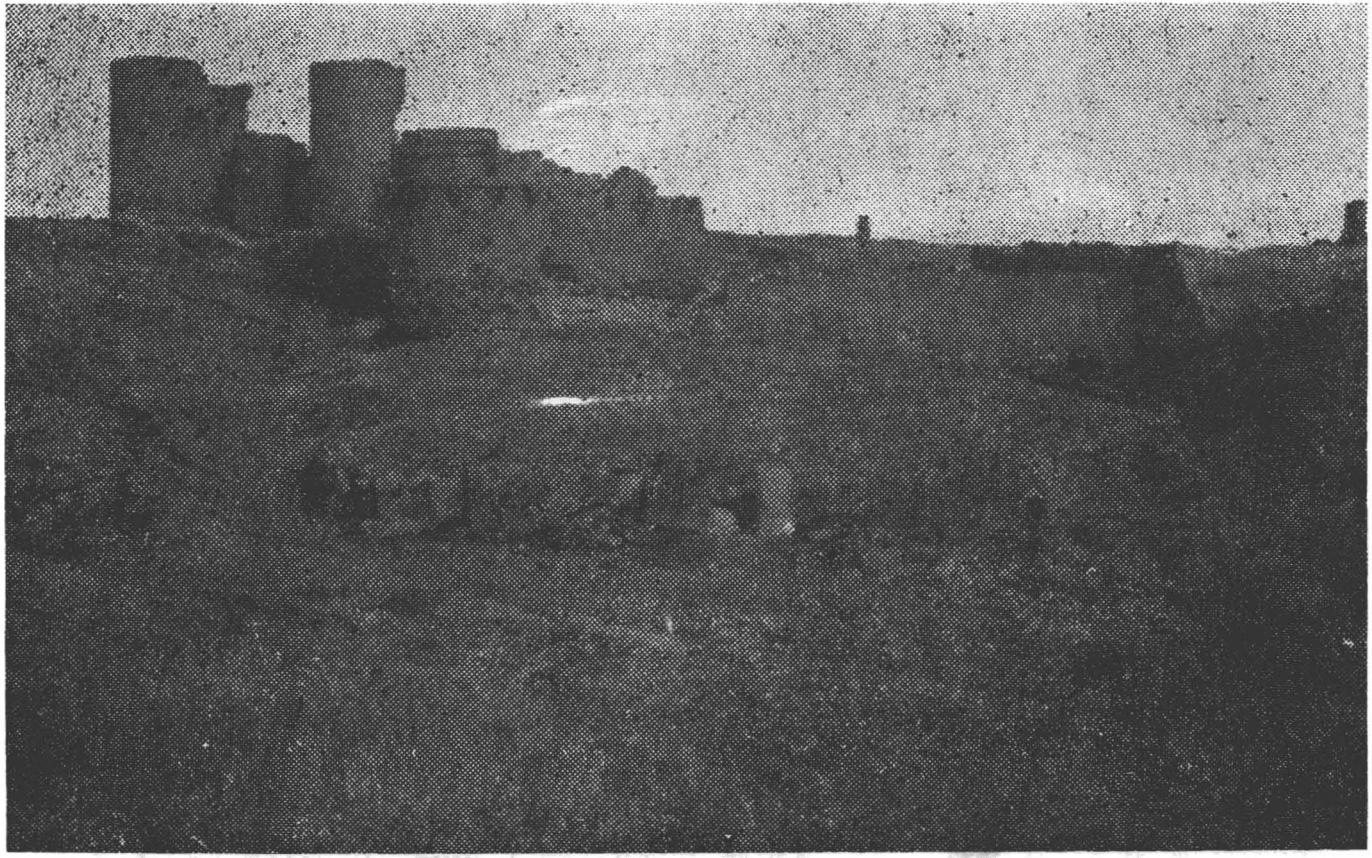
Yabanlu Ovası, 166.
Yafa, 21, 30.
Yafa Antlaşması, 27.
Yağıbasan, Danişmendli, 133, 142, 144, 145, 146, 147, 186, 198, 200, 209, 214, 215.
Yağısıyan, 17.
Yağma, 67.
Yağmur Bey, 43.
Yakup, Selçuklu emîri, 103.
Yakup Arslan, 197.
Yakutî, 3, 4, 49, 55, 56, 57, 59, 60, 67, 104.
Yalvaç, Çaka'nın kardeşi, 218.
Yassıçimen Ovası, 177.
Yaşmat, 210.
Yavlak (Yülük) Arslan, 193, 209.
Yavuz Selim, 31.
Yazman, 36.
Yemen, 9, 25, 26.
Yemen Eyyubîleri, 27.
Yermük Zaferi, 95.
Yeşilırmak havzası, 101.
Yınaloğulları, 96.
Yukarı - Dicle, 72.
Yukarı - Fırat, 96, 185.
Yunus, Danişmendli, 142, 214.
Yusuf Yınal, 49.

Z

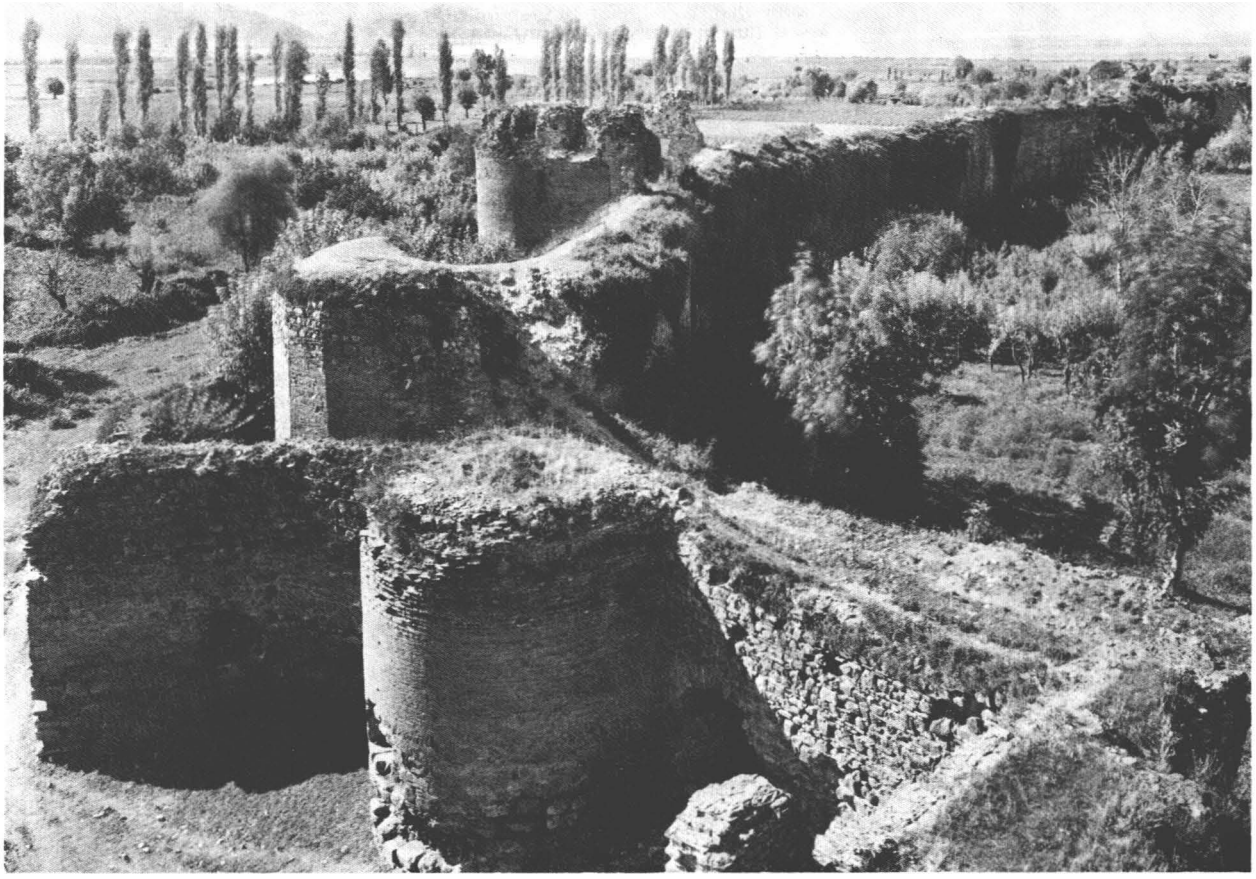
Zaganos Dağları, 39.
Zâhir, halife, 9.
Zahireddin İlî, 159.

Zaimüddevle, 109, 110, 112.
Zamantı, 36, 148, 215.
Zengi, Çökürmüş oğlu, 134.
Zengî, İmadeddin, 18, 25, 143, 190, 192, 197, 200, 204, 208.
Zeyneddin Başara, 170.
Ziyaeddin Gazi, 182, 183.
Ziyaret Tepe, 79.
Ziyaüddin Muhammed, 133.
Zoe, 5.
Zublas kalesi, 141.
Zülkarneyn, 144, 147, 214, 215.
Zünnur, 142, 147, 148, 149, 214, 215.

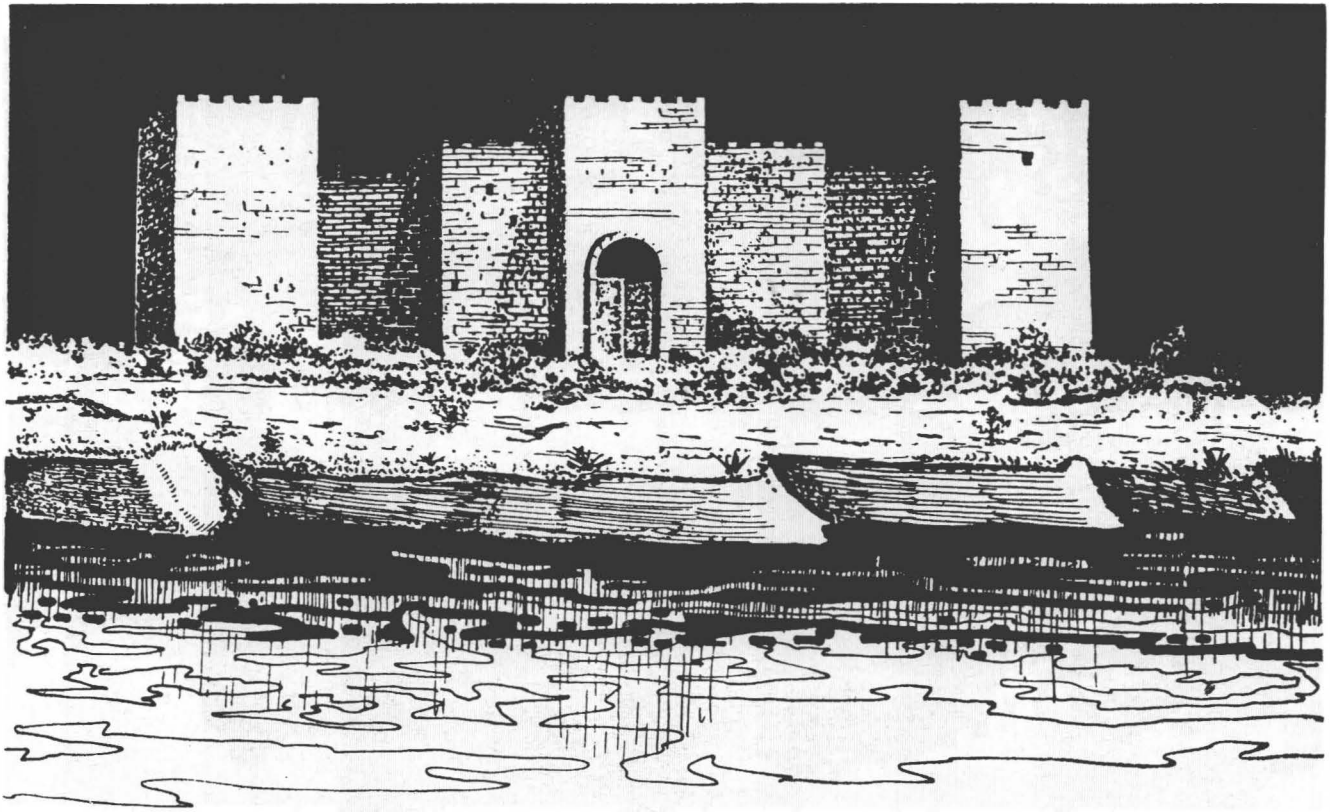
RESİMLER

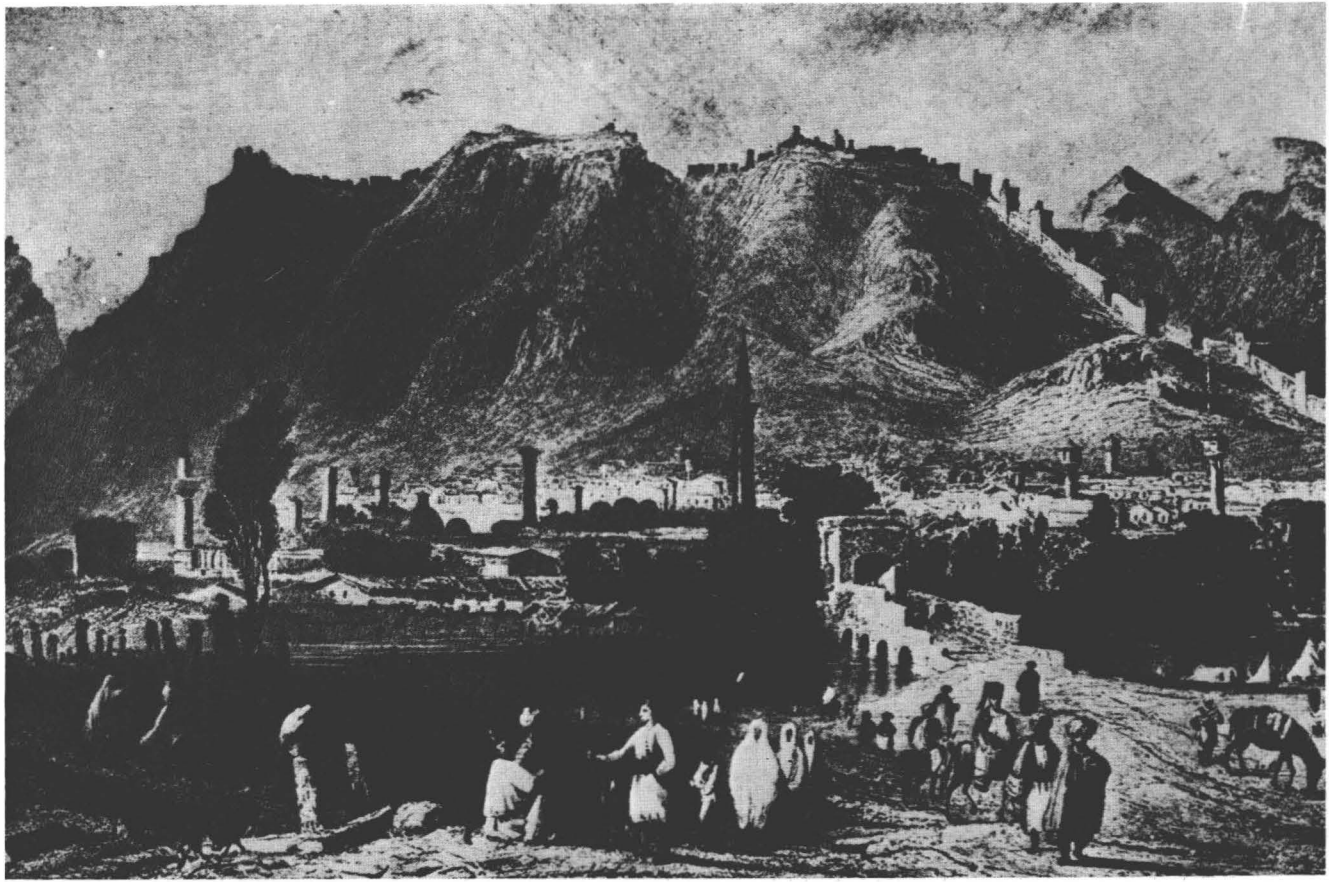
1 — Anı Kalesi (Kırzıoğlu, Anı)

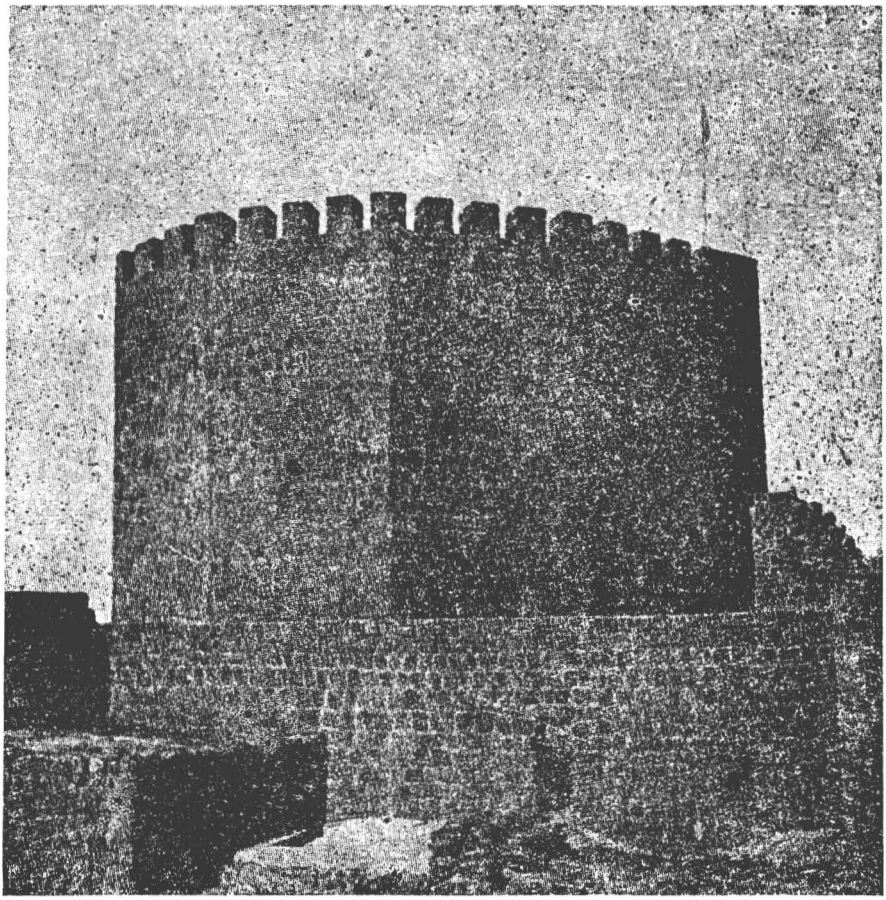
2 — İznik Kalesi (Müller - Wıerer, Castles)

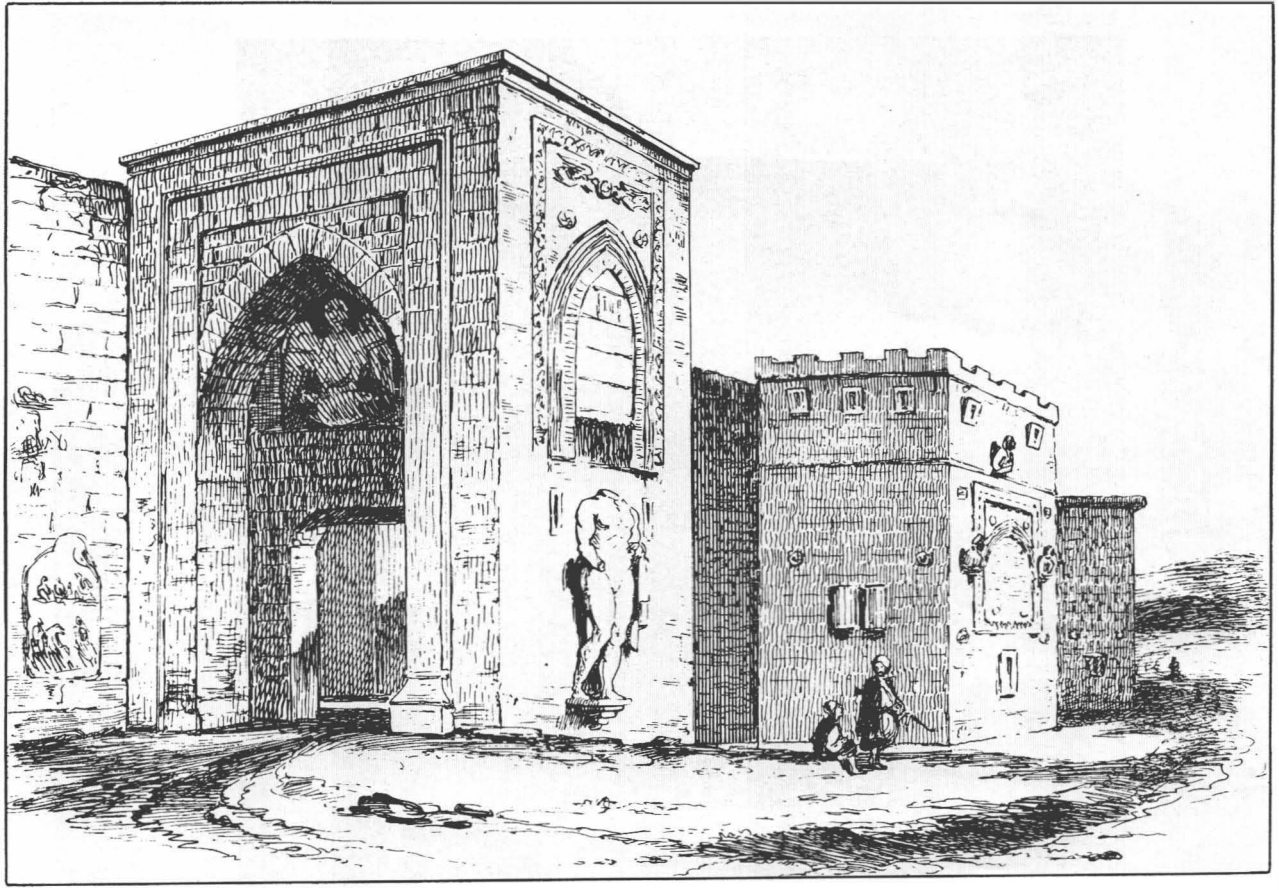
3 — Adana Kalesi (1800'de) (N. Sevgen)

4 — Antakya Kalesi (Runciman)

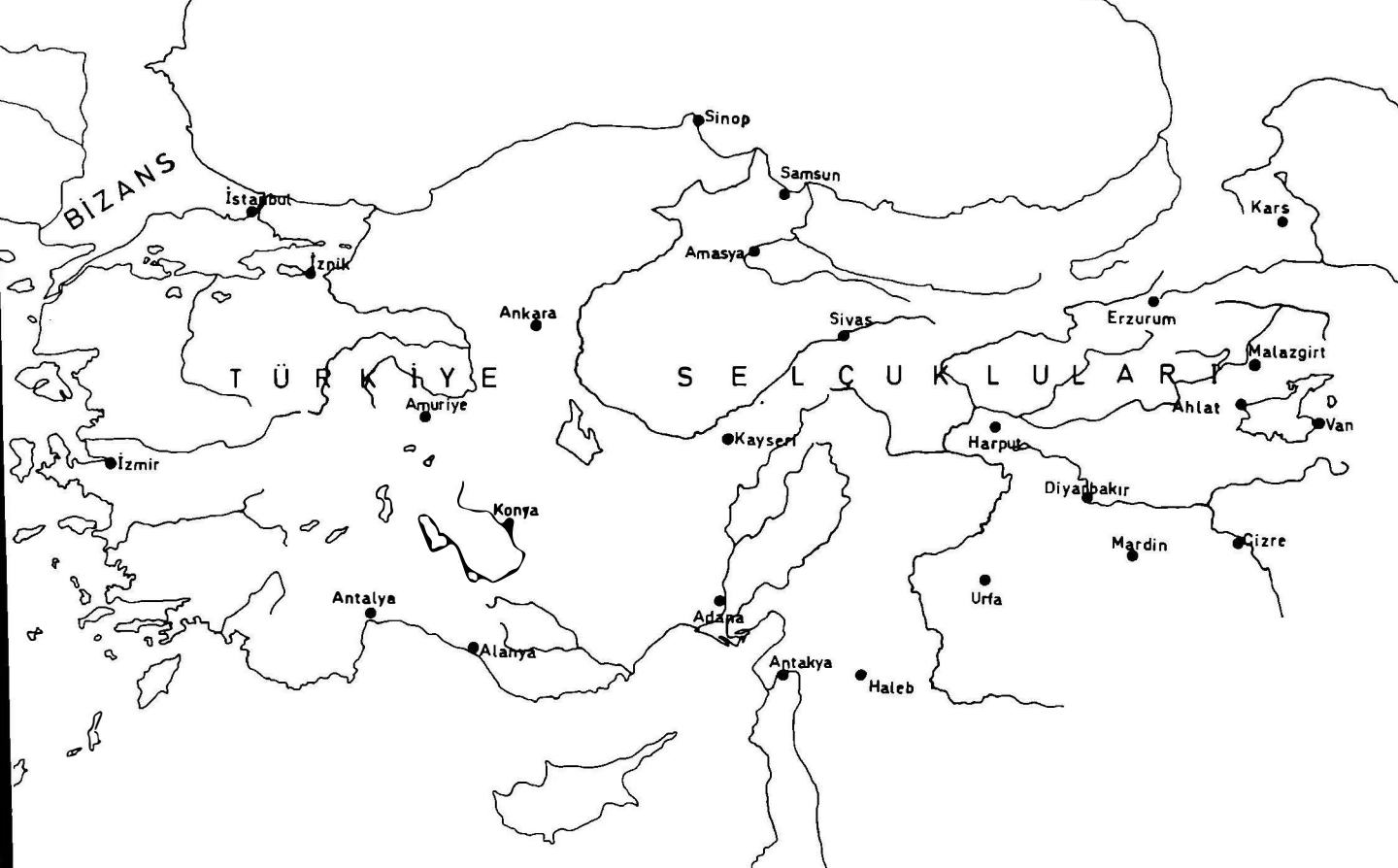
5 — Malazgirt Kalesi'nden bir kule (Türk Ansik.)

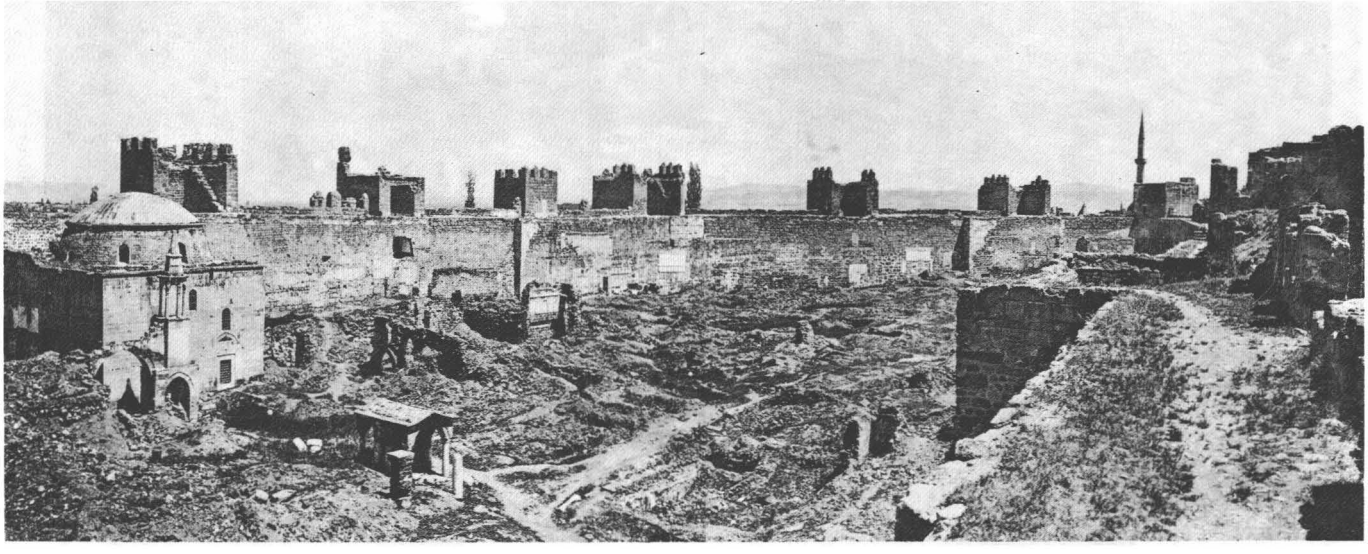

6 — Konya Kalesi (Léon de Laborde'e göre)

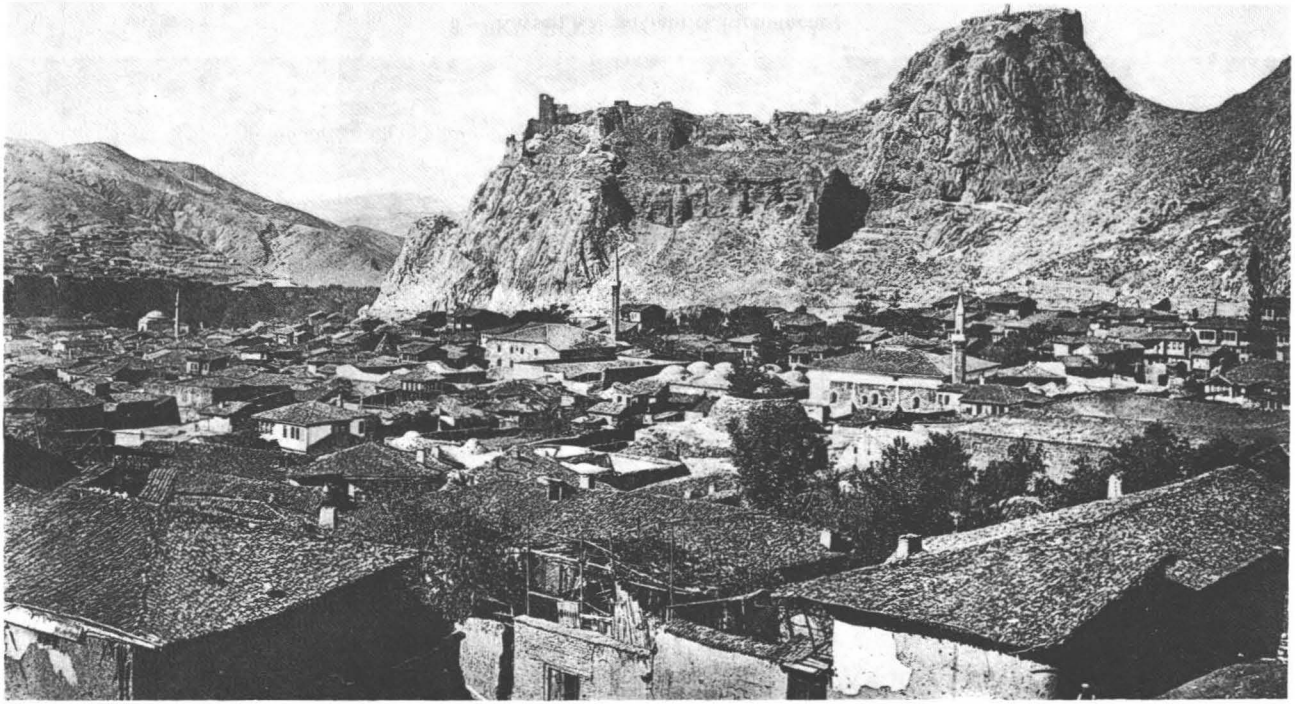

7 — Amasya Kalesi (Gabriel, Monuments)

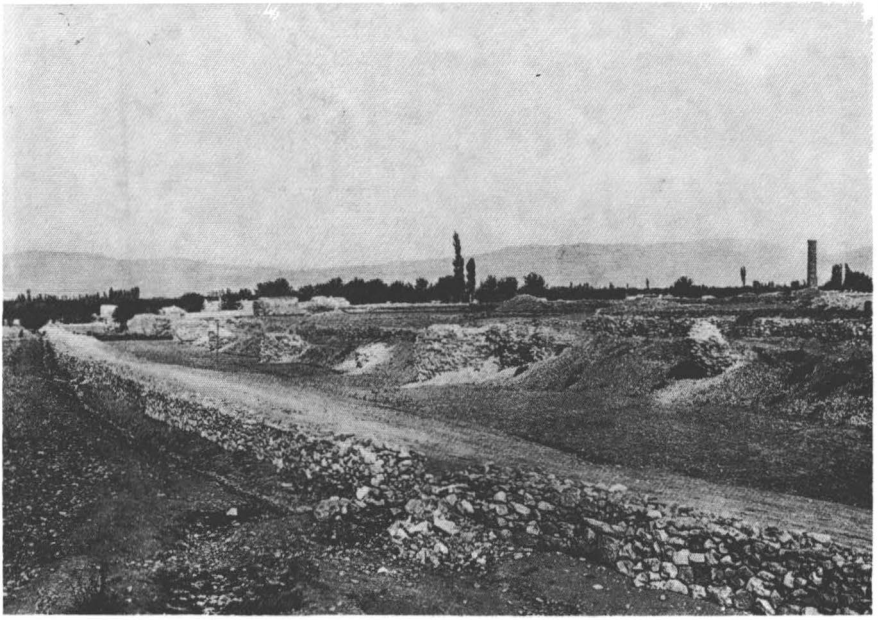

BİZANS
İstanbul
İznik
Sinop
Samsun
Amasya
Ankara
Sivas
Erzurum
Kars
Malazgirt
Ahlat
Van
T Ü R K İ Y E
S E L Ç U K L U L A R I
Amuriye
Kayseri
Harput
İzmir
Konya
Diyarbakır
Mardin
Cizre
Urfa
Antalya
Adana
Alanya
Antakya
Haleb

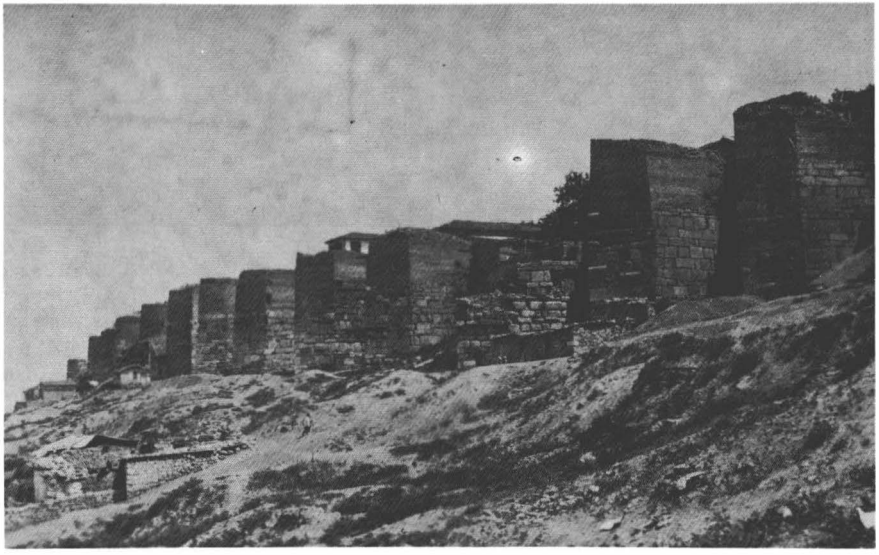
8 — Kayseri Kalesi (Gabriel, Monuments)

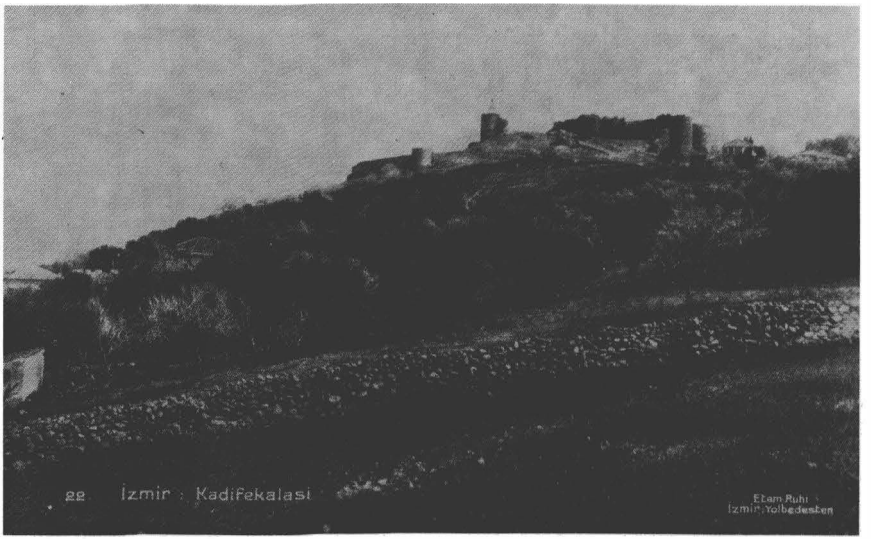
9 — Tokat Kalesi (Gabriel, Monuments)

10 — Malatya Kalesi (Gabriel, Voyages)

11 — Ankara Kalesi (TTK. C. Alagöz Arşivi)

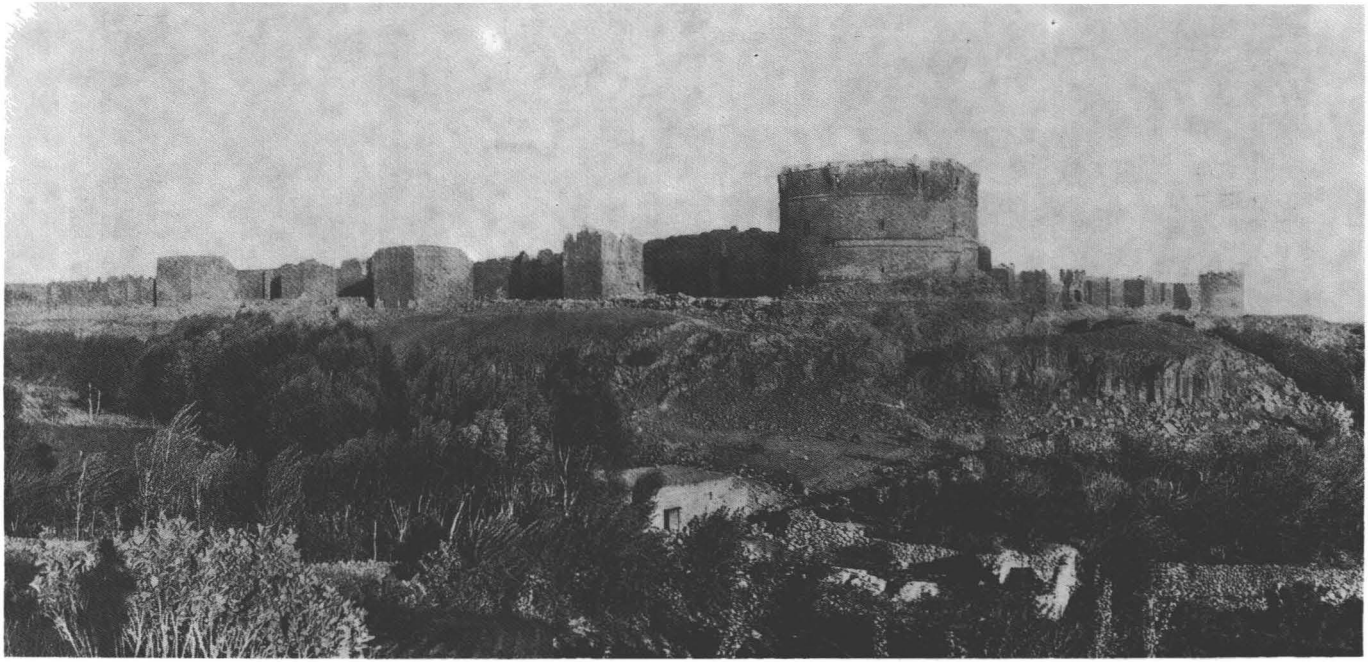
12 — İzmir - Kadifekale (TTK. O. F. Sağlam Arşivi)

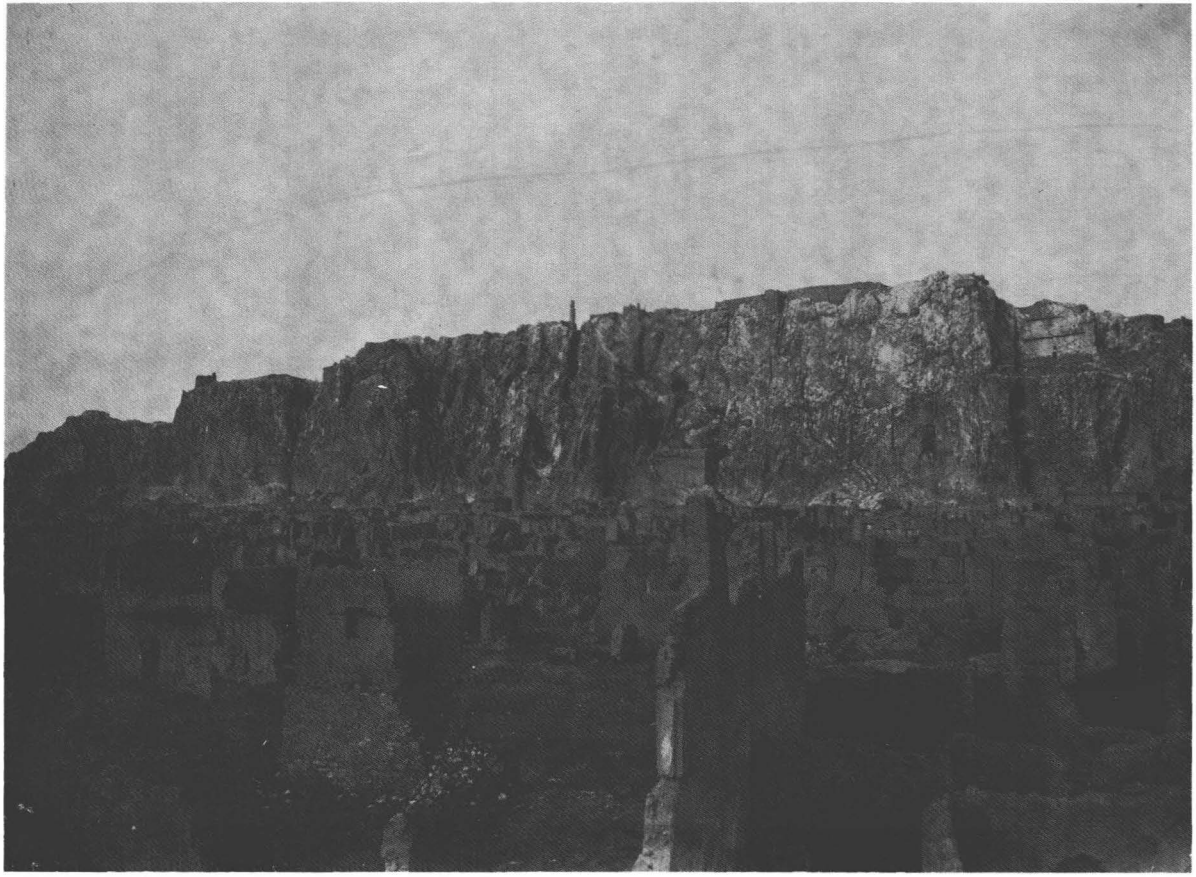
13 — Erzurum Kalesi (TTK. C. Alagöz Arşivi)

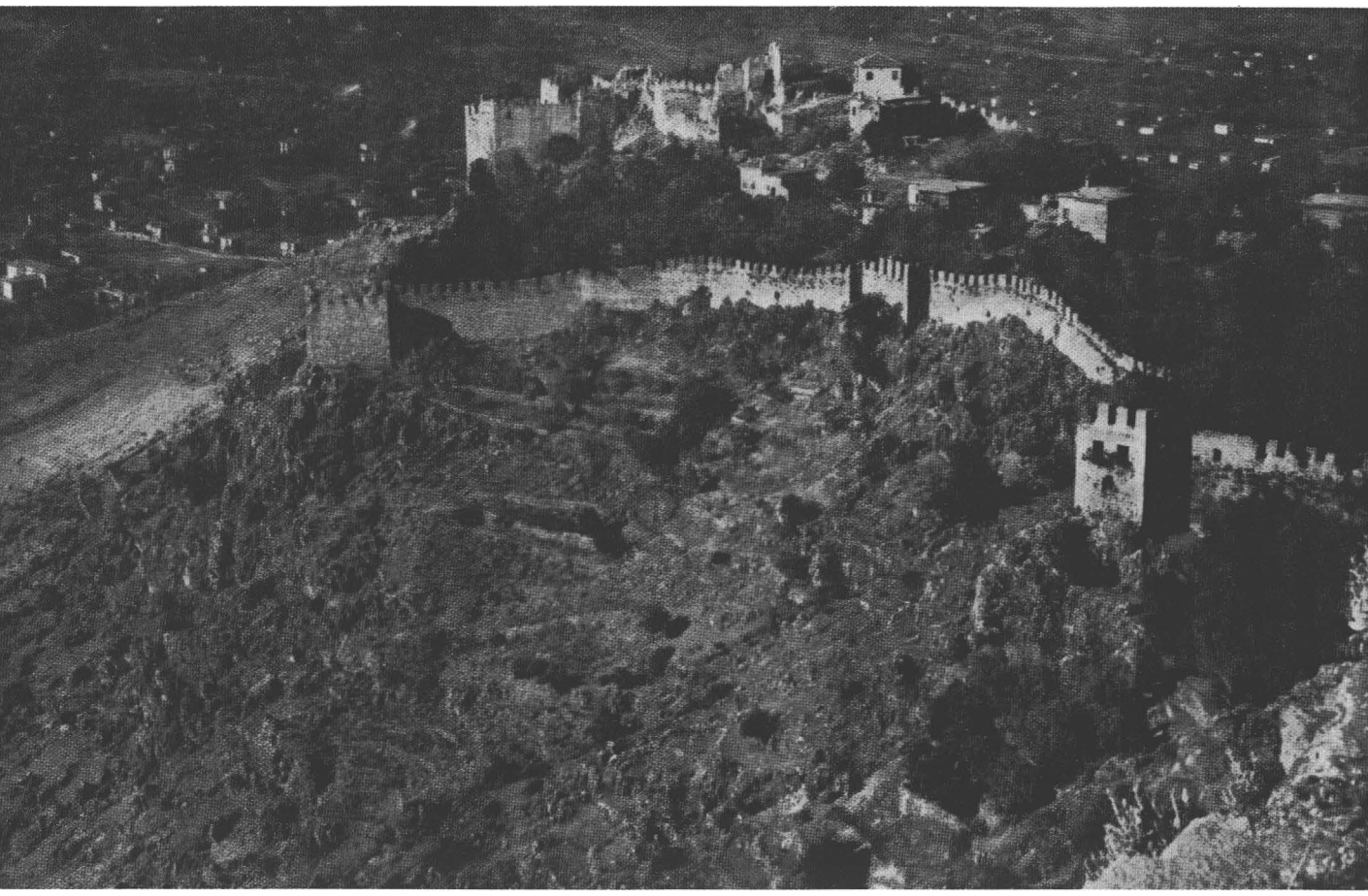
14 — Urfa Kalesi (Gabriel, Voyages)

15 — Diyarbakır Kalesi, Ulu Beden (Gabriel, Voyages)

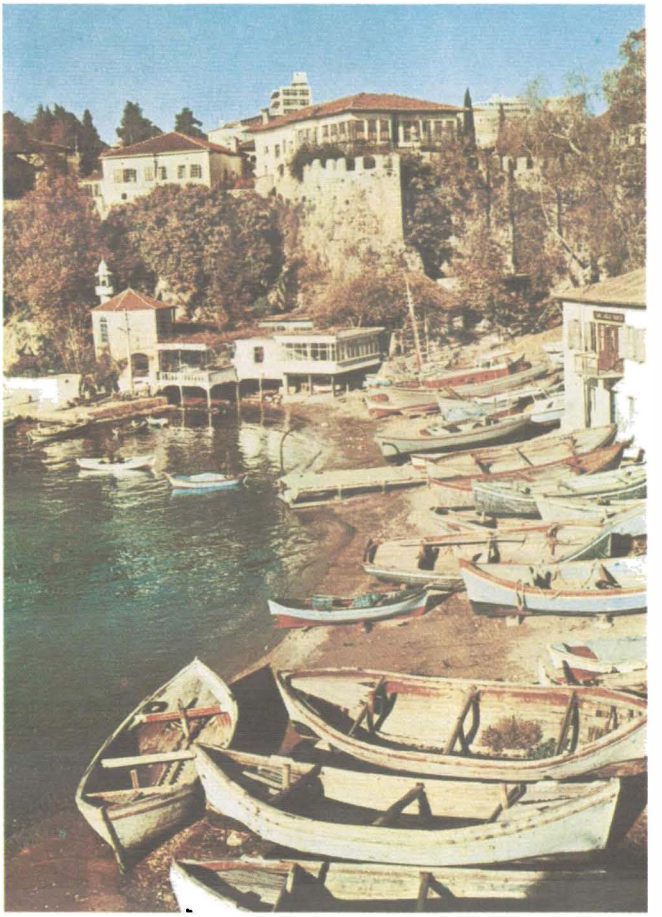

16 — Van Kalesi (S. Ünver Arşivi)

Sinop Kalesi (Yurt Ansiklopedisi 9. Cilt)

Antalya Kalesi (Yurt Ansiklopedisi 2. Cilt)

ISBN 975-16-0557-1

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara – 2000